

Kriminaljournalistikkens etikk

PFU-uttalelser belyst fra tre moralfilosofiske posisjoner

Svein Brurås

**Avhandling for graden philosophiae doctor (PhD)
ved Universitetet i Bergen**

2009

Avhandling
innlevert ved Universitetet i Bergen, Det samfunnsvitenskapelige fakultet,
til bedømmelse for dr.philos.-graden.

Svein Brurås:

Kriminaljournalistikkens etikk

PFU-uttalelser belyst fra tre moralfilosofiske posisjoner

2009

Forord

Fra et ståsted som journalist og journalistlærer kan avstanden til medievitenskapen og journalistikkforskningen til tider synes lang. Men den kan og bør overvinnes – til nytte for journalistikken, forhåpentligvis.

Avstanden til moralfilosofien kan synes enda lengre. Å trekke inn også dette fagfeltet i en studie av journalistisk praksis, føles noe utrygt, jeg må innrømme det. Men nysgjerrigheten seiret.

Dette arbeidet springer ut fra fagmiljøet ved min arbeidsplass, Avdeling for mediefag ved Høgskulen i Volda. Min arbeidsgiver har velvillig gitt undervisningsfri slik at prosjektet kunne gjennomføres. Jeg har også hatt gleden av de siste årene å få samarbeide på flere måter med Institutt for informasjons- og medievitenskap ved Universitetet i Bergen. I arbeidet med avhandlingen har Helge Østbye og Knut Helland gitt verdifulle råd og konstruktiv kritikk, – takk til dem.

Takk også til Mariann for tålmodighet, oppmuntring og adspredelse.

Inste Furkamshaug, april/desember 2008

Innholdsoversikt

1. INNLEDNING	9
1.1. Journalistikk, presseetikk og moralfilosofi	9
1.2. Bakgrunn. To inspirasjonskilder.	13
1.2.1 <i>SFP-debatten: "Det finnes ingen profesjonsetikk for kvakksalvere"</i>	13
1.2.2 <i>"Mediesamfunnets moral" i lys av tre teorier</i>	16
1.3. Nærmere om prosjektet. Begrunnelser.	18
1.3.1 <i>Hvorfor kriminaljournalistikk?</i>	19
1.3.2 <i>Hvorfor PFU-saker?</i>	20
1.3.3 <i>Hvorfor 1972?</i>	21
1.4. Problemstilling, definisjoner, disposisjon.	22
1.4.1 <i>Problemstilling</i>	22
1.4.2 <i>Noen begreper</i>	23
1.4.3 <i>Disposisjon</i>	25
2. ET ANSLAG: KØBER-SAKEN OG DEN PRESSEETISKE AVVEINING ...	27
3. KONTEKSTUELLE OBSERVASJONER. FORSKNINGSSITUASJONEN...	35
3.1. Noen relevante trekk ved journalistikken og journalistikkforskningen	35
3.1.1 <i>Journalistikkforskningen – tre tilnærminger</i>	36
3.1.2 <i>Avpartifisering, profesjonalisering</i>	39
3.1.3 <i>Kommersialisering</i>	40
3.1.4 <i>Tabloidisering</i>	42
3.1.5 <i>Avsløring og veiledning</i>	44
3.2. Normativ teori og journalistikkens legitimitet	47
3.2.1 <i>Normativ teori</i>	47
3.2.2 <i>Samfunnets forventninger. Hutchins commission.</i>	49
3.2.3 <i>Funksjoner, oppgaver, samfunnsrolle</i>	50
3.3. Presseetikk. En litteraturoversikt.	53
3.3.1 <i>Et internasjonalt perspektiv</i>	53
3.3.2 <i>Et nasjonalt perspektiv</i>	56
3.4. Kriminaljournalistikken	59
3.4.1 <i>Krim som populærjournalistikk</i>	60
3.4.2 <i>Omfang</i>	62
3.4.3 <i>Krim-stoffets appell</i>	63
3.4.4 <i>Presseetikk: Debatt om overtramp</i>	65

3.5. Medieforskning, krim og kriminologi	68
3.5.1 <i>Krim, KROM og konstruktivisme</i>	69
3.5.2 <i>"Moralsk panikk" og kultivasjonsteori</i>	71
3.5.3 <i>Parallell utvikling i medievitenskap og kriminologi</i>	72
4. TEORI	75
4.1 Diskursetikken: Den rasjonelle søken etter universelle normer	77
4.1.1 <i>Fra Kant til Habermas. Kommunikativ handling og moralsk argumentasjon</i> 78 Den borgerlige offentlighet 79. Kommunikativ handling 81. Om det pragmatiske, det etiske og det moralske 83.	
4.1.2 <i>Diskursetikkens "innhold"</i>	85
Om intersubjektivitet og forholdet til Rawls 87. Ikke innhold men prosedyre 88	
4.1.3 <i>Medierte diskurser</i>	89
Habermas om media 91.	
4.1.4 <i>Kritiske bemerkninger til diskursetikken</i>	94
4.1.5 <i>Om anvendelsen</i>	96
Applikasjonens problem 96. Om å finne "The moral point of view" 99. Hvilken diskurs? En distinksjon 100.	
4.1.6 <i>Relevans og anvendelse etter Edmund Arens</i>	101
4.1.7 <i>Momenter til analysen</i>	104
4.2 Dydsetikk og kommunitarisme: Kvalitet – til samfunnets nytte og journalistens glede	106
4.2.1 <i>Habermas vs. MacIntyre: "Det rette" eller "det gode"?</i>	107
4.2.2 <i>Kort om røtter og begreper</i>	108
4.2.3 <i>MacIntyres tre forutsetninger</i>	110
Praksis 110. Narrativ enhet, narrativ helhet 114. En del av en sosial kontekst 116.	
4.2.4 <i>Kommunitarisme</i>	117
Myndige borgere 119.	
4.2.5 <i>"Gode historier". Om følelsene og det narrative som etisk ressurs.</i>	120
4.2.6 <i>Nærmere om dyder</i>	122
Dyder og selvrespekt - en observasjon 124.	
4.2.7 <i>Momenter til analysen</i>	125
4.3 Nærhetsetikken: Individets vern og den situasjonsbestemte partiskhet	126
4.3.1 <i>Løgstrup og Levinas</i>	128
Løgstrup: Fordringen 129. Levinas: Ansiktet 130.	
4.3.2 <i>Nærhetsetikken som presseetikkens motsetning</i>	131
Rolleetikken - og dens begrensning 133.	
4.3.3 <i>Omsorgsetikk ("Ethics of Care") og feministisk etikk</i>	136
Nærmere om feministisk etikk 137.	
4.3.4 <i>Omsorg og rettferdighet</i>	140
4.3.5 <i>Omsorg – dyd eller relasjon? En analytisk distinksjon</i>	142
4.3.6 <i>Relasjonsetikk som presseetikk</i>	144
En observasjon om norsk presseetikk 145.	
4.3.7 <i>Momenter til analysen</i>	146

5. MATERIALE OG METODE	149
5.1 Klage tilfanget 1972-2006	149
5.1.1 Uttalelser fra PFU 1972-2006	151
5.1.2 Fellelser og "frifinnelser"	152
<i>Rammesak: En tabell med kommentarer</i>	152
5.2 Krim-saker i PFU 1972-2006	155
5.2.1 Avgrensninger	156
5.2.2 Omfang og andel	157
5.2.3 Presseetiske tema i krim-sakene	159
5.3 Utvalg av tema og cases til analysen	161
5.3.1 Fem tema	161
5.3.2 Fire cases	162
5.4 Metodiske bemerkninger	163
5.4.1 Nøytral eller substansiell?	165
5.4.2 Intendert eller uintendert?	165
5.4.3 Metode og forskningstradisjon	166
6. ANALYSE: TEMA-DEL	169
6.1 Informasjonsplikt? Ansvar? Oppgave?	169
6.1.1 <i>Formuleringer av samfunnsrollen</i>	170
"Informasjonsplikt" 170. "Informasjonsansvar" 171. "Vår oppgave" 172. "Offentlig interesse" 174. "Vesentlig samfunnsmessig betydning" 176. "Et berettiget informasjonsbehov" 177.	
6.1.2 <i>Temaet i lys av teori</i>	177
6.1.3 <i>Diskursetiske aspekter</i>	179
6.1.4 <i>Dydsetiske aspekter</i>	181
6.1.5 <i>Nærhetsetiske aspekter</i>	182
6.2 Kildeetikk	183
6.2.1 <i>Pressens kildeetikk – en oversikt</i>	183
6.2.2 <i>Korrekte opplysninger, kildekritikk</i>	185
Feile opplysninger 186. Presisjonsnivå 188. Overdrivelse, spissing og dramatisering 189. Kildekritikk 190. Enkilde-journalistikk, kildebredde 191. Spekulasjoner og rykter 192. Krav til dokumentasjon 193. En foreløpig oppsummering 194.	
6.2.3 <i>Kilderelasjoner</i>	197
Pressen og politiet 198. Pressen og forsvarsadvokatene 199. Andre relasjoner 199. Lekkasje 199. Oppsummering 200.	
6.2.4 <i>Kildens rettigheter og integritet</i>	201
"Premisser for intervju" 201. "Ikke klar over virkningene" 203. Kildevernet 204.	
6.2.5 <i>Adferd i innsamling og research</i>	206
Gisselsituasjoner 208. Skjulte metoder 209.	
6.2.6 <i>Diskursetiske perspektiver</i>	209
Problemet med anonyme kilder 212. Diskursetikk uten svar? 212.	
6.2.7 <i>Dydsetiske perspektiver</i>	214
Kvalitet 214. På lag med borgerne? 215.	
6.2.8 <i>Nærhetsetiske perspektiver</i>	217

6.3	Forhåndsdom	219
6.3.1	<i>Noen saker om forhåndsdom</i>	220
	Grimestad pensjonat 220. Konstaterende formuleringer 221. Diskursetikk foran nærhetsetikk 222. Skipperen, pressen og myndighetene 223.	
6.3.1	<i>Et nærhetsetisk perspektiv</i>	226
6.3.2	<i>Et diskursetisk perspektiv</i>	229
6.3.3	<i>Et dydsetisk perspektiv</i>	230
6.3.4	<i>En sammenligning</i>	231
6.4	"Presentasjon". Redigering, dimensjonering og estetikk.	232
6.4.1	<i>"Det avgjørende er innholdet"</i>	234
6.4.2	<i>På glid mot en ny holdning</i>	236
6.4.3	<i>Tre betydningsfulle saker</i>	238
6.4.4	<i>De senere år</i>	240
6.4.5	<i>Temaet i diskursetisk perspektiv</i>	240
6.4.6	<i>Temaet i dydsetisk perspektiv</i>	242
6.4.7	<i>Temaet i nærhetsetisk perspektiv</i>	243
6.5	Private og personlige forhold	245
6.5.1	<i>"Privatlivets fred"</i>	245
	Helseopplysninger 246. "Berettigede informasjonskrav" om private forhold 247. Offerets vern 248. Hus og hjem 249. Pårørende 250.	
6.5.2	<i>Et diskursetisk perspektiv</i>	251
6.5.3	<i>Et dydsetisk perspektiv</i>	253
6.5.4	<i>Et nærhetsetisk perspektiv</i>	257
6.5.5	<i>Avslutning</i>	258
7.	ANALYSE: CASE-STUDIER	261
7.1.	Case 1: Prostituert ble mishandlet	261
	PFUs uttalelse 262. PFUs egen "etterforskning" 263. Nærmere om de presseetiske posisjonene 264.	
7.1.1.	<i>Et diskursetisk perspektiv</i>	265
7.1.2	<i>Et dydsetisk perspektiv</i>	266
7.1.3	<i>Et nærhetsetisk perspektiv</i>	268
7.1.4	<i>Oppsummering</i>	269
7.1.5	<i>PFUs prinsipputtalelse</i>	271
7.2.	Case 2: Skolesjefen mistenkt for underslag	272
	Klagesaken mot "Hadeland" 273. Klagesaken mot Dagbladet 275. De to sakene sett under ett 276.	
7.2.1	<i>Et diskursetisk perspektiv</i>	277
7.2.1	<i>Et dydsetisk perspektiv</i>	278
7.2.3	<i>Et nærhetsetisk perspektiv</i>	280
7.3.	Case 3: Smugling i Kristiansund	281
	Klagen – og PFUs uttalelse 282. Generelt om PFU-uttalelsen 283.	
7.3.1	<i>Et diskursetisk perspektiv</i>	284
7.3.2	<i>Et dydsetisk perspektiv</i>	285
7.3.3	<i>Et nærhetsetisk perspektiv</i>	287

7.3.4	<i>En sammenligning</i>	289
7.4.	Case 4: Dobbeltdrapet i Ålesund	290
	Klagen og tilsvaret 291. PFUs uttalelse 293.	
7.4.1	<i>Et diskursetisk perspektiv</i>	294
7.4.2	<i>Et dydsetisk perspektiv</i>	296
7.4.3	<i>Et nærhetsetisk perspektiv</i>	297
7.4.4	<i>En sammenligning</i>	299
8.	OPPSUMMERING OG KONKLUSJONER	303
8.1	Diskursetiske, dydsetiske og nærhetsetiske trekk i PFU-uttalelsene	304
8.1.1	<i>Diskursetisk trekk i den presseetiske refleksjon</i>	305
	Det åpne, diskursive samfunn 306. Partsinteresser underordnet 307. Estetikken holdt utenfor 308.	
8.1.2	<i>Dydsetiske trekk i den presseetiske refleksjon</i>	308
	Samfunnsnyttan 308. Tilhørighet og lojalitet – eller kritisk uavhengighet? 309. "Smak" ble etikk 310. Andre dydsetiske trekk 311.	
8.1.3	<i>Nærhetsetiske trekk i den presseetiske refleksjon</i>	312
8.2	Korrektiver og forslag, muligheter og hindringer.....	314
8.2.1	<i>Diskursetiske korrektiver</i>	314
	Mektige og avmektige diskursdeltakeres likeverdige adgang 314. Avdekke strategiske kilder 315. Berettiget og ikke-berettiget bruk av anonyme kilder 315. Om "tvang" i mediediskursen 316. Vesentlighetsvurderinger 317. Noen problemer ved anvendelse av diskursetikken 317.	
8.2.2	<i>Dydsetiske korrektiver og forslag</i>	319
	Etikk er kvalitet 320. De positive oppgavene 322. Dristighet – en journalistisk dyd 323. Den konkrete situasjon og regel-etikkens abstraksjon 324. Fortellingen 325. Noen problemer ved anvendelse av dydsetikken 325.	
8.2.3	<i>Nærhetsetikkens korrektiver og bidrag til presseetikken</i>	326
	Nærhet til makten, avstand til den maktesløse 326. Ikke en kategori, ikke en merkelapp 327. Det massive trykket 327. Varsomhet og dristighet 328. Regel-etikk og nærhetsetikk 329. Mer om behovet for en nærhetsetikk 329 Det sårbare individ og den kritiske situasjon 330. Dilemma 1: Et grenseløst ansvar? 331. Dilemma 2: Omsorg som trussel mot Den andres autonomi 332. Dilemma 3: Flere omsorgstrengende med motstridende interesser 333.	
8.3	Noen generelle trekk ved PFU-uttalelsene	334
8.3.1	<i>Juridifisering</i>	335
8.3.2	<i>"...var i sin fulle rett..."</i>	336
8.4	Avsluttende bemerkninger	340
	Litteratur	344

Kapittel 1

Innledning

Hva sier egentlig Pressens Faglige Utvalg? Hvilke grunnleggende etiske tenkemåter og begrunnelser er det som kommer til uttrykk i de autoritative presseetiske erklæringene? Hvilke moralfilosofiske posisjoner kan vi spore hos PFU?

I denne studien tolkes presseetiske problemstillinger, holdninger og uttalelser i lys av tre ulike etiske teorier: diskursetikk, dydsetikk og nærhetsetikk. Analyseobjektet er PFU sine uttalelser i kriminalsaker fra 1972 til 2006, samt de innklagede nyhetsredaksjonene sine tilsvær til PFU i de samme sakene.

Studien blir samtidig en undersøkelse av de tre etiske teoriene sitt applikasjonspotensial i forhold til presseetikken.

1.1. Journalistikk, etikk og moralfilosofi

Norske journalister og redaktører har lenger enn de fleste andre yrkesgrupper hatt sin formulerte yrkesetikk, og et apparat for å håndheve denne. Norsk Presseforbund sitt ”faglige utvalg” så dagens lys i 1930, og i 1936 ble den første Vær Varsom-plakaten vedtatt.

Pressens Faglige Utvalg (som har vært navnet på etikkorganet siden 1972) har ifølge sine vedtekter som formål ”å overvåke og fremme den etiske og faglige standard i norsk presse”.¹ Utvalgets arbeid går i all hovedsak ut på å behandle klager over journalisters atferd og redaksjoners publisering, og å avgi uttalelser om redaksjonen i det konkrete tilfellet har brutt såkalt ”god presseskikk”, hvilket vil si innholdet i Vær Varsom-plakaten.

¹ Vedtekter for Pressens Faglige Utvalg, § 1.

PFU har i dag et relativt høyt aktivitetsnivå. I 2007 mottok utvalget 314 klager, som er det høyeste tallet noen gang.² Utvalget har høy autoritet og status i pressen, og nyter stor tillit blant journalister og redaktører (Brurås 2006b). Presseforbundets egne representanter bruker gjerne betegnelsen ”*verdens beste selvdømmeordning*” om det norske presseetiske apparatet.³ Men utvalget er også blitt kritisert for å forfekte en ”smal” etikk der store etiske spørsmål bortdefineres (Bjerke 2005); for å være legalistisk og preget av ”jussifisering” (Raaum 2003:107, Røssland 1999:252), og for å ha lite utfyllende begrunnelser i sine uttalelser (Røssland, Brurås og Østbye 2006).

Uttalelsene fra Pressens Faglige Utvalg er relativt korte og standardiserte (vanligvis mellom 10 og 20 linjer når vi ser bort fra referat av saken og partenes tilsvarende), og de gjengir som regel ett eller flere punkter fra Vær Varsom-plakaten. Uttalelsene slår kort fast om det innklagede presseorganet har brutt god presseskikk eller ikke.

PFU er primært et klageorgan. Her kan folk henvende seg når de føler seg tråkket på av pressen. Som klageorgan gjennomfører PFU en rask, enkel og effektiv saksbehandling. Systemet har store fordeler sammenlignet med den alternative veien for klageren til å oppnå oppreisning: en ressurskrevende og risikabel rettssak.

Men Pressens Faglige Utvalg er også noe mer enn et klageorgan. PFU representerer den institusjonaliserte presseetikken i Norge. Utvalget håndhever en yrkesetikk som uttrykker den journalistiske ideologi, som legitimerer pressens rolle og selvforståelse og som er fundamentet for yrkesgruppens faglige autonomi og for de tilløp til profesjonalisering og profesjonsdannelse som finner sted.

Men dette skjer altså i form av korte, standardiserte uttalelser. Det felles en relativt summarisk dom; man svarer ja eller nei på spørsmålet om redaksjonen har brutt god presseskikk, det vil si om ett eller flere punkter i Vær Varsom-plakaten er brutt. Begrunnelsen for ”dommen” er i beste fall kortfattet. Etisk refleksjon er lite synlig.

Dette styrker påstanden som fra tid til annen fremføres om at presseetikken først og fremst har en strategisk og image-byggende hensikt: Den skal demonstrere at pressen tar

² Jfr PFUs statistikk, http://presse.no/Pressens_Faglige_Utvalg_PFU/Statistikk/filestore/Hovedstatistikk2007.doc (sist besøkt 25.03.08)

³ Odd Raaum (2003:145) viser til uttalelser fra tre sentrale personer i det norske selvjustis-systemet som alle har brukt dette uttrykket: Mangeårig PFU-sekretær Gunnar Bodahl-Johansen, nåværende generalsekretær Per Edgar Kokkvold og tidligere PFU-leder Sven Egil Omdal, sistnevnte riktignok med et visst forbehold. Nåværende PFU-leder Odd Isungset nøyter seg med uttrykket ”en av verdens beste selvdømmeordninger” (Journalisten 16/2007 s.15). I en kronikk i Aftenposten 09.10.2008 skriver Stein Gauslaa og Nils E. Øy, henholdsvis leder og generalsekretær i Norsk Redaktørforening, at ”den norske selvjustis i journalistiske medier er blant de beste i verden”.

kritikk på alvor og *gjør* noe, at mediene selv griper fatt i overtramp og forsøker å holde orden i eget hus, og at det derfor ikke er behov for ytterligere lovgivning (Raum 1999).

Denne studiens utgangspunkt er at selv om uttalelsene fra etikk-utvalget er korte, summariske og rutiniserte, så kan de likevel implisitt uttrykke grunnleggende yrkesetiske prinsipper og verdier. I dette prosjektet jakter vi på disse.

Spørsmålet er: Hva *sier* egentlig PFU, i moralfilosofisk forstand? Hvilke grunnleggende etiske tenkemåter og begrunnelser kan vi spore i de autoritative uttalelsene fra pressens yrkesetiske klageorgan?

Prosjektet er et forsøk på å koble praktisk journalistisk yrkesetikk med moralfilosofisk teori. Det finnes ingen tradisjon for en slik kobling i vårt land. Pressens yrkesetikk har vært utformet dels som respons på folkelig kritikk og misnøye med pressen, og dels ut fra journalistenes behov for profesjonalisering og profesjonsdannelse. En teoretisk basert begrunnelse for og bevissthet bak utviklingen av presseetikken er vanskelig å spore. Dette er også erkjent av presseorganisasjonene. I en årsberetning fra Norsk Presseforbund heter det: ”(Det er) også viktig å rette søkelyset mot den mer grunnleggende etisk-filosofiske tenkningen. Å relatere denne til de presseetiske normene er en nødvendig – men oversett – oppgave i norsk presse”.⁴ Bidrag fra det moralfilosofiske miljø, som de senere år har engasjerte seg i profesjonsetikk på andre felter, er også fraværende i forhold til presse og journalistikk. De siste årene er det imidlertid kommet enkelte spredte bidrag fra medievitenskapelig hold.⁵

De amerikanske forskerne Ugland og Breslin har analysert uttalelser fra det mest kjente og vellykkede presseetiske klageorganet i USA, nemlig The Minnesota News Council. De to forskerne stiller følgende krav til et troverdig presseetisk utvalg:

Hvis utvalget forventer at publikum skal ta dets avgjørelser alvorlig og journalistene skal justere sin adferd i pakt med uttalelsene, så må disse være basert på noe mer stabilt og universelt enn impulsive reaksjoner fra utvalgets medlemmer. Det må gjøres et forsøk på å identifisere gjennomgående verdier. Uten en konsistens i prinsippene og noen substansielle tråder som binder sammen proklamasjonene om rett og galt, vil legitimiteten bli utfordret. (Ugland og Breslin 2000:236)

⁴ Norsk Presseforbunds beretning for perioden juni 1989–juni 1991, s.51.

⁵ ”Communication ethics has developed with only remote connections to systematic moral philosophies”, slo Robert A. White fast i 1989, og Clifford Christians bekrefter påstanden i sin medieetikk-historiske gjennomgang (Christians 2000:16). Jfr. for øvrig litteraturgjennomgangen i kap. 3.3.

Terje Rasmussen anklager i boka ”*Mediesamfunnets moral*” (2001) den norske presseetikken for å mangle nettopp en slik grunnleggende substans. Rasmussen mener at argumentasjonen i pressens etikk skjer så og si ”i løse luften” i forhold til hva man oppfatter som moralske problemer. Han skriver blant annet:

Debatten har intet fundament, ikke engang noen godt befestede normative perspektiver, kanskje med unntak av offentlighetstanken, som særlig forbindes med Habermas. Det å argumentere etisk krever etikk! Det man har å støtte seg på i dag, er en temmelig skjør og vag samforstand innen mediebransjen om hvordan journalistikken skal unngå å skade andre for mye. (Rasmussen 2001:8)

Stemmer dette? Skjer den presseetiske argumentasjon i løse luften, uten noe fundament, uten noen egentlig ”etikkk”? Jeg tror ikke det. En målsetting med dette prosjektet er å søke etter nettopp ”etikken i etikken”. Hvis denne overhodet ikke finnes, slik Rasmussen antyder, blir konklusjonen i avhandlingen relativt kort.

Selv mener jeg at Rasmussen går for langt og tar for sterkt i hvis han med utsagnet ovenfor mener at noe fundament for presseetikken ikke finnes. Jeg vil i stedet som et utgangspunkt hevde at den institusjonaliserte presseetikken etiske basis og grunnlag er *uklart*. Det er svakt utviklet teoretisk, lite gjennomtenkt og mangelfullt formulert. Men om fundamentet er uklart, så er ikke det ensbetydende med at det ikke finnes. Dette prosjektet vil forsøke å avdekke det (skjulte) etiske fundamentet for PFUs ytringer – og dermed også for de konkrete handlingsregler som i dagligtalen kalles ”presseetikk”.

Av grunner som det vil bli redegjort for senere, vil jeg avgrense det moralfilosofiske perspektivet til tre bestemte teoridannelser. Dette er *diskursetikken*, *dydsetikken* (*kommunitarismen*) og *nærhetsetikken*. Det er de samme tre moralfilosofiske perspektiver som Terje Rasmussen legger an på medieetikken i sin bok ”*Mediesamfunnets moral*”. I så måte bygger dette prosjektet videre på Rasmussens arbeid fra 2001. Min forståelse av disse tre teoriene vil imidlertid ikke falle helt sammen med Rasmussen, og til forskjell fra ham vil jeg altså anvende teorien på et empirisk materiale, nemlig saker fra Pressens Faglige Utvalg. Et hovedspørsmål er om det i de autoritative presseetiske uttalelser finnes spor av de tenkemåter som disse tre teoriene representerer. Svaret vil gi grunnlag for en bedre forståelse av presseetikken karakter, dens teoretiske tilhørighet og moralfilosofiske kjennetegn.

Undersøkelsens gjenstand er altså pressetiske erklæringer. Men studien blir samtidig en undersøkelse av de tre teoriers anvendelsesmulighet overfor presseetikken, og er i så måte også et ”applikasjonsforsøk”.

Dette prosjektet handler om presseetikkenes begrunnelse; om argumentasjonsmåter og etisk refleksjon; om goder som søkes oppnådd og skader som søkes unngått; om universell rettferdighet, lokale tradisjoner og individuell beskyttelse, om formål og konsekvenser, om nytte og legitimering.

1.2. Bakgrunn. To inspirasjonskilder.

To inspirasjonskilder var viktige for prosjektets unnfangelse og idé.

Den ene var en debatt om profesjonsetikk som oppstod på et etikkfaglig nettsted, med Harald Grimen og Per Nortvedt i hovedrollene. Debatten handlet ikke om journalistisk etikk, men den kastet likevel et skarpt lys på en høyst aktuell problemstilling ved mediesituasjonen, nemlig om pressens etikk fortsatt kan forankres i et samfunnsoppdrag eller om det i dag kreves andre begrunnelses- og forståelsesmåter.

Den andre inspirasjonskilden var Terje Rasmussens bok som allerede er nevnt, ”*Mediesamfunnets moral*” (Rasmussen 2001), en bok som påbegynte et viktig nybrottsarbeid – i hvert fall i norsk kontekst – i det hvite feltet mellom moralfilosofisk teori, mediekritikk og journalistisk yrkesetikk. (Jeg sier ”*påbegynte*”, fordi en del av inspirasjonen lå nettopp i en opplevelse av at arbeidet burde videreføres).

Her følger en kort presentasjon av de to preludiene.

1.2.1 SFP-debatten: ”Det finst ingen særeigen profesjonsetikk for kvakksalvarar.”

Våren 2005 brøt det ut en debatt på nettstedet til Senter for profesjonsstudier ved Høgskolen i Oslo. Startskuddet var en artikkel av professor Harald Grimen, med tittelen ”Profesjonsetikken sitt grunnlag”.⁶ Med fynd og klem og en nærmest journalistisk poengtering slår han fast at grunnlaget for enhver profesjonsetikk er politisk, ikke allmennmoralsk. Profesjonsetikken springer ifølge Grimen ut av profesjonens spesielle samfunnsoppdrag. Uten et legitimt samfunnsoppdrag – ingen profesjonsetikk.

⁶ <http://www.hio.no/content/view/full/34781>. Sist besøkt 16.01.08. Artikkelen er senere publisert som arbeidsnotat (Grimen 2006).

”Av og til må etikk bygge på politikk, og ikkje omvendt. Profesjonsetikk er eit døme på dette”, skriver Grimen.

Utspillet hans fremstår som et angrep på en etisk tenkning som de senere år har hatt medvind og fått stor oppmerksomhet i moralfilosofien generelt og ikke minst i ulike profesjonsetikker, nemlig det som kalles nærhetsetikk. Grimen peker ut sin debattmotstander allerede i artikkelens andre avsnitt når han skriver at ”nærhetsetikkar av den typen som Arne-Johan Vetlesen og hans og min makkar Per Nortvedt står for” er av perifer interesse for å forstå grunnlaget for profesjonsetikk. Grimen legger til at slike etikkvarianter ikke nødvendigvis er uinteressante for profesjonsetikken, men kilden for profesjonsetiske problemstillinger ligger et annet sted.

Hvor ligger da kilden? Jo, profesjonsetiske problemstillinger springer ut av en profesjons samfunnsoppdrag og den legitimiteten som dette samfunnsoppdraget bygger på. Grimen sier det slik:

Profesjonsetiske problemstillingar er problemstillingar som berre reiser seg dersom ein bestemd type sosiale samanslutningar - profesjonar - har politisk legitimitet for eit samfunnsoppdrag, som kan variere frå profesjon til profesjon, og frå samfunn til samfunn. Om ei sosial samanslutning ikkje har politisk legitimitet, men likevel tek på seg å handsame klientar (om vi held oss til Freidson sitt omgrep om "consulting professions"), reiser det sjølvstøtt etiske problem, men ikkje spesifikt profesjonsetiske problem. Vi snakkar då om ein type politisk usurpasjon av legitimitet for eit samfunnsoppdrag. Det finst ingen særegen profesjonsetikk for kvakksalvarar. Men om ein del av dei som i dag vert sett på som kvakksalvarar oppnår politisk legitimitet for eit samfunnsoppdrag, reiser det seg profesjonsetiske problemstillingar i omgangen deira med klientane.

Vi må forstå politikken for å forstå etikken, ifølge Harald Grimen. Dette fordi det først og fremst er det politisk grunngitte samfunnsoppdraget som motiverer profesjonsetiske normer og verdier. Profesjonsetiske kodekser ville ikke eksistert dersom ikke samfunnsoppdraget hadde eksistert og legitimert virksomheten.

Har journalistikken et samfunnsoppdrag? I yrkesgruppens egne øyne: Definitivt ja.

Journalistikken er ingen typisk profesjon. Vi behøver (foreløpig) ikke ta stilling til i hvilken grad den eventuelt tilfredsstiller eller faller utenfor profesjonskriteriene i sosiologisk forstand. Uansett om den er en kvart-, semi-, ”aspirerende”, ”uisolert” eller nesten-profesjon,⁷ så bekjenner pressen seg til et *samfunnsoppdrag*, som er selve grunnlaget for yrkets etikk, og den anser seg som en *samfunnsinstitusjon*.⁸ Spørsmålet er da for journalistikkens

⁷ Ottosen 2004, Ottosen m.fl. 2002, Røssland 1999

⁸ Jfr. Vær Varsom-plakatens pkt. 1.1: ”En fri, uavhengig presse er blant de viktigste institusjoner i demokratiske samfunn”. Plakaten fortsetter så med å peke på pressens samfunnsoppgaver.

vedkommende: Har faget den politiske legitimiteten som gjør at en profesjonsetikk kan bygges og vinne oppslutning og anerkjennelse?

Gjennom det meste av sin historie har journalistikken påberopt seg et samfunnsoppdrag, og bygget sin selvforståelse og identitet på dette. Innholdet i dette oppdraget har variert til ulike tider, men referansen til samfunnsoppdraget har legitimert virksomheten og vært styrende for utvikling av etiske kodekser og retningslinjer.

”*Samfunnsoppdraget gir oss etikken*”, sier Harald Grimen. ”*Etikken gir oss samfunnsoppdraget*”, sier den presseetiske nestoren Gunnar Bodahl-Johansen (2004) i en manende artikkel i Redaktørforeningens årbok. Motsetningen behøver ikke være reell; begge uttrykker at *etikken anerkjenner oppdraget* som profesjonens fundament og legitimering; begge fremhever sammenhengen. Grimens rekkefølge treffer de ”rene” profesjoner; mens for journalistenes del er samfunnsoppdraget av en noe mer uklar opprinnelse, kanskje har de til en viss grad skapt det selv.

Harald Grimen har andre yrkesgrupper enn journalistene i tankene i sitt innlegg. Men innspillet er likevel høyst relevant for den journalistiske yrkesetikken; for regelverket og for håndhevelsen av presseetikken. Forestillingen om pressens samfunnsoppdrag består blant annet av en informasjonsoppgave som utgangspunkt for alle yrkesetiske overlegninger og retningslinjer. Det er nettopp - som Grimen skriver - det politisk grunngitte samfunnsoppdraget som motiverer journalistenes yrkesetiske normer og verdier.

Men hva da med den relasjonsetikken? Hva med hensynet til enkeltmennesker som får sitt privatliv uthengt og som føler seg misbrukt og tråkket på i mektige mediers jakt på gode historier? Det er slike saker Pressens Faglige Utvalg befatter seg med, og som utgjør hovedinnholdet i det presseetiske arbeidet som drives i Norge. Er det ikke *hensyn og omtanke* yrkesetikken dreier seg om?

Professor Per Nortvedt tar til motmæle mot Grimens artikkel. Nortvedt hevder etikkens forrang: etikk må gå foran politikk, også i profesjonsetikken. Grimens påstand om det motsatte er problematisk, skriver Nortvedt. Selv henter Nortvedt fram ”*den refleksive sensibilitet*” som binder menneskene sammen i etiske hensyn. Etikk oppstår i individers konkrete møter med hverandre. Da fordres det en sensibilitet, som blant annet inkluderer en evne til å føle ubehag ved andre og fremmede personers lidelse, en evne til empati.

Per Nortvedt mener Grimen er for ensidig, og hevder selv et sammensatt syn på profesjonsetikk. ”*En profesjonsetikk står nettopp i spenningsfeltet mellom samfunnsmessige og politiske forpliktelser til fordel for et anonymt men rettighetsgitt fellesskap og den konkrete*

klient, pasient eller sårbarhetssubjekt". Profesjonsetikken er altså også opptatt av individsentrerte og personlige forpliktelser. Da blir det allmennmoralske grunnlaget, med personlige karakteregenskaper og holdninger, dyder og empati, viktig i profesjonsetisk sammenheng.

"Profesjonsetikk er et område som nettopp fordi det har både et politisk grunnlag og et grunnlag i relasjonelle og partikulære forutsetninger, må stå på to ben," skriver Nortvedt. Han antar at Grimen og han selv kanskje ikke er uenige om dette, men at er uenige om hvilket ben som er viktigst.

Diskusjonen går rett inn i presseetikken sentrum: Har vi rett til å krenke?

Pressefolk er seg høyst bevisst at mange oppslag og innslag er belastende for den som utsettes for negativ presseomtale. Men det er – i en del tilfeller – legitimt å gjøre dette. Det er etisk forsvarlig å publisere selv om det kan ha skadelige konsekvenser. Begrunnelsen ligger i verdien av offentlig samtale og kritikk. Her påberoper pressen seg en informasjonsoppgave som både har egenverdi og prioritet.

Nettopp her ligger spenningen i presseetikken: Mellom på den ene side samfunnsoppdraget, informasjonsoppgaven, pressens rolle og demokratiske funksjon, og på den andre siden enkeltmenneskers rett til beskyttelse mot uønsket og skadelig publisitet. I det første finner pressen sitt selvbilde og sitt yrkesetiske fundament, men det var det siste som i sin tid skapte den presseetiske kodeks og det institusjonaliserte yrkesetiske apparat. Så kan vi spørre: Hvilket ben er viktigst?

1.2.2. "Mediesamfunnet moral" i lys av tre teorier

Så til inspirasjonskilde nr. to, som er boka *"Mediesamfunnets moral"*.

Medieanalyse og -kritikk fra et moralfilosofisk ståsted er sjelden vare fra så vel medieforskere som moralfilosofier i Norge, og Terje Rasmussens bok som kom i 2001 er i så måte et nybrottsarbeid. Rasmussens hensikt er *"å drøfte mediesamfunnet i et moralsosiologisk lys"* (s.16), og det er medieetikk i bred forstand som i utgangspunktet er bokas anliggende. Forfatteren skriver innledningsvis at boka *"omhandler moral og verdier slik de utfordres og uttrykkes i mediesamfunnet"*. Utover i boka blir det likevel klart at perspektivet først og fremst er rettet mot *journalistikkens* normative og moralske grunnlag.

Det er Rasmussens utvalg av etiske perspektiver til analyse av medieetikken som er interessant i denne sammenhengen, som jeg mener er fruktbart og som fortjener videre oppmerksomhet – og som altså vil bli videreført i det herværende prosjektet.

Tre ulike moralfilosofiske teorier er basis for Rasmussens refleksjoner. Bokas hovedtanke er at disse tre moralposisjonene til sammen kan gi grunnlag for en helhetlig etisk forståelse av mediene og mediesamfunnet.

Den første er diskursetikken. Utgangspunktet er den pliktetiske tradisjonen fra Kant, der man gjennom en fornuftsbasert søken etter overordnede normer og imperativer kan oppnå rettferdighet. Diskursetikken - med Habermas som fremste eksponent - fokuserer sterkt på prosessen som skal lede frem mot "riktige" standpunkter. Dette er en formell teori som er uten reelt innhold om hva som er "godt", men den foreskriver en prosedyre for hvordan mennesker med ståsted i ulike livsverdener kan møtes i en moralsk diskurs med sikte på enighet - eller i det minste de mest rimelige løsningene og det felles beste. Diskursetikken er opptatt av argumentasjonsform og diskusjonsbetingelser.

Det andre moralfilosofiske perspektivet som Rasmussen trekker fram er dydsetikken. Her flyttes fokus fra det (universelt) *riktige* til det (lokalt) *gode*. Det siste er kulturelt bestemt, og etikken springer ut av kollektive og sosiale forhold og verdier. Her trekker Rasmussen linjer fra Durkheim, men hovedvekten legges på vår samtids talspersoner for kommunitarismen, først og fremst Charles Taylor, men også Clifford Christians m.fl.. Kommunitarismen hevder at menneskets tilhørighet og normative kilder ligger i "det nære", i det sosiale fellesskapets seder og skikker og i menneskets søken etter "det gode liv". Den er opptatt av de muligheter som ligger i mennesket selv til å strekke seg mot bestemte dyder, integritet og holdninger; - den vil ivareta det "hjertets språk" som synes å gå tapt i diskursetikkens rasjonelle argumentasjon. Rasmussen drøfter hvordan kommunitarismens basistanke om sosialt medansvar kan gi et normativt grunnlag for mediene og være et ståsted for både medie- og samfunnskritikk.

Den tredje og siste moralforståelsen som legges fram i boka er nærhetsetikken, særlig i Zygmunt Baumans postmodernistiske moraltenkning, men også med sterke referanser til Emmanuel Levinas. Her er det jeg-du-forholdet som er den grunnleggende moralske relasjon, og fokus er rettet mot det individuelle ansvar som spontant oppstår i møtet med "Den andres ansikt". Moral dreier seg dypest sett ikke om rasjonelle overlegninger, slik kantianerne hevder, og heller ikke om en samfunnsmessig normativ solidaritet slik kommunitaristene hevder, men om det individuelle og personlige møtet med Den andre.

Rasmussen mener at alle de tre perspektivene har relevans og anvendelighet i mediesamfunnet, og at de utfyller hverandre. Han knytter også de tre moralforståelsenes ulike bidrag sammen på en elegant måte: Diskursetikken er relatert til *samfunnets* moralverden, det handler om hvordan mediene formidler kritikk og debatt om samfunnet. Dydsetikken handler om *kulturens* moralverden, om fellesskap og identitet. Og nærhetsetikken handler om *individets* verden, om ansvar for enkeltmennesket som befinner seg i medieoffentligheten. De sentrale stikkord for de tre moralverdenene er henholdsvis *rettferdighet*, *solidaritet* og *ansvar*.

Terje Rasmussens forsøk på å koble presseetikk og moralfilosofi har fått relativt liten oppmerksomhet. Det er få tegn på at hans arbeid og refleksjoner har nådd inn i presseetiske diskusjoner, i redaksjonsrom og undervisningslokaler – eller i det offisielle yrkesetiske apparatet. Det er synd. Årsaken til dette kan selvsagt ligge flere steder. Det kan for eksempel skyldes likegyldighet og manglende interesse hos presseetikkenes utøvere og håndhevere, eller det kan skyldes irrelevans og mangelfull anvendbarhet hos Rasmussen. Jeg vil mene at det siste kan ha en viss betydning. Rasmussen presenterer på en overbevisende måte de tre etiske teories potensial som bidrag til et normativt grunnlag for en journalistisk yrkesetikk. Han utvikler en inspirerende og teoretisk tillitvekkende basis for normativ tenkning omkring journalistikk og medieetikk. Men det stopper der. Han lykkes ikke helt med tanke på anvendbarheten. Hans egne forsøk på å relatere teori til praksis blir uoriginale og en vag repetisjon av for lengst etablerte presseetiske prinsipper, og også for bokas lesere og brukere er det vanskelig å se hvordan Rasmussens abstraksjoner kan kaste nytt lys over konkrete etiske dilemmaer.

På denne bakgrunn oppstod spørsmålet i utviklingen av dette prosjektet: Hvorfor ikke prøve ut de tre teoriene på et materiale? Hvorfor ikke forsøke å anvende dem på empiriske presseetiske utsagn, vurderinger og resonnementer? Hvorfor ikke anvende dem på de mest autoritative utsagn i det organiserte presseetiske regimet, nemlig PFU-uttalelsene?

1.3. Nærmere om prosjektet. Begrunnelser.

Materialet i denne undersøkelsen er kriminalsaker som ble innklaget for Pressens Faglige Utvalg i perioden 1972 til 2006.

Det er ikke nyhetssakene i seg selv og måten de ble dekket på av mediene som er gjenstand for analyse. Materialet er begrenset til de etiske ”erklæringene”, det vil si uttalelsene som er gitt av PFU, samt tilsvarene fra de innklagede redaktører og redaksjoner i disse klagesakene. Det er i disse erklæringene vi skal se etter spor av diskursetikk, dydsetikk eller nærhetsetikk, samt drøfte om disse tre moralfilosofiske perspektivene kunne bidratt i større grad til å kaste lys over de etiske dilemmaene.

I årene fra 1972 til og med 2006 behandlet Pressens Faglige Utvalg i alt 602 saker som gjaldt kriminaljournalistikk. En nærmere redegjørelse for materialet og kvantitative data om dette finnes i kapittel 5.

1.3.1 Hvorfor kriminaljournalistikk?

Kriminaljournalistikken har på en særlig måte både gitt støtet til og vært katalysator for utviklingen av pressens etiske kodeks og det presseetiske apparatet. Krim-reportasjen var den direkte foranledning til at Vær Varsom-plakaten så dagens lys i 1936.⁹ Siden den gang har pressens dekning av nettopp dette stoffområdet kontinuerlig forårsaket debatt og kritikk - og til tider nærmest et moralsk raseri - fra både publikum og politikere; vi skal se eksempler på dette etter hvert. Gjennom hele PFUs historie har krim-sakene utgjort en betydelig andel av utvalgets arbeid.

Kriminaljournalistikken handler om pressens forhold til samfunnet, om pressens forhold til enkeltpersoner – og om pressen selv. Vi kan konstatere at både enkelttoppslag og den løpende og prinsipielle håndtering og ”utnyttelse” av krim vekker stor offentlig interesse, og er nærmest daglig gjenstand for offentlig debatt.

Vi har ikke grunnlag for å si at kriminaljournalistikken tar forholdsvis større plass i mediene i dag enn tidligere, eller at den er mer underholdningspreget, eller at den er mer brutal og menneskefiendtlig. Slikt går i bølgedaler, og krimstoffet har også i tidligere tider vært både omfangsrikt og nærgående. I visse perioder har kriminalreportasjen utvilsomt vært mer brutal, bloddryppende og detaljert i sine skildringer enn den er i dag.¹⁰

Men vi kan konstatere at krimstoff blir prioritert i mange av dagens toneangivende nyhetsmedier. Mediene vurderer feltet som viktig - både i konkurransen om publikumsandeler og som følge av pressens ideelle selvforståelse og oppfatning av sin samfunnsrolle. Samtidig er krim-journalistikken i dag i endring, både når det gjelder metoder, sjangre og yrkesetikk.

⁹ Røssland 2003:51f.

¹⁰ Røssland 1999, 2003, Fremo 1994, Eide 1995a

Kriminaljournalistikken reiser mange og ulike etiske problemstillinger. Enkelte av dem blir hyppig drøftet både innad i pressen og eksternt blant mediekritikere og publikum, gjerne initiert av konkrete nyhetsoppslag som vekker negative reaksjoner blant pressekolleger, politikere, forskere eller publikum. Blant de mest diskuterte tema og problemstillinger er omfanget og dimensjonene på krim-stoffet; vinkling og fokusering på personlige og private forhold; fremhevelse av brutale detaljer fra forbrytelsen; nærgående opptreden overfor ofre og pårørende; spekulasjoner om motiv og bakgrunn; forhåndsdom og ”trial by the press” – og ikke spørsmålet om identifisering av mistenkte, tiltalte og domfelte personer.

Det kunne være fristende å avgrense dette prosjektet til én de mange etiske problemstillinger som krim-journalistikken reiser, for eksempel det sistnevnte temaet om identifisering eller anonymisering. Der finnes mer enn nok materiale til både en og flere avhandlinger. Men jeg har valgt en bredere tilnærming til kriminaljournalistikkens etikk, fordi dette prosjektets mål er jakten på etiske grunnholdninger. Slike kan komme til uttrykk i behandlingen av ulike tema.

Kriminaljournalistikken brukes i dette prosjektet som en inngangsport til forståelse av journalistikkens legitimering av selv, og dermed til yrkesetikkens fundament.

Det er pressens eget etiske ståsted, tenkemåte og argumentasjon som er tema i dette prosjektet. Derfor er det ikke de innklagede krim-reportasjene som sådan og i sin helhet som er gjenstand for analyse. Forskningsmaterialet er begrenset til de uttalelser som i de aktuelle sakene uttrykker pressens etiske refleksjoner, valg og konklusjoner – det vil si uttalelser fra Pressens Faglige Utvalg samt fra den redaksjonen som er innklaget og som derfor har gitt et tilsvar til saksbehandlingen i PFU.

1.3.2 Hvorfor PFU-saker?

I yrkesetikken er det som regel den enkelte utøver som møter det etiske dilemmaet og som må foreta avveiningen og ta avgjørelse i det konkrete tilfelle. Men dette skjer ikke fra ”scratch” i hvert enkelt tilfelle. Yrkesutøveren slipper å bære alene hele den kognitive byrden med å først identifisere det etiske dilemmaet, dernest å veie relevante verdier, prinsipper og hensyn, for så å konkludere med et velbegrunnet handlingsvalg – fordi presseetikken (i noen grad) er institusjonalisert! Kolleger av yrkesutøveren har vært i en lignende situasjon før, og det er

utviklet normer og regler og en mer eller mindre rutinisert praksis for hvordan man opptrer i en slik situasjon.

Pressens Faglige Utvalg er opprettet av Norsk Presseforbund, som er paraplyorganisasjonen for alle presseorganisasjoner i Norge. PFU er ifølge sine vedtekter opprettet for å ”overvåke og fremme den etiske standard i norsk presse”. Her skjer den *autoriserte* etiske avveiningen, som er retningsgivende og normgivende for norske journalister og redaktører, og som fastslår om den enkelte redaksjon i innklagede saker har gjort en avveining som er i samsvar med god presseskikk. Uttalelsene fra Pressens Faglige Utvalg har en ”offisiell” karakter i betydningen at de kommer fra institusjonens representative organ på det yrkesetiske felt. Uttalelsene innebærer både et signal utad til publikum og offentlighet om hva som er ”anerkjent” etisk yrkespraksis, og et signal innad til yrkesutøverne med et pedagogisk og disiplinerende budskap.

1.3.3 Hvorfor 1972?

En grunn er at Røssland sin avhandling slutter der. Lars Arve Røssland har i sitt doktorarbeid gått gjennom samtlige saker fra Det faglige utvalg startet sin virksomhet i 1930 og inntil september 1972.

Men året 1972 er selvsagt ikke tilfeldig, heller ikke hos Røssland. Det var dette året det faglige utvalget fremstod med nytt navn, nye vedtekter og i ny og utvidet form. Fra 1972 heter utvalget ”Pressens Faglige Utvalg”. På samme tidspunkt ble dessuten utvalget utvidet fra tre til sju medlemmer, og to av medlemmene skulle være ”representanter for allmennheten”.¹¹ Det siste innebar en prinsipiell – og kontroversiell – endring i pressens selvdømmeapparat.

Røssland peker også på at utvalget på denne tiden endrer karakter. Fra å være et presseinternt utvalg er sakene nå blitt mer og mer initiert av allmennheten, det melder seg nye klagegrupper og nye tematikker, og utvalget blir mer institusjonalisert og ”jussifisert” (Røssland 1999: 250-251). Med det siste begrepet menes at utvalget har standardisert sine prosedyrer, blant annet ved at enhver uttalelse skal munne ut et klart utsagn om det foreligger brudd på god presseskikk eller ikke, og at det skal henvises til et punkt i Vær Varsom-plakaten. Selvjustisen har fått trekk av et juridisk apparat.

1972 er altså en milepæl i det organiserte presseetiske arbeidet i Norge.

¹¹ Siden 1994 har tre av utvalgets sju medlemmer vært representanter for allmennheten.

Men 1972 er et merkeår også på andre måter. Odd Raaum innleder sin bok "Pressen er løs" med å hevde at året 1972 "ble skjellsettende for journalistikken i Norge" (Raaum 1999: 9). Dette begrunner han dels med at EF-saken fremskyndet pressens avskjed med partiene - 1972 var som kjent det store folkeavstemningsåret - og dels med andre hendelser som hadde med "frigjøring eller demokratisering" å gjøre. Blant annet fremhever Raaum presseorganisasjonenes voksende styrke og innflytelse. De kjempet fram en faglig autonomi, og de arbeidet for profesjonalisering av en yrkesgruppe som mangler den klassiske profesjonens eksklusivitet – og nettopp derfor ble det satset desto sterkere på yrkesetikken.

Også andre forfattere har omtalt begynnelsen av 1970-årene og særlig 1972 som viktig for journalistikkens endring og utvikling i Norge (Ottosen 1996:387-391; Simensen 1999; Rasmussen 2004:130, Røssland 2007b). Erttertidens analyser er samstemte i at partipressens avvikling på sikt hadde store implikasjoner for pressens og journalistenes selvforståelse og yrkesetikk. Når den partipolitiske agendaen ble borte, måtte dette erstattes av en *annen* etikk. Årsak og virkning er imidlertid ikke opplagt; en yrkesetisk bevisstgjøring var etter alt å dømme også en forløper og en forutsetning for partipressens avvikling, ikke bare en følge.

1.4. Problemstilling, definisjoner, disposisjon

1.4.1 Problemstilling

Prosjektets problemstilling kan formuleres i to punkter, et primært og et sekundært. Det første er av empirisk karakter:

1) I hvilken grad og på hvilke måter finnes det elementer eller perspektiver av henholdsvis diskursetisk, dydsetisk eller nærhetsetisk karakter implisitt anvendt i pressens etiske refleksjon slik den kommer til uttrykk i saker fra Pressens Faglige Utvalg?

Prosjektet inkluderer imidlertid også en annen ambisjon, nemlig å si noe om de tre teoriers applikasjonspotensial i forhold til presseetiske problemstillinger. I tillegg til at materialet belyses fra de valgte teoretiske ståsteder, gir den empiriske analysen grunnlag for også å

reflektere motsatt vei, fra empiri til teori, og problemstillingens sekundære punkt blir derfor av teoretisk karakter:

2) Hvilke muligheter og hindringer finnes implisitt i de respektive tre moralfilosofiske teoriers innhold for en anvendelse på det presseetiske felt?

Samtidig som studien er en undersøkelse av den "autoriserte" presseetikken mer eller mindre skjulte moralfilosofiske karakter og karakteristika, blir den altså også en prøving av de tre nevnte teoriers anvendbarhet i medieetisk refleksjon og praksis.

I tillegg til dette - og nærmest som en bivirkning - har prosjektet et historisk perspektiv ved at eventuelle endringer og utviklingstrekk i PFU sine uttalelser på krim-feltet gjennom 30-40 år kan avdekkes.

Prosjektet må karakteriseres som journalistikkforskning, og ligger således innenfor det medievitenskapelige fagfelt. Men perspektivet er tverrfaglig, ved at det henter teoritilfang fra moralfilosofien.

Som etikkforskning er prosjektet i utgangspunktet deskriptivt i sin karakter. Jeg oppfatter at det i så måte er forskjellig fra de moralfilosofisk baserte bidragene til Rasmussen (2001) og Røssland (2007). Mens de to har klare normative føringer og anbefalinger i sine fremstillinger, er dette prosjektet i første rekke en beskrivelse av et etisk fenomen, nemlig den yrkesetiske (selv)forståelse som kommer til uttrykk i uttalelser fra norske redaktører og fra Pressens Faglige Utvalg. Men jeg vil ikke utelukke at funn i det herværende prosjekt også kan invitere til og gi grunnlag for normative slutninger og anbefalinger.

1.4.2 Noen begreper

Ordet "etikk" kommer fra det greske "ethos" som betyr sed, skikk, sedvane. Ordet "moral" er opprinnelig den latinske oversettelsen av det samme ordet. Historisk er det altså ingen forskjell på de to begrepene. I vår tid brukes imidlertid de to ordene noe ulikt, både i akademisk sammenheng og til dels også i dagligtale: Vi kan enkelt si at etikk er teorien, moralen er praksis. Etikk er morallære; det er refleksjoner omkring moralsk praksis.

En akademisk tilnærming til etikk og moral kan skje på mange måter. *Metaetikk* er filosofisk refleksjon over etikkens natur og vesen, og er hva moralfilosofien beskjeftiger seg med.¹² *Anvendt etikk* benytter seg av innsikter fra etisk teori for å belyse praktiske spørsmål og dilemmaer. *Normativ etikk* er foreskrivende og gir råd på grunnlag av et gitt normsett, mens *deskriptiv etikk* er empirisk og beskriver praksis, holdninger og tradisjoner hos individer eller grupper.

Profesjonsetikk er et eksempel på anvendt etikk. De to begrepene ”profesjonsetikk” og ”yrkesetikk” er delvis overlappende, men ikke nødvendigvis identiske. I den grad de kan forstås som ulike, er det fordi ikke alle yrker er profesjoner i sosiologisk forstand. Uten å gå inn på eldre og nyere definisjoner av og kjennetegn på en profesjon, kan vi med Christophersen (2005:19) si at en profesjonsetikk gjelder for utøverne av en bestemt profesjon (og altså ikke for folk flest), og at profesjonsetikken for disse yrkesutøverne er viktig fordi den skiller dem fra andre grupper og er en del av selve definisjonen av deres profesjon. Profesjonsetikken henger sammen med yrkesutøvernes status som *profesjonelle*.¹³

Når det innenfor et fag utvikles en yrkes- eller profesjonsetikk, så er formålet positivt å formulere den overordnede målsettingen og hensikten med virksomheten, og negativt å begrense eventuelle skadevirkninger som kan følge av virksomheten. Samlet bidrar dette til å gi faget legitimitet, - positivt ved å skape forståelse for fagets (store) betydning og viktighet, og negativt ved å avverge situasjoner som kan skade yrkesgruppens gode navn og rykte.

Yrkesetikk kan betraktes som en vedvarende diskusjon om motiver, mål og midler i en yrkepraksis, og om motstridende hensyn og vanskelige valg i utøvelsen av yrket. I dagligtalen er likevel begrepet ”yrkesetikk” ofte knyttet opp til et mer eller mindre formalisert organisatorisk apparat, bestående av regelverk og håndhevelse. En profesjon har skaffet seg en ”yrkesetikk” i det øyeblikk den har vedtatt en etisk kodeks, og helst også et råd eller utvalg som håndhever denne.

Institusjonelt og i praksis håndteres yrkesetikken ofte av yrkes- eller bransjeorganisasjoner. Tradisjonelt har den gjerne blitt formulert og håndhevet som et ledd i profesjonsbyggingen (Christoffersen 2005:11, Christians 1993:32), noe som har gjort at fagorganisasjoner ofte har vært arnested for yrkesetisk arbeid. Men også arbeidsgivere og bransjeorganisasjoner kan ha interesse av å utvikle en yrkesetikk/bransjeetikk på sine respektive felt.

¹² Thommessen og Wetlesen 1996:213, Johansen 1994:177, Starck 2001:136.

¹³ Om journalistene som en eventuell profesjon: Brurås 2001:15ff.

Forøvrig vil det i dette arbeidet bli brukt en del gjennomgående og bærende begreper som ikke nødvendigvis har et klart og entydig meningsinnhold, men som kan diskuteres med hensyn til definisjon, innhold og avgrensning (f.eks: *journalist, redaktør, journalistikk, presse, presseetikk, medieetikk*). Når jeg har valgt å ikke bruke plass på å redegjøre for min (og andres) forståelse av disse begrepene, er det fordi slike begrepsdefinisjoner ikke vil være avgjørende eller ha noen funksjon for denne studien.¹⁴

1.4.3 Disposisjon

I kapittel 2 presenteres kort og kjapt et kriminaljournalistisk case fra begynnelsen av den perioden som prosjektets materiale er hentet fra. Formålet er å illustrere og konkretisere avhandlingens tema og problemstilling. **I kapittel 3** gjøres noen relevante kontekstuelle observasjoner. Kapitlet inneholder dessuten en oversikt over tilgrensende forskning.

Kapittel 4 er en presentasjon av de tre moralfilosofiske teoribygingene som ligger til grunn for analysen. **I kapittel 5** presenteres det empiriske materialet. Her er kvantitative data om de 602 krim-sakene som Pressens Faglige Utvalg har behandlet i perioden 1972-2006. Kapitlet inneholder også en begrunnelse for utvalg og en drøfting av metodiske spørsmål knyttet til undersøkelsen.

Kapittel 6 og 7 inneholder analysen av materialet, og er studiens hoveddel. Tilnærmingen til materialet skjer på to måter, dels på grunnlag av utvalgte tema fra kriminaljournalistikkens etiske diskurs, og dels på grunnlag av case-studier. For å komme dypt i materialet er fem tema og fire cases valgt ut til nærmere analyse. Kapittel 6 inneholder de fem tema-studiene; kapittel 7 inneholder de fire case-studiene.

Kapittel 8 inneholder oppsummeringer og konklusjoner. Her vil jeg systematisk oppsummere hvilke diskursetiske, dydsetiske og nærhetsetiske trekk som kan spores i de presseetiske erklæringene, og dernest peke på noen korrektiver og forslag fra de tre moralfilosofiske posisjonene som presseetikken foreløpig ikke synes å ha tilegnet seg. Kapitlet inneholder også noen generelle observasjoner knyttet til PFU-uttalelsene i perioden.

¹⁴ Om begrepet journalistikk: Se f.eks. Schudson 2003:11, Ottosen 2004. Om begrepene medieetikk, presseetikk og journalistetikk: Brurås 2006:10ff.

Kapittel 2

Et anslag: Køber-saken og den presseetiske avveining

Som et anslag vil jeg allerede her presentere et kriminaljournalistisk case fra PFU sine arkiver. Dette er ment som en illustrasjon av prosjektets problemstilling mer enn som en case-analyse; - jeg skal senere gjøre rede for prosjektets teorigrunnlag, materiale og metode. Caset om Køber-saken er hentet fra 1975, altså fra begynnelsen av prosjektets periode. Det demonstrerer en tilnærming til yrkesetikken som vi finner hos PFU og redaktørene gjennom hele perioden, nemlig presseetisk refleksjon som en avveining mellom de tre hensyn: *ytrereens frihet, samfunnets nytte og individets beskyttelse*.

Sommeren 1975 publiserte Dagbladet en serie på 18 artikler under vignetten ”*Den utrolige Køber-saken*”. Alle artiklene var skrevet av forfatteren Tor Edvin Dahl. Bakgrunnen for serien var en kriminalsak mange år tidligere, på 1930-tallet, som vakte stor oppsikt. Byfogd Ludvig Dahl i Fredrikstad ble funnet død i 1934, og mistanke om drap ble rettet mot hans datter, fru Ingeborg Køber. Spiritisme ble et sentralt moment i saken. Ingeborg Køber skulle under en spiritistisk seanse ha forutsett farens død. Men det ble aldri tatt ut tiltale, og saken ble henlagt på grunn av bevisets stilling.

Når den anerkjente forfatteren Tor Edvin Dahl nå tok saken opp igjen, var det ikke minst på bakgrunn av debatten som oppstod i kjølvannet av Køber-saken omkring fenomenet spiritisme. Også på 1970-tallet var det interesse for dette fenomenet i ulike miljøer i Norge. Dagbladet hevdet at saken er en del av norsk kulturhistorie.

Familien Køber ønsket imidlertid slett ikke noen ny omtale av saken. De klager Dagbladet inn for Pressens Faglige Utvalg. Advokat Torvald C. Løchen, som klager på vegne av familien, erkjenner at saken *i sin tid* hadde offentlig interesse. Men 40 år senere har de involverte rett til å få beholde sitt privatliv, og slippe en detaljert gjentakelse av historien. Dette desto mer som sakens hovedperson – som fortsatt lever *”i beste velgående og med alle åndsevner friske”* - ikke ble dømt, ikke en gang tiltalt. Det foreligger etter klagerens mening *”ikke noe legitimt behov for å rippe opp i denne saken mot de implisertes protest og til stor skade for disse, deres omdømme og deres psykologiske belastning”*.

Alf Nordhus og Dagbladets tilsvaer

Dagbladet leverer i sitt tilsvaer til PFU en innholdsrik og slående presseetisk argumentasjon. Avisen bad høyesterettsadvokat Alf Nordhus om en ”betenkning” i sakens anledning. Denne betenkningen utgjør det vesentlige av avisens tilsvaer (som er på 14 sider, pluss seks vedlegg). Alf Nordhus var i mange år Norsk Journalistlag sin faste advokat, og var også en periode ansatt i NJ som faglig sekretær på deltid.¹⁵ Den landskjente advokaten utformet i dette tilsvaret til PFU en argumentasjon som på mange måter er representativ og typisk for pressens tilnærming til sitt etiske legitimeringsgrunnlag ved begynnelsen av vår periode.

Nordhus argumenterer først med at det er knyttet *”betydelig samfunnsmessig og samfunnspolitisk interesse”* til saken. Han gjengir noen av de ”foreteelser” som fant sted i hjemmet hos byfogd Dahl, de spiritistiske seansene der også personer *”med relativ samfunnsmessig betydning og innflytelse”* deltok. *”Det er ikke uten interesse for vår forståelse i dag av 1920 – 1930 årenes hendelser at vi på ny gjøres kjent med det som fant sted. Historisk-sosiologisk kan dette være av utvilsom verdi”*, skriver Nordhus. Og litt senere: *”Købersaken og dens bakgrunn, dens sosialpolitiske aspekter og dens tilknytning til klasse miljø i 1930-årene (har) betydelig historisk-sosial interesse. Jeg mener å kunne formulere meg så sterkt som å si at generasjonene, som senere er kommet til, har et informasjonskrav å stille når det gjelder Købersaken.”*

Publikum har altså *krav* på informasjon om denne saken, ifølge Alf Nordhus. Men han ser også behovet for ”personlighetsvern” og vern av privatlivets fred, et behov som har økt som følge av *”moderne massemediateknikk”*. Det er imidlertid lett å overvurdere dette behovet, for *”samtidig har den nevnte teknikk, mengden av inntrykk, urbaniseringen m.m. ført*

¹⁵ Ottosen 1996.

til større personlig åpenhet. Likeledes er faren ved "overtramp" redusert. Dagens nyhet er glemt i morgen under laget av morgendagens nyhetsmengde." Personvernet må sees i lys av "hverdagsmenneskets praktiske glemsomhet", skriver Nordhus. Han vender derfor raskt tilbake til de samfunnsmessige hensyn:

En anti-intellektuell trend i vår egen tid aktualiserer et behov for å vise paralleller i fortiden. "Det foreligger i dag et samfunnshensyn som tilsier debatt om okkultisme, massehysteri og følelsesbevegelser. Nettopp det liberale samfunn, som ved maktmidler ikke griper inn mot slike retninger, må ha det vernemiddel som åpen debatt er. For dette må nokså betydningsløse private holdninger vike."

Alf Nordhus foretar en tydelig og poengtert rangering av "goder" i sin argumentasjon. Noe er viktig, men noe annet er viktigere. Samfunnsinteressen veier tyngre enn personvernet.

Han trekker også inn FN's erklæring om menneskerettigheter, og henviser til artikkel 19 som fastslår enhvers rett til å *motta* opplysninger og tanker. Nordhus skriver:

Massemedia har ikke bare egenverd. Ytringsfriheten er ikke bare noe som er gitt eierne av massemedia. Det er en rett til å fremme samfunnspolitikkenes allmenne målsettinger. Pressen er f.eks. en informasjonskilde som orienterer "medborgarna" om deres omverden, et forum for fri debatt og fri meningsytring osv. Det gjelder derfor å gi begrepet "privatliv" et slikt innhold at det ikke begrenser massekommunikasjonens sentrale samfunnsmessige funksjon.

Køber-saken og Nordhus sitt tilsvarende svar på vegne av Dagbladet tydeliggjør den grunnleggende presseetiske problemstillingen som involverer tre hensyn: *individets beskyttelse* veid opp mot *samfunnets nytte* og *ytrereens frihet*. Samtidig etterlater uttalelsen ingen tvil om hva som bør veie tyngst i avveiningen mellom disse hensyn. Hensynet til ytrereens frihet og samfunnets nytte trekker i samme retning, og hensynet til individets beskyttelse må vike.

Tilnærmingen er både generell og partikulær: Det er allmenne og universelle prinsipper Nordhus refererer til, men han viser også hvorfor de *i denne saken* er relevante og viktige.

Vi aner her konturene av nettopp det moralfilosofiske teorigrunnlaget som vi skal utforske nærmere i dette prosjektet. Vi ser tendenser til de tre etiske tenkemåter: *Individets beskyttelse* er et nærhetsetisk hensyn; *samfunnets nytte* uttrykker en konsekvensetikk som kan ha dydsetiske og kommunitaristiske trekk; *ytrereens frihet* er en diskursetisk grunntanke.

Her skal vi vokte oss for å overforenkle. Det vi ser er *tendenser*, ikke puslespillbiter som faller perfekt på plass. Alle tre hensyn kan finne rom innenfor alle tre teorier, og Nordhus sin argumentasjon kan tolkes på flere måter. Men det synes rimelig å si at vi finner igjen

hovedtanker fra våre tre teorier i de tre ulike hensyn som Nordhus – og altså Dagbladet – vektlegger i sin presseetiske avveining.

I forhold til dette prosjektets teoretiske grunnlag, inntar Nordhus og Dagbladet et tydelig diskursetisk ståsted. Saken handler om samfunnets diskursive *normdannelse* i forhold til spiritiske bevegelser, okkultisme og massehysteri; en prosess som slett ikke ble avsluttet på 1930-tallet men som fortsetter. Denne debatten kan ikke begrenses av enkeltmenneskers partikulære interesser eller ønsker; den må være ”herredømmefri” og få løpe fritt.

I den grad her er nærhetsetiske vurderinger, blir disse underordnet. Det involverte enkeltmenneskets behov og livssituasjon – i dette tilfellet en person som ble mistenkt men aldri dømt for noe – blir ikke gitt prioritet. Tvert imot blir et slikt hensyn karakterisert som ”*nokså betydningsløst*”. Dette innebærer ikke at hensynet til enkeltmennesket ikke tillegges vekt; det innebærer bare en rangering som sekundært i forhold til andre og viktigere hensyn.

I Nordhus sin argumentasjon finnes ingen dydsetiske betraktninger om journalistens karakter eller moral. Men i dydsetisk ånd sier han implisitt at Køber-saken er en fortelling som tilhører *oss*, i dette tilfellet det nasjonale fellesskapet. På et tidspunkt i vår nære historie var denne fortellingen med og preget vårt samfunn, den bidro til holdninger og til delte (”shared”) oppfatninger om et spesielt tema, den ble et referansepunkt. Derfor må beretningen kunne *gjenfortelles*, bevares og overleveres.

Samtidig er det interessant å se Nordhus sine postmodernistiske refleksjoner omkring det ufarlige ved medienes omtale av enkeltpersoner. En avdekking av private forhold er ikke lenger en ”skandale” som for evig og alltid stigmatiserer den eksponerte og ødelegger vedkommendes rykte og sosiale anseelse, - tvert imot: nyhetsdøgnets puls og avisleserens ”glemsomhet” gjør at i morgen har andre temaer overtatt, og den som i dag ble eksponert kan i morgen leve videre i fred.

PFUs uttalelse

Pressens Faglige Utvalg kommer med en fyldig uttalelse i denne saken. Og konklusjonen er en annen enn den Nordhus og Dagbladet la opp til: PFU mener at Dagbladet i denne saken *ikke* har opptrådt i samsvar med god presseskikk. Konklusjonen bygger på en nærlesning av hva Dagbladets artikkelserie egentlig inneholder, og på dette grunnlag foretar PFU en annen avveining mellom individuelle og allmenne hensyn.

I sin relativt fyldige uttalelse stiller PFU seg først ved Dagbladets side, og uttaler

at Køber-saken må kunne omtales i pressen. Begrunnelsen for dette er av både diskursetisk og dydsetisk karakter: Utvalget sier at

I ly av ytrings- og trykkefriheten må i prinsippet gammelt krimstoff fritt kunne aktualiseres av pressen og gjøres tilgjengelig for nye lesere, særlig når historiske eller verdikritiske sider ved det har aktuell interesse. (...) Utvalget er enig med Dagbladet i at den debatt saken utløste, gjør at den blir et kapittel av norsk kulturhistorie. Utvalget har derfor intet mot at Køber-saken tas opp i en slik sammenheng.

Henvisningen til ytringsfriheten og den allmenne interesse uttrykker først og fremst en diskursetisk tankegang, mens verdien av den kulturhistoriske overleveringen til nye generasjoner er en typisk dydsetisk tankegang.

Men så snur PFU perspektivet. *"Likevel"*, sier utvalget, *"lar det seg ikke nekte at selve kriminalgåten er hovedtemaet i artikkelserien."* Og når *"kriminalgåten"* blir hovedpoenget, da blir saken straks mer problematisk. Hvorfor det? Jo, her kommer utvalget med to argumenter som skal vise seg å få avgjørende betydning. Stikkord for de to argumentene er henholdsvis *personvern* og *presentasjonsform*.

Det første er av nærhetsetisk karakter. Utvalget er opptatt av Ingeborg Købers personvern. Utvalget konstaterer at avisens søkelys *"rettes i første rekke mot fru Køber og mot spørsmålet om hennes skyld eller uskyld. Dersom personlighetsvernet overhodet skal innebære noen beskyttelse for den enkelte, må allmenne og i og for seg berettigede hensyn vike til fordel for den enkelte person."* PFU legger i denne sammenheng stor vekt på et bilde *"hvor fru Køber er inntegnet på svabergene og med faren liggende livløs i sjøen. Mer effektfullt kan mistanken mot fru Køber neppe opprettholdes"*.

PFU anlegger her som premiss at Dagbladet på ny retter mistanker mot Ingeborg Køber, og setter henne i *"en nærmest rettsløs situasjon"*. Normativt premiss er at nyhetsmedier skal respektere individers rettssikkerhet, - altså opptrer Dagbladet etisk problematisk. PFU løfter med dette fram hensynet til den omtalte enkeltpersonen, dette hensynet gjøres *viktig*, og PFU inntar et nærhetsetisk ståsted.

Men fokuset på *"kriminalgåten"* impliserer også et annet moment, som fremføres i utvalgets andre argument mot Dagbladet. Dette går på avisens presentasjonsform. PFU har i sin vurdering lagt stor vekt på avisens fortellermåte, vinkling og presentasjon av saken, og at den bruker sterke dramaturgiske virkemidler i sitt fokus på spenningsmomentet i saken. PFU antyder med dette at Dagbladet har et underholdningsformål.

Presentasjonsformen kan drøftes både i et diskursetisk, et kommunitaristisk og et nærhetsetisk lys. Det skal vi se nærmere på i kapittel 6. Her skal vi kort nøye oss med å sortere litt:

- Fra et diskursetisk ståsted er det nødvendig å presisere hva som menes med ”presentasjonsformer”. Snakker vi om avisens visuelle og grafiske virkemidler – som PFU jo her gjør – så er det intet i diskursetikken som diskvalifiserer visse presentasjonformer i forhold til andre. Men snakker vi om narrative virkemidler – som PFU her *også* gjør – så vil diskursetikken favorisere de rasjonelle, argumentative, saklige og faktafokuserede fremstillinger fremfor de mer emosjonelle og spenningskapende fremstillingsformer. PFUs kritikk av Dagbladet kan forstås som en diskursetisk inspirert kritikk av avisens presentasjonsform og dramaturgiske virkemidler. Utvalget vil i så fall kunne hente støtte i diskursetikken i sin kritikk av de narrative virkemidlene, men neppe i sin kritikk av de grafiske virkemidlene.
- I et dydsetisk perspektiv henger presentasjonsformen nær sammen med kultur- og tidsbestemte sjangerkonvensjoner og tolkningstradisjoner. Det som leserne reagerte negativt på for 30 år siden, kan være allment akseptert i dag. Dette gjelder både det visuelle og det narrative. PFUs kritikk av Dagbladets presentasjonsform kan forstås som et uttrykk for samtidens oppfatning av og holdning til en frekk, appellerende og salgbar løssalgjournalistikk. Denne saken fra 1975 vil i så fall passe godt inn i det bildet som Røssland tegner av det faglige utvalget på 50- og 60-tallet; med sans for en ”kultivert stil” sammenfallende med Aftenposten og i opposisjon til den mer smakløse ”Dagblad-stilen” (Røssland 1999: 100 flg.). ”God presseskikk” henger sammen med og varierer i takt med skikk og bruk for øvrig.

PFUs uttalelse legger for øvrig liten vekt på verdien av fortellingen som kulturhistorisk overlevering, og den har ingen spor av den dydsetiske forestillingen om fortellingen som etisk ressurs.

- Det nærhetsetiske perspektivet er til stede i PFUs vurdering. Utvalget tillegger dette større vekt enn hva Nordhus og Dagbladet gjør i sin vurdering. Vi kan si at det til slutt blir avgjørende for utvalgets konklusjon i dette tilfellet.

Slik er det altså mulig å forstå også PFUs uttalelse i lys av våre tre teorier. På samme måte som i Dagbladets tilsvarende kan vi også her finne de samme *tendensene* til henholdsvis diskursetisk, dydsetisk og nærhetsetisk tenkning – men i et annerledes forhold og med ulik vekting enn hos Dagbladet.

Til PFUs uttalelse kan vi stille nok et spørsmål: Hva hvis Dagbladet hadde valgt en annen presentasjonsform, ville saken da vært etisk forsvarlig? Vi må tolke PFU-uttalelsen som at svaret er ja. Utvalget sier at saken ”*i prinsippet (...) må kunne aktualiseres av pressen*”, - men altså ikke i den form den fikk her. Tankegangen til PFU er at fokuset på drapsgåten, på den uoppklarte og spennende *kriminalfortellingen*, gjør at artikkelserien i utvalgets øyne mister den sterke samfunnsmessige legitimeringen som avisen forsøkte å påberope seg. Artikkelen truer Ingeborg Købers rettssikkerhet ved at det stilles spørsmål om hun likevel er skyldig i en kriminell handling, et spørsmål rettssystemet for lengst har svart nei på. Det reises tvil ved hennes uskyld, - og dette skjer *ikke* fordi avisen har nye opplysninger å komme med, eller nye argumenter eller innfallsvinkler, men det skjer ut fra *dramaturgiske* motiver og formål. Slike hensyn faller ikke nødvendigvis sammen med samfunnsinteressen, mener åpenbart PFU, - og slike hensyn står dessuten svakere i møte med personvernet. Det spenningskappende dramaturgiske fokuset på kriminalgåten var ikke en god nok begrunnelse for å skyve til side personvernet. Det fører til at PFU *i dette tilfellet* tillegger personvernet størst vekt. Men hadde dekningen av saken vært annerledes, mer i pakt med en diskursetisk oppfatning av de rasjonelle og argumentative bidrags verdi i samfunnsdebatten, så ville dekningen fått PFUs aksept. Da måtte også Ingeborg Køber funnet seg i medieomtalen.

Av dette må vi kunne slutte at de nærhetsetiske hensyn i PFUs tenkemåte ikke har et absolutt primat, selv om de i dette tilfellet ble prioritert foran dramaturgiske hensyn. Med et høyere saklighetsnivå og uten de spenningskappende narrative virkemidlene hadde de nærhetsetiske hensyn måttet vike.

Slik blir PFUs rangering eller vekting av våre tre teoretiske ståsteder og tenkemåter *i denne saken* synlig:

- De diskursetiske begrunnelser veier tyngst, og går foran andre hensyn.
- De nærhetsetiske begrunnelser veier også relativt tungt.
- En konsekvensetisk oppfatning av pressens samfunnsnytte er til stede; for øvrig er kommunitaristiske og dydsetiske perspektiver lite synlig.

På ett punkt er PFUs uttalelse i denne saken *ikke* tidstypisk. Å trekke inn presentasjonsform og vinkling i presseetiske vurderinger var (som vi senere skal se) noe som utvalget ellers stort sett avviste helt fram til slutten av 1980-tallet. Den dag i dag er det sjelden utvalget sier noe om fortellermåter og dramaturgi.

På et annet punkt er uttalelsen tidstypisk for første del av vår periode: Uttalelsen mangler den sterke og eksplisitte fremhevelsen av pressens *rettigheter*, som PFU i dag slår fast i de fleste uttalelser. I stedet pekes det – særlig fra Dagbladets side - på den samfunnsnyttene en medieomtale kan ha.

Oppfatningen av presseetikken som en avveining mellom ulike hensyn er imidlertid gjennomgående for både PFU og for redaktørens tilsvarende i hele vår periode. ”*Det ene er viktig, men det andre er viktigere*”; - dilemmaet handler om vektlegging. Som regel er refleksjonsmåten ikke eksplisitt formulert i PFU-uttalelsene; utvalget nøyer seg gjerne med å fastslå brudd eller ikke brudd i forhold til en paragraf i Vær Varsom-plakaten. Men noen ganger – oftere på 1970- og 80-tallet enn i dag - fremfører utvalget en argumentasjon som synliggjør rangeringen mellom ulike hensyn, slik som i denne saken.¹⁶

¹⁶ Køber-saken står for øvrig i en tradisjon av såkalte ”historiske saker” som i en presseetisk vurdering på en spesiell måte setter samfunnets interesse av å få overlevert kulturhistorisk viktige *fortellinger* opp mot individets rett til å ”bli glemt”. Mest kjent er kanskje det juridiske caset om ”Lensmannsmordene” som gav grunnlag for en Høyesterettsdom i 1952 om det såkalte ”ulovfestede personvern”. PFU har i vår periode hatt flere saker med denne problemstillingen, for eksempel da Adresseavisen i 1996 i sin faste spalte ”For 50 år siden” fortalte om en navngitt og fortsatt oppegående mann i Trondheim som ble dømt for landssvik etter krigen (sak 96-118), og da NRK i 1999 laget et tv-program om ”Hadelands-drapene” 17 år tidligere (sak 99-046). I disse sakene vil en dydsetisk og en nærhetsetisk tilnærming gi ulikt svar på det presseetiske dilemma.

Kapittel 3:

Noen kontekstuelle observasjoner. Forsknings situasjonen.

Dagens kriminaljournalistikk er påvirket og preget av en rekke faktorer. Den står i en lang historisk tradisjon, faktisk over flere hundre år, som et sentralt journalistisk stoffområde. Kriminaljournalistikkens status er dels preget av dens kommersielle potensial og underholdningsverdi, og dels av dens forankring i en oppfatning av pressens samfunnsoppdrag. I dag er kriminaljournalistikken påvirket av medieinterne strategier, av økonomiske og faglige føringer, av medieteknologiske omveltninger og av eksterne tolkninger, forventninger og kritikk. Kriminaljournalistikken reflekterer det kulturelle, politiske, sosiale og økonomiske miljø som omgir den.

Kort sagt: Det er nødvendig å se på *konteksten*.

3.1. Noen relevante trekk ved journalistikken og journalistikkforskningen

Hvis vi fra dette prosjektets teoretiske ståsted tar et overordnet blick på de siste decenniens medieforskning, kan vi iaktta en parallell: Slik moralfilosofiens hovedstrømninger retter oppmerksomheten mot *enten* den kollektive rasjonelle rettferdighetsdiskurs *eller* mot de partikulære kulturbestemte oppfatninger av ”*det gode*”, slik har også medievitenskapen delt seg mellom et politisk-økonomisk perspektiv og en mer kulturell-hermenevtisk tilnærming til sitt forskningsobjekt.

Den enkleste grovsorteringen av internasjonal journalistikkforskning fra 1970 og til i dag vil fremheve to hovedretninger: en politisk-økonomisk og en kulturell. Den såkalte (*kritiske*) *politiske økonomi* er opptatt av medieinstitusjoner, eierforhold og organisatoriske forklaringer på nyheters konstruksjon, og fremhever rutiner, profesjon, maktforhold, produksjonsvilkår og økonomiske mekanismers innflytelse på nyheters tilblivelse. På den andre siden har vi *den kulturelle tilnærmingen* som ser på kulturtradisjoner, symbolsystemer og definisjonsprosesser, og som først og fremst er opptatt av den meningsdannelsen som skjer i publikums møte med og aktive bruk av nyheter. Til en viss grad henger de to retningene sammen med medievitenskapens røtter i to ulike akademiske leire; den samfunnsfaglige og den humanistiske. (Golding and Murdoch 2000)

Etisk-analytiske tilnærminger til mediene kan leses i samme mønster. Såkalte ”normativ teori” har lagt vekt på mediernes samfunnsoppgaver og deres demokratiske rolle som debatt-arena og kritisk overvåker av politiske og økonomiske maktsentra. Med diskursetiske begreper kan vi si at denne forskningstradisjonen er opptatt av den kommunikative diskursens vilkår i en verden av strategiske interesser, og av de presseetiske *regler* og ”accountability systems” som skal ivareta samfunnsoppgaven og legge normative føringer for journalistikken. Går vi til de medievitenskapelige kulturstudier, så har disse vært mer opptatt av mediernes underholdende og populærkulturelle sider, av enkeltmenneskets persepsjon og forståelse av medieuttrykk og den identitetsdannelse som skjer i dette samspillet. Med dydsetiske begreper kan vi si at denne forskningstradisjonen er opptatt av *fortellingen* - som publikum aktivt tolker og bruker i sine definisjonsprosesser, i sin livsforståelse og sin meningsdannelse om det gode og det vonde.

Nå kan det i vår tid være gode grunner til å overskride medieforskningens tradisjonelt adskilte teoribygninger, og søke teorier som er i stand til å belyse nye sjangre (infotainment, reality-tv) og nye forestillingen om det private og det offentlige (Dahlgren 1998, van Zoonen 1998). Vi skal likevel – for å plassere det herværende prosjekt - dvele et øyeblikk ved de tradisjonelle forskningsmessige hovedspor.

3.1.1. Journalistikkforskningen – tre tilnærminger

I en oversikt over journalistikkforskningen oppstår raskt behov for en finere og mer nyansert kategorisering av forskningsperspektiver enn todelingen ovenfor. Schudson (2000) presenterer en tredeling der han skiller ut sosiologisk pregede studier av nyheters konstruksjon som en egen retning, adskilt fra på den ene side politisk-økonomiske

perspektiver og på den andre side kulturstudiene. Vi skal – med tanke på en bred forståelse av kriminaljournalistikken – kort peke på det viktigste kjennetegn ved disse tre teoridannelsene.

Politisk økonomi er opptatt av samspillet mellom økonomisk organisasjon og makt på den ene side og politiske, sosiale og kulturelle faktorer på den annen side. Journalistikken betraktes som *kulturindustri*. Studier i den politisk-økonomiske tradisjon ønsker å legge vekt på begge deler – både kultur og industri (til forskjell fra medieøkonomiske studier som har fokus på det siste). Politisk økonomisk teori er i sitt vesen kritisk, den er marxistisk inspirert, og den søker å avdekke økonomiske faktorerers innflytelse på kulturelle uttrykk. Vel finnes det både en relativ frihet for journalister og en viss bredde av valgmuligheter for publikum, på mediefeltet som på varemarkedet for øvrig, men det hele skjer innenfor gitte rammer og strukturer, fastlagt og styrt av økonomiske forhold og maktkonstellasjoner i samfunnet. Viktige faktorer her er eierforhold, mediebedrifters lønnsomhet, journalistikkens produksjonsvilkår, nyheters varekarakter og salgbarhet, annonsør- og sponsormakt, nyhetskildenes makt og strategiske interesser, - og oppfatningen av publikum som en vare (som for eksempel tv-kanalen selger til sine annonsører). (Golding and Murdoch 2000; McManus 1994; Zelizer 2004)

Kritisk politisk økonomi gir fruktbare innganger til forståelse av dagens journalistikk. Det er likevel mulig å ha en overdreven og for ensidig oppfatning av hvilken dominans politiske og økonomiske maktfaktorer har på journalistikkens innhold. Schudson peker på at et altfor rigid syn på de mektige elitenes kontroll av mediene (et eksempel på dette kan være Chomskys berømte propagandamodell, Herman & Chomsky 1988) gjør det umulig å forstå det samfunns- og maktkritiske innhold som journalistikken vitterlig også representer. Journalistikken kan faktisk bidra til endring, sågar samfunnsomveltning (Schudson 2000:180)

Nyhets sosiologiske studier kan fokusere både på nyhetsorganisasjonen og på nyhetenes kilder. En nyhet er ikke noe som ligger der ute og venter på at en journalist skal plukke den opp. En nyhet er skapt av organisatoriske og redaksjonelle rutiner, av praksis, produksjonsvilkår og yrkesinterne tankemønstre – og ikke minst av relasjoner mellom journalist og kilde. Ofte er nyheten planlagt; den er formet og regissert av kilder med strategiske interesser. Gjennomslag oppnås hvis ideen passer inn i faste produksjonsmønstre og sjangerkrav i redaksjonen.

En slik konstruktivistisk (sosialkonstruktivistisk) tilnærming til journalistikk og nyheter skaper ofte en negativ reaksjon blant journalister og redaktører, og er en viktig grunn til den utbredte mistilliten til medieforskningen som finnes blant ”praktikerne” i pressen. Vel har journalister og redaktører flest i dag sluttet å forfekte den såkalte ”speilmetaforen” som

beskrivelse av journalistisk praksis og nyheters tilblivelse. De hevder ikke lenger å gi leserne ”den hele og utslørte sannhet” om verden der ute. Men det er likevel for drøyt, mener praktikerne, å hevde at nyheter er *konstruert*. Da forkludres den nære sammenhengen det tross alt er mellom nyhetsfortellingen og faktiske hendelser eller tilstander. Det grunnleggende sannhetskravet som i pressens øyne konstituerer journalistikken blir i så fall irrelevant og meningsløst. (Schudson 2000:176, Allern 1997:26ff)

Kulturstudiene er opptatt av tekst og publikum. Nyheter fremstår i en språkdrakt, i et symbolsystem, og må *tolkes* av mottakeren for å gi mening. Nyhetene bidrar til å skape bilder, forestillinger, definisjoner og mening. Kulturstudier omfatter analyser av tekst og kontekst, og dessuten publikumsstudier der mediebudskapets betydning for meningsdannelse og identitetsbygging er tema. Meningsdannelse oppstår i publikums møte med teksten. Grunnleggende er den etter hvert veletablerte medievitenskapelige erkjennelse at publikum ikke er passive mottakere, men aktive mediebrukere som inkorporerer mediebudskap i egen hverdag og tolker dem i forhold til egne verdier og livsanskuelse.

Schudson peker på den analytiske distinksjonen: Mens organisasjons- og redaksjonsstudier finner sitt studieobjekt i samspillet mellom mennesker, finner kulturstudiene sitt studieobjekt i samspillet mellom ”fakta” og symboler (Schudson 2000:189). Kulturstudiene har også trukket populærjournalistiske tekster inn i sitt interessefelt på en måte som den politisk-økonomiske tradisjonen i mindre grad har klart. (Dahlgren 1992, Gentikow 1999)

Kritikken mot kulturstudiene går naturlig nok på at de overser de bakenforliggende krefter og interesser som omgir nyhetsdannelsen. Dessuten vil redaktører og journalister (av andre grunner) ta til motmæle mot de grunnleggende premisser også for denne teoriretningen. For det første vil de insistere på at journalistikken utformes i redaksjonene, ikke ute hos brukere og publikum. Dernest vil de protestere på den manglende distinksjon mellom ”fakta og fiksjon” som særlig kjennetegner analyser av journalistikk som populærkultur. Den underliggende spenningen mellom kulturforskere og journalister - som sjelden kommer til overflaten i vårt land men som har resultert i temperamentsfulle offentlige debatter andre steder¹⁷ - springer ut av en grunnleggende forskjellig oppfatning av helt sentrale hjørnesteiner i pressens selvforståelse, nemlig *fakta, sannhet og virkelighet*. Journalistene mener at deres metoder for å håndtere dette – om enn på ufullkomment vis - skiller deres fag fra andre offentlige kulturytringer. Istedenfor å dele denne referensielle oppfatningen av journalistisk

¹⁷ Zelizer (2004:186f) gir en fremstilling av en offentlig dispuTT mellom de to grupper i Australia på slutten av 1990-tallet. Se for øvrig Nag 1997 om situasjonen i Norge.

representasjon, ser noen kulturorienterte medieforskere kun subjektivism, relativisme og konstruktivism i nyhetsfortellingene. (Zelizer 2004:175ff)

Inntar man et rendyrket konstruktivistisk syn på medietekster, blir det vanskelig å ta pressens yrkesetiske arbeid på alvor.

Alle tre perspektiver er høyst relevante for kriminaljournalistikken. Mektige krefter i samfunnet – politiske, faglige, økonomiske, ideologiske - har en strategisk interesse i kriminaljournalistikkens prioriteringer. Krim-journalistenes arbeidsmåter, metodebevissthet, profesjonalisering og status har endret mediens representasjon og konstruksjon av kriminalitet. Krim-journalistikken spiller på bestemte kulturtradisjoner og symbolsystemer, og deltar i definisjonsprosesser - om normalitet og avvik, om anerkjennelse og fordømmelse, om godt og vondt. (Jewkes 2004, Røssland 2007, Pollack 2001). Samtlige teoriopposisjoner har også, på hver sin måte, en kritisk tilnærming til både konvensjonelle oppfatninger om pressens funksjon og rolle i samfunnet og til den yrkesinterne profesjonelle selvforståelsen.

Norske studier av journalistikk har ikke som sitt fremste kjennetegn at de alltid knytter seg til en klart definert og avgrenset teoriretning. Forskningen, som til dels har vært dominert av historiske og sosiologiske tilnærminger, benytter seg av ulike perspektiver av politisk, sosial og kulturell karakter. Grensene mellom ulike teoretiske posisjoner kan dessuten være flytende og uklare.

I det følgende omtales nærmere noen trekk ved journalistikkens utvikling i Norge i perioden fra 1970-tallet til i dag, trekk som er relevante og viktige for forståelse av kriminaljournalistikken og for dette prosjektets tema:

3.1.2. Avpartifisering, profesjonalisering

Mediesituasjonen har endret seg radikalt de siste 30-40 år. Årsaken er først og fremst den teknologiske utviklingen, og påfølgende økonomiske og kulturelle utviklingstrekk. Dette har ført med seg store institusjonelle og innholdsmessige endringer i mediene, og endringer i publikums bruk av medier og medietekster.

Odd Raaum har anlagt et profesjonsperspektiv i sin beskrivelse av journalistikkens utvikling i Norge fra 1972. Han karakteriserer denne utviklingen som en *frigjøringsprosess* og en kamp for faglig autonomi. Frigjøringen er først og fremst i forhold de tradisjonelle partipolitiske bånd, men også fra alle andre bindinger som kan true eller hemme pressens påberopte samfunnsoppdrag: Frigjøring fra eierens innflytelse på det redaksjonelle produkt,

fra kildenes innflytelse gjennom alt fra milde gaver og favører til manus-kontroll, fra markedsføreres innflytelse gjennom slipp-journalistikk og tekstreklame, og fra politikernes og juristenes innflytelse gjennom lovgivning og politisk regulering. Frigjøringen er ifølge Raaum et ledd i en fagpolitisk strategi som kan sees på som en slags profesjonalisering (Raaum 1999:16; jfr. Ottosen 2004). Den skal bygge fagets og yrkesutøvernes integritet og troverdighet.

Partipressens avvikling skjedde over tid, men likevel raskt i et historisk perspektiv. EU-spørsmålet og striden foran folkeavstemningen i 1972 (om norsk medlemskap i EF som det hette da) hadde en aksellererende innvirkning på løsrivelsen. Partisplittelsen i Venstre førte til at de store venstreavisene var først ute med å erklære seg som partipolitisk uavhengige. De øvrige ledende borgerlige avisene brøt stort sett med sine respektive partier i løpet av 1970-årene, og et tiår senere skjedde det samme med arbeideravisene. Prosessen ble på en måte fullført da også Klassekampen i 1991 erklærte seg formelt uavhengig av AKP-ml.

Avpartifiseringen må ikke forstås som at avisene samtidig forlot sitt politisk-ideologiske grunnlag. Det handlet i første rekke om å løsne de formelle bindingene til partiorganisasjonen. Fortsatt i dag ønsker mange aviser å fremstå med en profil og et redaksjonelt verdigrunnlag som er i pakt med egen historie og tradisjonell plassering i det politiske og kulturelle landskap. Avisene vil fortsatt bygge på *”liberale verdier”*; *”et sosialdemokratisk grunnsyn”*; *”et konservativt ståsted”*; være *”forankret i arbeiderbevegelsens ideer”* eller lignende. Dette fremgår blant annet av Østnor og Lunde sin undersøkelse av norske mediebedrifters statutter og formålsparagrafer (Østnor og Lunde 1998). Også Paul Bjerke (2000) og Sigurd Allern (2007) har i hver sine arbeider vist at gammel partiloyalitet fortsatt i noen grad preger avisenes innhold. (Jfr. også Simensen 1999)

3.1.3 Kommersialisering

Avisene har alltid vært kommersielle. Det samme gjelder de øvrige nyhetsmediene - med visse unntak. Begrepet *”kommersialisering”* signaliserer imidlertid en prosess og en gradsskala. Med kommersialisering menes her den prosess som gjør at journalistikken i stadig større grad underlegges markedets lover om tilbud og etterspørsel.

En alminnelig oppfatning er at kommersialiseringen av norsk presse har økt de siste tiårene.¹⁸ Dette er riktig i den forstand at nyhetsmediene har fått en ny type eiere med høyere

¹⁸ NOU 1996:12 s.13; NOU 1999:27 s.65; Syvertsen 2001; Finslo 2002.

krav til avkastning og økonomisk lønnsomhet, og dermed med andre formål for driften enn tidligere eiere.¹⁹ Hvilken innflytelse dette har hatt på innholdet i mediene er vanskeligere å fastslå. Eiere skal som kjent i henhold til pressens etiske normverk og ideologi ikke ha innflytelse på det redaksjonelle produkt. Samtidig er det klart at de økonomiske rammevilkår som eiere og styre fastsetter - budsjetter og investeringer, forretnings- og markedsstrategier, effektivisering av produksjon, personalpolitikk osv. – indirekte påvirker innholdet.

Siste del av perioden er preget av en bekymring for at eierens avkastningskrav skal true journalistikkens kvalitet og pressens klassiske samfunnsrolle. Typisk i så måte er sosiolog, journalist og tidligere kulturredaktør i Dagbladet, Andreas Hompland, som skriver:

Faren er ikkje at redaktørane skal bli pressa til å forma sine og mediets meiningar med påhalden penn, men at dei byttar ut pennen med kalkulatoren. Faren er at eigarane gir blanke i avisas samfunnsrolle nasjonalt eller lokalt – bare driftsmarginen er høg nok. Og i det reknestykket er journalistikk ein utgiftspost og annonsar ei inntektskjelde. (Hompland 2007)

Innholdsmessig kan økende kommersialisering gi seg utslag på flere måter. De to amerikanske forskerne Doug Underwood (1993) og John B. McManus (1994) har begge på grunnlag av empiriske studier påpekt en glidning i nyhetsprioritering, fra stoff som i henhold til pressens klassiske samfunnsoppdrag er ”av samfunnmessig betydning” og over mot saker som har publikumsappell og salgbarhet men som neppe kan karakteriseres som samfunnmessig viktige. Fra McManus stammer begrepet ”Market-Driven Journalism” som betegnelse på endrede redaksjonelle motivasjoner og prioriteringer.

Mange vil peke på at en skjerpet kamp om publikum og markedsandeler fører til en mer aggressiv og sensasjonspreget journalistikk der sterke (stadig sterkere?) virkemidler tas i bruk for å ”selge” en sak: Titler, bilder, grafisk utstyr, pirrende vinklinger og private detaljer osv. I hvilken grad norsk journalistikk er blitt mer kommersiell i så måte er vanskelig å si. Også i tidligere tider ble pressen opplevd som aggressiv og sensasjonsjagende, vurdert ut fra sin tids estetiske og typografiske formspråk (Røssland 1999; Eide 2004:247).

En annen side ved kommersialiseringen er at skillet mellom mediebedriftens redaksjon og markedsavdeling brytes ned. I vårt land skjer dette *ikke* (dvs. sjelden) ved at markedsavdelingen forteller redaksjonen hvilke enkelt-saker som bør dekkes og publiseres – det ville nemlig være brudd på tekstreklame-reglene. Men det skjer på en noe mer sofistisert måte ved at redaksjon og markedsavdeling blir enige om hvilke *stoffområder* og *saksfelter* som bør prioriteres. Dermed dreies innholdet i retning av annonse- og forbrukervennlige temaer, og vi får store mengder stoff om reiseliv og ferier, om bolig, om interiør og livsstil,

¹⁹ Østbye 2000, Roppen 2003.

om biler og båter, om mote og mat – og om personlig økonomi. Dette er temaer som det er lett å selge annonser på - eller eventuelt skaffe sponsorkontrakter til (Brurås 1997).

Kommersialiseringen har innholdsmessige implikasjoner også på andre måter. Det stilles krav om økt inntjening pr. journalist. Effektivisering og rasjonalisering av produksjonen krever at journalisten bruker mindre tid på hver sak og gjerne jobber flermedialt. De lett tilgjengelige sakene prioriteres, mens de tid- og ressurskrevende sakene må velges bort. Mange redaksjoner klipper og videreformidler andres saker i stedet for å utvikle sine egne, og vi får ”kopi-journalistikk” i betydelig omfang. Her skal vi vokte oss for å generalisere; variasjonene mellom ulike redaksjoner er store, og noen er fortsatt villig til å satse på ressurskrevende prosjekter. Men kommersialisering og finansielle investorers avkastningskrav vil med sin logikk favorisere ”billig” journalistikk: størst mulig produksjon for færrest mulig kroner. Dette kan igjen utnyttes av profesjonelle kilder og informatører. Eksternt produsert pressemateriell tilflytter kontinuerlig redaksjonene og kan publiseres fritt uten kostnader. Det som koster penger er eventuelt kildekritikk og egen bearbeidelse.

Oppsummerende kan vi si at pressens (selv)erklærte uavhengighet er diskutabel. Partibånd ble ikke erstattet av den fullkomne frihet, men av andre typer bindinger. Journalister påvirkes kontinuerlig av eieres rammebetingelser, av bedriftsinterne promoteringsbehov, av annonsørers og sponsorerers mer eller mindre uttalte forventninger, og ikke minst av kilders makt, tilbud og pressmidler. En kilde som sitter på informasjonen av stor verdi for journalisten, har alle muligheter til å legge premisser for publisering.²⁰

3.1.4. ”Tabloidisering”

Ordet ”tabloid” er opprinnelig betegnelsen på et avis-format, nemlig halvparten av det klassiske fullformatet (”broad-sheet”). Selv om enkelte lokalaviser tok i bruk tabloidformatet allerede på 50-tallet,²¹ så var det med VGs omlegging til tabloid i 1963 at formatet for alvor vant innpass i Norge. Mange av de store, annonserike avisene i vårt land holdt lenge på det gamle fullformatet, men de siste årene har også disse blitt tabloid-aviser – i denne betydningen av ordet.²²

For begrepet ”tabloid” brukes også i en annen og utvidet betydning, nemlig som betegnelse på den journalistikken og estetikken som de norske løssalgstidene representerer.

²⁰ Jfr. Halse 1976 og Eide 1984 om ”bytteteori”

²¹ Ottosen m.fl. 2002:156

²² Sigurd Allern gir i boka ”Nyhetsverdier” en fremstilling av tabloidformatets fremvekst og utbredelse internasjonalt og i Norge (Allern 2001:26ff)

I dagligtale brukes begrepet ”tabloid-journalistikk” i en overført betydning, som innebærer noe i retning av ”populærjournalistikk”, kanskje også ”sensasjonsjournalistikk”. Arne Martin Klausen snakker om en ”tabloid ideologi” når han skildrer Dagblad-redaksjonens overgang til nytt tabloidformat i 1983.²³

Tabloid-journalistikken har ifølge Klausen en kjappere rytme og kortere saker.²⁴ Den favoriserer visse typer innhold, gjerne knyttet til sensasjoner, krim, sex, kjendiser og kuriosa. Hillesund (1996) peker på kombinasjonen av vinkling, layout og språk. Her finnes én hovedsak på hver side, med et bærende bilde og en slagkraftig tittel. Språket er enkelt, folkelig, friskt og personlig, gjerne med sterke og ladede uttrykk. Vinklingen er personorientert, gjerne mot det private og mot det dramatiske.²⁵ Gripsrud (2002:240) fremhever det melodramatiske som en sentral del av tabloid-begrepet.

Mange ser på tabloidisering som en forfallshistorie (Raaum 1986:35, Allern 2001:33). Et mye referert eksempel i så måte - og relevant for vår senere analyse - er en kritisk artikkel av den norske filosofen Hans Skjervheim. Kort tid etter Dagbladets overgang til tabloid skrev Skjervheim, som på mange måter står Habermas nær, at overgangen fra det han kaller ”den klassiske journalistikken” til tabloid-journalistikken er en overgang fra kommunikativ til instrumentell handling (Skjervheim 1987). Når Skjervheim skal beskrive hva han mener med ”den klassiske journalistikken”, legger han blant annet vekt på en ”diskrè og konservativ” typografi og layout, i tillegg til at den formildet ”sann og relevant informasjon”. Tabloid-avisene er på den annen side etter Skjervheims mening ”B-aviser” som kjennetegnes ved sensasjons- og skandalejournalistikk, personorientering og ”human touch”. Det kan i ettertid hevdes at Skjervheims karakteristikker og oppfatning av et slikt todelt avisbilde er upresis og unyansert. Vi kan noen hver mene at det er nettopp i vår egen tid at det store avis-forfallet skjer. I mediehistorisk lys holder sånne oppfatninger sjelden mål.²⁶

For våre to løssalgaviser har overgangen til tabloid-formatet vært et sentralt element i deres utvikling og identitetsbygging som populæraviser. Denne utviklingen har også ført med seg

²³ Klausen 1986:214f. Jfr. også Eide 1995a, 2007.

²⁴ Antropologen Klausen deltok blant annet på morgenmøtet i Dagbladet andre påskedag 1983, umiddelbart før lanseringen av det nye formatet. Han skildrer hvordan sjefen for nyhetsavdelingen denne morgenen stilte med en stor motorsag. Mens han svingte den i luften foran forsamlingen ble det symbolske budskapet formidlet: ”Skjær ned – skriv kort!” (Klausen 1986:18)

²⁵ Ottosen m.fl. 2002:164, Allern 2001:34. Jfr. også Sennett 1992.

²⁶ Skjervheims artikkel kom kort tid etter at Dagbladet gikk over til tabloid-format, og må oppfattes som et polemisk svar til Hans Fredrik Dahl etter at sistnevnte hadde forsvart utviklingen i Dagbladet. Jfr. forøvrig Sørbø 2002:265ff.

forskyvninger i stoffområder og innholdskategorier, der såkalte ”seriøse” kategorier er prioritert ned til fordel for mer underholdningspreget stoff. Med ”seriøse” stoffkategorier menes her utenriksnyheter, økonomi, politikk, ”finkultur”, mens underholdningskategorier er sport, kjendiser, krim, kuriosita, populærkultur osv.²⁷ Martin Eide understreker imidlertid populæravisenes mangfoldighet - deres *schizofreni* - som nøkkelen til deres suksess: de inneholder *både* melodrama og kvalitetsjournalistikk, de inneholder *både* de små tips for hverdagslivet og den seriøse politiske diskursen.

In the case of Norwegian popular journalism, it is obvious that an important aspect of its commercial success has been its conscious *combination* of hard crime news and a softer and gentler journalism – for instance in the realm of service journalism of different kinds. It has been an editorial concern to balance the blood dripping stories with softer and more joyful articles. Readers have been offered tragedies that have turned into tears of joy, not to mention the tons of cheerful curiosities they have been presented. (Eide 2007:24)

Det er altså viktig å skille de to betydninger av ”tabloid”, som henholdsvis format og journalistisk form. Martin Eide minner om at ”*det kan drives journalistikk av format også i tabloid*”, og mener at begrepet ”tabloidisering” kan være mer tildekkende enn avdekkende.²⁸ Sigurd Allern (2001) beholder imidlertid begrepet, riktignok som en ”mangetydig metafor” som det er nødvendig å definere nærmere. Litt overraskende er det at Allern definerer tabloid-journalistikk som ”*en forringelse av kvalite*”, nærmere bestemt på to sentrale felt: nemlig som en frakobling fra demokratiske forpliktelser og som en svekkelse av krav til kildekritikk og etterrettelighet (Allern 2001:44). For det første er det vanskelig å fastslå at de demokratiske forpliktelsene er større i andre typer aviser, og for det andre er det ikke empirisk grunnlag for å si at kildekritikken og etterretteligheten er svakere i f.eks. VG enn i andre og mindre ”tabloide” aviser.

3.1.5. Avsløring og veiledning

1972 – dette prosjektets utgangspunkt - var året da Watergate-saken brøt løs. Denne saken skapte en av de største rystelsene i amerikansk politisk historie, og førte til at president Richard Nixon måtte gå av to år senere. Saken ble også en varig symbolsak og referansepunkt for såkalt ”undersøkende journalistikk” verden over – også i Norge.²⁹ De to Washington Post-

²⁷ Klausen 1986:266ff, Ottosen m.fl. 2002:162, Allern 2001:44

²⁸ Eide 1995:341, jfr. Eide 2004:233.

²⁹ 17.juni 1972 fikk Washington Post-journalisten Bob Woodward i oppdrag å dekke et rettsmøte etter et innbrudd i Watergate-bygningen, hvor det demokratiske partiet hadde sitt hovedkvarter. Sammen med sin kollega Carl Bernstein arbeidet Woodward med saken i vel et år. 9. august 1974 gikk president Richard Nixon

journalistene Bob Woodward og Carl Bernstein har siden vært inspirasjonskilder for ”investigative reporting” og undersøkende journalister (gravende, etterforskende – begrepene kan variere).³⁰

Den undersøkende journalistikken henger nær sammen med pressens selvforståelse som den kritiske og uavhengige ”fjerde statsmakt”. Forestillingen om ”avsløringsoppdraget” har røtter langt tilbake (Raaum 1991), men har på mange måter fått en fornyelse i årene etter 1970. En synliggjøring og fremheving av den undersøkende journalistikkens metoder og målsettinger har vært en del av journalistenes profesjonaliseringsprosess gjennom de siste tiårene. Denne journalistikken har i vår periode hatt en høy status, og den representerer på mange måter kjerneverdiene i et fag som for øvrig savner klare definisjoner og grenser. Den ivaretar journalistikkens kritiske og uavhengige karakter; den holder fast ved det grundige kilde- og research-arbeidet som basis for publisering, og den er rettet mot saker av samfunnsmessig betydning, ikke kuriosa og underholdning. I tillegg holdes høyt den journalistiske drømmen om ”avsløringen” som arbeidets mål og mening.³¹

Så langt har norsk journalistikkforskning i liten grad interessert seg for den undersøkende journalistikkens tema, metoder og resultater. Derimot har denne journalistikken vært tilgodesett med en viss tendens til latterliggjøring, gjerne inspirert av det man kaller ”journalisme”. Dette er en tankebygning utviklet av den svenske statsviteren og maktutrederen Olof Petersson. Det er en forestilling om journalistikk som ideologi, og om journalister som en spesiell samfunnsklasse. Ideologien anser kort og godt at samfunnet består av tre klasser: makthavere, vanlige mennesker – og så journalistene, som ut fra sin mellomposisjon gransker makthaverne og forsvarer de svake. *”Et nøkkelbegrep i journalismens ideologi er avsløringen. Virkeligheten er skjult bak et slør. Det er ikke hver og en forunt å rykke bort sløret. Til det trengs det en heltedåd”* (Peterson 1994:30).

Forestillingen om journalismen har siden slått godt an i medieforsker-miljøet (Raaum 1999;

av, som følge av Watergate-saken. I boka ”All the President`s men” fra 1974 gir Woodward og Bernstein sin egen fremstilling av arbeidet med saken. Men deres versjon er kontroversiell. Noen mener at det var helt andre krefter som drev fram Watergate-saken, og at de to verdensberømte journalistene ble brukt i et spill som andre styrte. (Eks: Edward Jay Epstein: News from Nowhere. Vintage Books 1974.)

³⁰ Begrepet ”Investigative Reporting” oppstod lenge før Watergate. Det kan spores helt tilbake til 1800-tallet, og ble blant annet brukt om den undersøkende journalistikken som tidlig på 1900-tallet ble karakterisert som ”Muckracking” (”Møkkagraving”). (von Krogh 1991, Allern 1988). Den norske begrepsbruken er for øvrig diskutert av Jo Bech-Karlsen i hans hefte ”Metodikk i ny journalistikk” fra 1978.

³¹ Undersøkende journalistikk er kjennetegnet ved at den avdekker noe som forsøkes holdt skjult. Den går bak stengte dører og inn i lukkede rom. Den bruker flere kilder enn ”ordinær” journalistikk, og kildearbeidet er mer systematisk. Dessuten skal avsløringene helst føre til konsekvenser – ved at noen trekker seg fra sin stilling, blir arrestert, ved at ”politikkerne griper inn” osv. (von Krogh 1991, Kvam 1995). En analytisk tilnærming vil kreve en differensiering av begreper, for eksempel er det forskjell på *avslørende* journalistikk og *granskende* journalistikk – det siste forutsetter ikke noen ”avsløring”.

Eide 2001, 2004, 2007; Røssland 2003; Ekstrøm og Nohrstedt 1996; NOU 1999:27; NOU 2003:19). Få har gjort et poeng ut av det parodisk forenklete i modellen. Det kan nok være meningsfullt å snakke om en journalistisk ideologi, men da må begrepet favne noe mer av de journalistiske profesjonsverdiene.

Jeg for min del vil ikke utelukke at den pågående og kritiske undersøkende journalistikken, utført av yrkesutøvere med kunnskaper om kildearbeid og innsynsretter, kan ha visse positive konsekvenser i forhold til maktmisbruk og kritikkverdige forhold i politikk, organisasjonsliv og næringsliv.

Kriminaljournalistikk som gravende og avslørende journalistikk finner sted når nyhetsmedia på egen hånd avdekker saker som senere blir gjenstand for etterforskning, tiltale og dom. (Eks: båtsertifikatsaken,³² vannverk-saken³³). Det finner også sted når media bringer frem nye opplysninger som endrer retningen på en ensopret etterforskning (Eks: Bjugn-saken³⁴).

Kriminaljournalistikk som veilednings- og service-journalistikk finner sted når nyhetsmedia forteller om hvilke gater som statistisk sett har flest voldsepisoder og som *du* derfor bør holde deg unna om natten; når nyhetsmedia gir råd om hvordan *du* bør bære lommeboka fordi lommetyver herjer på kjøpesenteret, og tips om hvordan *du* skal unngå at kredittkortet ditt blir misbrukt på nettet.

Service-, veilednings- og forbrukerjournalistikken utgjør ikke bare en vesentlig andel av den journalistiske produksjonen i vårt land. Den er også en inngangsport til forståelse av mediernes forhold til sitt publikum. Pressen vil være på leserens, lytterens og seerens side, den vil være din hjelper og rådgiver i en komplisert og farlig verden. Den danske forskeren Stig Hjarvard setter dette inn i en større sammenheng og skildrer nyhetenes utvikling fra ”det klassiske, opplysende og refererende nyhetsbegrep”, via den kritiske nyhets-journalistikken og til den ”hverdagsorienterte journalistikken” som dominerer i dag. (Hjarvard 1999, jfr. også Djerf-Pierre og Weibull 2001). Også i Norge har flere diskutert - og kritisert - det sterke forbruker-perspektivet som mediene utviklet på slutten av 1900-tallet. (Bech-Karlsen 1996, Eide 1992b, Eide 2001:38, Ottosen m.fl. 2002:170) Det er blitt hevdet at pressen med dette har gitt sitt publikum en ny og endret status: Mens pressen ifølge sitt klassiske

³² Dagens Næringsliv avslørte i 2001, blant annet ved hjelp av skjulte journalistiske metoder, at Kjell Inge Røkke hadde kjøpt båtsertifikat uten å avlegge nødvendig eksamener. Saken førte etter hvert til domfellelse for korrupsjon.

³³ To Aftenposten-journalisters avdekking av vannverk-skandalen på Nedre Romerike resulterte i SKUP-prisen for 2005 – og foreløpig i fem tiltaler og erstatningskrav på 68 millioner kroner.

³⁴ Bodahl-Johansen og Østbye 1996. Noen andre saker er omtalt i Røssland 2003:137ff.

samfunnsoppdrag ser på publikum som *borgere*, som myndige mennesker med ansvar for demokratiet og samfunnet, så ser pressen i dag på publikum som *konsumenter*, med behov for hjelp til alt fra å finne den billigste sydenturen og kuleste mobiltelefonen til å unngå dårlige aksjefond og usunn ferdigmat.

3.2. Normativ teori og journalistikkens legitimitet

Hvordan *bør* nyhetene være? Hva *bør* de handle om? Hva er god journalistikk? Hva er god etikk?

For å lete etter svar på slike ”bør-spørsmål”, må til normativ teori. Det er her, i ulike fremstillinger av klassisk presseideologi, vi finner startpunkter for pressens egen fremstilling av sin etikk og sin legitimitet.

”Den liberale kanon” er et begrep som favner medias klassiske demokratiske rolle, bygget på opplysningstidens idèer om ytringsfrihet, offentlig debatt og pressens uavhengighet av statsmakten. James Curran (1996) fremhever den liberale kanons tre nøkkelprinsipper: media som *vaktbikkje*, media som *opinion*, som folkets representant og stemme, og media som *informasjonskilde* (tre konsepter som han for øvrig mener alle *bør* reformuleres og fornyes i vår tid). I vår kultur blir begrepet ”Den fjerde statsmakt” brukt som et uttrykk for normative forventninger til pressen. I vår hjemlige debatt er det gjerne vaktbikkje-rollen som legges inn i dette begrepet: Pressen skal kritisk overvåke de tre konstitusjonelle statsmaktene, påse at de fyller sin oppgave og avdekke kritikkverdige forhold, og må derfor være uavhengig av disse. Men opprinnelig er begrepet ”den fjerde statsmakt” snarere et uttrykk for det andre av Currans ”konsepter”, nemlig pressens opinionsrolle, ved at den bringer fram ”folkets stemme” som et korrektiv til statsmakten.³⁵

3.2.1. Normativ teori

En måte som faglitteraturen har nærmet seg dette feltet på, er ved å beskrive og kategorisere ulike varianter av forholdet mellom samfunn og media, også kalt ”medieideologier”.

Kriteriene for kategoriseringen kretser rundt pressens frihet og graden av politisk styring,

³⁵ Jfr. Raaum 1991 og Curran 1996. Se for øvrig Allern 1996:41 og Habermas 1971:56 om opprinnelsen til begrepet ”den fjerde statsmakt”.

samt pressens oppfatning av sin egen (samfunns)rolle. Et hyppig referert bidrag her var lenge Siebert, Peterson og Schramms "Four Theories of the Press" fra 1956, som presenterte fire ulike normative "presseteorier": *Den autoritære, den liberalistiske, den sosialt ansvarlige og den sovjet-kommunistiske*.³⁶ Den autoritære er kjennetegnet av statens eller andre makthaveres kontroll over medieinnholdet. Den liberalistiske er det motsatte ytterpunktet; her er statens ansvar kun å sikre at intet hindrer ytringsfrihet, fri etablering og fri konkurranse. Ansvarlighetsideologien søker gjennom visse reguleringer å bøte på noen av svakhetene ved liberalismen, ved å bidra til bredde i medieutbudet og til at kvalitetsmedier overlever i konkurransen. Den sovjet-kommunistiske er kjennetegnet ved sensur og statlig kontroll, men skiller seg fra den autoritære ved forestillingen om arbeiderklassens maktovertakelse.

I norsk faglitteratur er denne fremstillingen og systematiseringen av medieideologier diskutert av blant andre Raaum (1977), Høyer (1982), Skogerbø (1991, 1999) og Østbye (1995). Flere kritiserer firedelingen til Siebert & Co, og setter opp alternative systemer og kategorier. Ottosen fremhever at perspektivet i boka til Siebert m.fl er preget av å være skrevet i USA under den kalde krigen, med et idealisert bilde av pressens plass i et demokratisk system (Ottosen 2004:70). Skogerbø påpeker en problematisk sammenblanding av empiriske observasjoner, historiske generaliseringer, teori og ideologi (Skogerbø 1999:42)

Dennis McQuail bruker imidlertid så sent som i 1987 i sin innflytelsesrike grunnbok i massekommunikasjon mye plass på å gjengi "de fire teorier"³⁷ – men legger til ytterligere to: *Utviklingsteorien*, inspirert av Unescos arbeid med "Ny internasjonal informasjonsorden" på 1970-tallet ("MacBride-rapporten"), og endelig *deltaker-ideologien*, som er sprunget ut fra et ønske om å bygge ned massekommunikasjonens innebygde enveis-prosess (en tanke som i dagens medieteknologi blir realisert på andre måter enn man en gang tenkte.)³⁸

Men er ikke dette bare beskrivelser - hvor er det normative?

"Teorier" av denne typen sier for det første noe om hvordan forholdet mellom mediene og staten/samfunnet *bør* være, alt etter hvilket samfunnssyn man bekjenner seg til og hvilken rolle man ønsker at mediene skal spille i samfunnet. Skal mediene bidra til demokratiet og dyktiggjøre borgerne? Skal nyheter anses som varer på det frie marked og mediene som en del av det kapitalistiske system? Skal mediene være statens forlengede arm? Svaret man gir på

³⁶ Denne boka ble også oversatt til norsk og utgitt av Institutt for Journalistikk med tittelen "De fire pressesystemer".

³⁷ Det er her egentlig ikke snakk om "teorier" i vitenskapelig forstand, men heller noe i retning av "ideologiske pressesystemer", basert på pressens rammevilkår og selvoppfatning

³⁸ Jfr. også Skogerbø 1999:50ff.

slike grunnleggende spørsmål – om hva som er poenget med pressen, om hvordan den eventuelt bør kontrolleres – springer ut av et politisk ståsted og samfunnssyn. Mediesystemet i USA ligger for eksempel nært det liberalistiske (dog faller det ikke helt sammen), mens det norske ligger nærmere den sosialt ansvarlige teorien. Forskjellene har historiske, politiske og kulturelle røtter, og gir seg blant annet utslag i at det i Norge er en langt sterkere public service-tradisjon i kringkasting; sterkere politisk-økonomiske virkemidler i presse- og mediepolitikken; her er juridiske forskjeller, samt forskjeller i innhold og organisering av pressens eget yrkesetiske apparat.

For det andre beskriver disse ”teoriene” et ideologisk normgrunnlag som danner en basis for vurderinger av journalistisk kvalitet og etikk. Det går en tråd fra en politisk-filosofisk (moralfilosofisk) oppfatning av pressens samfunnsrolle til de konkrete prinsipper, retningslinjer og formuleringer som utgjør journalistisk yrkesetikk i ulike land. En slik sammenheng er tydelig også i den norske Vær Varsom-plakaten, som i sine innledende og overordnede punkter omtaler nettopp pressens samfunnsrolle.

3.2.2. Samfunnets forventninger. Hutchins Commission m.m.

Samfunnets forventninger til pressen og en misnøye med hvordan pressen oppfylte disse forventningene danner bakgrunnen for en berømt amerikansk presseutredning fra 1947, Hutchins Commissions ”A Free and Responsible Press”, og to år senere en tilsvarende britisk utredning fra ”Royal Commission on the Press”.

Er pressefriheten i fare? spør Hutchins Commission i første setning i sin rapport, og svarer selv med ett ord: Ja. Begrunnelsen er at mediemakten (i USA) er i ferd med å samles på få hender, og ”*the few who are able to use machinery of the press as an instrument of mass communication have not provided a service adequate to the needs of the society*” (Leigh 1947:1) Trusselen mot pressens frihet kommer altså ikke fra staten. Trusselen er dels en konsekvens av den økonomiske strukturen, og dels et resultat av medieledernes manglende evne til å forstå og akseptere sitt samfunnsansvar (ibid: 2). Når pressen ikke klarer å fylle sin viktige rolle i et demokrati, men i stedet gjennom maktkonsentrasjon og uansvarlig journalistikk blir en trussel mot det samme demokratiet, da må enten myndighetene gripe inn eller mediene må kontrollere seg selv. Det første er ikke ønskelig; det vil være et skritt mot totalitarisme (ibid: 5). Underforstått: Selvjustis er påkrevd.

Hutchins-kommisjonen rapport må forstås som en tilslutning til den såkalte ansvarlighetsideologien i Siebert et al’s skjema ovenfor, og som en kritikk av den

liberalistiske ideologien. Odd Raaum karakteriserer rapporten som en analyse av ”*motgift mot skadelige utslag av markedskonkurransen*” og som ”*et oppbrudd fra liberalismens ”negative” frihet” til ansvarsideologiens ”positive” – en vending som også forutsatte at staten måtte bidra aktivt til at frihetsideene kunne realiseres*” (Raaum 2003:30).

I USA ble Hutchins-kommisjonen møtt med ”en sperreild av kritikk” (Raaum 2003:32), ikke minst fra pressens selv. Kravet om ansvarlighet (”accountability”) og selvregulering ble oppfattet som en trussel mot de gjengse frihetsidealer. Det er også vanskelig å påvise spor av fra rapporten i praktisk pressepolitikk og journalistikk – kanskje bortsett fra en viss innflytelse på presseetiske regelsett (som i USA har en lavere status enn i Europa), og dessuten i mediedebatt og forskning. Større gehør for Hutchin-kommisjonens ideer har det vært i Europa, hvor tankene om pressens ansvarlighet og selvregulering ble oppfattet som mindre radikale (Christians 2000, Raaum 2003).³⁹

Samfunnets forventninger til pressen formuleres i Hutchins-kommisjonens rapport på flere måter. Kommisjonen forventer blant annet ”*A truthful, comprehensive and intelligent account of the day`s events in a context which gives them meaning*” (Leigh 1947:21). Dette blir utdypet og konkretisert: Et hovedkrav er at pressen skal være nøyaktig. Den skal ikke lyve. Første ledd i ansvarskjeden er reporteren ved nyhetens kilde. Reporteren må vurdere hvilke kilder som er best. Han må legge vekt på førstehånds observasjon fremfor rykter. (ibid.) Like viktig er det å skille mellom fakta og egne kommentarer. - Formuleringene ligger ikke langt unna det vi finner i dagens presseetiske kodekser.

Kommisjonen stiller også andre generelle og overordnede krav til pressen: Den skal blant annet være ”*et forum for utveksling av kommentarer og kritikk*”. Ansvarlige medier skal også gi ”*et representativt bilde av de ulike grupper som konstituerer samfunnet*” (ibid.).

3.2.3. Funksjoner, oppgaver, samfunnsrolle

Norske fremstillinger av samfunnets forventninger til pressen finner vi blant annet i offentlige utredninger. Et sentralt og informativt eksempel finner vi i materiale fra den forrige maktutredningen, som ble satt i verk av regjeringen Bratteli på 1970-tallet og som gav ut en egen rapport om massemedier (NOU1982:30). Her skriver Sverre Høyen et kapittel om ”Medienes oppgaver”. Disse oppgavene, som også betegnes som funksjoner, samles i fire punkter:

³⁹ Christians (2000:26) peker på Hutchins-kommisjonens innflytelse på EUs ”Protokoll om Allmennkringkasting” som ble vedtatt i 1997.

- *Informasjonsfunksjonen.* Mediene skal gi publikum den informasjon som er nødvendig, slik at folk kan ta stilling i samfunns spørsmål. Motsatt vei skal pressen også gi informasjon fra borgerne til politikerne.
- *Kommentarfunksjonen.* Fra sitt ideologiske ståsted skal mediene kommentere forhold og tilstander i samfunnet, og ”vekke den slumrende opinion til bevissthet”.
- *Overvåkningsfunksjonen.* Pressen skal granske og kontrollere dem som har makt og innflytelse i samfunnet.
- *Gruppekommunikasjonsfunksjonen.* Mediene bør fremme kommunikasjon innen og mellom politiske, faglige og ideelle grupper i samfunnet.

Oppsettet er hentet fra en svensk presseutredning fra 1975⁴⁰, noe Høyser gjør oppmerksom på, men (den indirekte) inspirasjonen fra Hutchins-kommisjonen er åpenbar.

I en annen offentlig utredning fra samme tidsrom, fra det såkalte ”medieutvalget” som blant annet fremmet forslag til en offentlig mediepolitikk (NOU 1983:3), finnes det også et kapittel om ”Massemedienes oppgaver og funksjon”. Denne gang er det MacBride-rapporten ”Many voices, one world” som er referansepunkt, og medienes funksjoner listes opp i åtte punkter. Disse er dels sammenfallende med listen ovenfor, men har også andre perspektiver: Mediene skal undervise og bidra til intellektuell utvikling; mediene skal fremme kulturlivet og stimulere estetiske behov og skaperevne; mediene skal underholde og sørge for personlig og kollektiv avkobling og fornøyelse (NOU 1983:3, s.17).⁴¹

En analytisk ukklarhet i de fremstillingene som er referert her, er at begrepene ”funksjon” og ”oppgave” tilsynelatende brukes om hverandre. Det er unektelig en viss forskjell mellom en empirisk påvisbar ”funksjon” og en normativ ”oppgave” - som kan løses godt eller dårlig, eller ikke løses i det hele tatt. Høyser kommenterer dette kort med at formuleringene i hans NOU-kapittel *både* viser til de oppgaver pressen bør utføre og de interesser den faktisk ivaretar i samfunnet (Høyser 1982:63). Det kan være en viss økonomi i en sårn tilnærming, men man skal være varsom med å gjøre oppgaver om til funksjoner.⁴²

Forestillingen om ”pressens oppgaver” er for øvrig en relativt ukklar tankebygning som kan være vanskelig både å begrunne og innholdsbestemme, og som derfor er problematisk å

⁴⁰ SOU 1975:78, ”Svensk press. Pressens funksjoner i samhället”. Liber Förlag, Stockholm.

⁴¹ Se for øvrig Østnor og Lunde 1998, der forfatterne går gjennom en rekke offentlige dokumenter som omtaler medienes målsetninger, funksjoner og oppgaver.

⁴² Om medienes funksjoner i et strukturfunksjonalistisk perspektiv: Se McQuail 1987:68-74. Problemstillingen er for øvrig drøftet i Allern 1996:47f.

forholde seg til, både for teoretikere og praktikere. Den er omdiskutert. Den svenske medieforskeren og journalistlæreren Bengt Nerman reagerte sterkt da han støtte på begrepet ”pressens oppgaver” i offisielle svenske presseutredninger. Han kommenterte: ”*Detta er ideologi och orimlig ideologi. Massemedierna kan inte ha någon ”uppgift” – vem skulle ha gett dem den?*”⁴³ De fleste vil være enige om at ingen utenforstående kan instruere pressen og pålegge den spesielle oppgaver. Like fullt er de mange og stadige henvisningene til ”pressens samfunnsoppgave” noe mer enn bare en funksjonsbeskrivelse. Kanskje kan vi si at det er uttrykk for en forventning som samfunnet og ”folk” har til pressen?

Også hos pressen selv er oppfatningen av ”pressens oppgaver” tvetydig og uklar. Innad i pressen, blant journalister og redaktører, kommer piggene raskt ut hvis eksterne røster antyder at pressen skulle være forpliktet til å utføre spesielle oppgaver i samfunnet. På vegne av hvem? Og hvem skal definere oppgavene? Her ser pressen raskt trusler mot den redaksjonelle frihet. Kritikken mot Hutchins-kommisjonen som oppstod i amerikanske medier må i noen grad forstås som et utslag av en slik reaksjon. Man var ikke nødvendigvis uenig i innholdet i rapporten, men reagerer på at en ekstern kommisjon ytrer seg om redaksjonelle spørsmål og forteller mediene hva de skal gjøre.⁴⁴

Det finnes andre innfallsvinkler til normativ teori enn de som her er nevnt (Zelizer 2004:157ff). Normativ demokratiteori, forankret i liberale filosofiske og politiske ideer og med fokus på menneskerettigheter, kan være et eksempel (Skogerbø 1999, NOU 1999:27). Et annet perspektiv kan være offentlighetsteori i habermasiansk drakt (Habermas 1971, 1981). Dette skal vi se nærmere på i et annet kapittel. Et tredje ståsted kan være ideer om Public Journalism, som vi også skal berøre senere.

⁴³ Fra en anmeldelse av den svenske Maktutredningen i 1990, her gjengitt etter Raaum 1991.

⁴⁴ I Norge i nyere tid så vi en lignende reaksjon da ”Verdikommisjonen”, oppnevnt av Bondevik-regjeringen i 1998, utfordret Institutt for Journalistikk til å undersøke hvordan mediene lever opp til sine egne idealer om pressens samfunnsrolle. Kritikken mot prosjektet var massiv, allerede før prosjektet var kommet i gang. Et annet eksempel er reaksjonene på et av de svært få normative forskningsarbeider på presseetikk som er gjort i Norge, nemlig boka ”Hva vil nyhetsmediene?” av Østnor og Lunde (1998). Materialet i dette prosjektet er hentet fra medienes egne måldokumenter, statutter, policy-erklæringer, husregler o.l.. Men når forfatterne avslutter sitt arbeid med å presentere et utkast til en ”sosialetisk plakat” for norske nyhetsmedier, har de ingen sjanse til å vinne gehør i pressekreter; ingen utenforstående skal fortelle pressen hva den skal gjøre.

3.3. Presseetikk - en litteraturoversikt

Det er vanskelig å avgrense journalist-etikk (presseetikk) fra andre sider og kvaliteter ved journalistikken.

I den norske institusjonaliserte presseetikken er det nettopp dette som blir gjort. Det norske presseetiske klagesystemet håndterer kun spørsmål som kan relateres til et konkret punkt i Vær Varsom-plakaten. Hvis ikke dette lar seg gjøre, defineres spørsmålet ut av den presseetiske sfæren. Dette fører til en amputert etisk drøfting av faget og virksomheten. Etiske aspekter finnes nødvendigvis i alle fagets bestanddeler. Fundamentale spørsmål som journalistikkens formål og oppgaver har sine etiske sider. Det kan legges etiske mål på pressens nyhetsvurdering – hva er egentlig ”godt stoff”? Hvilken status skal de mer underholdende nyhetskriteriene ha i forhold til ”vesentlighet”? Hva er ”vesentlig”? Hvordan kan pressen forsvare sin opptatthet av de nære trivialiteter og banale småting i en verden som skriker i lidelse, krig og nød? – Etiske problemstillinger ligger latent i alt fra journalisters virkelighetsoppfatning og forståelse av egen rolle til alle journalistikkfagets elementer: stoffprioritering, kildevalg og kilderelasjoner; metoder, research og adferd; språkbruk, sjangervalg, redigering, dramaturgi, foto, presentasjon, publikumskontakt og så videre.

Det er altså vansker forbundet med å skille ut etikk som et eget ”territorium” innenfor journalistikkfaget. Av den grunn er det ikke mulig verken å tidfeste starten på forskningen omkring journalistikketikken, eller å håndtere forskningsfeltet som et avgrenset hele, adskilt fra andre deler av journalistikkforskningen.⁴⁵ Journalist-etikk har selvsagt eksistert nøyaktig like lenge som journalistikken har eksistert, selv om begrepsbruken og konseptet er kommet til underveis. Ifølge Hazel Dicken-Garcia dukket ordet ”etikk” opp i diskusjoner rundt journalistikken i USA i 1850-årene. Den første ”Code of Ethics” kom i 1890. (Starck 2001:134. Jfr. også Christians 2000:16)

3.3.1. Et internasjonalt perspektiv

Clifford Christians (2000) identifiserer tre perioder da journalistikk-etikken på en spesiell måte materialiserte seg som selvstendig objekt, påvirket av de respektive periodenes historiske, sosiale og økonomiske kontekst. Den første perioden starter rundt 1890, den andre

⁴⁵ Samtidig kan forskere fra helt andre fagfelt enn medievitenskap bidra med kunnskap om presseetikk, f.eks. psykologer, historikere, sosiologer osv.

perioden er 1920-årene, og den tredje er perioden fra 1980 til 2000. Christians retter da blikket i første rekke mot England og USA.

1890-årene: Kommersialisering og spesialisering av arbeidsstyrken gjorde at avisene på denne tiden vokste fram som mektige institusjoner i samfunnet. Denne makten måtte legitimeres og rettferdiggjøres, noe som førte til en diskurs om journalistisk metode og etikk.

1920-årene: På denne tiden ble journalistikk etablert som fag ved amerikanske universiteter, og denne ”blomstrende akademiske aktiviteten” (Christians) førte blant annet til flere lærebøker i presseetikk.⁴⁶ I denne perioden bidro forøvrig de såkalte ”møkkagraverne” til journalistisk bevisstgjøring, og sosiale fenomener fra det foregående tiår som spillefilm og krigpropaganda initierte også medieetisk debatt. Fra denne tiden stammer blant annet konseptet om ”sosial ansvarlighet” som senere ble løftet fram av Hutchins-kommisjonen.

Perioden 1980-2000: Ifølge Christians fikk interessen for journalist-etikk en ny oppblomstring på den internasjonale scene på 1980-tallet. Et viktig utslag av dette var den kontroversielle UNESCO-rapporten ”Many Voices, One World” (MacBride-rapporten) fra 1980. Christians påviser også en sterk kvantitativ økning i akademisk litteratur om medieetikk på 1990-tallet. Men etter sin omfattende gjennomgang av de mange bidrag konkluderer Christians med at ”den intellektuelle gevinsten har vært middels”. (Christians 2000:30)

Kenneth Starck understreker på sin side at mye av dagens interesse for medieetikk kan spores tilbake til 1960-tallet og de sosiale og politiske uroligheter som fant sted i USA på denne tiden (Vietnam-krigen, raseopprør m.m.). Store deler av publikum var misfornøyd med mediernes dekning; det samme var også mange journalister. Ut fra dette oppstår det en journalistisk selvkritikk og debatt om egen rolle, en fornyet interesse for presseetiske kodekser, og det etableres ombudsmenn og presseetiske råd også i amerikansk presse. (Starck 2001:136)

Det er for øvrig et påfallende trekk hvordan ekstern kritikk og misnøye med pressen initierer en interesse for etikk innad i bransjen. En markedsorientert presse må nødvendigvis tilpasse seg også denne typen signaler fra publikum. I Norge har ikke minst Odd Raaum påvist hvordan reformer og innskjerpinger i presseetikken brukes for å stagge kritikk fra politikere og opinion, og for å unngå strengere lovreguleringer (Raaum 1986, 1999).

⁴⁶ Nelson Crawford: ”*The Ethics of Journalism*” fra 1924 regnes som den første læreboka i presseetikk. (Starck 2001:135; Christians 2000:21f. Se for øvrig Christians et.al 1993:32ff)

Den amerikanske presseetiske litteraturen er etter hvert blitt overveldende. Lenge var det lærebøker med vekt på case-studier fra den journalistiske hverdagen som dominerte, gjerne med et påheng i form av en kort innføring i klassisk moralfilosofi. Blant de mest kjente i denne sjangeren er for eksempel Christians, Rotzoll and Facklers *"Media Ethics. Cases and Moral Reasoning"* som siden 1983 er kommet i en rekke opplag og utgaver; Louis A. Day sin *"Ethics in Media Communications: Cases and Controversies"* (1991), Conrad C. Fink: *"Media Ethics, in the Newsroom and beyond"* (1988), og fra den senere tid Thomas H. Bivins: *"Mixed Media: moral distinctions in advertising, public relations and journalism"* (2004). En annen kategori er pedagogisk litteratur som tar sitt utgangspunkt i moralfilosofien, og prøver å hente anvendbare poenger herfra til bruk i medieetisk refleksjon. Eksempler kan være John C. Merills publikasjoner *"Legacy of Wisdom. Great Thinkers and Journalism"* (1994) og *"Journalism Ethics: Philosophical Foundations for News Media"* (1997). Stor innflytelse har også Klaidman og Beauchamps aristotelisk-inspirerte *"The Virtuous Journalist"* (1987) hatt. En tredje kategori er essay-pregede artikkelsamlinger med normative politisk-filosofiske pressekritiske bidrag. En av det fremste og hyppigst refererte titler her er Deni Elliots *"Reponsible Journalism"* fra 1986.

Clifford Christians har i en artikkel gjennomgått den medieetiske publiseringen i årene 1990-1995 (Christians 1995). Han hevder at det rundt 1990 skjedde "et dramatisk skifte" i den pedagogisk rettede litteraturen. Fram til dette tidspunkt var materialet i stor grad "a-teoretisk"; profesjonsetikken var deskriptiv, og den var preget av "war stories" fra felten mer enn av abstraksjoner. Men mot slutten av 1980-tallet fikk moralfilosofiske perspektiver feste i denne litteraturen, og etiske drøftelser av og begrunnelser for moralsk praksis ble løftet fram. To tungtveiende eksempler på dette er Ed Lambeths *"Committed Journalism: An Ethic for the Profession"* fra 1991, og Christians egen *"Good News. Social Ethics and the Press"* fra 1993 (som vi kommer til å referere en del fra senere).

Empirisk studier av medieetiske holdninger og praksis har i et stort antall vært publisert i tidsskriftet *"Journal of Mass Media Ethics"*. Dette tidsskriftet har siden starten i 1985 trukket til seg ledende navn innenfor medieetisk forskning, og er ikke bare opptatt av amerikanske forhold.

Spørsmålet om det er mulig å identifisere verdier og prinsipper for en universell medieetikk har interessert flere, blant andre Christians og Traber som i 1997 utgav den store

artikkelsamlingen ”*Communication Ethics and Universal Values*”, med bidrag fra ulike verdenshjørner.⁴⁷

Medieetiske studier er selvsagt ikke oppløyd mark i Europa.⁴⁸

Av spesiell interesse for dette prosjektet er den engelske moralfilosofen Matthew Kieran som analyserer medieetiske begreper og problemstillinger fra et moralfilosofisk ståsted. Han bemerker selv at ikke mange av hans fagfeller har fulgt ham i denne interessen. (Kieran 1997, 1998). Dog fikk de to britiske moralfilosofene Andrew Belsey og Ruth Chadwick med seg en rekke bidragsyttere med bl.a. filosofisk bakgrunn i sin mye leste antologi ”*Ethical Issues in Journalism and Media*” (1992). Franske Claude-Jean Bertrand er mest kjent for sin systematiske analyse av ”media accountability systems” i en europeisk medieetisk og -politisk tradisjon (Bertrand 2002). I denne sammenheng er det naturlig å nevne den nordiske medieforskeren som på det presseetiske felt trolig blir hyppigst referert verden over, nemlig finske Kaarle Nordenstreng (1998, 2000, jfr. også Starck 2001:139). Hans arbeider er dels konsentrert om medieideologi og dels om komparative analyser av selvdømme-systemer i ulike land. I europeisk medieforskning med et etisk perspektiv er det for øvrig umulig å komme utenom den nederlandske forskeren Cees J. Hamelink som har levert en lang rekke arbeider om medieetikk, ikke minst normative sådanne og ofte med et globalt og interkulturelt perspektiv.

I Sverige ble det på 1990-tallet gjennomført flere større presseetiske forskningsprosjekter, både om utviklingen av det presseetiske system og regelverk (Weibull og Børjesson 1992, 1995) og om presseetisk praksis og refleksjon i det daglige redaksjonsarbeidet (Ekstrøm og Nohrstedt 1996). De senere år er det i Sverige levert dr.avhandlinger på feltet av relevans for det herværende prosjekt og som det vil bli referert til i det følgende (bl.a. Orre 2001, Yngvesson 2006).

3.3.2. Et nasjonalt perspektiv: Den institusjonaliserte presseetikken

Det formaliserte presseetiske arbeidet i Norge blir tatt hånd om av Norsk Presseforbund. Presseetikken har alltid vært viktig også i pressens grunnorganisasjoner, det vil si i Norsk Journalistlag, Norsk Redaktørforening, Landslaget for Lokalaviser osv., men på grunn av

⁴⁷ Om medieetikken mulige universalisering: Jfr. Starch 2001:139-140.

⁴⁸ Formålet mitt i dette kapitlet er ikke å gi en helhetlig oversikt over presseetisk litteratur og forskning, verken i USA, Europa eller Norden, men å vise enkelte eksempler fra et omfattende og mangfoldig forskningsfelt.

bransjens organisering med Presseforbundet som en samlende paraplyorganisasjon har det vært naturlig å plassere det yrkesetiske apparatet her. Dette innebærer at Norsk Presseforbund vedtar yrkesetiske retningslinjer (Vær varsom-plakaten, Tekstreklameplakaten), oppnevner det faglige utvalget som skal håndheve retningslinjene, og fungerer som saksbehandler og sekretariat for utvalget.

Jeg vil ikke bruke plass på en utfyllende presentasjon og drøfting av det presseetiske apparatets historikk, oppbygning og virkemåte. Noen fakta som er nødvendige for å forstå den senere analysen er presentert i tilknytning til materialet i kap. 5 og 6. For øvrig er ulike sider ved det norske presseetiske systemet omtalt og drøftet i annen litteratur. Jeg vil derfor i denne sammenheng nøye meg med en kort gjennomgang av noen referanser til litteratur og forskning omkring det norske presseetiske systemet og dets funksjon og status.

Historiske fremstillinger: Norsk Presseforbund ble stiftet i 1910, og ”Det faglige utvalg” kom i arbeid i 1930. Den første Vær Varsom-plakaten ble vedtatt i 1936. Presseforbundets tidlige historie er skildret i jubileumsskriftet til Erichsen (1960), og er også omtalt i Høyer (1995) og Ottosen (1996). Bakgrunnen for og etableringen av ”Det faglige utvalg” er beskrevet av Solumsmoen (1966) og Røssland (1999). Solumsmoen, som selv var redaktør og aktiv i det presseetiske arbeidet, gir en detaljert presentasjon av utvalgets saker og virksomhet fram til 1966. Røssland (1999) viser i sin doktoravhandling, ved hjelp av diskursanalyse og profesjonssosiologiske tilnærminger, hvordan det faglige utvalget forvaltet begrepet ”god presseskikk” i perioden 1930-1972. Også Wolland og Øvrum (1992) gir en presentasjon av systemets bakgrunn og historikk.

Endringer i Vær Varsom-plakaten, som har skjedd med stadig hyppigere mellomrom, er analysert fra et diskursanalytisk perspektiv i en fersk hovedoppgave av Kathrine Ytterdal Sørnum (2006). Det presseetiske apparatets *organisering, vedtekter, virkemåte og saksbehandling* er omtalt i Brurås (2006) og i Presseforbundets eget hefte ”Presseetikk med Vær Varsom-plakaten”.

Samlede oversikter over *temaer og standpunkter* i PFU sine uttalelser finnes i Ihlebæk sin klassiske innføringsbok fra 1977, i Wolland og Øvrum (1992), Gran (1995) og i Brurås (2006). Kritiske drøftinger av PFU sitt arbeid og det norske presseetiske systemet er levert av Raaum (1986, 1999) og Bjerke (2005). Raaum har også i et nyere arbeid satt den organiserte selvjustisen inn i et internasjonalt perspektiv (Raaum 2003). Utover dette har innholdet i PFUs uttalelser i nyere tid foreløpig ikke vært gjenstand for noen større systematisk analyse.

Det finnes en rekke publiserte arbeider omkring spesielle presseetiske temaer, både av empirisk og drøftende karakter. Viktige eksempler her er Fremos longitudinelle studie av personvernet i presseetikken gjennom hundre år, med vekt på krim-journalistikk og identifisering (Fremo 1994). Kvam og Røssland (1998) har også gjort en omfattende analyse av det omdiskuterte identifiseringsspørsmålet, hvor de påviser at praksisen i norsk presse på dette punkt er inkonsekvent og tilfeldig. Kvam (2002) bruker mye plass på presseetiske problemstillinger i sin lærebok i kriminaljournalistikk. Etiske spørsmål knyttet til dekning av ulykker og katastrofer er omtalt av Blix og Bech-Karlsen (1989), Nedregotten (1991), Bleivik 1995 og Kallevik (2004), og medieomtale av selvmord av Nybø (2007). Kildeetiske og kildekritiske spørsmål er behandlet av bl.a. Nærø (1990), Allern (1997), Michalsen (1998), Nilsen og Sjøe (1998), Sundvor (2000), Wold (2002), Fossum og Meyer (2003) og Bodahl-Johansen (2007). I tillegg finnes det flere arbeider som tar for seg tekstreklame- og integritetsspørsmål (f.eks. Berg og Østbye 1989, Brurås 1997, Brandsås og Odden 1997, Helland 2003, Spurkeland 2004, Andenæs 2005 og 2007, Ytre-Arne 2006).

Avgrensede case-studier av konkrete, kontroversielle nyhetssaker legger gjerne stor vekt på presseetiske problemstillinger. Ikke sjelden er det den offentlige debatten rundt pressens dekning av krim-saker som initierer slike case-studier. Eksempler her er Bodahl-Johansen og Østbye (1996) sin studie av Bjugn-saken, Brurås og Røssland (2000) sin rapport fra Hedrum-saken, samt Gangdal (2000) og Røssland m.fl. (2006) sin gjennomgang av Orderud-saken.

Relevant i denne sammenheng er også den etter hvert relativt omfattende dokumentar-litteraturen med etterhåndsbetretninger fra de involverte i store nyhetssaker. En kategori her er journalisters egne fremstillinger "fra innsiden" (Eks. Hunstad og Hove 1993, Tumyr og Gander 2002, Tumyr 2005, Melnæs 2007). En annen og like interessant kategori er betretninger fra den andre siden, fra pressens nyhetsobjekter (noen ganger i rollen som "presseofre"). Noen skriver selv (Aaserød 1990, Nygård 1994, Kirkemo 2002), andre opptrer som kilder for dokumentariske skildringer av journalistikkens konsekvenser (Olsen 1985, Ringheim 1993, Kolstad 1994). Debattbøker om presseetikk kommer det også en del av.

Det finnes empirisk belegg for å hevde at norske journalister har stor respekt for Pressens Faglige Utvalg og for det presseetiske apparatet (Brurås 2001:39ff, Dahlstrøm 2007:87, Brurås 2006b). Empiriske studier av pressefolks yrkesetiske holdninger finnes det for øvrig noe av, men foreløpig ikke mye. Lamark og Morlandstø (2002) har gjennom kvalitative studier undersøkt en gruppe journalisters refleksjoner rundt faglige og etiske dilemmaer.

Oltedal (2001) har undersøkt hvordan NRK-journalister forstår sitt samfunnsoppdrag. Høst og Bodahl-Johansen (2001) har ved hjelp av en kvantitativ spørreundersøkelse kartlagt krim-journalistenes forhold til politi, påtalemyndighet og domstoler. Wale (1998) har undersøkt pressefolks holdning til manipulerte pressebilder. Sosiologiske redaksjonsstudier berører også presseetiske spørsmål (eks. Sand og Helland 1998). Om kort tid kommer resultater fra Jan Fredrik Hovdens store kvantitative Bordieu-inspirerte spørreundersøkelse blant journalister og redaktører, der vi blant annet får vite mer om pressefolks eget syn på det presseetiske system og apparat.

Det moralfilosofiske miljøet i Norge har så langt ikke vært synlig opptatt av medieetiske problemstillinger.⁴⁹ Det samme gjelder det profesjonsetiske fagmiljø. Moralfilosofiske innfallvinkler finnes imidlertid hos medieforskerne Rasmussen (2001) og Røssland (2007a).

3.4. Kriminaljournalistikken

Kriminalitet som tema har alltid vært en del av journalistikken. Svennik Høyer skildrer i sin pressehistorie de trykte flygebladene som på 15- og 1600-tallet var forløpere til avisene i Europa, og som på dramatisk og slagkraftig vis skildret voldshendelser og forbrytelser (som f.eks. det illustrerte dramatiske oppslaget med tittelen ”*Three Bloodie Murders*”, Høyer 1995:42-47). På 1800-tallet spredte boulevard-avisene seg i storbyene i USA og Europa og oppnådde suksess med et innhold basert på ”sensasjoner” og krim. Blant annet brakte de referater fra retten, skrevet i en folkelig stil med vekt på detaljer, sitater, melodrama og humor.⁵⁰ Røssland (1999, 2003) har vist hvordan kriminaljournalistikken var en sentral del av norske nyhetsmedier på 1920- og 30-tallet, med en fremstilling som var temmelig brutal, bloddryppende og nærgående sin skildring av vold og drap.

⁴⁹ Jfr. Christians (2000:33f) som hevder at en del fagfilosofer anser anvendt etikk som for lite teoretisk sofistisert og (med unntak av medisinsk etikk) som intellektuelt uinteressant.

⁵⁰ Høyer 1995:81. Jfr. også Eide 1995a.

3.4.1 Krim som populærjournalistikk

Historisk (og internasjonalt) har kriminaljournalistikken først og fremst vært et satsingsområde for populærpressen.⁵¹ Den seriøse pressen har vært mer tilbakeholden i sin dekning av stoffområdet. Dette skillet er mindre tydelig i Norge enn i en del andre land med klarere todeling av avisbildet, men tendensene er lett å påvise også i vårt land.

Krim-journalistikkens innhold og form har blitt preget av sin populærjournalistiske ”tilhørighet”. I en passende stoffmix med kjendiser, kuriosa, katastrofer og litt krig, er feltet blitt håndtert i pakt med disse underholdningsavisenes tradisjoner og rutiner for vinkling, redigering og presentasjon. Oppmerksomheten har vært rettet mot den kriminelle hendelsens melodramatiske potensial.

I Norge har vi ikke hatt en rendyrket populær-dagspresse slik tilfellet er i andre land nær oss, som for eksempel England og Tyskland. (Eide 1995a:45). VG og Dagbladet er de som kommer nærmest, men disse to avisene har gjennom hele sin historie også forsøkt å bevare sitt andre og seriøse ansikt; – Dagbladet som ledende kulturavis og VG gjennom høykvalitets reportasje- og dokumentarjournalistikk. De er begge eksempler på en ”avis-schizofreni” som i vårt land har hatt en enestående kommersiell suksess. Ifølge Martin Eide innebærer denne schizofrenien at avisene forsøker å holde seg med to ideologier på en gang: både en moderne populærjournalistisk ideologi og en mer tradisjonell presseideologi med vekt på pressens samfunnsmessige rolle som arena for samfunnsdebatt og som fjerde statsmakt (Eide 1995a:45, 2004:235).

Dette innebærer at tilnærmingen til krim som underholdning og melodrama aldri har vært gjennomført fullt ut. Fokuseringen på det gruoppvekkende og bloddryppende, på makabre detaljer, på personer og deres følelser har vært *begrenset*. Samtidig har pressens klassiske og ideelle samfunnsoppgave (tradisjonelle vesentlighetskrav, informasjonsoppgaven overfor publikum og vaktbikkje-rollen overfor politi og rettsvesen) også hatt betydelig innflytelse på krim-dekningen i disse avisene.

I et essay om ”Populærjournalistikk på norsk” peker Martin Eide på at nettopp en viss tilbakeholdenhet i kriminaljournalistikken har bidratt til ”*norsk populærjournalistikks utholdelige mildhet*”. Det kunne nemlig vært verre. Eide viser dette ved å sitere utvalgte titler

⁵¹ Begrepet ”populær” betyr i denne sammenheng ”folkelig”, jfr. ordets opprinnelse i det latinske *popularis* – ”det som tilhører folket”. Kulturelt har begrepet vært knyttet til ”det lave”, lavkultur i motsetning til en mer eksklusiv og smal ”høykultur” eller ”finkultur”. Dette perspektivet avspeiles i en tradisjonell todeling av pressen, særlig i England og USA, i henholdsvis ”quality papers” og ”popular press”. (Røsland 2003, Gripsrud 2002:98ff, Eide 1995a, Dahlgren 1992)

fra amerikansk populærpresse på 1960-tallet: ”*I Cut Her Heart Out and Stomped on It*”. ”*Digs out Wife`s Rotting Corpse and Rips It Apart*”. Det viste seg etter hvert at denne type oppslag ikke innebar noen salgssuksess (Eide 1995a:53 og 2004:247).

For den seriøse pressen har dekningen av voldskriminalitet tradisjonelt falt utenfor definisjonen av ”det samfunnsmessig viktige”, som gjerne har omfattet stoffområder som politikk, økonomi, og i noen grad hendelsesnyheter som ulykker og katastrofer. I Norge har dette endret seg noe de siste årene – fra 1990 og fremover. I dag skriver Aftenposten mye om krim, selv om ressursbruken fortsatt er et hakk lavere enn hos VG og Dagbladet.⁵² I NRK har endringene vært mer påfallende. Statskanalen prioriterte lenge bort kriminaljournalistikken, fordi den ble ansett som ”useriøs”.⁵³ Tankegangen om hvordan krim skal dekkes, endret seg imidlertid sterkt etter at kanalen fikk konkurranse, ikke minst fra TV 2.^{54 55}

Gjennom hele vår periode, fra 1972 til i dag, er det VG og Dagbladet som har ført an og vært ledende på det kriminaljournalistiske felt. De andre har kommet etter. På begynnelsen av 1970-tallet lå VG fortsatt bak Dagbladet i opplag,⁵⁶ men i jakten på krim-nyheter lå de ofte foran. Dette var ikke minst takket være krim-reporter og leder for ”utrykningsavdelingen” Knut Haavik, som førte an i avisens dekning av de store og dramatiske voldssakene. Blar man i VGs krim-reportasjer fra 1970-tallet – og for så vidt også i PFUs arkiver fra den tid – ser man Haaviks sentrale stilling. Med gode kontakter i politiet og stor pågåenhet overfor andre kilder – det være seg mistenkte, tiltalte, ofre, pårørende eller øyenvitner – bidro Haavik sterkt til at VG ble ledende på krim i Norge.⁵⁷

⁵² Røsland, Brurås og Østbye 2006:192-193.

⁵³ I 1975-utgaven av ”Kommentarer til programregler for Norsk rikskringkasting” heter det for eksempel: ”Generelt sett må en kunne si at NRK skal være meget tilbakeholdende i sin omtale av forbrytelser. (...) Alt i alt vil det være en betydelig høyere terskel for omtale i NRK enn det er i avisene.”

⁵⁴ Sand og Helland sammenlignet innholdet i NRK Dagsrevyen og TV2-nyhetene i 1994, to år etter TV2s oppstart. De slår fast at ”Det er klare forskjeller på innholdsprofilen i Dagsrevyen og TV2-nyhetene. Dagsrevyen prioriterer saksområder som angår samfunnet som helhet, mens TV2-nyhetene velger hendelser fra hverdagen, ofte hendelser med kriminelt tilsnitt.” (Sand og Helland 1998:86, jfr. s.91. Jfr.også Røsland 2007b:145.)

⁵⁵ Trippeldrapet på Orderud fant sted i pinsen 1999, da det var flere avisløse dager etter hverandre. NRK ble i dekningen av denne hendelsen fullstendig parkert av TV2. NRK fikk kritikk for dekningen i ettertid, blant annet på lederplass i Dagbladet. Mye tyder på at den interne debatten i NRK som fulgte etter dette har bidratt til at kanalen i dag har en helt annet holdning til krim enn for bare ti år siden. (Jfr. Sand og Helland 1998:91ff og Røsland 2007b.)

⁵⁶ VG passerte Dagbladet i opplag i 1972. (Eide 1995b:343)

⁵⁷ Jfr. også Eide 1995b:272 om Haavik og VGs krim-satsing på 1970-tallet. Martin Eide fremhever for øvrig i sin VG-historie kriminalstoffets betydning for avisens opplagssuksess. Avisen forstod at kriminalsaker har en salgsfremmende effekt – ikke minst når de kan presenteres som føljetonger (Eide 1995b:252).

Krim-journalistikken i løssalgssavisene kan vurderes fra mange ståsteder. Vi skal senere se på ulike kontroversielle sider. Men det er grunn til å fremheve at denne journalistikken i dag på mange måter holder et høyt profesjonelt nivå, ikke minst i deknningen av de store og dramatiske kriminalsakene der redaksjonene setter inn betydelige ressurser. En undersøkelse av deknningen av Orderud-saken i perioden 1999-2002 viser en imponerende journalistisk produksjon over et bredt register både i research-arbeid og i publisering, og med ytterst få faktiske feil. Både politifolk og advokater uttrykte i denne saken beundring over kunnskapsnivået, profesjonaliteten og dyktigheten til sentrale krim-journalister, først og fremst fra VG men også fra Dagbladet.⁵⁸

Røsland har i en artikkel vist hvordan kriminaljournalistikken i Norge over tid har steget på den journalistiske status-skalaen.⁵⁹ Den har i høy grad vært en del av journalistikkens generelle profesjonalisering, noe som blant annet har resultert i et høyere etisk og kvalitetsmessig nivå; større selvspekt og stolthet blant krim-journalister, økt tro på krim-journalistikkens samfunnsmessige betydning - og ikke minst en økt ekstern anerkjennelse.

3.4.2 Omfang

En innholdsanalyse av ti utvalgte norske aviser i 1998-99 viser at sju prosent av "nyhetsarealet" i disse avisene var viet krim.⁶⁰ Men de innbyrdes forskjellene var store: I aviser som Dagens Næringsliv, Vårt Land og Hordaland er krimstoffet et marginalet innslag, mens det i VG utgjør 15 prosent av det samlede nyhetsstoffet. (Allern 2001:128)

Røsland peker på at spesielt på løssalgssavisenes forsider har krim-stoffet vært dominerende i lang tid. I 1967 var 23,5 prosent av forsidene i VG dominert av krim-oppdrag, i 1975 var tallet 30,5 prosent, i 1985 var det 29,3 prosent og i 1993 var det 35,5 prosent. (Røsland 2003:14).

En innholdsanalyse av norske fjernsynsnyheter i 1994 viste at 24 prosent av innslagene i TV2-nyhetene var viet kriminalitet og rettsvesen, mens 12 prosent av sakene i Dagsrevyen var viet det samme. (Sand og Helland 1998:91).

⁵⁸ "Noen journalister er jo selv etterforskere på toppnivå", sier lensmannsbetjent Gunnhild Røv ved Sørums lensmannskontor. "VG og Dagbladet drev god etterforskning", sier statsadvokat Olav H. Thue. "VG var veldig flinke", sier politijuristen Kristin Barth-Larsen. (Intervjuer gjennomført i forbindelse med et forskningsprosjekt om Orderud-saken, Brurås og Røsland 2003:43-44, Røsland m.fl. 2006:95flg.)

⁵⁹ Røsland 2007b, jfr. *ibid.* 2003:54.

⁶⁰ Undersøkelsen ble gjennomført av Sigurd Allern på oppdrag fra Verdikommisjonen (Allern 2001). De ti avisene representerte et selektivt utvalg fra den norske avisflora: små og store, riks-, region- og lokalaviser, og med ulik politisk tradisjon. VG var med i utvalget, men ikke f.eks. Dagbladet og Aftenposten.

Kvantitative undersøkelser av krim-reportasjen har ellers gjerne vært knyttet til dekningen av konkrete saker. Slike undersøkelser dokumenterer at enkelte krim-saker som pressen bestemmer seg for å gå inn i, kan få en voldsom oppmerksomhet og stor plass over kortere eller lengre tid. Dette er ikke et nytt fenomen. Det første av de tre eksemplene nedenfor er fra begynnelsen av vår periode:

- Arnfinn Hanssen og Tormod Haugstad laget i 1976 en studentoppgave der de så på fire Oslo-avisers dekning av den såkalte "Berit-saken".⁶¹ En opptelling av avisenes bildebruk over ti dager viser at Aftenposten i denne perioden hadde 7 bilder fra saken, Arbeiderbladet hadde 17 bilder, VG hadde 43 bilder og Dagbladet hadde 55 bilder. Av Dagbladets 55 bilder var 20 bilder av den savnede kvinnen og 11 bilder av den mistenkte ektemannen. Bare i løpet av de to mest intense dagene hadde Dagbladet 30 bilder i sin dekning av saken.⁶²
- Fem avisers dekning av Bjugn-saken ble undersøkt i en rapport som kom i 1996. Den viste at de fem avisene (VG, Dagbladet, Aftenposten, Adresseavisen og Fosna-Folket) i alt hadde brukt 1,2 spaltekilometer på saken. Disse fem avisene hadde i alt 800 oppslag om saken. Bjugn-saken ble først omtalt i lokalpressen i mars 1992, men fikk ikke gjennomslag i rikspresen før et halvår senere. Undersøkelsen dekker perioden fram til frifinnelsen kom i januar 1994. Nyhetsinnslag i NRK og TV 2 om saken fylte nesten 8 timer. (Bodahl-Johansen og Østbye 1996)
- Etter Orderud-saken ble det gjennomført en analyse av hvordan denne saken ble dekket i fire sentrale aviser gjennom de knapt tre årene saken varte - fra drapene skjedde i mai 1999 til dommen i lagmannsretten i mars 2002. I VG ble saken omtalt 396 dager (av i alt 1005 avisdager), og i Dagbladet 355 dager. VG hadde saken som hovedoppslag på sin forside i alt 104 dager i løpet av disse tre årene. Dagbladet hadde den som toppsak 82 dager. – De to andre avisene i undersøkelsen var Aftenposten og Romerikes Blad (lokalavis der drapene fant sted). Disse to avisene hadde betydelig mindre dekning enn VG og Dagbladet. (Røssland, Brurås og Østbye 2006:21ff)

3.4.3: Krim-stoffets appell

Hvordan forklare krim-journalistikkens sentrale stilling i nyhetsjournalistikken? Her vil svarene være mange, alt etter ståsted og perspektiv.

Pressemannen Hans Andreas Ihlebæk peker i sin lærebok fra 1977 på den litterære tradisjon som journalistikken hviler på: *"Skildringen av det dramatiske, gruoppvekkende og spenningsfylte, jakten på mennesker og skjebner, brikker som politiet møysommelig setter*

⁶¹ Dekningen av denne saken ble klaget inn for PFU og gitt saksnummer 76-032, men utvalget avviste å behandle klagen. Årsaken til avvisningen fremgår ikke av saksdokumentene.

⁶² Hentet fra Ihlebæk 1977:185. Ihlebæk refererer til Arnfinn Hanssen og Tormod Haugstad: "Berit-saken". Stensil, Volda 1976.

sammen til en mosaikk, alt er litterære elementer med sterk appell til publikum” (Ihlebak 1977:174). Røssland fremhever også at visse typer fortellinger synes gjennom alle tider å ha en særegen evne til å vekke leser-interesse – og dermed besitte en potensiell kommersiell verdi. Dette er fortellinger som spiller på tre grunnleggende menneskelige følelser: *”Lengten etter den perfekte kjærleiken, det forlokkande i skildringa av ei gudeverd, og redsla for forbrytarar.”* (Røssland 2003:11)

Mange journalister vil peke på helt andre årsaker til krim-stoffets gjennomslag, nemlig dets samfunnsmessige betydning. Lars-Erik Nygaard, tidligere krim-journalist i VG, skriver et på mange måter representativt svar til kritikken mot dekningen av Orderud-saken i 1999: *”Et drap på andre samfunnsmedlemmer er av samfunnet definert som et av de groveste avvik, og en av de mest massive truslene mot fellesskapet av mennesker og verdier. (...) Kriminal-journalistikk er ikke underholdning i form av detaljer, som pirrer vår nysgjerrighet og kikkertrang. (...) Detaljene er informasjon om hva som har skjedd med et eller flere andre medlemmer av samfunnet vårt.”* (Fagbladet Journalisten, 24.09.1999). Journalisten og juristen Bjarne Kvam fremhever rettssikkerhets-aspektet, som han mener krim-journalistikken ivaretar. *”Jeg er ikke i tvil om at ytringsfriheten ivaretar den viktigste rettssikkerhetsgaranti i samfunnet. Jeg er heller ikke i tvil om at den største tryggheten en person kan få, er i det såkalte offentlige rom.”* (Kvam 2002:11).

Denne selvbevisste holdningen om krim-journalistikkens store verdi og samfunnsnytte kan få vanligvis nøkterne og analytiske medieforskere til nærmest å gjøre narr av journalistene. Odd Raaum omtaler denne oppdragstanken som *”en metafysisk idé”*, (1999:65), den har *”et religiøst preg”* (ibid:66), og han mener journalistene prøver å *”framtre som verdinøytrale eksekutører av en ekspertjobb i samfunnets tjeneste – en sannhetspatrulje”* (ibid:72).

En kulturvitenskapelig tilnærming vil fremheve at krim-stoffet dypest sett handler om leseren selv. Beretningen om *”den ufortjente ulykke”* vekker følelser hos publikum – forskrekkelse, frykt, medfølelse, sorg – og får leseren til å sukke: *godt det ikke var meg...* Men ikke minst er krim-fortellingene for leseren en bekreftelse på hans og hennes egen normalitet. Dette forutsetter en viss nærhet til fortellingen, den må være gjenkjennelig, den *kunne* ha hendt i leserens verden, men avstanden er likevel tilstrekkelig til å bekrefte det trygge, det akseptable og det normale hos leseren selv. Den svenske journalistikkforskeren Inger Orre har formulert det slik:

Läsaren kan i historien om barnamörderskan identifisera sig med sin egen trötthet, men samtidig skilja sig ut som normal: nämligen som en som kan hantera sina demoner, en som inte dräper ungarna sina. Hon som inte klarar detta blir en avskräckande fond mot vilken man kan framstå som normal. Och hvem vil inte det? (Orre 2005)

En annen svensk journalistikkforsker, Ester Pollack, omtaler krim-journalistikkens gjennomslagskraft ved å summere opp flere ulike forhold:

Nyheter om avvikelser, ”dålige” nyheter, fyller ett underhållningsvärde och säljer bra på nyhetsmarknaden. De är också moraliteter, skiljer de ”goda” krafterna från de ”dåliga”, åskådliggör konflikten mellan gott och ont. En mängd olika ekonomiska, politiska, sociala organisationer har intresse av att definera vad som är att betrakta som avvikelser. Journalister har dock också en central ställning i produktionen och distributionen av det moderna samhällets förståelse av det socialt avvikande och därmed av normalitet. (Pollack 2001:79)

3.4.4. Presseetikk: Debatt om overtramp,

Mer enn andre stoffområder forårsaker kriminaljournalistikken debatt om pressens metoder og publiseringvalg. Diskusjonen kan gå høyt både internt i pressen og eksternt, blant fagfolk og hos det store publikum. Noen ganger fører pressens krim-dekning til kollektivt sinne og sterk kritikk, gjerne knyttet opp til ”symbolsterke enkeltsaker”.⁶³ Pressens beskyldes for overtramp, uthengning og forhåndsdom, for å grafse i private detaljer og andre menneskers ulykke, for sensasjonsmakeri. Mer enn andre saksområder er det krim-journalistikken som får politikere og jurister til å true med strengere lovregulering ”for å holde pressen i tømme” – noe som pleier å resultere i en revisjon av Vær varsom-plakaten i stedet.⁶⁴

Det var nettopp kriminaljournalistikken som gav foranledning til den første Vær Varsom-plakaten i 1936 (Røssland 2003:51f). En intens offentlig debatt og et ønske om ”*humanisering av journalistikken*” (Erichsen 1960:195) lå bak, og den første plakaten handlet i all hovedsak om krim-journalistikk. Plakaten er opp gjennom årene utvidet og endret en rekke ganger, og kriminaljournalistikken er ikke lenger like dominerende. Men gjennom hele vår periode har en stor andel av klagesakene til PFU kommet fra krim-feltet (jfr. kap.5), og dekningen av en rekke kriminalsaker har vakt intens offentlig debatt og kritikk.

På 1960-tallet var det trolig dekningen av den såkalte Schnitler-saken, oppkalt etter personen som senere ble dømt i saken, som ble aller mest diskutert. I denne saken gikk det flere uker før noen ble pågrepet for drapet på en 14 år gammel jente i Bergen, og pressen unnlot ikke i disse ukene å minne om at en morder og seksualforbryter gikk løs i byen. Pressen fikk kritikk

⁶³ Kvam og Røssland 1998:32ff.

⁶⁴ Raaum 1999:119-140

for dekningen av denne saken. Kritikken gikk ikke minst på at en del aviser gikk langt i å formidle gruoppvekkende detaljer fra forbrytelsen. Mange mente også at dekningen ble unødig omfattende. Med bakgrunn i kritikken mot pressen i denne saken, bad styret i Norsk Presseforbund Det faglige utvalg om å gi en prinsipiell uttalelse om kriminalreportasjen.⁶⁵ I en ordrik uttalelse understreker utvalget at pressen *skal* omtale kriminalsaker. ”*Det er en vesentlig oppgave for pressen å orientere leserne også om det som er samfunnets skyggesider – krigshandlinger og den derav følgende elendighet, nød, ulykker, forbrytelser. (...) Og det er pressen selv som bestemmer hvor meget det er ønskelig at leserne skal få vite om de enkelte begivenheter*”. Men utvalget var kritisk til deler av dekningen i den aktuelle saken. Noen aviser hadde etter utvalgets mening ikke vært tilstrekkelig oppmerksom på bestemmelsene i Vær Varsom-plakaten om å unngå oppskakende eller opprørende detaljer.

Mindre offentlig debatt var det på 1960-tallet om to krim-saker som i ettertid er blitt kontroversielle: Lindstrøm-saken (der byråsjef i Industridepartementet Harry Lindstrøm ble tiltalt for økonomisk utroskap) og dobbeltdrapet i Fredrikstad (senere også kalt Liland-saken). Det var i den siste saken få tegn til kritisk presseomtale (NOU 1996:15), men pressen kunne fortelle at ”*Hovedforhandlingene i Lagmannsretten var usedvanlig spennende*”.⁶⁶

På 1970-tallet var det en rekke alvorlige volds- og drapssaker der pressedekningen medførte debatt og kritikk. Noen eksempler: Overfallet på og mishandlingen av en navngitt prostituert i Oslo i 1973; drapet på en diplomathustru i Oslo i 1974; skuddramaet på Majorstua i 1974 da to politimenn ble skadet; pågripelsen av filmregissør Arnljot Berg i 1975; jakten på og rettssaken mot brødrene Antonsen som var tiltalt for drap på to kvinner i 1975; føljetongen om den såkalte Berit-saken i 1975 der ektemannen til en savnet kvinne først stod frem i pressen og deretter ble arrestert; drapet på en eldre mann i Ålesund i 1977 og den detaljerte beskrivelsen av et sjalusidrama rundt hendelsen; drapet på samvirkelagsbestyreren på Skedsmo der to 19 år gamle gutter ble identifisert i pressen, osv.

En av de mest omtalte krim-sakene på 1970-tallet var Lillehammer-drapet i 1973, som skjedde i en internasjonal storpolitisk ramme og som derfor endog NRK dekket grundig (Ihlebak 1977:176). En politisk setting var det også rundt Haavik-saken (arrestasjonen av og spiontiltalen mot Gunvor Galtung Haavik i 1977) og Kyvik-saken (bombeeksplosjonene natt til 1.mai 1979). En føljetong på slutten av 1970-tallet var for øvrig den spektakulære Benny Bankboks-saken, om bankraneren som var på flukt og som omsider ble stilt for retten i 1979.

På 1980-tallet fikk vi det kanskje aller mest berømte og utskjelte krim-oppslaget i Norge de siste tiårene, nemlig VGs førstesidesak 19.januar 1983 med ”brudebildet”. Saken handlet om en mann som midt under skilsmisseforhandlinger i retten hadde skutt og drept sin kone. Avisen hadde fått fatt i ekteparets brudebilde, og lot dette dekke forsiden på avisen. Tittelen lød: ”**TIL DØDEN skiller oss ad...**”. Ekteparet var navngitt, det samme var deres barn. PFU mottok fem klager på oppslaget, og felte VG for brudd på god presseskikk. I et intervju med egen avis uttalte redaktør Andreas Norland at han angret på oppslaget.⁶⁷

Andre krim-saker på 1980-tallet med omdiskutert mediedekning var Hadelands-drapene i 1981 som skjedde i tilknytning til et nynazistisk miljø; Bybro-drapet i Trondheim i 1982; Nettet-saken i 1982; evangelisten på Sørlandet som begikk underslag i 1983; drapet på en lege i Oppland under et pasientbesøk i 1986; drapet på en NRK-medarbeider i Bergen i 1989; samt flere omfattende incest-saker på slutten av 1980-tallet.

⁶⁵ Solumsmoen 1966:80

⁶⁶ Hvem Hva Hvor 1971:263.

⁶⁷ PFU-sak 06/83 (+ fire andre saker). Iflg. Ottosen m.fl.(2002:163) ble det arrangert demonstrasjonstog utenfor VG-huset i protest mot dette oppslaget. Ifølge Martin Eides VG-historie var det kun fire personer i dette toget (Eide 1995:407) – men det var muligens mot slutten av demonstrasjonen.

Fra 1984 og utover hadde vi også Treholt-saken, der pressedekningen er behandlet og diskutert i en omfattende litteratur.

På 1990-tallet var det Dagbladets tur til å presentere en sak der styrken på de negative reaksjonene kunne måle seg med VGs brudebilde. Flere medier fortalte 6. januar 1995 om drapet på en prostituert kvinne på Grünerløkka i Oslo, men det var Dagbladets oppslag om ”Den luksusprostituerte” som vakte reaksjoner. Avisen hadde på sin førsteside et stort fargebilde av kvinnen, der hun fremstod i en seksuelt utfordrende positur, hentet fra en annonse i et kontaktblad. Hun ble under bildet presentert med fullt navn.⁶⁸ Oppslaget utløste en enorm kritikkstorm, fra politikere, fra publikum, fra medier og pressefolk - og fra Presseforbundets generalsekretær som straks tok i bruk sin initiativrett og la saken frem for PFU. Etter en rekordrask saksbehandling felte utvalget Dagbladet for en rekke brudd på Vær Varsom-plakaten. Sjefredaktør Bjørn Simensen beklaget for øvrig oppslaget, tre ganger med stigende styrke, og varslet interne tiltak.(Raaum 1999:120ff).

Men det var også en lang rekke andre krim-saker på 1990-tallet som førte til debatt om og kritikk av mediedekningen. Her kan nevnes eksempler i fleng: Drapene i Tistedalen i 1991 og 1992; Linda-saken i Oslo i 1993; drapet i Oslo Tinghus i 1995; Landås-saken i 1995; Bujar-saken på Hamar i 1997; Dobbeldrapet i Ålesund i 1997; Tom-saken i Stavanger i 1998.

Bjugn-saken som pågikk fra 1992 til 1994 står i denne sammenheng i et spesielt lys. Med en kritisk holdning til politi og påtalemyndighet og en pågående, uavhengig journalistikk bidro pressen (her: først og fremst VG og Fosna-Folket) til å snu sakens fokus, og etter manges mening til at siktede og tiltalte i saken til slutt ble frikjent (Bodahl-Johansen og Østbye 1996). Røssland (2003:100) omtaler Bjugn-saken som et ”helteepos” fordi pressen i denne saken var et viktig korrektiv, men minner samtidig om at det finnes ikke mange slike.

Sommeren 1999 ble debatten om norsk kriminaljournalistikk enda mer opphetet enn vanlig. Dette skjedde på bakgrunn av tre alvorlige kriminalsaker, der mediedekningene i alle sakene – dog på hver sin måte - ble gjenstand for kritikk: Zedini-saken, Orderud-saken og Hedrum-saken.

Etter 2000 har det oppstått presseetiske debatter etter dekningen av blant annet gisselsaken i barnehagen på Hjelmeland i mai 2000; etter drapssaken i Førde i 2004 og drapet på Marit Strøm i 2004, i det siste tilfellet handlet det særlig om identifisering av barn. Ikke minst har dekningen av NOKAS-ranet i 2004 og de påfølgende rettssaker blitt diskutert.

Hva handler debatten om?

Den allmenne debatten har ofte sitt utspring i kriminalstoffets omfang og estetikk. Lesere reagerer på det høyrøstede og sterke presentasjonsspråket som ikke minst løssalgsavisene benytter seg av, men også på et unødig detaljert innhold, personkarakteristikker og nærgående omtale av private og personlige forhold. Noen ganger reagerer publikum på det de opplever som forhåndsdom.

I den presseinterne debatten er det ikke minst spørsmålet om identifisering av mistenkte, tiltalte og domfelte personer som blir diskutert, likeså spørsmålet om forhåndsdom.

⁶⁸ Odd Raaum (1999:119) konstaterer: ”Avdødes åtteårige sønn var ikke identifisert.”

Men også metodiske spørsmål, kildeavhengighet, ”lekkasjer” og bruk av anonyme kilder står på dagsorden. Spørsmålet om intervju av vitner - og tidspunktet for slike intervjuer - kan dukke opp fra tid til annen.

Pårørende og andre berørte i kriminalsaker kan reagere på journalisters adferd og nærgåenhet når de er på jakt etter opplysninger, men også på innholdsmessig detaljerte fremstillinger og omtale av private forhold.

Politiet vil fra tid til annen mene at medieomtalen kan skade etterforskningen, og at pressen publiserer opplysninger som ikke burde kommet ut.

Vi skal senere i denne studien se at de sterke frontene i debatten om kriminaljournalistikkens etikk dels kan forklares ved at de ulike aktørene (pressefolk, eksponerte objekter og ”medieofre”, kilder, eksperter, publikum) inntar ulike moralfilosofiske ståsteder og refleksjonsmåter.

3.5. Medieforskning, krim og kriminologi

Forskning i feltet mellom kriminologi og medievitenskap siden 1970-tallet har frembragt andre problemstillinger og perspektiver på kriminaljournalistikken enn den interne yrkesetiske diskusjon. Kriminologien er opptatt av hva som skaper kriminelle; av mediens representasjon av kriminaliteten i samfunnet, og ikke minst av denne representasjonens betydning for publikums voldsfrykt, for lovgivning og straffeutmåling, og for kriminalomsorg og resosialisering av kriminelle.

3.5.1. Krim, KROM og konstruktivisme

”Pressen og angsten for kriminalitet” er tittelen på en artikkel som Thomas Mathiesen publiserte i 1984.⁶⁹ Her er han opptatt av ”*kriminalreportasjenes angstskapende virkning*”. Som et grunnlag for sine refleksjoner drøfter han først spørsmålet om mediene gjenspeiler virkeligheten, – i dette tilfellet på krim-feltet. Mathiesen gjengir flere undersøkelser fra 1970-tallet som viser at pressens krim-stoff i sitt innhold og prioritering ikke samsvarer med den

⁶⁹ Samtiden 1/1984.

faktiske kriminaliteten i samfunnet. Avisene var mest opptatt av bestemte typer grove forbrytelser, særlig voldskriminalitet, og saker med kommersielt potensial. En av undersøkelsene⁷⁰ sammenlignet kvantitativt tre typer ”samfunnsfarlige handlinger”: Kriminalitet, trafikkulykker og arbeidsulykker. Sitat: ”*Det viste seg at uansett avis, la stoff om trafikkulykker og arbeidsulykker beslag på helt vesentlig mindre spalteplass enn stoff om kriminalitet, dette til tross for at trafikk- og arbeidsulykker må sies å være minst like farlige for folk flest. Kriminalstoffet fikk dessuten markert bedre oppslagsplass enn stoffet om trafikk- og arbeidsulykker.*” (Mathiesen 1984:23).

Mathiesens andre – og viktigste – anliggende i artikkelen, er mediernes angstskapende virkning. Hans hovedtanke er at publikums angst for å bli utsatt for kriminalitet er vesentlig større enn den faktiske risiko skulle tilsi. Dette uheldige forholdet, som Mathiesen betegner som ”*et alvorlig velferdsproblem*”, skyldes etter hans mening i stor grad ”*pressens fremtredende og sterkt skjeve behandling*” av krim-stoffet. (ibid:24).

Det er interessant å se pressens egen reaksjon på kritikken fra Mathisen og andre på denne tiden. Reaksjonene er her hentet fra Mathisens egen fremstilling, og han gjengir blant annet en fjernsynsdebatt om temaet på midten av 1970-tallet. Her uttalte redaktøren i Aftenposten: ”*Det er helt udokumentert og galt når advokat Ole Jakob Bae hevder at vi bringer et fordreid bilde av virkeligheten. Vi skriver like mye om trafikkofre, forurensning og andre ting som hender i samfunnet.*” Og redaktøren i Arbeiderbladet fulgte opp: ”*Hensikten med all reportasje, også kriminalreportasje, er å gi et faktisk bilde av det som har hendt. (...) Man kan ta bort mye fra pressen, men ikke sannheten, for da har en ikke noen fri presse*”. (Mathiesen 1994:24)

To poenger skal hentes ut fra dette: For det første avspeiler denne debatten et kriminalpolitisk klima i vårt land i første del av vår periode. Thomas Mathiesen hevder synspunkter som er representative for foreningen KROM (Norsk forening for kriminalreform), som fra 1970-tallet og utover var en betydelig kraft og aktør på det kriminalpolitiske felt. Foreningen hadde som formål å arbeide for reformer i straffesystemet, - på lang sikt å avskaffe reaksjonssystemet og fengselslignende institusjoner og tvangsordninger. KROM fikk et visst gjennomslag med justisminister Inger Louise Valles kontroversielle kriminalpolitikk på 1970-tallet. KROM påtok seg også rollen som talerør for fanger, og var på 1970- og 80-tallet aktiv i den

⁷⁰ ”Pressen og virkeligheten” publisert i 1976 av Gunnar Simonsen, Institutt for retts sosiologi, UiO.

presseetiske debatten om mediernes dekning av kriminalitet. Pressens Faglige Utvalg behandlet på denne tiden en lang rekke klager fra foreningen.

Ut fra den sterke kritikken som KROM og deres sympatisører rettet mot mediene, kan vi få inntrykk av KROM og pressen som to klare motpoler. Men bildet er mer nyansert enn som så. Mange pressefolk har hatt sterk sympati med den kriminalpolitiske bevegelsens formål og hovedtanker. Dette gjelder blant annet den personen om mer enn noen andre har formulert norsk presseetikk, tidligere generalsekretær i Norsk Presseforbund Hans Andreas Ihlebæk. Den som leser hans klassiske lærebok i presseetikk fra 1977 vil legge merke til det omslaget i stil og tone som skjer når han i boka kommer til retts- og kriminalreportasjen: her kommer det til syne en dirrende harme mot enkelte avisers spekulative og kommersielle utnyttelse av tragiske kriminalsaker, - og dette er en tone som ikke finnes ellers i boka. Det er liten tvil om at Ihlebæk var påvirket av de samme tankene som KROM og Valle representerte på 1970-tallet.⁷¹

For øvrig var nok holdningene blant redaktører og journalister varierende. Om VG på 1970-tallet skriver Martin Eide: *”Ingen leser kunne vært i tvil om journalistens og avisens kriminalpolitiske holdning. Her var ingen lefling med den liberale kriminalpolitikk som KROM stod for. Slike tilløp fikk Dagbladet være alene om. Dagbladet tar vare på gjerningsmannen, vi bør være med opptatt av å ta vare på offeret, ble det sagt i en VG-diskusjon i 1977.”* (Eide 1995:369). - Noen vil her påpeke at Dagbladets angivelige holdning ikke nødvendigvis preger førstesidene der heller.

For det andre representerer Mathiesens synspunkter fra 1984, sammen med den responsen han gjengir fra avisredaktører den gang, en debatt som er internasjonal, langvarig, og som på en fundamental måte berører kriminaljournalistisk forskning og debatt: Kan journalistiske tekster best forstås som representasjon eller konstruksjon? Speiler nyhetene verden slik den virkelig er? Eller er nyheter noe som er fabrikkert av redaksjonene selv, skapt og formet av den journalistiske institusjon og organisasjon, av rutiner og sjangre? Mens pressens egen ideologi på mange måter ligger nær det første alternativet (av medieforskere gjerne karakterisert som ”speilmetaforen”), så er det ulike konstruktivistiske perspektiver på nyhetsjournalistikken som dominerer både i medievitenskapen og i kriminologien.

⁷¹ Ihlebæk skriver for eksempel: ”Ennå er det langt igjen før pressen har akseptert kriminalitet som en form for sosialt avvik, som krever grunnleggende innsikt og forståelse for avvikernes problem. Derfor blir det også vanskeligere å skape et opinionsmessig klima for kriminalpolitiske reformer. I stedet skapes det – gjennom dimensjoneringen av den enkelte forbrytelse – korsfestholdninger som i sitt vesen er inhumane.” (Ihlebæk 1977:176)

Krim-feltet er velegnet som tema for diskusjoner omkring konstruktivisme i sine mange former. Eksisterer sosiale fenomener, som for eksempel avvik og kriminalitet, bare som sosiale konvensjoner skapt gjennom språk og tekst, uten noen særlig forbindelse til en objektiv virkelighet? Er kriminalitet bare et spørsmål om definisjon?

3.5.2. ”Moralsk panikk” og kultivasjonsteori

Et innflytelsesrikt og hyppig referert forskningsbidrag fra kriminologien er knyttet til begrepet ”moralsk panikk” (Cricher 2006). Begrepets opprinnelse blir særlig forbundet med en klassisk studie av den britiske forskeren Stanley Cohen. Han viste i boka *”Folk devils and Moral Panics”* (1972) hvordan mediene bygget opp en frykt for bestemte ungdomsgrupper og ”gjenger”, en frykt det i utgangspunktet neppe var grunnlag for, men som fikk en forsterkende effekt gjennom farliggjøring og sosial ekskludering av ungdommene.⁷² En gjeng ungdommer i småbyen Clacton i England ble gjenstand for en intensiv og dramatisk mediedekning etter at de startet gatebråk av det ikke altfor alvorlige slaget. Avisa Daily Telegraph laget store oppslag om *”Day of Terror by Scooter Gangs”*, andre brukte ord som *”riot”*, *”orgy of destruction”*, *”battle”*, *”siege”* og lignende.⁷³ Cohen trekker paralleller fra sitt case til en rekke andre fenomener som kan anses som farlige eller truende for samfunnet, og som dermed kan forårsake ”moralsk panikk”. Fellestrekket er at nyhetsmediene griper fatt i en relativt ordinær hendelse og presenterer den som ekstraordinær. Dermed settes i bevegelse en *”deviancy amplification spiral”* - en ”selvforsterkende avviksspiral”, påskyndet av journalister, autoritetspersoner, opinionsledere og såkalte ”moralske entreprenører” som alle bidrar til en kollektiv demonisering av de utpekte ”skurkene” og gjør dem til en kilde for moralsk forfall og sosial destabilisering.⁷⁴

Forholdet mellom virkeligheten og publikums oppfatning av virkeligheten er også tema for de såkalte kultivasjonsstudiene. Denne forskningen er særlig knyttet til den amerikanske forskeren George Gerbner og Annenberg-skolen som på 1970-tallet gjennomførte studier av langtidsvirkningene av fjernsynsseing. Gerbner påviste at de som så mest på tv hadde en

⁷² Pollack (2001:81) peker på at begrepet ble brukt av forskeren Jock Young allerede i 1971, som betegnelse på konsekvensene av mediens misrepresentasjon av marijuana-røykere i Vest-London.

⁷³ Ungdomsgjengen ble i pressen kalt ”Mods and Rockers”. Min fremstilling er basert på Jewkes 2004.

⁷⁴ Begrepet ”moralsk panikk” må ikke forveksles med ”mediepanikk”. Det siste er karakterisert ved en frykt for og en pessimisme knyttet til selve mediet, ikke for mediens representasjon av eksterne sosiale fenomener og hendelser (Jfr. Drotner m.fl. 1996:70flg.)

tendens til å overvurdere mengden av kriminalitet i samfunnet i forhold til den reelle forekomsten. Gerbner kombinerte spørreundersøkelser blant tv-seere med statistikk og fakta om kriminalitetsutviklingen, og fant at de ivrigste tv-seerne hadde en frykt for å bli rammet av voldskriminalitet som ikke samsvarte med den reelle risikoen. TV gav altså et skjevt bilde av verden – i hvert fall på krim-feltet. En lang rekke undersøkelser har gitt tilsvarende funn.⁷⁵

Noen vil mene at denne redselen for kriminalitet kanskje er et like stort problem som kriminaliteten i seg selv. Frykt påvirker samfunnssyn og politiske valg; - redde mennesker støtter bestemte politiske løsninger. For øvrig er kultivasjonsforskningens resultater også omstridt, blant annet med hensyn til kausalitet. Hva er årsak og hva er virkning? Kanskje redde mennesker ser mer på tv, spør Pollack (2001:51). Gripsrud peker på at mange av dem som ser mest på tv, nettopp bor i fattige områder der det faktisk er vesentlig mer vold enn andre steder (Gripsrud 2002:52).⁷⁶

3.5.3 Parallell utvikling i medievitenskap og kriminologi

Den britiske kriminologen Yvonne Jewkes viser hvordan teoridannelsen innenfor medievitenskapen og kriminologien historisk har vært til dels parallell. Samtidig som medieforskningen i første del av 1900-tallet studerte medias *effekter* i lys av en relativt enkel ”injeksjonsmodell”, var kriminologien opptatt av å isolere eksterne enkeltfaktorer som fremkaller kriminell adferd. Begge fag var inspirert og preget av den retningen som kalles *behaviourisme* innenfor den psykologiske vitenskap, og det vokste fram en optimistisk tiltro til muligheten for å forutse menneskelig adferd ut fra hvilke stimuli mennesket ble utsatt for.⁷⁷

Senere er det teoretiske rammeverket innenfor begge fag blitt mer sofistikert, der både tekstlige tolkningsmuligheter, kontekst og setting, mediebrukerens kritiske sans og publikums mangfoldighet blir anerkjent. Medieforskerne måtte erkjenne at de tidligere hadde tillagt mediene for stor påvirkningsmakt i forhold til enkeltmennesker. Kriminologene la på sin side etter hvert større vekt på sosiologiske tilnærminger i forståelsen av kriminalitet. Det skjedde ifølge Jewkes (2004:14) en endring av fokus i begge fag, fra det individuelle til samfunnet. Stor innflytelse fikk den såkalte hegemoni-teorien, som er et marxistisk inspirert perspektiv på hvordan de herskende klasser i samfunnet befester sin posisjon ikke gjennom

⁷⁵ Også i Norge har det vært gjennomført undersøkelser inspirert av den såkalte kultivasjonsteorien. Et eksempel er Terje Rød Larsens studie fra 1978, ”Voldsbølgen. Myter og realiteter”, med materiale fra Bergen.

⁷⁶ Jfr. også Schwebs og Østbye 1999:231ff og Mathiesen 2002:183ff. Ester Pollack har for øvrig i sin doktoravhandling en grundig gjennomgang av diskusjonen rundt kultivasjonsteorien, nyere kultivasjonsforskning og dens status i dag, jfr Pollack 2001:50ff.

⁷⁷ Jewkes 2004:5ff.

tvang, men gjennom en frivillig tilslutning til det eksisterende samfunn. Det handler om å definere *det normale* versus *avviket*. Medierepresentasjonen formidler implisitt anerkjennelse eller kritikk, ros eller fordømmelse, og befester således en allmenn oppfatning av ”oss” og ”dem”, av hvem som er innenfor og hvem som er utenfor det gode selskap. Dominerende samfunnsmessige verdier blir bekreftet – og forsterket (Gans 1980).

Ester Pollack har i sin litteraturgjennomgang pekt på en rekke tilnærminger til mediernes rolle i kriminologisk teoribygging (Pollack 2001). Sentralt står arbeidene til Cohen (*”Folk Devils and Moral Panic”*) og Stuart Hall (blant annet *”Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order”*) fra 1970-tallet. Sistnevnte bok regnes som et hovedverk innen såkalt ”kritisk kriminologi” (Jewkes), og beskriver *”den spiralen av selvoppfyllende forsterkning av en avvikende adferd som oppstod gjennom den mediegenererte frykten som blant annet medvirket til en forandring i politiets arbeidsmåte og rettssystemets reaksjon”* (Pollack 2001:35). Senere studier har bekreftet mediernes innflytelse på de *definisjonsprosesser* som bestemmer og kategoriserer avvik og kriminalitet.

Videre kan medieomtale av kriminalitet gi lovbrutere materiale til å håndtere skyld og stress etter lovbrudd, såkalte *nøytraliseringsteknikker*, ved for eksempel å levere ideologisk rammeverk (*”lovbruddet er en del av en ideologisk kamp”*) eller ved å fremstille lovbruddet som noe helt alminnelig og normalt som folk flest driver med (for eksempel skattefusking). Et annet aspekt som kriminologiske forskere har pekt på er at mediene ganske enkelt kan spre kunnskap om hvordan man kan begå lovbrudd. *”Copycat”* er et kjent begrep som handler om å kopiere en forbrytelse. (Pollack 2001:33-40)

Kriminologiens kritikk mot kriminaljournalistikken kan oppsummeres slik:

- Mediene definerer det normale - og dermed også avviket. Oppfatningen av hva som er kriminelt er ikke gitt, men den skapes hver dag gjennom mediernes ”merkelapper” (*”labelling theory”*).
- En annen side ved mediernes definisjonsmakt er *stereotypifiseringen* som skjer i nyhetenes forenklede og sjangerbundne verden, bildet av stereotype grupper (etniske, sosiale, demografiske, subkulturelle), av ”de farlige” blant oss, av ”de kriminelle”, av ”dem og oss”.

- Nyhetssjangerens fokus på det sjokkerende, det sensasjonelle, det emosjonelle og det truende hindrer forståelse og en nyansert oppfatning av kriminalitetens vesen og av den kriminelle personen.
- Media går maktas ærend, og har lett for å ukritisk formidle politiets, politikeres og andre mektige kilders virkelighetsoppfatning, på bekostning av lavstatus-grupper som besitter mindre kredibilitet, som i mindre grad brukes som kilder og som dermed taper definisjonskampen.
- Forrige punkt kan skjerpes ved å peke på at mange i dag har store interesser i "kriminalitets-industrien" (politi, advokater, fengselsvesen og kriminalomsorg, sosialvesen, forskning, osv.), og bruker media for å ivareta og styrke sine egne interesser.
- Mediene er altfor opptatt av visse typer kriminalitet, særlig såkalt "street crime" samt de grove og spektakulære voldssakene, og mindre opptatt av "hvitsnipp-forbytelse", økonomisk kriminalitet, "corporate crime" og miljøkriminalitet. (Jewkes 2004:20).

Medieforskningen har gjennom hundre år definitivt beveget seg i retning av et mer positivt syn på mediebrukerne, på publikums vilje til selektiv mediebruk og deres evne til å tolke mediebudskap i lys av egne erfaringer, egne verdier og meninger. Resepsjonsanalysen er blitt et viktig redskap i forskningen. Mottakeren gir selv mediebudskapet mening. Publikums egen "kreative motstand" spiller en stor rolle for oppfattelsen av mediebudskap. De såkalte "britiske kulturstudiene" (Birmingham-skolen), der for øvrig nettopp Stuart Hall har spilt en sentral rolle, har de siste par tiår hatt stor innflytelse med sitt perspektiv om at publikum forholder seg *aktivt* til mediene, og fortolker budskap i lys av eget kulturelt og sosialt ståsted og bakgrunn.

Samtidig er det i dag gode grunner til å innta et pluralistisk syn på mediene, som en motvekt mot det ovenfor nevnte hegemonistiske ståsted. Selv om nyhetens sjangerkrav er sterke, er ikke mediene like i sitt innhold og sine prioriteringer. Selv om eiernes kommersielle interesser går i én retning, har redaksjonene fortsatt en relativ frihet og autonomi. Selv om mektige kilder legger store ressurser i mediekontakt og promotering, finnes det i journalistfaget motkrefter mot dette. Det *er* mulig også for svake, utstøtte grupper å komme til orde. Det *er* mulig å få spalteplass for både nyanserte, korrigerende og radikale budskap.

Kapittel 4

Teori

Mitt viktigste redskap i analysen av presseetiske uttalelser er hentet fra moralfilosofisk teori. Tre ulike moralfilosofiske tradisjoner er valgt ut – blant mange mulige teorier, tradisjoner og perspektiver.

De tre moralfilosofiske posisjonene – eller ”etiske teoriene” om man vil, er:

- *Diskursetikk*, som springer ut av en kantiansk tradisjon og som er utviklet i nyere tid av blant andre Jürgen Habermas. Dette er en moralfilosofi som foreskriver betingelser for en offentlig diskusjon, med sikte på rettferdighet og i siste instans enighet.
- *Dydsetikk*, med røtter fra Aristoteles og med fokus på sosial identitet, menneskets tilhørighet til et normgivende fellesskap, solidaritet og det gode liv.
- *Nærhetsetikk*, som har slått sterkt gjennom i moderne profesjonsetikk og som retter oppmerksomheten mot enkeltmennesket som moralens mål og mening.

Hvorfor disse tre? Hvorfor ikke andre varianter av konsekvensetikken, f.eks. utilitarismen som på mange måter ville vært nærliggende i lys av presseetikken konsekvens-kalkulerende natur?⁷⁸ Hvorfor ikke alternative deontologiske tenkemåter som f.eks. Rawls sin kontraktsetikk?⁷⁹ Et svar er selvsagt behovet for avgrensning; - større bredde vil

⁷⁸ Jfr. Raaum 1986:47, Brurås 2006a:282, 295, Johansen 1994:161.

⁷⁹ Jfr. Brurås 2006:285ff.

nødvendigvis gi mindre dybde. Viktigere er at de tre valgte teoriretningene representerer tre ulike moralfilosofiske hovedstrømmer med hver sine høyst ulike grunnleggende kjennetegn, og som derfor belyser praktisk etikk på hver sin særegne måte. De tre posisjoner representerer etter min oppfatning tre tydelige og *betydelige* moralfilosofiske teoribygninger som ved sin innbyrdes ulikhet profilerer hverandre, og som dessuten alle tre er høyst aktuelle i vår samtids moralfilosofiske og profesjonsetiske fagdebatt.

Dette er det samme teoritilfanget som Terje Rasmussen legger til grunn i sin bok ”Mediesamfunnets moral” (2001). Dermed kan jeg også utnytte innsikter fra hans arbeid.

Om primærkilder og forholdet til Rasmussen

I utgangspunktet var det min tanke å bygge videre på Rasmussens studie; å fortsette der han slapp og utnytte innsikter, funn og forståelser fra hans arbeid på mitt materiale. Rasmussen har gjort et stort arbeid med å relatere de tre teoriene til medieetikken. Ut fra en forestilling om kumulativ forskning burde det være unødvendig å gjøre dette på nytt. Men for meg ble det tidlig i arbeidet klart at det var nødvendig å gå til primærkildene, og etablere min egen forståelse av de teorier og teoretikere som legges til grunn. Dette har ført til at det teoretiske grunnlaget og perspektivet i det endelige prosjektet ikke er identisk med Rasmussen. Jeg håper og tror at disse mine avvik i forhold til Rasmussen kan bidra til at de tre grunnteoriene relevans og eventuelle anvendbarhet i forhold til presseetikken kan fremtre med enda større tydelighet.

Minst forskjell er det i fremstillingen av diskursetikken. Jeg vil her, i likhet med Rasmussen, legge hovedvekten på Habermas, men jeg trekker i større grad inn i synsfeltet de eldre deler av Habermas sin produksjon, offentlighetsteori og kommunikativ handlingsteori, som etter mitt syn har stor relevans for et diskursetisk perspektiv på medieetikken.

Større forskjell er det når vi kommer til den ny-aristoteliske etikken. Her vil jeg for det første ikke dvele ved de sosiologiske bidrag som Rasmussen peker på (Durkheim, Chicagoskolen). Jeg vil dessuten tone ned Charles Taylor, men ha desto sterkere fokus på MacIntyres forståelse og fremstilling av den aristoteliske dydsetikken.⁸⁰ Selv om filosofen Taylor kan sies å være både mildere og mer ”moderne” enn MacIntyre (Nyeng 2000:19, Rasmussen 2001:95), og begge representerer en individorientert dydsetikk med ubrytelige

⁸⁰ Rasmussens signaliserer muligens en motsatt ”rangering” av de to ved sin karakteristikk av MacIntyre som driver ”sorgarbeid for tapte verdier”, mens Taylor ”ønsker derimot å forholde seg konstruktivt” til det moderne. (Rasmussen 2001:95).

bånd til et sosialt og historisk fellesskap, så er Taylor med sitt fokus på ”det autentiske” menneskets selvrealisering etter mitt syn vanskeligere å anvende i en profesjonsetisk kontekst. Derimot er det i tråd med Rasmussen når jeg kobler dydsetikken til moderne amerikansk kommunitarisme.

Størst forskjell er det når vi kommer til nærhetsetikken. Jeg vier mindre oppmerksomhet enn Rasmussen til Baumanns postmoderne (overskridende) etikk. Jeg konsentrerer oppmerksomheten om Løgstrup og Levinas, – begge var for øvrig viktige inspirasjonskilder for Bauman. Sosiologen og moralfilosofen Zygmunt Baumans arbeid kan være velegnet for en analyse og tolkning av det postmoderne mediesamfunnet, men kanskje ikke i samme grad for profesjonsetikk og det vi vanligvis forbinder med presseetikk. Videre vil jeg her trekke inn og vie oppmerksomhet til feministisk inspirert relasjonsetikk, noe som tidligere ikke har vært gjort i medieetisk arbeid i vårt land.

Alt i alt vil min teorifremstilling bli relativt ulik Rasmussens fremstilling av de samme tre teoriene.

I gjennomgangen av de tre teoriene vil jeg først gi en kort beskrivelse av opprinnelse og de grunnleggende kjennetegn. Dette er ikke utfyllende, men begrenset – *sterkt* begrenset - av prosjektets rammer og formål. Jeg legger vekt på å sette de tre moralfilosofiske ”verdener” i relasjon til hverandre. Deretter vil jeg trekke fram og drøfte elementer som er særlig relevante for den senere analysen.

4.1 Diskursetikken: Den kooperative søken etter moralsk sannhet

Diskursetikken handler om den offentlige samtale. Den bør derfor i utgangspunktet være av særlig interesse for mediene som jo nettopp ser seg som en både arena for og deltaker i den offentlige debatt. Diskursetikken tar sitt utgangspunkt i et fundamentalt skille mellom på den ene side spørsmål som må løses i fellesskap og ved enighet mellom mennesker og som derfor hører hjemme i offentlig diskusjon og debatt, og på den andre side spørsmål som omhandler enkeltmenneskets søken etter det gode liv for seg og sine. De siste faller utenfor diskursetikkens perspektiv. Den er i sitt vesen en *sosialetikk*.

To fremtredende teoretikere innenfor diskursetikken er de tyske samtidsfilosofene Jürgen Habermas og Karl-Otto Apel. Begge har et utgangspunkt og ståsted i kantiansk deontologisk etikk, som innebærer at det finnes rasjonelle, overordnede *pliktnormer* som i sitt vesen er universelle og ikke kulturbestemte. Det er visse forskjeller mellom de to, blant annet ved at Apel i sine senere arbeider åpner for det han kaller ”ansvarsetikk” der han tar i betraktning at diskursen ikke alltid finner sted under ideelle forutsetninger og at en form for strategisk tekning derfor kan være berettiget. (Johansen 1994:160; Hellesnes 1999:52ff; Habermas 1993:84-88, Arens 1997:47ff.) Apels ansvarsetikk kan oppfattes som en viss kreditering av dydsetikkens og kommunitarismens påstander om den kulturelle ballastens uunngåelige tilstedeværelse.

Jeg vil i det følgende legge hovedvekten på Habermas` fremstilling av diskursetikken. Hans renskårne fremstilling av den ideelle diskursetiske dialog, der enhver strategisk mål-middel-kalkyle er eliminert, kan av analytiske grunner være nyttig.

Diskursetikken er en videreutvikling og nyformulering av kantiansk pliktetikk, først og fremst ved at den forutsetter *intersubjektivitet*. Det vil si at den er basert på diskusjonen mellom flere subjekter, og ikke - som hos Kant - ”det ensomme subjekts overveielser” (Glebe-Møller).

4.1.1 Fra Kant til Habermas: Kommunikativ handling og moralsk argumentasjon

En grunnleggende kantiansk tanke at gyldige etiske normer kan utledes rasjonelt. Dette er også diskursetikkens utgangspunkt. Men til forskjell fra Kant: dette skjer ikke hos individet alene, det skjer ikke ved at det enkelte menneske går inn i seg selv, i meditasjon eller private sjelereiser i et lukket rom. Nei, det må skje i fellesskap, gjennom samtale og kommunikasjon med andre. På dette punkt representerer Habermas en klar videreutvikling av Kant. ”*Det er ikke her først og fremst snakk om å henviser til den individuelle fornuftsvirksomhet, men til et rasjonalitetspotensiale som er forankret i overindividuelle faktorer*”. (Nyeng 1999:100). Den intersubjektive metoden med *argumentet* i sentrum er kjernen i Habermas sin etikk.

Dette ligger for så vidt i selve begrepet ”diskursetikk”. Semantisk sett betyr ”diskurs” ganske enkelt en samtale, en drøfting. I academia brukes begrepet på flere måter – for eksempel i litteraturteorien som betegnelse på fortellermåten i motsetning til handlingen/innholdet. I samfunnsvitenskapene er det vanlig å forstå begrepet som en samtale

innenfor en gitt sosial eller tematisk ramme, basert på logisk saklig argumentasjon og begrepsforklaringer.⁸¹ For Habermas er spørsmålet om påstanders *gyldighet* sentralt i diskursbegrepet (Fauske 1999:16).

I forhold til Kant representerer Habermas og diskursetikken et skifte fra den individuelle bevissthet og samvittighet til *språket* og den mellommenneskelige kommunikasjon. Normens gyldighet kan ikke utledes monologisk, heller ikke når den moralske agenten prøver å innta andres posisjon (slik f.eks. Rawls foreslår). Det er i en sosial kontekst – i *dialogen* – at normens krav på rettferdighet blir prøvd. I den åpne, offentlige diskurs blir argumenter og motargumenter prøvd og kritisk vurdert.

En annen forskjell i forhold til Kant og klassisk deontologisk etikk er det sterke fokuset på *metoden*, på forutsetninger og prosedyre for den moralske diskurs.

Det går en tråd gjennom Habermas' forfatterskap, der hans utvikling av diskursetikken henger nær sammen med andre deler av hans omfattende produksjon. En forståelse av diskursetikken slik Habermas beskriver den forutsetter en forståelse av hans *offentlighetsteori*, av ideene om *instrumentell og kommunikativ handling*, og av hans fremstilling av *forholdet mellom etikk og moral* som skiller seg sterkt fra så vel andre moralfilosofiske teorier som fra den vanlige bruken av disse begrepene i vår kultur.

Her er korte oppsummeringer av disse tre elementene:

Den borgerlige offentlighet

Habermas sin diskursetikk må forstås på bakgrunn av hans berømte og innflytelsesrike fremstilling av *offentligheten* som ”stedet” eller rommet der borgerne diskuterer spørsmål av samfunnsmessig betydning.

I sin doktoravhandling fra 1962 (utgitt på norsk i 1971) gir Habermas en (idealisert) historisk fremstilling av den borgerlige offentlighetens fremvekst og forfall, dens ”strukturforvandling”. Startpunktet er føydalsamfunnet og den før-borgerlige offentlighet; en ”representativ” offentlighet der de offentlige personer (adelen, kongehuset) var offentlige hele tiden med hele sitt liv; noe skille mellom det offentlige og det private eksisterte ikke. Publikums rolle var å applaudere, og det var intet system for toveis kommunikasjon.

⁸¹ Diskursanalysen er for øvrig en av medievitenskapens mest brukte metoder. Røssland 2000 gir en kortfattet innføring i diskursbegrepet og diskursanalysens relevans for studier av journalistisk etikk.

Endringen mot en borgerlig offentlighet tidfester Habermas til slutten av 1700-tallet (Habermas 1971:11). Samtidig som de føydale makter svekkes, oppstår det en ny samfunnsklasse av økonomisk uavhengige privatfolk, i det vesentlige handelsmenn og privateiere; - vi får en ”privat sektor”. På denne måten oppstår det et skille mellom stat og samfunn. Et hovedpoeng her er at deltakernes økonomiske interesser og virksomhet – handel, eierskap osv. – *ikke* følger med på lasset når borgerskapet ”samles til publikum”, for å bruke Habermas` terminologi. Økonomi og varebytte hører til den private sfære. Den borgerlige offentlighet er nemlig herredømmefri og tvangsfri, i den forstand at her samles likeverdige borgere; her er det *argumentet* som avgjør, og ikke penger, stilling eller stand.

Heri ligger tanken om ”*kommunikativ handling*”, noe som er en hovedpilar i hele Habermas sitt forfatterskap, og som han skal utvikle videre senere. I motsetning til den målrasjonelle, instrumentelle (tale)handling som åpner for manipulasjon og maktmisbruk, er det i den diskuterende ideelle borgerlige offentlighet *argumentet* som er kjernen og det bærende element.

Den borgerlige offentlighet er altså avgrenset i to retninger: På den ene side mot ”intimsfæren”, mot familiesfæren og det private rom; på den annen side mot staten. Denne offentligheten fikk historisk sitt uttrykk ved at borgerskapet samles i datidens kaffehus og litterære salonger. Etter hvert ble diskusjonen også flyttet over til publikasjoner. Den borgerlige offentlighet var i starten en kulturell, litterær offentlighet, og her finnes i prinsippet ikke noe skille mellom aktør og publikum – alle er begge deler. Men bare i prinsippet omfattet den alle; i praksis var det de dannede og velstående klasser som deltok.

I disse omgivelsene dyrkes den politiske diskusjonen, og her finner fremtidsrettede tanker om menneskeretter og demokrati grobunn. Denne offentligheten fremstår etter hvert som en autoritet i samfunnet, som ”*the public opinion*” som også staten og politikerne gradvis må ta hensyn til – og til slutt bøye seg for.

Det skjedde altså en bevegelse fra et føydalsamfunn til en borgerlig offentlighet, – men utviklingen stopper ikke med det. Det finner etter hvert sted det Habermas kaller en *reføydalisering*, altså et forfall. Innebygget i den fremvoksende borgerlige offentlighet var det nemlig et paradoks: Den var i sin idè og i sitt prinsipp åpen for alle, men var samtidig i praksis begrenset til et mindretall av folket. De eiendomsløse stod utenfor. Dette dilemmaet kunne man inntil videre løse ved det Helge Høibraaten karakteriserer som en historiefilosofisk optimisme, nemlig gjennom ”*håpet om at alle mennesker skulle bli privateiere. (...) Tanken var at kapitalismen etter hvert skulle gjøre alle til kapitalister.*” (Høibraaten 1971:13). Men dette skjedde som kjent ikke; i stedet vokste det fram en arbeiderklasse som forble

eiendomsløse, uten mulighet til å skaffe seg eiendom. Denne gruppen rykket inn i offentligheten – men endret den samtidig, ved at den stilte krav til staten om velferd, rettigheter (stemmerett) og regulering av privatmarkedet. *Interessekampen* inntok offentligheten. Dette innebærer at staten griper inn i privatområdet, og skillet mellom stat og offentlighet blir uklart. Men ikke minst innebærer det en fundamental endring av den offentlige diskusjonens karakter. Når deltakerne i den diskuterende offentlighet trekker inn sine private interesser, så har den herredømmefrie, argumentative kommunikasjonen tapt til fordel for en strategisk, instrumentell kommunikasjon.

Det er dette Habermas kaller en *demonstrativ* offentlighet. ”Public opinion” er blitt erstattet av ”publicity”. Publikum er igjen blitt passive objekter som skal påvirkes. Et lite antall offentlige personer er igjen blitt offentlige med hele seg. I dette ligger *reføydaliseringen*.

Tankebygningen om ”den borgerlige offentlighet” har de siste 30-40 år vært en viktig referanse i debatt og forskning både rundt pressens legitimitet og samfunnsrolle og rundt demokratiets normative forutsetninger og kjennetegn, – og ikke minst sammenhengen mellom presse, demokrati og samfunn. *Deliberativt demokrati*, ”government by discussion” og ”politisk viljesdannelse” er konsepter og begreper som i stor grad springer ut av Habermas` offentlighetsteori. Men hans arbeid er også blitt kritisert. Blant annet er det stilt spørsmålsteget ved hans historieskrivning og holdbarheten i den historiske empirien. Flere har også pekt på at perspektivet i ”borgerlig offentlighet” etter hvert er blitt noe foreldet og akterutseilt, på grunn av den politiske, samfunnsmessige og teknologiske utviklingen. Nasjonalstaten har mistet en del av sin tradisjonelle posisjon; staten som sådan er noe annet i dag enn for 200 år siden; globalisering og multinasjonale selskaper dominerer medieverdenen, og nye medier endrer forholdet mellom det offentlige og det private. (Curran 1996:82; Rasmussen 2001:79-84, Eide 2001:26-27, Gripsrud 2002:231ff). Habermas har også selv de senere år nyansert visse sider av sitt arbeid, og blant annet uttrykt et noe mer optimistisk syn på publikums rolle enn hans forfallspregede opprinnelige beskrivelse av ”reføydaliseringen” (Fauske 1999:33; Eide 2001:26. Jfr også Habermas 1996b kap.8.)

Kommunikativ handling

Habermas ønsker å fremheve og forsvare fornuftens potensial som kommunikativ og ikke-instrumentell.

Begrepet ”*kommunikativ handling*” kan lettest forstås som motsatsen til *strategisk handling*. Mens den siste er et middel for å realisere en hensikt og oppnå en målsetting som ytreren på forhånd har bestemt seg for, så sikter det første mot forståelse, enighet og det felles beste. Teorien om kommunikativ handling er en språkfilosofi som beskriver parterers vei mot enighet og en felles forståelse. En realisering av det beste argumentets ”tvangsfrie tvang” forutsetter den kommunikative, ikke-instrumentelle språkhandling som innebærer en vilje til sannferdighet, åpenhet og inkludering.

Den kommunikative handlingsteorien som Habermas presenterte i sitt 1200-siders verk fra 1981 er en vidtfaende tankebygning som opererer på og kombinerer to nivåer: et mikroperspektiv der fokus er på individers talehandlinger og kommunikasjon med hverandre, og et makroperspektiv som behandler det moderne samfunnets bestanddeler og integrasjon – ”system og livsverden”, marked og byråkrati.

Mens strategisk kommunikasjon tar sikte på å påvirke eller overtale andre for å oppnå egne forutbestemte hensikter, så er målet med en kommunikativ handling å oppnå enighet. I en slik kommunikasjonssituasjon ligger det implisitt av vi (intuitivt) vurderer om ytringer og påstander er sanne og ”gyldige” (Fauske 1999:16). Dette er et grunnleggende kjennetegn ved den kommunikative handling. Men gyldighetskrav kan være av ulike karakter, alt etter hvilken begrunnelse de har og hvilken type ytring vi står overfor. Habermas utvikler en talehandlings-typologi som inneholder et spekter av ulike gyldighetskrav: *empirisk sannhet, moralsk riktighet, subjektiv etisk autensitet, estetisk verdi, terapeutisk kritikk*, og muligens flere (Fauske 1999:19-22; Habermas 1999: 38ff). En talehandling er forstått når mottakeren vet hvilken type ytring han har mottatt og under hvilke betingelser den kan aksepteres.

Til vårt formål skal vi kort konstatere at Habermas selv kategoriserer kommunikative talehandlinger i tre ulike ”verdener” – det vil si ”verdens-relasjoner” - som aktørene må forholde seg til. Dette er for det første den *objektive verdenen* av eksisterende saksforhold, i hvilken det forutsettes at et utsagn faktisk er sant. Det er for det andre *den sosiale verden* som er en normativ kontekst hvor det forutsettes at et utsagn er riktig i moralsk henseende. Og det er for det tredje *den subjektive verden*, hvor aktøren presenterer en fremtreden av seg selv, og hvor det forutsettes at denne selv-presentasjonen er autentisk, sannferdig og alvorlig ment.

Denne trefoldige ”verdensreferansen” reiser altså tre ulike slags gyldighetskrav. Vi merker oss her ikke minst den tredje, den *subjektive verdenen*, som omfatter det Habermas kaller ”dramaturgiske handlinger”, nemlig handlinger som uttrykker kulturelle verdier. Her utgjør deltakerne et publikum for hverandre (Habermas 1999:39), og de avdekker sin

subjektivitet. Som vi senere skal se kan dette omfatte elementer i journalistikken som dermed faller utenfor diskursetisk bedømmelse.

Slik ser altså Habermas for seg en differensiering mellom vitenskap, moral og estetikk, og de medfølgende rasjonalitetsaspekter som er sannhet, rettferdighet og smak (Habermas 1999: 96-97. Se også Habermas 1990:137). Vi sitter dermed igjen med tre typer gyldighetskrav som må holdes adskilt: *Sannhet, (normativ) riktighet og oppriktighet (autensitet)*.

Og altså i en egen kategori: Det *strategiske* handlingen og dens suksess bedømmes kun etter dens *virkning*.

Om det pragmatiske, det etiske og det moralske

Begrepene *etikk* og *moral* brukes i dagligtale om hverandre. Når de to begrepene i akademiske og pedagogiske sammenhenger skal innholdsbestemmes og settes i forhold til hverandre, er det vanlig å si at *etikk er refleksjon over moral*. Etikk er læren om moralske handlingers grunnlag. Etikken er på en måte teorien, moralen er praksis (jfr. kap.1.4.2).

Slik er det ikke hos Habermas. Han legger et ganske annet meningsinnhold i begrepene.⁸² *Moralen* er hos Habermas forbeholdt de allmenne og universelle rettferdighetsprinsipper som kan utledes rasjonelt og som alle må bøye seg for. *Etikken* handler hos Habermas om noe ganske annet nemlig om ”det partikulære”, det vil si det individuelle livsprosjekt og de mange ulike kulturtradisjoner og sosiale livsformer, altså det som ikke kan ”universaliseres” og som dermed faller utenfor diskursetikkens sfære.

I ”Between Facts and Norms” (Habermas 1996) er dette utviklet. Her er det rettsnormene som er i fokus, og en grunntanke er at disse er av tre slag. Retten kan omhandle

- a) moralske spørsmål
- b) etiske spørsmål
- c) pragmatiske spørsmål⁸³

Rettsnormene begrunnes altså dels fra moralnormene, og dels fra etikken. I tillegg har retten en tredje begrunnelses-kategori, nemlig det rent pragmatiske behovet for avgjørelser mellom uenige parter. Om hekken mellom naboer skal være 2 eller 3 meter høy er verken et etisk eller

⁸² Dette er enklest presentert i hans såkalte Howison-forelesning fra 1988, publisert i boka ”*Justification and Application*” (1993) som et selvstendig essay under tittelen ”*On the Pragmatic, the Ethical and the Moral Employment of Practical Reason*”, og utviklet videre i hans store rettsteoretiske verk ”*Between Facts and Norms*” som kom på originalspråket i 1992, i engelsk oversettelse i 1996.

⁸³ Habermas 1996:159-162.

et moralsk spørsmål. Det er en ren interesse-avveining som i noen tilfeller kan gi rettsnormene karakter av rene kompromisser.

Denne tredelingen er i vår sammenheng relevant, ikke bare av hensyn til den semantiske klarhet, men fordi den gjelder i all praktisk fornuft, det vil si i alle spørsmål som omhandler hva vi *bør* gjøre. Det spørsmålet kan ifølge Habermas besvares på tre ulike måter, alt etter det aktuelle problemets karakter. Ordet ”bør” må nemlig spesifiseres. Det kan innebære tre ulike typer spørsmål, som må håndteres på ulikt vis – og bare den ene typen kan håndteres diskursetisk! *Pragmatiske spørsmål* handler bare om å finne en passende praktisk løsning. *Etiske spørsmål* kan ikke løsrives fra et kulturelt betinget selvilde og det individuelle livsprosjekt. Kun *moralske spørsmål* kan være av universell art, og kan dermed underlegges en konsensus-frembringende diskurs med sikte på rettferdighet.

Vi står altså overfor tre ulike argumentasjonsformer, tre ulike aspekter: *Det formålstjenlige, det gode og det rette* (Habermas 1996:159). De er alle nødvendige, de supplerer hverandre, men de er av grunnleggende ulik karakter – og kun den moralske diskurs kan frembringe universelle og allment forpliktende normer.

Moralen omhandler kun deontologiske spørsmål. Den er universell; den er altså fri fra kontekstuelle og relativiserende omstendigheter. Moralnormene ”bør” adlydes fordi de er ”rette”, ikke fordi de skal tjene bestemte formål (goder, nytte, lykke osv.). Moralen er bestemt av den ene kriteriet ”rettferdighet”. Det er rettferdighet som skal oppnås.

Etikken er derimot knyttet til individets eksistensielle spørsmål om ”Hvem er jeg? Hvem vil jeg være?”, og til kollektivets (det konkrete avgrensede samfunns) politiske spørsmål om ”Hvem er vi? Hvem vil vi være?” Etikken skiller seg fra moralen ved at den er opptatt av *individets* lykke og gode liv, - og hva dette innebærer er jo slett ikke det samme for alle. Vi har ulike livsmål. Etikken er personlig, individuell og partikulær, mens moralen er felles, universell og upartisk. (Vetlesen 2007 s.135.)

Første ledd i en etisk diskurs er altså å bestemme om den aktuelle problemstillingen virkelig er av moralsk karakter, eller om den i stedet kanskje er etisk eller pragmatisk.

In practical discourses, however, it may transpire that the conflict at issue is not a moral one at all. It may be an ethical-existential question affecting the selv-understanding of a given individual or a group, in which case any answer, however rational, will be valid only relative to the goal of my or our good, or not unsuccessful, life and cannot claim to be universally binding. Or perhaps it is a pragmatic question of balancing opposed but nongeneralizable

interests, in which case the participants can at best reach a fair and good compromise.
(Habermas 1993:158)

Livsverdenen

Begrepet stammer fra fenomenologien, og er særlig utviklet av Edmund Husserl. Et menneskes livsverden er den verden man ikke forholder seg reflekterende eller analytisk til, men som man er umiddelbart fortrolig med. Det er det vi ikke har distanse til. Det er det vi ikke tematiserer, og som dermed heller ikke er i fokus. Det er ”horisonten”, som vandrer med men som ikke lar seg gripe.

Livsverda er det utematiserte, den utgjør bakgrunnen og horisonten. (...) All problematisering krev ei problemlaus ramme som situasjonsbundne problem (temporært) kan haldast innanfor. Livsverda er ”det utematisk fungerande”, bakgrunnen, det vi til ei kvar tid tek for gitt.
(Hellesnes 1988)

Livsverdenen er ubestemmelig – men samtidig nødvendig. Uten den kan vi ikke handle. Noe må vi kunne forutsette og ha en umiddelbar, ureflektert tillit til.

Men det er nettopp denne livsverdenen vi må *forlate* – i det minste for en stund - når vi skal tre inn i en diskursetisk prosess. Dette er nødvendig for å oppnå abstraksjon og tilfredsstillende kravet om de frembragte normers universalitet – og nettopp her ligger også forskjellen fra alle ny-aristoteliske, kommunitaristiske og dydsetiske teoriretninger som Habermas og andre kantianere ønsker å distansere seg fra. Den moralske dom kan aldri bli universell uten at den frigjør seg fra ”*lokale overenskomster og en partikulær livsforms historiske farge*”. (Habermas 1996:105)

4.1.2. Diskursetikkens ”innhold”

Diskursetikken er, som Kants moralfilosofi, en *fornuftsetikk*.⁸⁴

Etiske standpunkter utvikles i fellesskap mellom mennesker, gjennom en spesiell form for samtale eller debatt, en såkalt diskurs. Gjennom en åpen dialog der alle berørte parter deltar, kan vi nå fram til enighet. Denne enigheten er kilden for moralsk gyldige normer.

I tråd med idealene i den offentlige samtale og den kommunikative handling er det *argumentet* som står i sentrum for diskursetikken. Det gode argumentet – og kun det - har gyldig autoritet i diskursen, og er det som enhver deltaker er tvunget til å bøye seg for.

⁸⁴ Habermas ville sagt ”*fornuftsmoral*”.

Og hva er det gode argument? Jo, det er det som tjener fellesskapet best; altså ikke det som kun tjener deltakerens egne interesser. Samtalen fordrer at deltakerne er villig til å bøye seg for det beste argumentet.

Det gode argument er genuint frikoblet fra egne (sær)interesser. Det ligger med andre ord innvevd i denne forutsetningen at man ikke kan argumentere utelukkende ut fra at en praktisk løsning begunstiger en selv eller ens egen interessegruppe. Det man i så fall er engasjert i, er forhandlinger, ikke rasjonell diskusjon om det felles beste. (Nyeng 1999:100)

Vi kan si at interessekamp er det motsatte av diskursetikk. En argumentasjon ut fra hva som tjener en selv eller ens egen gruppe best, er ugyldig. Det er derfor viktig å skille en praktisk diskurs fra en forhandlingssituasjon, selv om begge deler sikter mot enighet. I forhandlinger deltar parter som har som mål å fremme og begunstige egne respektive interesser. I diskursen er det fellesskapets beste som er målet, og det er ikke sammenfallende med et forhandlingsresultat. I diskursen tenker man ikke strategisk, ikke instrumentelt, men argumentativt og kommunikativt.

Samtalen må være *åpen for alle*. Enhver som mener seg berørt eller som har interesse av diskursens tema har fri adgang. Dette betinger selvsagt at diskursen er offentlig, ikke lukket eller hemmelig. Det ligger i diskursens vesen at den ikke foregår bak lukkede dører. Men deltakelse innebærer at man er villig til å akseptere diskursen forutsetninger og bøye seg for det bedre argument.

Makt og posisjoner er irrelevant; alle deltakere og alle grupper skal anses som *likeverdige*. I vår sammenheng kan dette konkretiseres i to krav eller kriterier:

a) Kommer ulike grupper til orde? I ethvert samfunn er det noen røster som høres, mens andre marginaliseres. Disse forskjellene er systematiske, i den forstand at de følger faste skillelinjer – sosiale, demografiske, kulturelle, økonomiske.

b) Blir deltakerne ansett som likeverdige av hverandre? Ellers bruker noen sin makt og sin posisjon som et (ugyldig) argument i diskursen?

Deltakernes posisjon og makt teller altså ikke, det er uinteressant og ute av bildet. Diskursen foregår uten tvang eller press, den er *”herredømmefri”*. Likeledes er deltakernes personlige interesser irrelevant og uinteressant. Den som fremfører en argumentasjon i den hensikt å ivareta seg selv og sin gruppes interesser, bryter diskursens forutsetninger.

Et annet kjennetegn ved diskursetikken er at deltakerne opptre *sannferdig* og *oppriktig*. Man skal ikke ut fra egne interesser underslå fakta eller motiver. Man skal heller

ikke benytte en skjult strategi. Den ønskede *kommunikative* handling står i motsetning til den *instrumentelle* handling, ved at sistnevnte lar argumentasjonen styres av en gitt partisk målsetting. Diskursetikken har ikke rom for verken advokatrollen eller reklamekonsulentrollen – fordi begge opptrer med ”bundet mandat”. Det tillater ikke diskursetikken.

Målet er enighet. Diskursetikken er i sitt ideal konsensusbyggende (Nyeng 1999:103). Diskursetikkens mål er å nå fram til universelle, allmenne prinsipper for hvordan man kan nå fram til moralske normer. Det er dette som uttrykkes i den såkalte ”*Universaliseringsgrunnsetningen*”:

Enhver gyldig norm må oppfylle den betingelse at de konsekvenser og bivirkninger som vi må anta blir resultatet ved tilfredsstillende av hver enkelts interesse, hvis den følges generelt, kan aksepteres av alle berørte parter (og foretrekkes fremfor følgene av de kjente reguleringsmuligheter). (Habermas 1990:65; 1996a: 8, 53)

Formuleringen inneholder en rekke finjusterte forutsetninger som vi skal overlate til filosofene å utlegge. Enklere å tilegne seg er en foreløpig og enklere grunnsetning som Habermas også presenterer, ”*hvorfor grunnforestillingen til diskursetikken allerede meddeler seg*” (1996a:53), nemlig ”*Den diskursetiske grunnsetning*”:

Bare de normer kan gjøre krav på gyldighet som alle berørte parter kan godkjenne som deltakere i en praktisk diskurs. (Habermas 1990:66; 1996a: 53, 86; 1996b:107; Johansen 1994:154)

Den siste læresetningen handler strengt tatt om de ”tilstedeværende” diskursdeltakerne, mens den første også inkluderer ”en generell eller generaliserbar interesse” som muliggjør universalisering (Fauske 1999:27).

Om intersubjektivitet og forholdet til Rawls

Overfladisk sett kan kravet om alles tilslutning ligne på John Rawls sin kjente teori om The Original Position. Begge står i en kantiansk fornuftsbasert deontologisk tradisjon, og begge hevder teorier om *rettferdighet*.⁸⁵ Rawls forfekter en kontraktteori; mange vil hevde at også diskursetikken er en form for kontraktteori (Johansen 1994:56)

Men her er flere viktige forskjeller. Rawls` teori er - som det fleste andre versjoner av moralfilosofisk kontraktsteori - i realiteten en ivaretagelse av individets interesser, altså en individuell preferansemaksimering. Hos Habermas er det ikke slik. Her sikter deltakerne i

⁸⁵ Rawls hovedverk heter nettopp ”A Theory of Justice”. Han forstår imidlertid ”rettferdighet” på en noe annen måte enn Habermas. Gruntanken i Rawls teori om rettferdighet kan samles i begrepet ”fairness”,

diskursen hele tiden mot *felleskapets* interesser. Diskursetikkens mål er en konsensus som uttrykker en felles vilje.

Den andre store forskjellen fra Rawls, som Habermas selv gjør spesifikt og uttrykkelig oppmerksom på, er den intersubjektive argumentasjonens betydning. ”*Den beskrivelse hvorfra enhver ivaretar sin egen interesse, må også være tilgjengelig for andres kritikk.*” Det er ikke tilstrekkelig at den enkelte i sitt stille sinn overveier om han eller hun muligens vil kunne bifalle en norm. Nei, ”...*det kreves en real argumentasjon som de berørte parter deltar i. Kun en intersubjektiv forståelsesprosess kan føre til en enighet av refleksiv natur; det er kun på den måten de berørte parter kan vite at de i fellesskap har overbevist hverandre om noe.*”

86

Kjell Eyvind Johansen peker på enda en viktig forskjell mellom Rawls og Habermas. Mens Rawls ser for seg at det valget som skjer i Original Position er endelig, så er den habermasianske diskursen prinsipielt uavsluttet. Den fortsetter, den er åpen for nye synspunkter, også i tilfeller der enighet er etablert. (Johansen 1994:156)

Ikke innhold, men prosedyre

I diskursetikken er det altså *metoden* for å komme fram til et standpunkt som er i fokus. Den er opptatt av prosedyren. Diskursetikken sier intet om *hva* som er godt eller riktig. I så måte er diskursetikken en parallell til Kants kategoriske imperativ: Den favoriserer intet særskilt normativt innhold, den etablerer ingen verdistandpunkter, det er en *formell prosedyre* for fremgangsmåten med hvilken man kan oppnå rettferdighet og enighet om et normativt innhold. ”*Den har intet å gjøre med preferansen av verdier, men med normers forpliktende gyldighet*” (Habermas 1996a:99) (Diskursetikken er for øvrig i så henseende en parallell til selve demokratiet, som heller ikke sikrer at bestemte verdier eller et bestemt meningsinnhold vil finne fram.)

Diskursetikken gir oss ikke konkrete svar på spørsmål omkring personvern, kildekritikk eller bruk av skjulte metoder i journalistikken. Den gir oss en prosedyre for testing av normer – og kun det.

Når et konkret presseetisk dilemma skal håndteres, trenger vi andre ressurser i tillegg. Dette erkjenner Habermas også; vi trenger ressurser fra etikken, blant annet *verdier*. Han understreker sterkt at den konkrete livsverden med dens verdier, prosjekter og kulturelle

⁸⁶ Habermas 1996a:55f. Sitatene er oversatt av undertegnede.

substans i høy grad er relevant og viktig i møte med etiske handlingsvalg. Habermas vil ikke nedvurdere etikken og tanken om ”det gode liv” – men den kan aldri bli universell, og er dermed uegnet til å løse vår tids store moralsk-politiske spørsmål. Derfor må den lokalt og kulturelt forankrede etikken ”overskrides”, - og det er dette diskursetikken tilbyr.

4.1.3. Medierte diskurser

Diskursetikeren Karl-Otto Apel peker på at moralske spørsmål kan befinne seg på tre ulike nivåer: Et *mikro-nivå* som omfatter de nære sosiale omgivelser (familie, venner, naboskap), et *meso-nivå* der han plasserer nasjonal politikk og samfunnsstyring, og et *makro-nivå* som ganske enkelt handler om verden og menneskeheten. Et anliggende for Apel – og Habermas – har vært å inkludere to siste i etisk refleksjon som tradisjonelt helst har handlet om det første nivået. Men diskursetikken kan være relevant for alle tre nivåene. (Johansen 1994:154)

Man kan spørre: Er overføringen til medierte diskusjoner og mediekommunikasjon problematisk? Forutsetter diskursetikken en nærhet i tid og rom og deltakerens personlige tilstedeværelse i diskursen? Jeg vil mene nei, og skal begrunne det. Diskursetikken er ikke bundet til tid eller sted. Den er heller ikke prinsipielt bundet til teknologifrie arenaer eller annen historisk kontekstualitet.

Diskursetikken kan ved første øyekast synes å tilhøre en gruppekommunikasjons-situasjon, til forskjell fra på den ene side personlig kommunikasjon og på den andre side massekommunikasjon. Men prinsipielt er diskursetikkens forutsetning kun at refleksjonen er intersubjektiv, hvilket den er i alle tre tilfeller.

Riktignok har massekommunikasjon visse særtrekk i forhold til de to andre. Den skjer ved hjelp av et teknologisk medium. Budskap blir formidlet fra én (institusjonell) avsender til et stort antall (ukjente) mottakere. Kommunikasjonen er i stor grad enveis, uten den sykliske strukturen og vekslingen av roller som gjerne kjennetegner personlig kommunikasjon. Budskapet er ofte standardisert, tilpasset bestemte formater og sjangre.⁸⁷ (Disse

⁸⁷ Schwebs og Østbye 1999:19ff. Fremstillingen min er forenklet og fortettet, og samtlige punkter er upresise. Kommunikasjonen er *i hovedsak* enveis, sender er *i prinsippet* en institusjon, mottakerne er *mer eller mindre* ukjente osv.

kjennetegnene svekkes for øvrig i den digitale tidsalders medieutvikling, på samme måte som skillet mellom massekommunikasjon og personlig kommunikasjon også svekkes⁸⁸).

Men det er så langt jeg kan se intet ved diskursetikken som utelukker at diskursen kan foregå i et massemedium. Tvert imot kan det hevdes at mediene bidrar positivt til diskursetikkens ambisjoner om å favne *alle* berørte og interesserte i spørsmål av samfunnsmessig betydning.

”*Ethvert tale- og handlingsdyktig subjekt må delta i diskurser*”. Dette er en ”diskursregel” som Habermas har sluttet seg til, og som understreker diskursens åpenhet.⁸⁹ Også Kjell Eyvind Johansen understreker aspekter ved diskursetikken som synes å tilsi at den gjerne kan skje i media:

Den praktiske diskursen er ikke tenkt som en lukket debatt for innvidde eksperter. Praktiske diskurser er ikke lukkede komitémøter, men en åpen, det vil si offentlig diskusjon. Alle direkte og indirekte berørte parter kan delta. Den praktiske diskurs er en offentlig diskusjon hvor forslag til etiske normer blir fremsatt, drøftet, forkastet eller godtatt. (...) Vi kan så langt konkludere: Det forum som egner seg best til en praktisk diskurs er ifølge diskursetikken en åpen og demokratisk offentlighet. (Johansen 1994:155-156.)

Likevel er det trekk ved medierte diskurser som kan reise problemer i forhold til diskursetikkens kjennetegn og forutsetninger. For det første er mediediskursen *institusjonalisert*. Den forløper i rutiniserte former og formater, med faste aktører og gitte sjangerkrav. Kan dette innebære en form for ”herredømme” og ”tvang”? Habermas antyder at ”institusjonelle arrangementer” *kan* påvirke diskursdeltakere til å ta andre hensyn enn de argumentative (Habermas 1993a:31). Han sier også at en institusjonalisering faktisk er nødvendig, men det er da avgjørende viktig å ”*omhyggelig differensiere mellom diskursreglene og de konvensjoner som gjelder for institusjonaliseringen av diskurser*” (Habermas 1990:92; 1996a:84-85). En slik differensiering forekommer å være komplisert.

Videre er det slik i vår tid at så godt som all journalistisk nyhetsformidling er kommersiell.⁹⁰ Nyhetene har karakter av salgsvare; de produseres med tanke på salg i et kommersielt marked. I diskursetisk sammenheng er dette er i seg selv en form for tvang, og det truer dessuten diskursetikkens krav til ”sannhet og oppriktighet”. Varekarakteren påvirker tema, innhold og form på en måte som kan true den rasjonelle argumentative diskursens frie

⁸⁸ Genticow 2007.

⁸⁹ Det er den tyske filosofen Robert Alexy som har foreslått en ”katalog” med diskursregler (mer presist: argumentasjonsforutsetninger). Alexy er her sitert etter Habermas 1996:81, der også Habermas gir sin tilslutning til den nevnte ”diskursregel”.

⁹⁰ Alle journalistiske nyhetsmedier i Norge henter sine inntekter fra et kommersielt marked som kjøper mediens produkter - bortsett fra NRK som er lisensfinansiert. Men NRK henvender seg til det samme markedet med produkter som konkurrerer under samme konkurransevilkår.

løp og som derfor kan karakteriseres som "tvang" i diskursetisk terminologi. Den kommersielle rammen for diskursen utgjør en begrensning, et press, den blir "tvang" og "herredømme". Salg er et mål; - budskapet blir en strategi for å oppnå målet, og kommunikasjonen blir instrumentell.

Kan "den gode historie" med sine appellerende og emosjonelle narrative virkemidler legges inn i et diskursetisk skjema?

Selv om diskursetikken definitivt er en *kommunikasjonsetikk*, så har altså verken Habermas eller Apel koblet den eksplisitt til mediekommunikasjonens *tekstualitet*, - og har dermed ikke besvart spørsmål som dette. (Arens 1997:46)

Derimot sier Habermas klart at institusjonaliserte diskurser i seg selv ikke er til hinder for at diskursetikken kan virkeliggjøres på et overordnet nivå, snarere tvert imot. Han peker på at diskurser i vår tid har "*spesialiserte sosiale funksjoner – som for eksempel kunnskapsproduksjon, terapi, kunstkritikk, rettshåndhevelse, politisk viljesdannelse og så videre*" (Habermas 1993a:56). Disse spesialiserte (institusjonaliserte) diskursene har sine egne regler, det være seg juridiske, organisatoriske eller prosedurale, som skal tjene institusjonens formål og sikre dens effektivitet. Disse reglene sparer deltakerne i de spesialiserte institusjonaliserte diskurser for store kognitive byrder som de ellers måtte løst spontant i ad hoc-situasjoner. Dette kan f.eks. gjelde journalistikkens sjangerkrav og rutiniserte redaksjonelle operasjoner. Disse reglene utgjør derfor "et motstandsdyktig underlag" for den *ideelle* deliberative prosessen (ibid: 1993:56-57).

Derfor synes det riktig som Rasmussen (2001:69) antyder, at diskursetikken er en etikk *ikke minst* for institusjoner. Diskursetikken "*kan realiseres innen alle moderne institusjoner som gir den de rette betingelsene*" (ibid).

Habermas om media

I Habermas` tidlige arbeider om den borgerlige offentlighet var mediene til stede, men ikke i moderne forstand (Habermas 1971). Han er blitt kritisert for at hans klare skille mellom privatsfære og offentlig sfære ikke gjelder i et samfunn der mediene ikke lenger er av ett slag, men er ytterst mangfoldige og opererer langs hele skalaen fra private meddelelser på nettsider til globale allmenne nyhetsmedier (Rasmussen 2001:79-84).

Men Habermas sin fremstilling av offentligheten og mediesamfunnet har utviklet seg. I sin kommunikative handlingsteori fra 1982 vier Habermas mediene en viss oppmerksomhet,

og tar avstand fra sine eldre kolleger Horkheimer og Adorno sitt pessimistiske syn på mediene som ødeleggende for eksisterende kommunikasjonsstrukturer. Habermas inntar i stedet et differensiert syn ved å peke på medienes ”ambivalente potensial”: Mediene kan virke både autoritært og frigjørende. På den ene side styrker de effekten av sosial kontroll og bekrefter maktforhold; på den annen side har de innebygget et ”emansipatorisk potensial” (Habermas 1999:85-88). I ”Between Facts and Norms” fra 1992 beskriver Jürgen Habermas den offentlige sfære som ”*et nettverk for kommunikasjon av informasjon og synspunkter, der kommunikasjonsstrømmene blir både filtrert og smeltet sammen på en slik måte at de samles i bunter av tematisk spesifiserte offentlige meninger (”public opinions”)*” (Habermas 1996b:360). Mediekommunikasjon er en del av denne prosessen – men bare en del, og slett ikke det viktigste. Av større betydning for å strukturere den offentlige mening er de grunnleggende regler for en felles kommunikasjon. Med dette mener han at det er på *det diskursive nivå* at kvaliteten avgjøres, og ikke om kommunikasjonen skjer i media eller ikke. Diskursbidrag – forslag, informasjon, meninger, begrunnelser – kan nemlig håndteres mer eller mindre rasjonelt, og nettopp i dette ”mer eller mindre” avgjøres kommunikasjonens kvalitet og suksess. (Habermas 1996b:362). Habermas viser her til den diskursetiske prosedyre.

Den offentlige sfære strekker seg fra det Habermas kaller ”enkle samhandlinger” (simple interactions), som gjerne kan være to personer som diskuterer, via konkret lokaliserte større og mindre ”forsamlinger” og til kompleks mediekommunikasjon. (Skillet mellom den private og den offentlige sfære går ikke på antall personer som deltar, og heller ikke på tema og problemstillinger, det går på kommunikasjonens betingelser og forutsetninger.) Habermas peker imidlertid på en tendens som oppstår så snart vi beveger oss utenfor ”enkle samhandlinger”, nemlig at aktørene i større grad blir *profesjonelle* (1996b:364; 375). Da er det viktig at den eventuelle politiske innflytelse som disse aktørene oppnår gjennom offentlig kommunikasjon hviler i en tilslutning fra det leke publikum, - som jo er egalitært og som besitter den endelige autoritet – ja, som faktisk er konstituerende for den offentlige sfære. Det er den sistnevnte kategori som eventuelt må bli *overbevist* (ikke overtalt!) av de profesjonelle aktørene. Habermas skiller altså ut de profesjonelle aktører og ”interesse-representanter” som en egen gruppe i den offentlige sfærens kommunikasjon. Det er lett å se hvordan skillet mellom strategisk og kommunikativ handling her klinger i bakgrunnen.

Jo mer publikum utvides gjennom massekommunikasjon, desto mer skilles rollene til dem som faktisk opptre på arenaen, som ”representanter”, og de som kun er ”tilskuere på

galleriet”. Men suksessen til de opptredende aktørene avgjøres faktisk på galleriet. (1996b:374). I tillegg til disse to gruppene identifiserer Habermas en tredje gruppe i den massemedierte delen av ”civic society”, nemlig journalistene og ”publisistene”. Det er disse som samler informasjon og tar avgjørelser om utvalg og presentasjon, og som til en viss grad kontrollerer tilgangen av tema, bidrag og personer (1996b:376). Han går ikke dypt inn i deres rolle, men konstaterer kort at de følger markedsstyrte strategier.

Det er for øvrig interessant – og for noen kanskje overraskende - å se på hvilken måte Jürgen Habermas trekker private fortellinger inn i den offentlige sfære. Den offentlige sfære har nemlig sine røtter i livsverden (1996b:359), og samfunnsproblemene diskuteres av *dem som er (potensielt) berørt*. Den offentlige sfære ”bæres av et publikum som er rekruttert fra den totale befolkning”, og i de mangeartede stemmene herfra hører vi ”ekkoet av private erfaringer” (1996b:365)

Systematic deficiencies are experienced in the context of individual life histories; such burdens accumulate in the lifeworld. The latter has the appropriate antennae, for in its horizon are intermeshed the private life histories of the ”clients” of functional systems that might be failing in their deliveries of services. It is only for those who are immediately affected that such services are paid in the currency of ”use values”. Besides religion, art and literature, only the spheres of ”private” life have an existential language at their disposal, in which such socially generated problems can be asserted in terms of one’s own life history. Problems voiced in the public sphere first become visible when they are mirrored in personal life experiences. (Habermas 1996b:365)

Slik danner den private sfære en basis for den offentlige sfære; den siste springer ut av den første, og sitatet ovenfor kan forstås som et forsvar for den utskjelte personifiseringen i moderne journalistikk.

Vel er det et skille mellom den private og den offentlige sfære, og skillet er viktig, men de to sfærer er ikke adskilt ved ugjennomtrengelige murer. Tvert imot flyter det uavbrutt emner og problemstillinger fra den første til den andre, i form av individuelle fortellinger og private erfaringer. I sin beskrivelse av dette forholdet griper Habermas tilbake til sine tidligere arbeider og skildringen av den borgerlige offentlighet som oppstod nettopp ved at ”privatfolk samles til publikum”. Dette vokste fram i Europa på 16- og 1700-tallet, det fant sted i salonger, klubber, kaffehus osv. med ikke bare et diskuterende publikum, men også et *lesende publikum*, ”crystallizing around newspaper and journals” (Habermas 1996b:366).

I siste del av ”Between Facts and Norms” er Habermas opptatt av kommunikasjonen mellom den offentlige sfære (nærmere bestemt: civic society) og det politiske system. Ikke minst er

han opptatt av hvordan ideer, nye temaer og innspill kan vandre fra periferien i den offentlige sfære og inn mot det politiske sentrum. I denne prosessen spiller mediene en rolle. I denne sammenhengen har han observasjoner som er direkte relevant for journalistikkens diskursetiske potensial:

Et hovedanliggende for diskursetikken er den frie adgangen til den offentlige samtale. Den er åpen for alle, og det er ønskelig at flest mulig deltar. Dette er en parallell til teorier om det deliberative demokrati om folkets deltakelse i politiske prosesser. Det er i begge tilfeller et normativt anliggende at "tilskuerne på galleriet" ikke forblir tause og passive tilskuere og overlater deltakelsen til eksperter og maktpersoner, men at de deltar som opplyste samfunnsborgere. Det er nettopp dette pressen skal bidra til, ifølge egne idealer. Habermas bruker i boka "Between Facts and Norms" plass på å gjengi disse idealene slik de fremstår i presseetiske kodekser verden over, med vekt på medienes uavhengighet av alle som vil styre eller påvirke medienes innhold.⁹¹ Deretter kommer han med følgende relativt sviende kritikk av journalistikkens bidrag til den politiske diskurs:

As long as in the public sphere the mass media prefer, contrary to their normative self-understanding, to draw their material from powerful, well-organized information producers and as long as they prefer media strategies that lower rather than raise the discursive level of public communication, issues will tend to start in, and be managed from, the center, rather than follow a spontaneous course originating in the periphery. (Habermas 1996b:380)

4.1.4. Kritiske bemerkninger til diskursetikken

Maktforhold påvirker diskursen – og diskursetikken. Å gå inn i en diskurs og tro at man legger bak seg alle eksisterende maktforhold kan være naivt.

Det er denne erkjennelsen som ligger bak Karl-Otto Apels såkalte "Del B" i etikken. Apel står Habermas nært i synet på diskursetikkens berettigelse med tanke på universelle normer. Men han åpner i større grad for muligheten av strategisk handling i visse situasjoner – nettopp ved å påta seg ansvar for de maktesløse.⁹²

Diskursetikken håndterer ikke den *kampen* som vitterlig går forut for normdannelse/lovdannelse. Den kampen vil aldri bli interessefri, fordi den er preget av maktforhold. Noen grupper og personer er sterke og har gode forutsetninger for å få gjennomført sine ønsker. Ressurssterke grupper arbeider strategisk og målbevisst, og vinner

⁹¹ Habermas gjengir Gurevitch og Blumler 1990.

⁹² Jeg gjengir Apel fra en sekundærkilde, nemlig Arens 1997.

opinionen og politikerne. Andre grupper og personer stiller med få ressurser og uten makt, og har vansker med overhodet å delta i diskursen. Det er naivt å tro at man kan se bort fra dette, at det skal finnes en ideell situasjon der alle plutselig kan fremstå som likeverdige og legge ethvert ressurs- og maktforhold bak seg. (Christians 1995:552-553; Jaggar 2000:371) Denne påpekningen synes å være en relevant kritikk mot diskursetikken.

Det kan reises flere innvendinger mot diskursetikken. Også må andre måter kan den fremstå som en illusjon, som en uopnåelig idealisert konstruksjon. Vil vi noen gang oppnå en virkelig diskurs som er helt fri for egeninteresse, usaklige argumenter, skjulte motiver, manipulasjon, hersketeknikk, gruppepress osv.? Vil ikke slike fenomener alltid i noen grad være til stede? (Johansen 1994:159).

Er det ikke også en illusjon å tro at vi kan frigjøre oss fra vår "livsverden", vår kultur, våre verdier, vår "normativt ladede faktisitet"? Er det ikke feilslått å tro at vi gjennom en herredømmefri diskurs kan oppnå en objektiv og "ren" målestokk i moralske spørsmål? Er ikke det å lure oss selv? - Habermas svarer selv på denne innvendingen med å minne om at diskursetikken er en prosedyre, det handler om innfrielse av normative gyldighetskrav. Den skal prøve gyldigheten av foreslåtte normer. Men diskursen må selvsagt fylles med et innhold, noe annet er utenkelig. Utgangspunktet er alltid "en forstyrret normativ enighet", og denne situasjonen bestemmer hva som "venter på å bli forhandlet". *"Det vil være helt uten poeng å føre en praktisk diskurs uten en bestemt sosial gruppes livsverdenhorisont og uten handlingskonflikter i en bestemt situasjon hvor de berørte parter anså det som sin oppgave å regulere et omstridt samfunnsmessig anliggende."* (Habermas 1996a:98)

Kanskje er enighet umulig å oppnå? Et jordnært spørsmål med tanke på profesjonsetikk for travle yrker er også: Hvor lenge skal diskursen pågå? – Til den er ferdig, synes svaret å være, samtidig som den prinsipielt aldri blir riktig ferdig. Men det går jo ikke i praksis, vi kan ikke sitte sammen hele natta eller hele året. Det kan nok tenkes visse typer diskurser der tidsperspektivet er ubegrenset (de norsk-russiske forhandlingene om delelinjen i Barentshavet har f.eks. pågått siden 1970-tallet) men i vårt arbeidsliv er det normalt ikke slik. Der kommer vi nødvendigvis til et punkt (et *tidspunkt*) da en avgjørelse må tas. I en nyhetsredaksjon kommer det tidspunktet relativt raskt.

Kanskje er enighet heller ikke alltid ønskelig? Hvorfor skal vi nødvendigvis være enige? Vel er det nødvendig å oppnå politisk tilslutning om visse tiltak som er av stor betydning for vår verden, vårt samfunn og vår framtid, men det betyr ikke at vi skal være

enige i ett og alt, i alle spørsmål som diskuteres i offentligheten. Å leve med uenighet kan ganske enkelt være å foretrekke fremfor å presse fram en konsensus som partene egentlig ikke er fornøyd med.

Og til slutt: Vi skal senere kapitler fordype oss i *følelsene* som etisk ressurs og veileder, en tanke som diskursetikken har lite rom for.⁹³

4.1.5 Om anvendelsen

Kravene til den ideelle diskurs er ikke lett å oppfylle. De er rigorøse og stivbente. Det er en idealisert kommunikasjonssituasjon som forutsettes, som er vanskelig å gjenfinne i vårt dagligliv (Habermas 1993a:56). Kravene er dessuten ufravikelige. I det øyeblikk en av forutsetningene ryker, for eksempel at diskusjonen ikke er åpen for alle, eller at det oppstår press eller trusler om sanksjoner, eller at noen av deltakerne opptrer strategisk eller manipulatorisk, så ryker hele det diskursetiske prinsipp om det beste argumentets primat.

Rational discourses have an improbable character, existing like islands in the sea of everyday practice, At the same time, they constitute an irreducible order and cannot be replaced by functional equivalents. (Habermas 1993a:56)

Å anvende diskursetikken på konkrete praktiske problemstillinger er ingen enkel oppgave. Habermas sin beskrivelse av overgangen fra ”justification” til ”application” kan være vanskelig å forstå. Det er nemlig ikke bare å finne den universelle normen, og så er problemet løst. Tvert imot, det kreves en prosess i to steg, der ”justification” av en norm er klart adskilt fra steg to - som er ”application” i en gitt situasjon.

Applikasjonens problem

Den tyske filosofen Albrecht Wellmer⁹⁴ har hevdet at diskursetikkens universaliseringsprinsipp ganske enkelt ikke lar seg anvende. Dette fordi det overstiger menneskets rasjonelle evne og kapasitet å ha oversikt over konsekvensene og side-effektene av en universell overholdelse av en norm med hensyn til ethvert berørt individ, og i tillegg finne ut om alle og

⁹³ Se for eksempel Rasmussen 2001:51f om kritikken mot Habermas på dette punkt. Habermas har svart på denne kritikken, se f.eks. Habermas 1993a:174.

⁹⁴ Jeg gjengir her Habermas`egen fremstilling av Wellmers innvending, Habermas 1993a 35-36. Habermas har et annet sted omtalt Wellmer i rosende ordelag (Habermas 1996:97), og Wellmer arbeidet en periode på 70-tallet som Habermas` forskningsassistent.

enhver tvangsfritt kan akseptere disse konsekvensene og sideeffektene. Denne oppgaven krever nærmest et guddommelig intellekt. Derfor er det i praksis ikke mulig, sier Wellmer, å avgjøre hva som er rett under de gitte omstendighetene og i den konkrete saken som er oppe til vurdering ved å henvise til universaliseringsprinsippet.

Habermas svarer at denne kritikken bygger på en ukorrekt gjengivelse av universaliseringsprinsippet. Dette prinsippet er nemlig intet annet enn en måte å rettferdiggjøre generelle adferdsforventninger på, det vil si å rettferdiggjøre normer som ligger under en generell praksis. Vi må passe på å skille mellom normers gyldighet (rettferdighet) og konkrete anvisninger for bestemte handlinger. Den riktige handling i en konkret situasjon og under gitte omstendigheter kan ikke avgjøres av én enkelt "act of justification", eller innenfor rammene av én argumentasjon. Den riktige handling krever en tostegs argumentasjonsprosess: først *rettferdiggjørelse* av normer, deretter *anvendelse* av normer (Habermas 1993a:35-36). Habermas snakker faktisk om to ulike diskurser, som ikke må verken forveksles eller blandes sammen (ibid:37). Det er kun i sin dekontekstualiserte form at normene innehar sin abstrakte universalitet, understreker Habermas et annet sted (1993a:13).

Det er ikke lett å forstå hvordan Habermas tenker seg overgangen fra rettferdiggjøring til anvendelse, og det er ikke så rart at kritikere har ansett hans diskursetikk som inapplikabel. Men Habermas ser altså for seg en tostegs prosess: I første del, det vil si diskursen om rettferdiggjørelse av en norm, er det kun normen i seg selv som er interessant, helt uavhengig av anvendelsen i en konkret situasjon. I andre del, det vil si diskursen om anvendelsen, er det den særskilte situasjonen som er relevant, uavhengig om en generell normetterfølgelse er i alles interesse. "Her handler det *om og hvordan* normen bør følges i en gitt situasjon i lys av alle de særskilte omstendigheter" (Habermas 1993:37).

Betyr dette at det egentlig er et umulig prosjekt å analysere konkrete problemstillinger fra den institusjonaliserte profesjonsetikken i lys av diskursetiske forutsetninger som er ment for en helt annen og kontekstfri ideell tankeverden? Havner vi da uvegerlig i den grøfta som allerede føles nærliggende, nemlig "*The fallacy of misplaced concreteness*"⁹⁵? Nei, en anvendelse må kunne skje, noe annet ville vært meningsløst. Også Habermas erkjenner selvsagt behovet for anvendelse. Vi kan ta til oss hans analogi med Kohlberg: Habermas jevnfører en rekke

⁹⁵ Habermas 1990:92. For å være presis: Denne grøfta er noe man iflg, Habermas faller i når man forveksler diskursreglene med institusjonelle konvensjoner.

steder⁹⁶ overgangen fra det konkrete til det abstrakte med overgangen fra den konvensjonelle til det postkonvensjonelle stadium i Kohlbergs skjema for moralsk utvikling⁹⁷. Det betyr at det moralske mennesket utvikler seg fra å være en som oppfyller sosialt pålagte plikter og forventninger til å bli en som besitter en egen personlig intern autonomi og moralsk samvittighet. Til dette trengs andre data og prinsipper, som muliggjør abstrahering og generalisering – fordi det er allmenn enighet om dem. Slik blir moralens begrunnelse frikoblet fra kulturarv og sosial bakgrunn.

Poenget er altså å skille mellom ”justification and application”. Som Habermas sier (1993a:128): ”Vi kan ikke rettferdiggjøre normer og forsvare konkrete handlinger i samme åndedrag.” Den diskursetiske frembringelsen av generelle normer er én operasjon, noe ganske annet er å besvare spørsmål som ”Hva bør jeg gjøre her og nå?”.

I Habermas sin fremstilling av diskursetikken er i det hele tatt applikasjonen noe i bakgrunnen. Dette erkjenner han selv, og impliserer at det er i tråd med Kant:

From the moral point of view,⁹⁸ practical reason focuses its attention on the justification of norms while problems of application recede in the background. (...) This focus on questions of justification in abstraction from problems of applications is characteristic of the posttraditional level of moral judgement. (Habermas 1993:120)

Dette betyr trolig bare at for kantiansk filosofi er det i det abstrakte at det interessante ligger. Anvendelsen i den partikulære situasjonen er ikke et filosofisk problem. Vi kan si at Habermas hele tiden induserer og abstraherer, og lar det bli opp til andre å dedusere universaliseringsprinsippet tilbake til det praktiske liv. Kontrasten til en aristotelisk dydsetisk *phronesis* er meget klar; kantiansk etikk vil nettopp *ikke* fokusere på partikulære situasjoner, men fremstå som en ren fornuftsbasert og upartisk refleksjon; - nettopp i dette ligger universaliteten.

⁹⁶ F.eks. Habermas 1990:108-109, 119ff; 1993c:128f. (den siste referansen er hentet fra Habermas` essay ”Lawrence Kohlberg and Neo-Aristotelianism”).

⁹⁷ Lawrence Kohlberg var en amerikansk utviklingspsykolog som identifiserte tre nivåer (prekonvensjonelt, konvensjonelt og postkonvensjonelt) og seks stadier for menneskets moralske utvikling. På det prekonvensjonelle nivået er første stadium å reagere i forhold til straff og belønning. Nivå to er kjennetegnet av instrumentalitet og hedonisme; å oppnå goder for seg selv. På den konvensjonelle nivået er nivå tre preget av konvensjoner og konformitet, å ”passe inn i gruppa”, mens nivå fire innebærer en utvikling i forhold til ”samfunnets beste”; man har utviklet en dypere forståelse for behovet for lov og orden. På det postkonvensjonelle nivået vil man på nivå fem erkjenne en sosial kontrakt som sikrer individuell frihet for alle så sant man ikke skader andre, man er opptatt av verdier og rettferdighet, og er i stand til å utfordre disse. Stadium seks er kjennetegnet av universelle etiske prinsipper; man har tilegnet seg en kantiansk autonomi som setter den moralske aktøren i stand til å bedømme konvensjoner og velge rettferdige løsninger. Ikke alle når det siste stadiet. Ifølge Steiner and Okrush (2006:112) finnes det en amerikansk studie fra 1979 som viser at journalister i sin yrkesetikk ofte når nivå fem på Kohlbergs skala.

⁹⁸ Med uttrykket ”The moral point of view” menes det perspektivet hvorfra vi kan vurdere og prioritere kontroversielle normative påstander upartisk, kun på fornuftens grunn (Habermas 1993:118)

Praktikere skal altså ikke ha for store forventninger til hva diskursetikken kan bidra med i det konkrete etisk dilemma. Diskursetikken beskriver en idealisert, hypotetisk situasjon. Den er en teoretisk målestokk som kan virke korrigerende og motiverende, men som hele tiden sikter mot abstrakt *normdannelse*, ikke mot det konkrete etiske valg. Diskursetikken *kan* ikke gi klare svar på situasjonsbestemte dilemmaer og spørsmål. Den konkrete avgjørelse er avhengig av det partikulære, av situasjonen, av omstendigheter, av involverte personer, institusjoner og interesser. Likevel: ”*Opp mot disse ideelle forutsetningene kan vi teste den røffe virkeligheten i mediene, i stortingssalen, i forsamlinger og andre steder der allmenne spørsmål diskuteres.*” (Rasmussen 2001:27). Diskursetikken viser de involverte en prosedyre for å løse moralske problemer, slik at de har konsensusbaserte normer å appellere til i den konkrete situasjonen, men *avgjørelsen* bygger i tillegg på andre premisser.

Om å finne ”The moral point of view”

Et annet dilemma dukker opp i en presseetisk anvendelse av diskursetikken:

Alle private spørsmål må diskursetikken avvise. Begrunnelsen for dette er som vi har sett at det private, det personlige og individuelle er *partikulært*, det er *kontekst-bestemt* og dermed ikke generaliserbart. Vi kan ikke universalisere individuelle ønsker og den enkeltes livsprosjekt. Diskursetikken handler om det som er felles. Den handler derfor om ”*samfunnsmessige anliggender*” (1996a:98). (Går vi tilbake til ”Borgerlig offentlighet”, ser vi også hvordan Habermas plasserer de private spørsmål i den *litterære* offentlighet, en forløper til den borgerlige, der slike spørsmål ble diskutert på grunnlag av *fiksjon* (Habermas 1971: 48ff, Gripsrud 1992: 90-91).

På den annen side gjør Habermas det klart at den kulturbestemte kontekst og enkeltmenneskets *livsverden* uopphørlig gir materiale som det er både berettiget og nødvendig å bringe inn i den offentlige diskurs. Det er - som vi så ovenfor - ikke vanntette skott mellom de to sfærer. Individuelle opplevelser setter søkelyset på systemsvikt. Individuelle livshistorier forteller oss om sosiale problemer i samfunnet. Private erfaringer kan gi støtet til politisk debatt og endringer. Enkeltmennesket og dets historie, opplevelser og erfaringer hører hjemme i offentligheten (Habermas 1996b:359ff, særlig 365-366).

Om noen skulle påberope seg diskursetikken som grunnlag for å hevde at det private og det ”etiske” (i Habermas sin terminologi) ikke hører hjemme i media, så synes altså det å være en misforståelse. Derimot er det viktig å skille mellom to typer medieinnhold, nemlig

mellom medieinnhold som er av en slik karakter at det kan vurderes diskursetisk, og medieinnhold som *ikke* er av en slik karakter, uten at det dermed behøver være mindreverdige.

Den distinksjonen kan imidlertid være vanskelig nok å gjennomføre. Den må ifølge Habermas (1993:126) skje ved en slags *selv-referensialitet*: Ethiske spørsmål handler om hva som er godt for *meg*, for *oss*, for *denne gruppen*, de er egosentriske eller etnosentriske, og skiller seg altså fra moralske spørsmål som skal gi gyldige svar for *alle*.

Derfor er første skritt i en deontologisk tilnærming å finne det ”the moral point of view”, det relevante moralske spørsmålet. Kanskje viser det seg at dilemmaet slett ikke er av moralsk art, men i stedet er et etisk-eksistensielt spørsmål? (Habermas 1993a:158).

Hvilken diskurs? En distinksjon.

I en drøfting av forholdet mellom diskursetikk og presseetikk, oppstår det et behov for en analytisk distinksjon som ingen – så langt jeg kan se – har berørt. Dette gjelder spørsmålet om *hvilken* diskurs det er vi snakker om og som vi skal legge diskursetiske mål på: Diskursen om presseetikk, eller diskursen om det samfunnsmessige temaet som det aktuelle medieoppslaget er en del av? Dette er to ulike diskurser som faktisk kan ha hver sine ulike gyldighetskrav.

Eksempel: Avisa har en reportasje om et foreldrepar som saksøker kommunen på grunn av manglende tilrettelagt undervisning for sitt funksjonshemmede barn. Dette oppslaget kan plasseres inn i en rekke diskurser, men for enkelthets skyld og for vårt formål er det tilstrekkelig å peke på to: *For det første* er det den sosialpolitiske diskursen om rettferdighet i skolesystemet, om mål og midler i tilrettelagt undervisning, om ressurser og bevilgninger til barn med lærevansker. Hvilken norm kan vi bli enige om her? *For det andre* er det den journalistfaglige og presseetiske diskursen om oppslagets karakter: Var det riktig å publisere bilde av den ti år gamle jenta i dette tilfellet? Sviktet kildekritikken i gjengivelsen av foreldrenes fremstilling av saken? Var angrepet på den navngitte rektoren på den aktuelle skolen krenkende? Hvilke normer kan vi bli enige om her?

Vårt materiale - det vil si uttalelsene fra Pressens Faglige Utvalg – er hentet fra den sist diskursen. Men uttalelsene *handler om* den første! Og det er den første diskursen som er interessant i vår sammenheng.

Dette er viktig, og lett å blande. For å klargjøre: Det er ikke den presseetiske diskursens forutsetninger som er mest interessant for oss. Vi er ikke opptatt av om PFU opptrer etter diskursetiske prinsipper, eller om redaktørene gjør det i klagesaken og i den

(interne) presseetiske diskusjonen. Vi er derimot opptatt av om redaktører og journalister opptrer etter diskursetiske prinsipper i *den første* diskusjonen, nemlig den sosialpolitiske.

La oss se nærmere på den første diskursen: I den sosialpolitiske diskursen om rettferdighet i skolesystemet er pressen *deltaker*, men den er også noe langt mer. Pressen er *arena*, og dessuten en slags *arrangør* av hele diskursen. Pressen er initiativtaker, motivator og moderator, ordstyrer, redigerer, regissør, kommentator, tittelmaker, fotograf osv. I denne rollen – det vil si i håndteringen av den sosialpolitiske diskursen om rettferdighet i skolesystemet – kan pressen legge diskursetiske forutsetninger og prinsipper til grunn. Dette gjøres i dag, til en viss grad. Vi finner igjen diskursetiske forutsetninger i presseetiske og journalistfaglige normer: kravet til kildebredde og enhvers frie adgang; sannhetskravet; kildekritiske prinsipper om å avdekke deltakernes motiver og strategi, unngå tvang og press som påvirker uttalelser osv. Andre diskursetiske hensyn blir ikke like sterkt vektlagt i moderne journalistikk og presseetikk, som for eksempel at diskursen skal være argumentativ og ikke dominert av det emosjonelle, det private eller det (melo)dramatiske.

Det er altså spørsmålet om i hvilken grad pressens håndtering av *denne* diskursen skjer etter diskursetiske forutsetninger som er tema for vår studie.

Så var det den andre diskursen. Den handler om pressens etiske normer. Pressens Faglige Utvalg fører på sine møter (kanskje) en diskurs om presseetiske normer etter diskursetiske prinsipper. Om så er tilfelle er imidlertid ikke denne undersøkelsens tema; da måtte vi eventuelt vært til stede på møtene. Vårt tema er en annen diskurs, nemlig den medierte diskursen om kriminalitet – vi er opptatt av om PFU i sin bedømmelse av pressens håndtering av *denne* diskursen legger diskursetiske forutsetninger til grunn.

- - - - -

Jeg vil med tanke på diskursetikkens anvendelse i konkrete PFU-saker gjøre nytte av en fremstilling av diskursetikkens implikasjoner for journalistikken som er formulert av den tyske filosofen og teologen Edmund Arens.

4.1.6. Relevans og anvendelse etter Edmund Arens

Diskursetikkens prosedurale krav tilbyr ikke noe substansielt etisk innhold, men impliserer det Edmund Arens kaller ”*ethical universals*”. Arens mener det finnes tre slike ”etiske universaler” som medieetikken har behov for å utvikle. De tre universalene er *sannhet*,

sannferdighet og rettferdighet. Disse kan også forstås som medieetiske *krav*, som pressen *bør* tilfredsstillere. (Arens 1997:58).

Det grunnleggende kravet til sannhet er mer innholdsrikt enn man overfladisk sett gjerne tenker seg. I en prosess mot forståelse og konsensus er det nødvendig å ha for øye tre dimensjoner ved sannhetsorienteringen: For det første å *tale sannhet*, for det andre å *være åpen for andre påstander om sannhet*, og for det tredje å *sikte mot en felles (oppfatning av) sannhet*. Arens utdyper: Sannhetskravet innebærer for det første at deltakerne i kommunikasjonen har som krav til seg selv at de kun fremfører utsagn, påstander, bedømmelser hvis sannhet de er overbevist om og som de kan anføre forklaringer, begrunnelser, bevis osv. for. Sannhetskravet innebærer for det andre at deltakerne i kommunikasjonen er rede til og i stand til – i hvert fall prinsipielt – å utsette sine påstander for kritikk fra andre. Denne holdningen inkluderer en vilje til å revurdere egne sannhetspåstander, la dem bli vurdert, avvist eller justert av andre, og til eventuelt å endre dem som følge av kritikk, motbevis, ny kunnskap eller lignende. Og endelig: Sannhetskravet innebærer for det tredje at deltakerne i kommunikasjonen gjensidig anerkjenner hverandres rett og evne til å motsi hverandre, og dessuten at dette er en del av en kooperativ kommunikatív søken mot en gjensidig forståelse av den omstridte påstand (ibid:58-59).

Alle de tre implikasjonene av en slik orientering mot sannhet kan undersøkes og bedømmes i journalistisk arbeid. For det første kan vi spørre i hvilken grad redaksjonen gir et sant og riktig bilde av den situasjonen som dekkes, enten det er en kriminalsak, et debattutspill eller en krig. Dette impliserer at sannhetspåstanden er sjekket og underlagt kritikk, og at redaksjonen legger fram den dokumentasjonen og de forklaringer, begrunnelser, bevis o.l. som er tilgjengelig og på den måten gjør mottakerne i stand til å bedømme sannhetspåstandene. Dernest kan vi spørre om også andre – og kanskje motstridende - påstander om saksforholdet er representert og gjengitt på en fair måte. Og endelig: i de tilfellene der omdiskuterte spørsmål blir tatt opp, kan vi spørre om redaksjonen har for øye muligheten til å oppnå forståelse og enighet omkring temaet. (ibid:59)

Vi ser at Arens sin formulering av de diskursetiske krav retter oppmerksomheten mot det journalistiske *kildearbeidet*, mot kildebredde og kildekritikk.

Det andre av Arens' "etiske universaler" er *sannferdighet*. Her vendes oppmerksomheten fra det omtalte saksforhold og over mot den som ytrer seg, (i vår sammenheng *både* mot journalist/redaksjon og mot journalistens kilde). Sannferdighet handler i diskursetisk sammenheng om en holdning hos deltakerne i kommunikasjonen. En sannferdig holdning

betyr at deltakeren fremstår åpent, og ikke narrer verken seg selv eller andre om egne intensjoner, egne interesser og egne mål. Deltakerne er sannferdig når de legger fram autentiske beskrivelser av sine motiver, og når de ikke forstiller seg eller skjuler sin egen person. For presseetikken betyr dette at avsenderen bak informasjonen må være synlig og tydelig. En diskursetisk sannferdighet innebærer ifølge Arens at deltakeren gir en autentisk presentasjon av sin posisjon, og presenterer både seg selv og sin livsverden ("*sich selbst darstellen*") uten å havne i egen-promotering ("*Selbstdarsteller*"). En slik egenpromotering vil alltid være en fingert og usann reduksjon av kommunikasjonen til en slags underholdning, irrelevant i forhold til både sannhet og sannferdighet. (ibid:60).

Vi ser igjen, og nå på en skarpere måte, hvordan dette utfordrer store deler av dagens medieinnhold, som jo i dominerende grad består av promotering – og gjerne et promoteringsprosjekt som er felles for journalist og kilde.

Det tredje og siste av Arens' "etiske universaler" er *rettferdighet* ("rightness", "orientation towards justice"). Diskursetikken tar i betraktning alle parter interesser. Arens mener dette kan uttrykkes ved tre ulike konsepter, nemlig *deltakelse*, *frigjøring* og *forsvar* (advocacy).⁹⁹

Deltakelse betyr at rettferdige forhold blir realisert kun der hvor alle har rett og mulighet til å delta i diskursen. "*The procedural rules of discourse ethics insist that everyone who is capable of speaking and acting can participate, that anyone can introduce any question or concern, that anyone can articulate his or her positions, wishes and needs, and that nobody can be prevented from using his or her rights without coercion.*" (Arens 1997:60).

Frigjøring er en følge av diskursetikkens konsept om en sosial rettferdighet som bygger på egalitet og anerkjennelse av ethvert menneske som fri og likeverdig deltaker i kommunikasjon og samfunn. Dette impliserer også enhvers rett og mulighet til adgang til den informasjon og kunnskap som er nødvendig for å kunne forfekte egen overbevisning og egne argumenter i diskursen. Diskursetikken krever at "*ingen av dem som faktisk blir uteglemt forblir ekskludert, og at innsats blir gjort for å oppnå målet om kommunikative og sosiale forhold der slike eksklusjoner ikke lenger finnes. Heri ligger diskursetikkens frigjørende kraft.*" (ibid:61)

Forsvar (advocacy) hører med til rettferdighetsprinsippet. Med dette tenker Arens på ivaretagelse av dem som "ikke er rasjonelle", det vil si dem som ikke er i stand til å ta del i

⁹⁹ Ordet "advocacy" er vanskelig å oversette til norsk. Det kan bety forsvar (for), representasjon, talsmann, støtte, beskyttelse.

diskursens argumentative karakter. En forsvarer er en talsmann, en representant, og her handler det om å bringe fram deres interesser, krav og behov som ikke lenger eller ennå ikke kan uttrykke dem selv. ”Justice that assumes the task of advocacy means criticizing and denouncing those communicative and social relations in which human beings have no voice, in which there is no word from them, in which they are not heard. At the same time, it means lending them one’s own voice, becoming the temporary spokesman for their interests, needs and claims, - with self-critical caution over against (sic!) possible paternalism and the well-intentioned misuse of the voiceless.” (ibid:61).

Skjematisk kan vi oppsummere Arens` applikasjon av diskursetikken på det presseetiske felt slik:

”Ethical Universal”,
etisk prinsipp

Innhold og betydning for presseetikken:

Sannhet	a) Å tale sannhet	b) Å være åpen for andres påstander om sannhet	c) Å sikte mot en felles oppfatning av sannhet
Sannferdighet	Å fremstå som en synlig og autentisk person, åpen om egne intensjoner og interesser, uten promosjonelle motiver.		
Rettferdighet	a) Deltakelse	b) Frigjøring	c) Forsvar (advocacy)

4.1.8 Diskursetikken: Momenter til analysen

I dette prosjektet er hensikten å undersøke om det er mulig å anvende diskursetiske prinsipper i analysen av konkrete pressetiske saker og dilemmaer, og om det finnes spor av at dette er blitt gjort i offisielle presseetiske uttalelser. For å effektivisere og tydeliggjøre denne analysen kan det være nyttig å formulere noen ”målepunkter”; noen kriterier, som uttrykker sentrale tanker i diskursetikken og som vi skal ta med inn i de konkrete sakene.

For det første skal vi benytte den skjematiske oppsummeringen av Arens` forslag til anvendelse av diskursetiske perspektiver på journalistikken, jfr. ovenfor. For det andre skal vi ta med oss følgende oppsummering av diskursens forutsetninger:¹⁰⁰

¹⁰⁰ Denne fem punkts listen finnes i noenlunde samme versjon hos flere forfattere, se f.eks Johansen 1994:157; Nyeng 1999:100; Habermas 1993:31. Se også Habermas 1990:89, der Jürgen Habermas aksepterer en fem

- 1) Diskursen er *offentlig*. Den er åpen for alle.
- 2) Deltakerne er *likeverdige*. Posisjoner og makt er irrelevant, og det kreves at enhver anser alle andre som likeverdige.
- 3) Deltakerne må opptre *sannferdig og oppriktig*. Det forutsettes at ingen har en skjult strategi eller skjulte motiver.
- 4) Diskusjonen skal skje *uten tvang eller press*, den skal være ”herredømmefri”.
- 5) Alle må være villig til å la seg overbevise av *det bedre argument*.

Og endelig – for det tredje – har den teoretiske drøftingen på de foregående sider frembrakt ytterligere noen momenter og spørsmål som kan være formålstjenlige i analysen av materialet:

- Overordnet: Skjerper denne saken den offentlige diskurs? Blir samfunnets diskursive praksis med tanke på normdannelse styrket av denne saken?
- Er diskursen i sin karakter argumentativ? Finner vi i denne saken ”det bedre argument”? Eller er det fokus på det mellommenneskelige, det emosjonelle, det private eller det melodramatiske?
- Er det her lagt til rette for at alle (berørte) skal komme til orde? Legges det vekt på *kildebredde*?
- Er diskursen dominert av profesjonelle kilder? Blir i så fall lekfolk trukket med?

punkts liste med prosedurale ”diskursregler” som Robert Alexy har utviklet, som er delvis sammenfallende med og som trolig er utgangspunkt og inspirasjonskilde for lister av ”vår” type.

4.2. Dydsetikk og kommunitarisme

Det finnes ingen kontekst-uavhengig rasjonalitet; det finnes bare ulike former for rasjonalitet sprunget ut av ulike tradisjoner.

Slik avviser filosofen Alasdair MacIntyres diskursetikken og Habermas. Samtidig har han introdusert sitt eget ståsted: Etikens kilde er den kulturbestemte identitetsskapende tilhørighet der enhver henter sine verdier og normer. Moralske vurderinger er uløselig bundet til lokalsamfunnets og tradisjonens ethos.

Mens universelle deontologiske teorier om ”*det rette*” kan sies å ha sitt utspring i 1700-tallets filosofi og Immanuel Kant, så har kontekstuelle teleologiske teorier om ”*det gode*” sin inspirasjonskilde i klassisk gresk filosofi, først og fremst hos Aristoteles. ”*Hva bør jeg gjøre?*” har siden antikken vært det klassiske etiske grunnspørsmålet – men dette forutsetter et enda mer grunnleggende spørsmål: ”*Hva er det gode liv?*” Etikken skal hjelpe oss til å leve det gode liv, og den blir da i sitt vesen teleologisk, den blir formålsrettet og ”hensiktsmessig”.

Vi står overfor to helt ulike perspektiver på etikken, som langs en rekke dimensjoner gir to alternativer for bedømmelse og valg: Det *gode* eller det *rette*? Lykke eller rettferdighet? Lokal eller universell? Partikulær eller generell?

Martha Nussbaum, amerikansk dydsetiker, understreker *det partikulæres prioritet* (”The Priority of the Particular”) i sin utlegning av Aristoteles. Hun ønsker med det å fremheve evnen til etisk persepsjon, det vil si ”*to discern, acutely and responsively, the salient features of one`s particular situation*” (Nussbaum 1990: 37). Nettopp denne evnen til å tolke og håndtere den konkrete situasjon er kjernen i den praktiske visdom som aristotelisk etikk forfekter – og det er noe ganske annet enn en etikk bestående av generelle regler (slik presseetikken ofte fremstilles) eller universelle regler (som for eksempel diskursetikken).¹⁰¹ Generelle forhåndsproduserte prinsipper og regler kan i liten grad hjelpe aktøren til å fatte bredden og kompleksiteten i en kontekstavhengig, sammensatt og komplisert situasjon. Enhver situasjon er unik, og den kan inneholde nye og overraskende elementer. En lege kan

¹⁰¹ Generalisering og universalisering er langt fra det samme. Nussbaum bruker litteraturen til å illustrere dette: En roman er alt annet enn generell, den er høyst konkret i sin fortelling og sine detaljer, men den kan likevel gjenkjennes som universell i sine problemstillinger, relasjoner, karakterer osv. (Nussbaum 1990:165). Aristoteles` insistering på det partikulæres primat er frontet mot generalisering, ikke mot universalisering.

ikke klare seg bare med læreboka i medisin, han må også forstå den enkelte pasients livssituasjon i dens mange og unike fassetter. Slik kan heller ikke den moralske aktøren klare seg med et regelverk, men må i tillegg ha antenner, følsomhet og et bredt blikk på den konkrete situasjonen. (Nussbaum 1990:38)

4.2.1. Habermas vs. MacIntyre. ”Det rette” eller ”det gode”?

På samme måte som jeg i forrige kapittel lot Jürgen Habermas være hovedrepresentant for rasjonell deontologisk etikk i form av diskursetikk, vil filosofen Alasdair MacIntyre i dette kapitlet være hovedkilden for aristotelisk dydsetikk i moderne form. Viktige deler av fremstillingen er inspirert boka *After Virtue* – som Vetlesen (2007:106) karakteriserer som ”klassikeren i nyaristotelisk dydsetikk”.

Kontrastene mellom de to er meget klare.

Det er interessant og talende at når Habermas skal skrive sitt ”begrunnelsesprogram” for diskursetikken, så innleder han med å etablere en front mot MacIntyre og de ny-aristoteliske moralteorier. Habermas (1996:25f) refererer MacIntyres oppfatning om at en fornuftsbasert sekulær moral aldri kan være sann og universell; den vil alltid være formålsrettet og instrumentell. Den kan ifølge MacIntyre kun tale om *midlene*, aldri om *målet*. Mot dette vil Habermas holde fast ved den muligheten for en upartisk bedømmelse av ”praktiske spørsmål” som diskursetikken tilbyr. Det er klart at de begge anser diskursetikken og dydsetikken som to fundamentalt ulike moralforståelser.

Et annet sted karakteriserer Habermas diskursetikkens universaliseringskrav som ”en kniv som legger et snitt mellom ”det gode” og ”det rettferdige””; mellom de evaluative og de strengt normative utsagn som henholdsvis dydsetikken og diskursetikken muliggjør. (Habermas 1996:98)

MacIntyre på sin side referer i sitt hovedverk ”*After Virtue*” aldri direkte til Habermas, Apel eller diskursetikken (naturlig nok, ettersom MacIntyres bok ble utgitt første gang i 1980), men han angriper hele det europeiske filosofiske opplysningsprosjektet gjennom de siste 300 år, som etter hans mening er feilslått – fordi det kom i skade for å forkaste den klassiske moralfilosofiske tradisjon og tenkning og arven fra det gamle Hellas. Resultatet ser vi i dag: Den moralske og moralfilosofiske debatten består av en endeløs uenighet og

uavsluttede diskusjoner, og ingen enighet synes mulig. – Det ser ut som det ikke eksisterer en rasjonell måte å oppnå moralsk enighet på i vår kultur, konstaterer MacIntyre (1984:6).

Mens Habermas på sett og vis anerkjenner MacIntyres og dydsetikkens anliggende, - han plasserer det bare i en annen sfære enn de egentlige moralske spørsmål – så er denne anerkjennelsen ikke gjensidig. MacIntyre på sin side er kritisk og avvisende til hele den kantianske tradisjon som Habermas er en del av, og mener den er et feilslått prosjekt. MacIntyre setter seg selv i radikal opposisjon til hele tradisjonen av rasjonelt begrunnet europeisk moralfilosofi fra Tyskland og England. MacIntyre putter det hele i en stor sekk og kaller det ”emotivisme”,¹⁰² han tar avstand fra det og anser det hele for et mislykket prosjekt.

Vi står overfor to moralfilosofiske tradisjoner, en deontologisk og en teleologisk, som altså er meget ulike i sine utgangpunkter. Rasjonalistene spør: *Hvilke regler bør vi følge?*

Aristotelikerne spør: *Hva slags menneske vil jeg være?*

4.2.2. Kort om røtter og begreper

Begrepet ”dydsetikk” vil for folk flest i dag signalisere noe alderdommelig og forgangent. Trolig vil mange i møte med dette begrepet assosiere at det var en tid - forut for vår egen, men vi trenger ikke gå lenger tilbake enn tre-fire generasjoner - da dagliglivets moral var knyttet til bestemte dyds- og lastekataloger, og da det å dyrke visse karakteregenskaper i seg selv var den mest høyverdige etikk (gjerne sterkt knyttet til kjønnsroller og klasse). Men for vår samtids moralforståelse føles begrepet fremmed og perifert. Hvem ønsker i dag å fremstå som et dydsmønster?

Når begrepet dydsetikk oppfattes slik, er det fordi det er blitt tømt for sitt opprinnelige og egentlige innhold. Det forstås i dag dels i en meget smal betydning som seksualmoral (jfr. ”å miste dyden”, å være ”dydig”), dels som en bred men positiv karakteristikk av nær sagt hva som helst (”renslighet er en dyd”), eller bare et innholdstomt språklig påheng (”en dyd av nødvendighet”).

¹⁰² ”Emotivisme” er ellers en betegnelse på en metaetisk retning som holder moralske påstander for å være følelsesbaserte uttrykk for personlig stillingstaken.

Det er overleveringen fra Aristoteles som konstituerer den klassiske dydsetiske tradisjon (MacIntyre 1984:147). Aristoteles' etiske hovedverk "Den nikomakiske etikk" har en uangripelig kanon-status. Vi må prøve å gripe den aristoteliske forståelsen av dydsbegrepet:

En dyd er ikke en følelse, sier Aristoteles. Det er heller ikke en evne, et anlegg for noe, eller en medfødt egenskap. Dyd er derimot en *tilstand* (NE1105b20, 1106a10).¹⁰³ Og Aristoteles fortsetter: "*Enhver dyd setter sin besitter i en god tilstand, og gjør ham i stand til å utføre sin funksjon på en god måte. Øyets dyd er å se godt. Hestens dyd er det som gjør hesten til en fremragende hest ved at den bærer sin rytter og står stødig i møte med fienden. Et menneskes dyd er den tilstand som gjør mennesket godt og setter det i stand til å utføre sin funksjon godt*" (NE1106a20).

Aristoteles argumenterer en rekke steder fra dyktighet til dyd. En harpespillers *funksjon* er å spille harpe; men hans *dyd* er å spille vakkert og godt på harpe, fordi "*den glimrende prestasjonen uttrykker dyden*" (1198a10). Og "*det samme er ubetinget sant i ethvert tilfelle*". Harpespillerens dyktighet er i denne sammenheng ikke forskjellig fra bondens, politikerens eller journalistens dyktighet. En journalistisk dyd er det som gjør journalisten til en *god journalist* (excellent, fremragende).

Det er en sammenheng i Aristoteles' tenkning, mellom hans naturvitenskap og hans etikk. Han ser seg rundt, og konstaterer at "*enhver organisme trives bare hvis den kan leve i overensstemmelse med sin natur*" (Stigen 1992:152). Derfor blir det overordnede spørsmålet: Hva er godt for mennesket? Jo, det er å utvikle sine evner og bli lykkelig. Dette forutsetter at det lever i samsvar med sin natur. Det er på den måten mennesket kan oppnå trivsel, tilfredshet, suksess og anerkjennelse.

"*Eudaimonia*" er begrepet Aristoteles bruker om dette målet. Det oversettes vanligvis med *lykke* (happiness). Men det er viktig å ikke forveksle dette med nytelse. Vel har Aristoteles ikke noe imot nytelse i og for seg, den kan inngå som en del av lykken. Men nytelsen er kortvarig og kan fort kan skifte til smerte, mens lykken varig og stabil – og tåler endog smerte (Stigen 1992:154). For øvrig lar Aristoteles begrepet være relativt åpent.

¹⁰³ NE viser til Den nikomakiske etikk. Dette verket - som Alasdair MacIntyre (1984:147) karakteriserer som "the most brilliant set of lecture notes ever written" - finnes selvsagt i mange ulike oversettelser. Som alltid i møte med antikke tekster står oversetterne overfor vanskelige utfordringer med hensyn til ord og meningers betydning, og deres valg og løsningene kan variere. Den nikomakiske etikk er også oversatt til norsk, av Øyvind Rabbås og Arnfinn Stigen. Sitatene som jeg gjengir på de følgende sider er hentet fra en engelsk utgave, oversatt fra originalspråket av Terence Irwin og utgitt på Hackett i 1985.

MacIntyre (1984:148) sier om eudaimonia: "*It is the state of being well and doing well in being well*".¹⁰⁴

Eudaimonia er målet, dydene er et nødvendig middel – og av denne grunn er den aristoteliske etikk en *teleologisk* etikk (telos = mål, ende).

Samtidig er ikke dydene *bare* et middel, de har også en egenverdi (noe som skiller dydsetikken fra for eksempel en utilitaristisk teleologisk etikk). Dydene er i seg selv en del av det gode liv. En viktig del av dydsetikken er at den som utfører en praksis, føler *glede* ved det; glede og stolthet ved å lykkes - og sorg ved å mislykkes.¹⁰⁵

4.2.3. MacIntyres tre forutsetninger

MacIntyre understreker tre tankebygninger som utgjør den nødvendige bakgrunnen for den klassiske forståelsen av dydene, og som også konstituerer et enhetlig konsept av de ulike dydsetiske variantene. Disse tre konseptene gir oss også en inngang til å drøfte muligheten for en profesjonsetisk anvendelse. Dette er for det første en forståelse av dyder som nødvendige kvaliteter for å oppnå goder innenfor *praksis* (interne goder), det er for det andre en forståelse av dyder som nødvendige for å oppnå *den narrative enheten og helheten* som kjennetegner det gode liv, og endelig er det for det tredje en forståelse av dyder som en del av *en fortløpende sosial tradisjon* (MacIntyre 1984:226, 273). Jeg vil diskutere den første av disse forutsetningene relativt grundig, fordi det er avgjørende om journalistikk kan regnes som *praksis* i dydsetisk forstand. De to øvrige blir noe kortere referert og kommentert.

Praksis

Når Aristoteles snakker om "excellence", refererer han en rekke steder til ulike eksempler på menneskelig praksis: fløytespilling, krigføring, geometri. Disse former for "praksis" utgjør

¹⁰⁴ Oversettelsen av *eudaimonia* er et problem. Flere mener at "happiness" er en uheldig oversettelse, ikke minst fordi begrepet "lykke" - blant annet i visse utilitaristiske retninger - står for noe passivt, "being pleased". Hos grekerne er det motsatt, begrepet har et aktivt innhold. Det står for "human flourishing", å aktivt oppfylle sine mål, å leve et dynamisk, innholdsrikt og godt liv. *Eudaimonia* inneholder også et element av "completeness", helhet. (Fotnoten er basert på egne notater fra forelesning med Martha Nussbaum 25.08.1994.)

¹⁰⁵ Et berømt aspekt ved Aristoteles' dydsetikk er hans lære om "Den gyldne middelvei". Dyden befinner seg mellom to ytterpunkter, to onder (laster); den ene er overdrivelsen og den andre er mangelen. Jeg går ikke spesielt inn på dette, fordi det ikke er det mest relevante momentet for den følgende analysen. Den Gyldne Middelvei som presseetiske veileder er for øvrig drøftet i mitt essay "Aristotle in the Newsroom: Journalistic Integrity and the Golden Mean" (Brurås 1995).

arenaer hvor dyder kan utfolde seg, og de gir definisjonsrammer for forståelsen av dem.

MacIntyre definerer ”praksis” slik:

”By practice I am going to mean any coherent and complex form of socially established cooperative human activity through which goods internal to that form of activity are realized in the course of trying to achieve those standards of excellence which are appropriate to, and partially definitive of, that form of activity, with the result that human powers to achieve excellence, and human conceptions of the ends and goods involved, are systematically extended.” (MacIntyre 1984:187)

Vi må dvele litt ved denne definisjonen. En praksis er altså en ”sosialt etablert” menneskelig aktivitet, som ikke utfoldes skjult og i ensomhet, men i et fellesskap. En slik praksis frembringer bestemte *goder*, som bare kan oppnås gjennom denne praksisen; det er derfor de kalles *interne*. Disse godene kan realiseres ved at man prøver å oppnå ”*standards of excellence*”, en fremragende standard. Hvilken fremragende standard? Jo, den som er passende og formålstjenlig for aktiviteten selv, og som dessuten er (delvis) definert av aktiviteten selv. En følge av en slik praksis er at så vel vår evne og makt til å oppnå ”*excellence*” og våre begreper om *hva* som kan oppnås blir systematisk utvidet.

På dette grunnlag prøver MacIntyre å skille mellom enkle ferdigheter og mer sammensatte praksiser. Å sparke en ball er ikke praksis, men spillet fotball er; sjakkspill likeså. Å legge murstein oppå hverandre er ikke praksis, men arkitektur er. Å plante bærbusker er ikke praksis, men gårdsdrift er, liksom historieforskning, bildekunst og musikk (MacIntyre 1984:187).

Hva så med journalistikk? Er det en praksis i denne forstand? Det avhenger av om virksomheten har interne goder, det vil si goder som kun kan oppnås gjennom utøvelse av nettopp denne virksomheten.

Inspirert av MacIntyre (1984:188) kan vi se for oss et tenkt eksempel der to personer nylig er begynt som journalister i en og samme redaksjon. Begge er dyktige, og gjør sin jobb til alles tilfredshet. Begge har de nødvendige evner og kvalifikasjoner som skal til for å gjøre en god jobb. Deres bakgrunn har også fellestrekk, selv om der også er betydelige forskjeller.

Person A) kommer fra stilling som informasjonssjef i et stort energiselskap. Hun er gått litt lei av rollen som ”pressetalsmann” der hun alltid skal representere sin arbeidsgiver og forsvare selskapets handlinger og omdømme i offentligheten. Hun ønsker nå å arbeide på en annen måte på det saksområdet hvor hun har opparbeidet seg kunnskap og kompetanse; hun ønsker å arbeide uavhengig og journalistisk, og bruke sin kunnskap i en kritisk tilnærming til

det som skjer i kraftmarkedet for tiden – for her er det både økonomiske og miljømessige sider som hun mener offentligheten har nytte av å vite om og som bør debatteres.

Person B) kommer fra stilling som informasjonssjef i et av våre store helseforetak. På grunn av store underskudd de siste årene ble det iverksatt effektiviseringstiltak og innsparinger i foretaket, og person B) ble tilbudt sluttpakke som han takket ja til. Han er på jakt etter en ny informasjonsjobb. Men foreløpig har det ikke dukket opp noe som han synes passer til hans kompetanse og ambisjoner. I mellomtiden jobber han som journalist. Selv om han anser journalistikken for å være en relativt useriøs virksomhet, gjennomkommersialisert som den er, som legger vekt på tøv fremfor vesentlighet og som sjelden er i stand til å gi en balansert og korrekt fremstilling av en sak, så kan han holde ut med jobben for en periode. Litt erfaring fra redaksjonsarbeid kan være nyttig, det tar seg pent ut på cv-en, og lønna er god.

Poenget er dette: godene som våre to personer oppnår gjennom journalistisk virksomhet er av to slag. Det er på den ene siden *eksterne* goder, det vil si goder som også kan oppnås på andre måter. Dette er for eksempel god lønn, sosial status, en verdifull post på cv-en, en variert arbeidsdag osv. Det er tydelig at vår person B) driver journalistikk med slike mål for øyet. På den andre siden er det *interne* goder, det vil si goder som bare kan oppnås gjennom den aktuelle virksomheten. Dette kan for eksempel være aktuell og popularisert formidling av kultur, det kan være avsløringer av kritikkverdige forhold i samfunnet, eller det kan være at folket blir raskt informert om de siste fotballresultatene. Det er tydelig at vår person A) driver journalistikk med slike mål for øyet.

Bare i det siste tilfellet vil journalistikk være *praksis* i aristotelisk forstand, og det blir meningsfylt å snakke om *dyder*. Bare i det siste tilfellet er det grunnlag for *excellence*, for fremragende utøvelse av virksomheten. Det handler om utøverens motivasjon, om ambisjoner, men det handler først og fremst om mål og mening med virksomheten.

Den ene ble journalist fordi lønna er god og arbeidet gir status. Den andre ble journalist fordi hun tror på de goder som kan oppnås gjennom nettopp denne – og bare denne – virksomheten, goder som er gode både for henne selv og for samfunnet.

Forutsatt at man har en tro på journalistikkens potensielt positive betydning og verdi for samfunnet, vil man måtte konkludere med at dette er en *praksis* med *interne goder*, og altså en arena for utøvelse av *dyder*.

Vi skal ikke unnlate å nevne at Alasdair MacIntyre ønsker å plassere alminnelig lønnsarbeid *utenfor* en aristotelisk forståelse av praksis. Han mener at den type inntektsgivende arbeid

som den store majoritet i det moderne samfunn driver med, ikke er en praksis med interne goder, og dermed ikke kan forstås som praksis overhodet. Det var annerledes den gang da arbeidet skjedde innenfor husholdningen; da bidrog enhver til opprettholdelse av husstands-fellesskapet og det større samfunn som husholdningen var en del av. Men da produksjonen ble flyttet bort fra husholdningen, og arbeidet i stedet ble en tjeneste for en upersonlig kapital, ble også arbeidet isolert fra alt annet enn industriens behov for en arbeidsstyrke. *Grådighet* (*pleonexia*, en last i Aristoteles' skjema) er drivkraften i moderne produksjonsarbeid. Det målet som arbeidet – for eksempel langs en produksjonslinje - er et middel for å oppnå, ligger et annet sted enn i det som arbeiderne selv søker, og det blir dermed *eksternt* i forhold til praksisen (MacIntyre 1984:227). Her er altså ikke interne goder, og dermed ingen praksis i aristotelisk forstand.

Det er vanskelig å følge MacIntyre når han synes å la denne betraktningen gjelde for det meste av alminnelig lønnsarbeid i vår tid. Det ser ut som om han legger til grunn for sin vurdering en spesiell form for ensidig industrielt produksjonsarbeid, som var dominerende i industrialismens tidsalder i Europa og i senere perioder i andre deler av verden, men som ikke kjennetegner dagens moderne arbeidsliv. Vår tids arbeidstaker – enten det er læreren, sykepleieren, sosialarbeideren, PR-konsulenten, ingeniøren, butikkekspeditøren eller journalisten – har et innhold i sitt arbeid som er relativt fjernt fra en rutinisert industriproduksjon; de har et arbeid som krever selvstendige vurderinger, klokskap, sosiale egenskaper, og som vi må anta - i hvert fall i mange tilfeller - har en egenverdi med *interne* mål for arbeidstakeren. Riktignok har alle *også* et eksternt telos (arbeidsgiverens interesser og mål), men arbeidet vil for arbeidstaker ha en mening og en egenverdig utover lønna som gjør det plausibelt å snakke om ”interne goder”.

Det er også et trekk ved det moderne arbeidsliv at en utøver kan være ansatt eller selvstendig næringsdrivende, uten at det behøver innebære noen stor forskjell i vedkommendes oppfatning av sitt arbeid. Mange veksler mellom å være det ene eller det andre i løpet av sin karriere, men vi må anta at arbeidet utføres etter de samme standarder og med samme engasjement upåvirket av dette. I henhold til MacIntyres argumentasjon skulle en slik formalitet innebære en avgjørende forskjell, og faktisk bestemme om arbeidet kan karakteriseres som *praksis* eller ikke. Dette understreker det problematiske i MacIntyres standpunkt om at lønnsarbeid ikke er *praksis*.

For oss er det tilstrekkelig å konstatere at journalistikken er et yrke med et bestemt (samfunnsmessig) formål og med en høy grad av selvstendighet og rom for skapende virksomhet. ”*Journalistikk er kreativitet i en industrilignende setting*”, skriver Martin Eide, og

peker på at journalisten er beskrevet over hele skalaen fra kunstner via håndverker til industriarbeider (Eide 1992:9). Til dette kommer pressens egen oppfatning – historisk og i dag - av å spille en politisk og kulturell rolle i samfunnet; som tolker av begivenheter og dagligliv, av politikk og kultur, og med en særegen yrkesetikk utsprunget fra en oppfatning av et eksklusivt samfunnsoppdrag.

Konklusjon: Jeg kan ikke se det annerledes enn at journalistikk som fag, virksomhet og yrke besitter *interne goder*, og dermed er kvalifisert som *praksis* i aristotelisk forstand, - og dermed også som et felt med egendefinerte *dyder*.

Narrativ enhet, narrativ helhet

Et menneskes liv er en fortelling. Vi lever vår egen fortelling, fortellingen om vårt liv. Livet får mening gjennom denne fortellingen, og gjennom den er det mulig å forstå seg selv. Fortellingen er lineær og narrativ, den har en start, en midte og en slutt. Episoder får sin betydning som en del av helheten, som viktige eller uviktige. Fortellingen har et utspring, det finnes et sted hvorfra vi kommer; fortellingen har kontekst, location og scener; fortellingen inneholder sorger og gleder, nederlag og seire, viktige hendelser og uviktige hendelser, her er en kontinuitet, her oppstår relasjoner og forpliktelser, - og den har et mål om *det gode liv*, et *telos*. Ut fra denne livets narrative enhet og helhet danner vi oss oppfatninger av dyder (MacIntyre) og verdier (Taylor). I bunnen ligger spørsmålene: Hvem er jeg? Hvem vil jeg være? Hvem vil jeg bli?

Min historie er ikke bare beskrivende, den er også normativ. Den inneholder evalueringer, om gode og dårlige valg, om heldig og uheldige episoder. Og ikke minst sier fortellingen noe om hvem jeg *vil* være, om mine verdier og mål, om hvem jeg *ønsker å bli*. Fortellingen er jo ikke fullført, den pågår, og den har en retning. (Henriksen og Vetlesen 1997:69). Fortellingen er også *unik*, den er ulik alle andres.

Forestillingen om menneskelivets narrative karakter er grunnleggende aristotelisk, og den står i klar kontrast til dagens forståelse av det narrative nærmest som en kunstart. Tanken er utviklet videre av både MacIntyre (2004) og Taylor (Nyeng 2000: 34, 73).

I lys av tanken om menneskelivets narrative *enhet* og *helhet* er det naturlig å drøfte spørsmålet om profesjonsetikkens forhold til allmenmoralen. Det handler om våre ulike roller som menneske. Det moderne mennesket kan ha mange roller, med hver sine forventninger og ulike

– kanskje motstridende - etiske normer. Vi skal konsentrere oss om to roller: privatmennesket og profesjonisten.

Er yrkesetikken bare en forlengelse av allmennmoralen? Eller er de to fenomener noe distinkt forskjellig? Moralfilosofen Knut Erik Tranøy argumenterer for at allmennmoralen må ligge til grunn for fagetisk tenkning (Tranøy 1998). Paul Bjerke inntar en annen – men ikke nødvendigvis den motsatte - posisjon når han slår fast at ”*Presseetikken er en profesjonsetikk som bare kan forstås hvis den analyseres som unntak fra allmennmoralen*” (Bjerke 2007:21). Det er en oppfatning som jeg vil slutte meg til. Men den kan også innebære et problem. Oppfatningen står ubeskyttet i forhold til en situasjon der yrkesutøveren holder seg med to ulike og motstridende etiske standarder: en privat og en profesjonell. Når yrkesutøveren føler seg trukket i to ulike retninger – yrkesnormene drar i én retning mens private idealer og holdninger drar i en annen og motsatt retning - så er det nettopp ”den narrative enheten” som står på spill: Hvem vil jeg egentlig være? Hva slags menneske vil jeg fremstå som?

”*Hederlig menneske – god journalist*” er tittelen som Lamark og Morlandstø gav boka si der journalister reflekterer omkring sitt yrke. Mange av informantenes fortellinger kretser nettopp rundt dette: Kan jeg være *både* et hederlig menneske *og* en god journalist? Samtidig? Er kravene som journalisten møter i jobben forenlig med de krav han stiller til seg selv som menneske? (Lamark og Morlandstø 2002:51).

Problemstillingen er også framme i den såkalte ”Hedrum-rapporten”:

Den journalistiske profesjonsetikken synes å dyrke den uavhengige, uberørte, distanserte, kjølige observasjonen av en hendelse og har lite rom for empati, for omtanke, innlevelse og medfølelser. (...) Vi mener selvsagt ikke med dette at journalister på noen måte er annerledes enn andre mennesker, at de blir mindre personlig berørt og mindre opprørt enn andre over en grusom hendelse. Men de skyver fra seg disse følelsene som noe uvedkommende og forstyrrende i yrkesutøvelsen, som kan ødelegge for den ”korrekte” yrkesholdningen: nemlig den profesjonelle distansen og det tøffe jeger-instinkt som gjør at man lykkes i nyhetsjakten og nyhetskonkurransen. Dermed gjør journalistene kanskje ting de egentlig ikke ønsker å gjøre, - og de får problemer med eget selvbilde og selvrespekt. Det oppstår en splid mellom yrkesmoral og personlig moral. (Brurås og Røssland 2000:48-49)

Allmennmoral og profesjonsmoral er ikke sammenfallende. Men de kan heller ikke være motstridende på en måte som gjør at yrkesutøveren går på akkord med sine egne moralske standarder.

Våre handlinger og valg er i dydsetisk forstand formålsbestemt, altså styrt av *telos* – som er vår oppfatning av det gode liv, inkludert et yrkesliv som er til gunst for både meg selv og samfunnet. Yrkesvalg og -karriere er for mange en vesentlig del av ens narrative selvforståelse. Men mitt livsprosjekts *telos* og mitt yrkeslivs *telos* er ikke sammenfallende,

fordi det siste er begrunnet (bl.a.) i et profesjonelt samfunnsoppdrag på en måte som resten av mitt liv ikke er. Derfor kan journalisten *til en viss grad* tåle og leve med en diskrepans mellom profesjonsmoral og personlig moral. Journalisten kan i sitt yrkesliv forsvare moralsk handlinger som han ikke ville gjort i sitt privatliv (snuse i andres saker, kritisere mennesker offentlig osv.). Men dette gjelder bare inntil en viss grense. Denne grensen nås når *den narrative enhet og helhet* trues. Da blir ikke spriket mellom den private og den profesjonelle moralske kodeksen mulig å leve med lenger.

Hva skjer da? Noen slutter jobben. Et annet alternativ (som jeg vil argumentere for i kap.4.3 under omtalen av nærhetsetikk) er at profesjonsetikken i enkelte tilfeller suspenderes og må vike til fordel for en overordnet eksistensiell etisk fordring.

En del av en sosial kontekst

Dyder står alltid i nær sammenheng med en sosial kontekst og et samfunn av mennesker. De utøves i en *praksis* som overstiger det individuelle; praksisen må anerkjennes av andre, og dyden eksisterer ikke uten denne sosiale praksis. Dydsetikken er rotfestet i et fellesskap, i et samfunn.

Dette innebærer også nødvendigvis en form for regler, for at det skal eksistere en samforstand mellom praksisutøverne om hva som er "excellence", om hva som er fremragende standard.

"A practice involves standards of excellence and obedience to rules as well as the achievements of goods. To enter into a practice is to accept the authority of those standards and the inadequacy of my own performance as judged by them. It is to subject my own attitudes, choices, preferences and tastes to the standards which currently and partially defines the practice." (MacIntyre 1984:190)

Selv om journalistikken som fag og yrke verken har et allment anerkjent vitenskapelig grunnlag eller en autorisert standard for utøvelse, så er det tilstrekkelig enighet om hva som er "god journalistikk" til at den fremstår som *praksis* også etter dette kriteriet.¹⁰⁶

Vel er den klassiske dydsetikkens en individualetikk og ikke en sosialetikk (politisk etikk), men dens forankring i den sosiale konteksten gjør det for enkelt å si at den *bare* er en individualetikk. Isolerte individer kan ikke besitte dyder, de kan ikke utøves i hemmelighet.

¹⁰⁶ Begrunnelsen for påstanden er mangfoldig og plasskrevende. En viss grad av konsensus om journalistisk kvalitet fremgår blant annet av faglitteratur, lærebøker, prisutdelinger, presseorganisasjonenes prinsippprogram m.m.

På samme måte er det med journalist-etikken. De presseetiske kodeksene med sine regler og råd henvender seg i form og innhold til den individuelle journalist og redaktør (mange har ment at det er en svakhet med presseetikken), men de forholder seg samtidig til de felles standarder for god journalistikk og ”god presseskikk”, altså den kollektive yrkesetikk, og forutsetter at den individuelle yrkesutøver underordner seg denne.

I presseetikken understrekes for øvrig den nære sammenhengen mellom individualetikken og den kontekstuelle yrkesetikk av at det som regel er enkeltjournalisters handlinger som blir innklaget til PFU for brudd på god presseskikk, men det er alltid redaksjonen v/redaktøren som er adressat for PFU sine uttalelser.

Dydsetikken setter et sterkt fokus på det redaksjonelle miljøet som ramme rundt utvikling av yrkesutøvernes etiske kompetanse. Dyder utvikles over tid, i et arbeidsmiljø, i samspill med kolleger og andre. Dyder utvikles *i praksis*, det vil si ved at de praktiseres, diskuteres, og praktiseres igjen, litt bedre enn før. Dette er noe som skjer i en god institusjonskultur. Dersom dette ikke skjer, så er institusjonskulturen ikke god. ”Dersom dydene forfaller, forfaller også praksisen” (Henriksen og Vetlesen 1997:166). Et forfall i dyder hos den enkelte praktiker, kan føre til at dette over tid også skjer hos kollegene, det vil si at institusjonen forfaller (ibid).

4.2.5. Kommunitarisme

Dydsetikkens videreføres i dag ikke minst i de tankebygninger som går under navnet *kommunitarisme*, og som særlig er utviklet i USA. Kommunitarismen har etablert seg både som en (politisk) ideologi og som en filosofisk teori. Ideologisk danner den en front mot den politiske liberalismen og individualismens ”atomisering” av samfunnet; den nedtoner individets rettigheter til fordel for ”det felles gode”. Samtidig forsvarer den enkeltmenneskets uavhengighet og frihet i forhold til radikale kollektive ideologier. Filosofisk er fokuset på mennesket som samfunnsperson (”mennesket-i-samfunnet”) og på ”*det sivile samfunn*” forstått som noe annet enn staten. Individet fødes og lever i et sosialt fellesskap, i et samfunn, i en tradisjon, og får sin identitet herfra. I aristoteliske termer: ”*Polis is prior to its members*” (Christians m.fl. 1993:62).

I moralfilosofisk debatt fremstår kommunitarismen i dag som et kraftfullt og helhetlig dydsetisk alternativ til de siste decenniens dominerende europeiske deontologiske teorier med sine fornuftsbaserte resonnementer og universelle pretensjoner. Kommunitarismen ivaretar

dydsetikkens fokus på *det gode*, på mennesket som et sammensatt, emosjonelt og meningssøkende vesen, på individet i kollektivet, og på tradisjonens og den lokale kontekstens betydning for verdier og identitet. Mange vil anse kommunitarismen som et alternativ til den atomistiske og individualistiske kontraktualismen som for eksempel John Rawls representerer.

Kommunitarismen står i klar kontrast til den rasjonelle konsensus-søkende diskursetikken som vi så på i forrige kapittel. Diskursetikken kan ifølge kommunitaristene ikke gi svar på de store etiske spørsmålene som både mennesket og samfunnet står overfor. Rasmussen (2001:105) gjengir en hovedtanke fra kommunitarismen slik: *”Samfunnets verdier kan bare belyses gjennom språklig formulerte følelser, preferanser, drømmer, visjoner, sympatier og antipatier. Kildene til det gode fremkommer i individets språklige sammenvevning med sine sosiale omgivelser, og kan ofte ikke begrunnes eller rettferdiggjøres. (...) Det fører galt av sted når etikken tilstreber verdifrihet og objektivitet”* .

Et bemerkelsesverdig og ambisiøst medieetisk arbeid, normativt sådant, i kommunitaristisk ånd, er levert av Christians, Ferrè og Fackler i boka *”Good News. Social Ethics and the Press”*. Deres hensikt er ”å utvikle en kommunitaristisk etikk for nyhetsmedia”¹⁰⁷. Forfatterne har stor sympati for den tradisjonelle sosialt-ansvarlige presseideologien og arven fra Hutchins Commission, men skiller seg likevel fra denne, fordi den etter deres mening kun modifierer ”libertarianismen” og ikke danner et reelt alternativ. Det er nemlig dette Christians & Co. ønsker; de vil etablere et alternativ i rommet mellom på den ene siden libertarianismen og dens ”fetter”, den sosial-ansvarlige presseideologien, og på den andre siden kollektivismen. Alternativet er *”the intergration of person and community into a communitarian whole”* (Christians m.fl. 1993: Preface xi). Hutchin-kommisjonens velkjente begrepspar *”freedom and responsibility”* byttes ut med begrepsparet *”person and community”*.

Et poeng hos Christians m.fl. er at en etikk basert på individuelle rettigheter først og fremst tjener redaktøren og journalisten, ikke nødvendigvis (lokal)samfunnet. Forfatterne henter fram lett gjenkjennbare journalistiske situasjoner for å belyse dette. Når avisen får vite at familien til en lokal samfunnstopp er under overvåkning av barnevernet og at det foreligger rapporter om barnemishandling, eller når avisen får tilgang til bilder som viser pågripelsen av en beruset 20-åring som lager bråk i byen, så står man overfor et valg om hva som skal

¹⁰⁷ Dette arbeidet har fått relativt liten oppmerksomhet i norsk debatt. Men det blir referert til av Rasmussen (2001) og Røssland (2007), og det utgjør for øvrig en viktig del av teorigrunnlaget for det mediepedagogiske arbeidet til Gjelsten og Simonnes (1997).

publiseres. Mens det i gjeldende (amerikansk) presseetikk er sterke føringer for å publisere den informasjonen man sitter med, å vise uavhengighet og mot, så finnes det i det *lokalsamfunnet* som avisen er en del av helt andre verdier som vil beskytte og ta vare på de involverte; som ikke ønsker at den omtalte familien skal offentlig ydmykes, eller at 20-åringen skal latterliggjøres og stigmatiseres for lange tider. Nyhetsredaksjonen bør slutte seg til *disse* verdiene og dydene, som holdes høyt i samfunnet rundt den, fremfor å insistere på sine egne. Samfunnet er *før* individet, fordi det er gjensidigheten som er meningsdannende for individet. Nyhetsmediene bør tilegne seg en etikk og et verdsett som gjør dem i stand til å spille en lederrolle i fellesskapet og i samfunnet, i stedet for en etikk basert på individuelle rettigheter som først og fremst tjener dem selv. Bare en kommunitaristisk etikk med dens hengivenhet til fellesskapet vil gjøre de journalistiske mediene i stand til å bidra til *samfunnsendringer*¹⁰⁸ – hvilket er nyhetsmedienes *telos* (Christians m.fl. 1993:11-14).

Myndige borgere

Myndige tv-seere ("empowered viewers") er hva Christians m.fl. (1993:113) ber produsentene sikte mot. Da må ikke ambisjonene stoppe ved at programmet rører ved publikums hjerte, ved at de feller noen tårer og føler sympati med historiens ofre. Nei, ambisjonene må være at publikum engasjerer seg politisk og krever lovendring og rettferdighet!

Terje Rasmussen sier det slik: "*Mediene skal understøtte individers streben etter å være virksomme der de ønsker det ut fra egne forutsetninger (...). Mediene skal bygge aktivitet og engasjement i stedet for å betrakte publikum som passive bivånere til politikernes, idrettsstjernenes eller forretningsmennenes scene*" (Rasmussen 2001:130).

Audgunn Oltedal (2001) fokuserer på sin side på "den myndige *journalisten*" i sin bok om journalistikk og samfunnsansvar. Et ideal om den myndige journalist kan være høyst meningsfullt og behøver slett ikke bety en avvisning av dydsetisk tankegods, men det fremhever og setter i relieff kommunitarismens spesifikke egenart som først og fremst vil bemyndige *borgeren*, ikke *journalisten*. Perspektivet er et annet.¹⁰⁹

¹⁰⁸ "Civic tranformation" – som jeg oversetter til "samfunnsendring", en noe mer radikal oversettelse enn Røsslands (2007:164) "sivil transformasjon".

¹⁰⁹ Det som i dag kalles "Public Journalism" er sterkt inspirert av kommunitaristiske ideer. Dette er både en journalistisk filosofi og en "bevegelse" som prøver å gjøre journalistikken mer engasjert, ansvarlig, inkluderende og samfunnsendrende. Tanken er at journalistikken ikke bare skal fortelle og rapportere om det som skjer fra et distansert, kritisk og konsekvensnøytralt ståsted, men at den skal ta ansvar for utviklingen i lokalsamfunnet og påvirke denne i positiv retning.

4.2.5. ”Gode historier”. Om følelsene og det narrative som etisk ressurs.¹¹⁰

Vi har sett at dydsetikken og kommunitarismen har en helt annen tilnærming til *fortellingen*, til *det narrative*, enn diskursetikken. Ikke bare er det den helhetlige og enhetlige fortellingen om et menneskes liv som skaper identitet og selvforståelse, mål og mening og *eudaimonia* for individets liv, men det åpnes også opp for den fortalte historie som etisk ressurs. Dette er selvsagt høyst relevant for en yrkesgruppe som lever av å fortelle historier.

Nå avviser ikke Habermas verdien av det narrative. Et menneskes fortelling kan gi tilfang til diskursen om moralske normer. Men han plasserer fortellingen i livsverdenen, og før den kan bidra med det rasjonelle argumentet i den moralske diskurs må den må avkles sine emosjonelle og partikulære egenskaper. I dydsetikken er det annerledes. Christians m.fl. sier det slik:

Stories are symbolic frameworks that organize human experience. Narration gives order to social life by unducing others to participate with us in its meaning. (...) Narratives are linguistic forms through which we think, argue, persuade, display convictions, and establish our identity. They contain in a nutshell the meaning of our theories and beliefs. (Christians m.fl. 1993:114).

Reporteren trenger en *story*, en historie om en skjebne, et menneske, et ansikt; - men fortrinnsvis en historie som er større enn seg selv og som forteller en dypere sannhet om menneskelivets vilkår og verden vi lever i. Om historien skaper gråt eller glede i mottakerens sinn og følelsesliv, så anser dydsetikken dette *ikke* som et forstyrrende element i en rasjonell diskurs, men tvert imot som et verdifullt tilfang av materiale til en dypere og mer helhetlig etisk forståelse og erkjennelse.

Aristoteles var som kjent ikke bare opptatt av etikk, men av det meste, - blant annet poesi og retorikk. I ”*On the Art of Poetry*” (1965) skriver han blant annet om de greske tragediene - en slags kombinasjon av pedagogikk, analyse og kritikk - og fremhever at essensen i sjangeren er hovedpersonens ufortjente ulykke. Den brå omskiftelsen i karakterenes liv beveger tilskueren til en spenningstilstand av ”*pity and fear*”, medfølelse og frykt. Publikums spontane respons på fortellingen er *medfølelse* med karakterene, de føler sympati med de lidende. Samtidig

¹¹⁰ Dette avsnittet henter elementer fra mitt essay ”*Aristotle in the Newsroom: On Emotions and News Criteria*” (Brurås 1995c).

skjønner publikum instinktivt at tragedien kunne hendt dem selv, og de føler *frykt*. (Aristoteles 1965: 45, 49f).

Tankegangen er ikke langt unna den nyhetsvurderingen som skjer i dagens nyhetsredaksjoner, ikke minst på krim-feltet. Når ideer og saker drøftes, skjer det (bevisst eller ubevisst) med en forestilling om *identifikasjon* som et grunnleggende nyhetskriterium: historien skal *angå* og *berøre* mottakeren på et eller annet vis. Det er allmenn visdom i redaksjonen at ”en god historie” er den som får mottakeren til å sukke: ”Sannelig godt at det ikke var meg”. (Eller motsatt, i glad-saker: ”Skulle ønske det var meg...”). Moderne medietragedier vurderes slik Aristoteles vurderte de antikke: Etter deres evne til å vekke *pity and fear*.

Aristoteles (1965: 45) vektlegger at effekten av *pity and fear* ”styrkes når ting skjer uventet og samtidig logisk”. Dette samsvarer med den moderne medievitenskapelige erkjennelse av at en nyhet skal være ny, men den må ikke være *for* ny; den må til en viss grad være forventet, fordi den jo lett skal forstås og aksepteres av publikum. Den må inngå i en kontinuitet. Graden av *nyhet* i nyheten er begrenset av mottakerens mentale skjema og forståelseshorisont.¹¹¹

Aristoteles gjør det klart at følelser som *pity and fear* er en etisk verdifull respons på tragedien. Han står på dette punkt i opposisjon til Platon som anser følelsene som upålitelige, forstyrrende og irrasjonelle påvirkningsfaktorer som ikke bidrar til forståelse og kunnskap. Aristoteles på sin side tillegger følelsene en viktig rolle i en persons moralske kvalifikasjoner. Mangel på følelser er faktisk umenneskelig: ”If someone finds nothing pleasant, or preferable to anything else, he is far from being human” (NE, 1119a10).

Filosofen Martha Nussbaum slutter seg til og videreutvikler dette synet. Hun fremhever at en bred og mangfoldig etisk persepsjon av en situasjon er umulig uten at følelser spiller en viktig og avgjørende rolle. ”The emotions are themselves modes of vision, of recognition. Their responses are part of what knowing, that is truly recognizing or acknowledging, consists in” (Nussbaum 1990: 79). For Nussbaum er dette en del av hennes sterke betoning av den narrative fortellingens potensial som kilde for moralsk erkjennelse, forståelse og modning.¹¹² Dette potensialet ligger nettopp i fortellingens *partikularitet*: den går motsatt vei av abstrahering og generalisering, og tar oss i stedet med inn i den

¹¹¹ Sørbo 1991:117, McQuail 1987:205

¹¹² Det skal understrekes at Nussbaum er opptatt av fiksjon og skjønnlitteratur. Men resonnementet kan til en viss grad overføres til den faktabaserte journalistiske fortelling, jfr. Brurås 1995c, Christians m.fl. 1993:113ff.

kontekstuelle, sammensatte og kompliserte konkrete situasjonen og dens mangfoldighet der livets moralske dilemmaer faktisk utspiller seg.

4.2.6. Nærmere om dyder

Hva som skal regnes som dyder har variert i ulike kulturer og historiske epoker. Dette henger sammen med hva folk til enhver tid har ansett som menneskelivets mål og mening. Dydene er knyttet til menneskets oppnåelse av ønskede goder, i siste instans et overordnet mål for livet. Og dette har som kjent variert i ulike kulturer og tider.

Handlinger, holdninger og dyder er etisk gode når de fremmer dette målet. Slik sett faller dydsetikken sammen med andre konsekvensialistiske teorier. Begrunnelsmåten er den samme, og derfor er dydsetikken en konsekvensetikk. Men den skiller seg ut ved at dydene ikke *bare* er midler for å oppnå et mål; de har også en egenverdi.

I de gamle såkalte ”heroiske samfunn” der kamp og strid stod sentralt, var *mot* en sentral dyd, men også *fysisk styrke* og *listighet*. Platon er kjent for sine fire ”kardinaldyder” (*rettferdighet, mot, visdom og måtehold*). Hans etterfølger Aristoteles har ikke noe fastsatt antall eller endelig liste over hva som skal regnes som dyder. Han gjennomgår et sted systematisk 12 navngitte dyder (NE1107b1), men intet tyder på at dette er ment å være en komplett liste. Tvert imot inviterer han et annet sted (1108a16) til å ”*lage navn selv*” på andre karakter-tilstander som kan være dyder.

Stoikerne mente at dydene bare tilsynelatende er mange, men egentlig er de bare fremtredelsesformer av en og samme dyd, nemlig *visdom* (Johansen 1994:162).

Kristendommens tre store dyder er velkjent: Tro, håp og kjærlighet. I tillegg introduserte kristendommen dyder som var fremmede for gresk tenkning – for eksempel ydmykhet, og nestekjærlighet som også gjorde tilgivelse mulig. (MacIntyre 1984:174)

Dydenes innhold endrer seg altså, og nye dyder oppstår etter hva tid og omstendigheter krever.

Relevansen for profesjonsetikken blir tydeligere når vi følger dydstankegangen over til de mer konkrete og avgrensede ”funksjonene” som hører menneskelivet til. Aristoteles bruker selv en rekke slike funksjonelle eksempler (jfr. harpespilleren ovenfor). Et hovedpoeng her er å skille mellom den rent tekniske ferdigheten og dyden. Man kan være en flink arkitekt, bonde eller politiker uten å ha det *karaktertrekket*, den *dyden*, som gjør ferdigheten til noe mer enn bare en teknisk ferdighet. Det er dette karaktertrekket som setter utøveren i stand til å

møte motgang og hindringer, til å samarbeide med andre, og ikke minst til å sette virksomheten inn i en samfunnsmessig sammenheng slik at den tjener fellesskapet. Dyden er et overordnet karaktertrekk, som setter mennesket i stand til å utføre sin aktivitet og sin gjerning *godt* – fremragende, ”excellent” - til beste for en selv og til beste for andre. Klokskap og dyd følges ad, de er uadskillelige (MacIntyre 1984:154).

Kjernen i dydssetikken er at den er opptatt av karakteren til den handlende. Er handlingen gjort ut fra en verdifull dyd og et godt sinnelag, så er den rett og god. Den etiske drivkraften - motivasjonen - er å foredle sin moralske personlighet: Du bør prøve å bli en person som har disse karaktertrekkene, disse dydene, disse egenskapene. Da vil du handle rett. Fokus er rettet mot den handlende som moralsk aktør.

En "dyd" er et stabilt karaktertrekk, en positiv karakteregenskap - som riktignok gir seg utslag i bestemte handlemåter, men som også har verdi i seg selv. En dyd inkluderer både meninger og følelser. En dyd er en disposisjon for gode handlingsvalg.

Phronesis (engelsk: *prudence*; norsk: *praktisk klokskap, forstandighet*) er en sentral aristotelisk dyd som hyppig blir trukket frem i yrkesetisk pedagogisk litteratur. *Phronesis* er vanskelig å oversette. Det er en praktisk kunnskap, men det omfatter mer enn den rent tekniske kunnskapen som kreves for å utføre en praksis. Det er snakk om en praktisk visdom eller klokskap som innebærer å gjenkjenne og tolke en situasjon og en utfordring, og å vite hvilken handling som er den rette akkurat der og da.¹¹³ Bak anerkjennelsen av *phronesis* som en dyd ligger en erkjennelse av at enhver situasjon er unik, den har elementer som er forskjellig fra alle andre lignende situasjoner; derfor er det ikke mulig å formulere regler som dekker enhver situasjon. Regler vil alltid innebære en generalisering, mens en god forståelse av en partikulær situasjon krever erfaring, godt skjønn, kunnskap og klokskap – kort sagt *phronesis*. *Phronesis* gjør en i stand til å takle uforutsette situasjoner. Det omfatter både dømmekraft og handlekraft – det er ”*actually leading to action*” (Christians and Traber 1997:11. Jfr. for øvrig MacIntyre 1984:154, Vetlesen 2007:48ff)

Ekstrøm og Nohrstedt gjennomførte på 1990-tallet en større empirisk undersøkelse av hvordan svenske journalister håndterer etiske problemer. Et hovedfunn i deres undersøkelse er at det sjelden forekommer etiske diskusjoner i redaksjonsrommene, og at etiske spørsmål i

¹¹³ Aristoteles lanserer *phronesis* som en av tre intellektuelle dyder; de to andre er episteme (faktisk kunnskap om det uforanderlige) og *techne* (praktisk kunnskap om produksjon, ”ferdighetsviten”) (Vetlesen 2007:48f).

stedet håndteres av den enkelte journalist i pakt med de normer og rutiner som er blitt en del av reporterens ”*praktiske bevissthet*”, det vil si en kompetanse som man har tilegnet seg gjennom erfaring og som gjør at normer og regler kan følges uten at man behøver reflektere noe særlig over det (Ekstrøm og Nohstedt 1996: 91, 205). Lamark og Morlandstø (2002) gjengir dette funnet fra den svenske undersøkelsen og bruker det som et eksempel på den aristoteliske *phronesis* i en journalistisk kontekst. Jeg tviler på om det er grunnlag for en slik slutning. For det første tar Ekstrøm og Nohrstedt sitt teoretiske utgangspunkt hos sosiologen Anthony Giddens, ikke hos Aristoteles (Ekstrøm og Nohrstedt 1996:20). For det andre innebærer begrepet ”*praktisk bevissthet*” (”*practical consciousness*”) hos Giddens en praktisk kunnskap som er en del av menneskets evne til å utføre det sosiale livets rutiner, tilnærmet automatisk og uten å tenke over det. Dette skiller seg ifølge Giddens fra menneskets to andre bevisshetsnivåer, nemlig *den diskursive bevisshet* (som vi kan formulere i ord og reflektere over) og *den ubevisste erkjennelse* (ubevisste motiver og følelser som også kan styre våre handlinger). (Giddens 1984: 7).

Det er stor forskjell mellom på den ene siden den giddenske *praktiske bevisshet* og dens uttrykk i de automatiske valg og handlinger og den vanepregede, rutiniserte og ureflekterte faglige praksis preget av tidspress og effektivitetskrav som Ekstrøm og Nohrstedt fant i redaksjonsrommene, og på den annen side den aristoteliske *phronesis* som i høy grad er følsom for den partikulære situasjon og som favner både det rasjonelle og det emosjonelle, det bevisste og det ubevisste.

Dyder og selvrespekt – en observasjon

Er dydsetikken alderdommelig og uaktuell? I presseetisk litteratur finnes det flust av så vel normative forventninger som deskriptive skildringer av bestemte karakteregenskaper og journalistiske dyder.¹¹⁴ Også i den løpende presseetiske debatt kan det spores en relativt stor opptatthet av dyder: Hvem har ikke hørt erfarne journalister begrunne sine etiske valg med ”ryggmargfølelsen”, eller med ”magefølelsen”? Det sitter et eller annet ubestemmelig i *karakteren* til journalisten, et ”profesjonelt personlighetstrekk” som bestemmer hans eller

¹¹⁴ Normativt f. eks Klaidman og Beauchamp (1987:19) som regner opp ”redelighet, sannferdighet og pålitelighet”, og Rasmussen (2001:137) som nevner ”nøyaktighet, engasjement, upartiskhet og oppriktighet”. Deskriptivt f.eks. Østnor og Lunde (1998) som fra mediebedriftenes måldokumenter henter stikkord som ”varsomhet, upartiskhet, åpenhet, respekt, samhold, troverdighet, lojalitet, saklighet, toleranse, hensynsfullhet, grundighet, allsidighet, omsorg, høflighet” osv., og Yngvesson (2006:117) sine journalist-informanter som uttrykker dyder som ”empati, integritet, ærlighet, forsiktighet og hensyn”.

hennes etiske holdning og standpunkter. - Og hvor sterkt reagerer ikke journalister dersom noen skulle så tvil om deres *integritet*?

Ikke minst det siste bekrefter at dydsetikk handler om *selvrespekt*. Det handler om å ha det godt med seg selv, om det gode liv. Den uttrykker hvem vi *er* (som yrkesutøvere), og hvem vi *ønsker* å være. - Kan jeg utføre denne handlingen og samtidig bevare det selvbildet jeg har av meg selv som en god journalist?

Helt i samsvar med dydsetikken hører slike ”profesjonelle personlighetstrekk” hjemme i et sosialt fellesskap, i dette tilfellet først og fremst det yrkesmessige fellesskapet. De ofte uuttalte og underliggende dydene utvikles over tid; de dannes og kultiveres i et redaksjonsmiljø, der den yrkesmessige selvforståelsen overføres gjennom en sosialiseringssprosess - fra eldre til yngre, fra erfarne til nybegynnere, fra ledelse til stab.

I et miljø og en redaksjonskultur i positiv utvikling vil dyder bygges over tid. I en motsatt utvikling vil de tapes over tid. Det er som kjent lettere å lyve for den som har det som vane enn for den som sjelden lyver. Det er lettere å begå et presseetisk integritetsbrudd for den som over tid har latt bevisstheten om integritet få en stadig mer perifer plass i sin yrkesmessige selvforståelse. En slik utvikling styres i stor grad av miljøet der yrkesutøverens faglige sosialisering skjer. Inger Orre finner hos sine journalist-informanter en erkjennelse av ”*vanebildningens betydelse*” med hensyn til ”*å lære seg integritet*” (Orre 2001:101).

De gode dyder utvikles i et vekselspill mellom holdninger og handlinger. Det er som en sirkel: Holdningen styrer handlingen, og handlingen forsterker holdningen.

4.2.9. Dydsetikk: Momenter til analysen

Hvordan kan dydsetikken anvendes på presseetikken? Jeg vil avslutte dette kapitlet med noen spørsmål, eller ”analysepunkter”, som vi skal ta med videre i møte med materialet:

- Er PFU og/eller redaktørene opptatt av den konkrete, partikulære situasjonen som den etiske utfordringen oppstod i? Eller er refleksjonen preget av abstrahering og generalisering med sikte på regelanvendelse?
- Hva fremstår som *telos* av refleksjonene i denne saken? Et mål som skal oppnås? Hvordan formuleres dette?
 - Er det balanse, samtidig imøtegåelse, korrekte fakta o.l.?

- Eller er det noe høyere? Et samfunnsoppdrag?
- Vurderes kommunitaristiske målsettinger som f.eks. å engasjere publikum som samfunnsborgere, utvikle ”myndige borgere”, samfunnsendring o.l.?
- Henvises det til journalistikkens ”interne goder”, mål som bare kan oppnås gjennom journalistikken?
- Er PFU og/eller redaktørene opptatt av hva som er god journalistikk? Vurderes det aktuelle klagepunktet i sammenheng med og i lys av *journalistisk kvalitet*?
- Finnes det i PFU og eller redaktørenes uttalelser referanser til *journalistiske dyder*? Finnes her spor av f.eks. *phronesis*, praktisk klokskap, eller andre dyder?
- Finnes her forventninger eller appeller som går på journalistens *karakter*?
- Verdssettes ”den gode historie” som etisk ressurs?

4.3. Nærhetsetikken

I diskursetikken ble *rettferdighet* fremhevet som den overordnede verdi. Også i nyaristoteliske anskuelse er rettferdighet en sentral dyd. Men vi kjenner alle situasjoner der vi ikke er et øyeblikk i tvil om at det er riktig å foreta urettferdige moralske valg. Som etisk tenkende og følende mennesker velger og handler vi ut fra helt andre kriterier enn rettferdighet, - fordi det umiddelbart og spontant oppleves som moralsk og riktig.

- Vi gjenkjenner det best i privatlivet. Den favoriseringen vi i det daglige gjør av våre nærmeste, på bekostning av alle andre, er ikke basert rettferdighet. Jeg gjør en forskjell på nabogutten og min sønn; den siste blir tilgodesett med mer støtte, omsorg og gaver enn den første, noe som er i strid med prinsippet om rettferdighet.
- Men det gjelder også i politikk og offentlig liv. Utenriksminister Jonas Gahr Støre tok etter et besøk i Afghanistan med seg hjem i flyet sitt den sterkt brannskadde 10-årige jenta Naoroz, slik at hun kunne få livreddende hjelp og behandling på brannskadeavdelingen ved Haukeland Sykehus. Dette var dypt urettferdig overfor alle andre barn som trenger hjelp i Afghanistan. Enkeltstående symbolhandlinger løser ikke problemene for de mange. Men vi leser historien om Naoroz i avisen, og blir grepet av takknemlighet over at den hardt rammede jenta fikk hjelp og nå kan leve et normalt liv. Vi føler det som skjedde som ganske enkelt moralsk riktig – *ikke* på grunn av handlingens symbolkarakter, men ut fra en emosjonell sympati med den individuelle omsorgstrengende jenta.

Nærhetsetikken – eller ”Ethics of the Other” – har de siste par tiårene fått stor oppmerksomhet i moralfilosofisk debatt. Den er en postmoderne etikk som bygger på andre fundamenter og idèer enn de store systemer og tradisjoner, som tar opp i seg det moderne menneskets eksistensielle forståelse av seg selv og verden, og som ikke nødvendigvis søker klarhet og sammenheng. Den *”befinner seg vel i kulturens flerstemthet og normenes tørke”* (Rasmussen 2001:151). Den er individuell, og den er opptatt av forholdet mellom enkeltindivider. Og ikke minst: Den anerkjenner andre etiske erkjennelsesformer enn bare de rasjonelle; den tillegger våre følelser og vår spontanitet en etisk verdi.

Mange har tatt til orde for at nærhetsetikken kan gi viktige bidrag til dagens profesjonsetikk, og den blir anvendt ikke minst i forhold til omsorgsyrker, pedagogikk m.m. Det er nærliggende å spørre om den også har noe å bidra med til pressens etikk. Tilsynelatende kan nærhetsetikken være et svar på en type kritikk som ikke sjelden rettes mot pressen, nemlig den som går på kynisme, hensynsløshet og mangel på empati overfor mennesker som blir rammet av negative nyhetshendelser og som mot sin vilje blir en del av nyhetsbildet. Mange vil mene at dagens regel-etikk er utilstrekkelig i møte med enkeltmennesker i krise, og at det er behov for andre ledetråder.

Jeg er ikke den første som forsøker å koble presseetikk med ulike varianter av relasjonsetikk. Den årlige ”Colloqua 2000”-samlingen der tidsskriftet *Journal of Mass Media Ethics* samler fremtredende forskere for å diskutere presseetikk, var i 2005 viet emnet ”Caring and the Media”, og en rekke paper ble lagt fram om emnet.¹¹⁵ I vårt land har Audgunn Oltedal tatt til orde for å trekke nærhetsetikken sterkere inn i presseetikken grunnlag og vurderinger. Oltedal tar sitt utgangspunkt i at ”*mennesket er journalistikkens sentrale orienteringspunkt*”, og forsvarer personorienteringen i journalistikken. ”*Spørsmålet er ikkje om media skal vere personorientert, men korleis personorienteringa skjer, og kva som er formålet med den*”. Her ønsker hun at presseetikken skal hente impulser fra en moralfilosofi som vektlegger at nettopp møtet med medmennesker er etikkens ”sted” (Oltedal 2001:60f, 88, 95).

Mine intensjoner for de følgende 20 sider er slik:

Først vil jeg gjøre kort rede for nærhetsetikken slik den fremstår hos to europeiske samtidsfilosofier: Knud E. Løgstrup og Emmanuel Levinas. En hovedsak vil her være å vise at nærhetsetikk i denne skikkelse er uegnet for journalistikken og presseetikken *generelt*, men at den likevel *i bestemte situasjoner* – såkalte sårbarhetssituasjoner – kan gi viktige impulser, og mer enn det: det er i disse situasjonene gode grunner til å gi den forrang. Jeg vil prøve å vise hvordan *sårbarhet* er et fenomen i journalistikken – riktignok et unntaksfenomen - som faktisk *krever* en relasjonsetisk og nærhetsetisk tilnærming.

Deretter vil jeg ekspandere det teoretiske perspektivet noe og gjøre meg nytte av en annen nærliggende relasjonsetisk tenkemåte, nemlig *omsorgsetikk* slik den springer ut av moderne amerikansk feministisk etikk. En feministisk-etisk innfallsvinkel viser seg å støtte opp under forestillingen om at *sårbarhetssituasjonene* i nyhetsjournalistikken fordrer en annen tilnærming enn den vi finner i dagens presseetikk.

4.3.1 Løgstrup og Levinas¹¹⁶

Knud E. Løgstrup og Emmanuel Levinas representerer begge en etikk som fremstår som ytterst radikal i forhold til de modeller som tradisjonelt har vært tolkningsrammer for presseetikken, enten det er i deontologisk tradisjon eller i form av konsekvensetikk. Løgstrup

¹¹⁵ Noen av dem ble senere presentert som artikler i et tema-nummer av *Journal of Mass Media Ethics*, Volume 21 No. 2&3 2006.

¹¹⁶ *Knud E. Løgstrup* (1905-81), dansk filosof og teolog. Hans mest kjente verk, ”Den etiske fordring”, ble utgitt i 1957. *Emmanuel Levinas* (1906-95), født i Litauen, fransk statsborger siden 1930. Professor i filosofi ved Sorbonne.

og Levinas har begge et intenst fokus på "Den andre" og jeg-du-forholdet, et forhold som ved sin asymmetri også bryter med enhver form for kontraktualistisk tankegang.

Men det er, som vi skal se, også forskjeller mellom de to.

Løgstrup: Fordringen

Kommunikasjon er "*å våge seg frem for å bli imøtekommet*" (Løgstrup 1956:27). Og det møtet i hvilket dette skjer, er det etiske livs grunnfenomen.

Det hører menneskelivet til å møte hverandre med tillit. Vi venter å bli tatt på alvor av den andre. Dette betyr at det personlige møtet er en selv-utlevering. Vi kan ikke forholde oss til den annen uten å utlevere oss, å "blotte" oss, ved det at vi forventer å bli tatt på alvor. Og nettopp den enes selvutlevering er den annens makt. Man har noe av et menneskes liv i sin hånd - stort eller lite, "*en forbigående stemning, en oplagthed... men det kan også være forførdende meget, så det simpelthen står til den enkelte, om den andens liv lykkes eller ej*" (ibid.: 25).

Henvendelsen fra Den andre kan misbrukes og utnyttes på mange måter. Den kan brukes til krenkelse, til forakt, eller til egen vinning. Men den kan også imøtekommes - ved tillit. Og etikkens dypeste "vugge" er nettopp den fordring som møtet med den annen stiller meg overfor. De to alternativer stiller Løgstrup opp på en dramatisk måte: Det er snakk om omsorg eller ødeleggelse, det er snakk om å ta vare på den andres liv eller ødelegge det.

Sentral hos Løgstrup er den *fordring* som springer ut av møtet med den andre. Fordringen er ensidig. Tankegangen er fjernt fra enhver kontraktualistisk idè om gjensidige plikter og retter og likeverdige ytelser eller "offer". Kravet er uselviskhet.

Fordringen er taus. Dens innhold er uttalt. Dens krav er intet annet enn å ta vare på den annens liv. Hvordan det skal skje er overlatt til den enkelte i den konkrete situasjon. Fordringen faller ikke sammen med den annens uttalte ønsker - tvert imot, det er opp til meg å avgjøre hva den annen er best tjent med.

Fordringen er "radikal". Med det mener Løgstrup at den er absolutt, ubetinget og uendelig, og uten hensyn til hvem den annen er - venn eller fiende. Radikaliteten skiller den etiske fordring fra enhver regel-etikk, fra moralske, rettslige og konvensjonelle normer (som Løgstrup forøvrig slett ikke avviser, men som han definitivt forstår som "sekundær" etikk (1982:109)). Fordringen kan kun oppfylles i uselviskhet, normer kan oppfylles av så ymse motiver.

I vår sammenheng er det viktig at Løgstrups etikk ikke bare handler om "Den andre", men samtidig om meg selv. Spørsmålet for meg er om min eksistens innebærer autonomi ved at jeg skal jage egne mål. Løgstrups svar er nei. Det viktigste i livet er ikke meg selv, men Den andre. Ved å ta dette på alvor lykkes jeg i mitt eget liv.

Noe senere i Løgstrups forfatterskap dukker tanken om "*den suverene livsytring*" opp. Eksempler på slike "livsytringer" kan være barmhjertighet, tillit, kjærlighet, oppriktighet, medlidenhet osv. Den suverene livsytring oppstår og fullbyrdes i de umiddelbare forhold: "*Den andens persons nærvær kalder den første persons tillit og oppriktighet frem, den anden persons ulykke kaller den første persons barmhjertighet frem*" (1972:24). De suverene livsytringer er spontane, hvilket vil si at de springer frem utvungent og uten baktanker eller kalkulasjoner. De suverene livsytringer oppfyller fordringen.

Levinas: Ansiktet

Det finnes et annet mål for livet enn selvoppholdelse og selvutfoldelse. Meningen setter en absolutt fordring: Å være for Den annen. Hos Levinas er *ansvaret* moralens fremste kjennetegn.

På samme måte som hos Løgstrup er forholdet mellom mennesker ikke symmetrisk, slik for eksempel deontologi og kontraktsteori forutsetter, og som gir en balanse mellom plikter og rettigheter. Nei, her er ansvaret enveis, situasjonen er *asymmetrisk*, Den annen har forrang - og denne ulikheten skal ikke utlignes, den blir stående.

"The intersubjective relation is a non-symmetrical relation. In this sense, I am responsible for the Other without waiting for reciprocity, were I to die for it. Reciprocity is his affair. (Levinas 1985:98).

Den annen kan kun møtes ansikt til ansikt. Og nettopp det menneskelige ansikt - Den annens ansikt - er det sentrale ankerfeste i Levinas' etikk. Ansiktet rammer meg, ansikter taler, det påtvinger seg - og jeg blir ansvarlig. Så kommer fordringen også hos Levinas: Å være for den annen.

En sentral tanke hos Levinas er viktig å ta med videre, fordi den er relevant for journalistikken og vi skal bruke den i fortsettelsen: Å ville generalisere er beherskelse og undertrykkelse (Kemp 1992:39). Når medmennesker oppfattes i kategorier, forsvinner Den annen. Da blir Den annen redusert til Den samme, til alter ego, til en gjenkjennelig hvem-som-helst, og blir

allmenn og utskiftbar. Men Den annen er enestående, unik, et engangsfenomen og uerstattelig.

4.3.2. Nærhetsetikken som presseetikken motsetning

Jeg vil allerede her peke på noen vansker med å legge et nærhetsetisk perspektiv på presseetikken.¹¹⁷ En dypere presentasjon av nærhetsetikken vil fremkomme underveis i drøftingen.

Journalistikkens karakter av massekommunikasjon – både ved sin henvendelse til gruppen fremfor individet og ved at den sikter mot samfunnsgavn mer enn individuelle goder – gjør at det fort oppstår hindringer for nærhetsetikkens anvendelse. I pressens positive etikk og selvforståelse er fokus ikke rettet mot det individuelle jeg-du-forholdet, men mot fellesskapet. Det ikke ”den annen” som er i forgrunnen, men ”den tredje”. Pressen er som samfunnsinstitusjon motsatsen til det personlige møtet. Den er i sitt vesen nettopp ”massekommunikasjon”, og har sin eksistensberettigelse i det at den henvender seg til gruppen, til massen, til fellesskapet. For å bruke nærhetsetiske termer: Den er underlagt ”den tredjes primat”.

I den grad pressen - eller den enkelte journalist - hengir seg til den enes interesser fremfor de manges, det vil si til partiskhet, svikter den sin rolle og selvforståelse og misbruker sin makt og posisjon. Pressen vokter sin ideelle uavhengighet, og skyr enhver tendens til å la seg bruke til fordel for enkeltpersoner eller bestemte interesser.

(Dette står ikke i motsetning til at pressen kan tale enkeltmenneskers sak, eller det faktum at det i pressens egen etiske kodeks, Vær Varsom-plakaten, heter at pressen skal *"beskytte enkeltmennesker mot overgrep eller forsømmelser fra offentlige myndigheter og institusjoner, private foretak eller andre."* Dette må forstås som en etisk holdning om distributiv rettferdighet på samfunnsnivå, en sosialetikk som ligger langt fra de individuelle bånd på mikro-nivå som nærhetsetikken representerer. Dessuten er det nettopp en oppfatning om distributiv rettferdighet som avgjør hvem som får oppmerksomhet, og ikke f.eks. den som er fysisk nærmest, den som har personlige relasjoner til journalisten el.l.)

¹¹⁷ Jeg legger en viss vekt på dette, fordi et slikt kritisk perspektiv på nærhetsetikken er lite fremtredende hos Oltedal og Rasmussen.

Jeg vil fokusere og peke på to bestemte trekk ved nærhetsetikken slik den fremføres av Løgstrup som synes å gjøre den uegnet som basis for journalistisk yrkesetikk. Det gjelder nærhetsetikkens spontanitet, og det gjelder dens utspring i en grunnleggende tillit i møtet mellom mennesker.

Spontanitet: "Den suverene livsytring" skjer uten baktanker. I dette ligger dens spontanitet. (Løgstrup 1972:19). (Løgstrup bruker også begrepet "den spontane livsytring", 1982:105).

Er det mulig å drive en sosial institusjon med samfunnsmessige målsettinger "uten baktanker"? Det er umulig. En profesjonell yrkesutøvelse har andre formål og kjennetegn enn et privat møte. Når journalisten i sin yrkesutøvelse møter mennesker (kilder, informanter) er det nettopp "baktankene" som er drivkraften og hovedsaken. Journalisten vil noe annet enn bare å møte dette mennesket. Faktisk er han overhodet ikke interessert i den personlige relasjonen til den han møter. Tvert imot er hans interesse utelukkende det produkt som samtalen resulterer i, og som skal komme "den tredje", fellesskapet, til gode. "Baktankene" med møtet er faktisk hans eneste interesse.

Kontrasten blir skrikende når vi ser hvor kategorisk Løgstrup fremsetter kravet "uten baktanker": Spontan er livsytringen "*fordi det mindste afbræk, den mindste beregning, den mindste reduktion av den til middel for andet, ødelægger den totalt, ja, gør den til det modsatte af hvad den er.*" "*Den mindste bagtanke er utelukket.*" (1972:19-20.)¹¹⁸

Det eksisterer altså ikke noen "middelvei" eller noe kontaktpunkt for journalistens yrkesutøvelse og den spontane livsytring. De to er motsetninger og gjensidig utelukkende.

(Uten at vi skal gå inn på det her synes det også klart at den spontane livsytrings suverenitet som primat på samfunnsnivå ville skape det totale kaos med hensyn til distributiv rettferdighet. Moralen vil bli "en slagmark for den sterkestes rett" (Vetlesen og Nortvedt 1994:105))

Tillit: Det personlige møtet mellom mennesker er båret av tillit. Løgstrup understreker at dette er en forutsetning for at mennesker kan forholde seg til hverandre.

Men journalisten møter sine kilder og sine objekter med mistenksomhet. Han tar ikke et utsagn for "god fisk" uten videre, men han føler seg forpliktet til å anta at en kilde vil presentere halve sannheter, skjule uheldige sider av saken, uttale seg strategisk, i verste fall

¹¹⁸ En ytterligere utdypelse av dette finnes i "System og Symbol" s.107, hvor Løgstrup sier at "de spontane livsytringer forbyder begrundelse".

lyve. En slik profesjonell mistenksomhet henger sammen med journalistikkens vesen og selvforståelse som kritisk, uavhengig og sannhetssøkende.

Nå har begrepet "tillit" en videre betydning hos Løgstrup enn det å tro at den annen taler sant. Å vise tillit betyr å utlevere seg selv. Man "*vover sig frem for at blive imøtekommet*" (1956:19). Motsetningen til journalistikken blir ytterligere understreket: Journalistisk integritet krever en kritisk distanse til kilder og objekter. Et tett og personlig forhold er ødeleggende for journalistens integritet og pressens troverdighet.

Nærhetsetikkens møte skjer i tillit og uten baktanker. Journalistikkens møte skjer uten tillit og med baktanker. Og som vi har prøvd å understreke: Dette er ingen "feil" eller "svakhet" ved journalistikken, men tvert imot uttrykk for dens vesen, dens etiske selvforståelse som kritisk og kalkulerende i lys av dens samfunnsoppgave og -nytte.

Konklusjonen så langt må bli: Nærhetsetikken er ikke bare uforenlig med, men faktisk en trussel mot de idealer og målsettinger som pressen bygger sin eksistens på.

Men alt er ikke sagt med dette. Resonnementet så langt bygger på den forutsetning at journalistens i sitt arbeid *kun* er en profesjonist hvis hengivenhet er rettet mot publikum. Det er ikke sikkert den forutsetningen alltid holder.

Rolle-etikken - og dens begrensning

I bunnen av det jeg hittil har sagt om journalistikkens vesen ligger en forestillingen om pressens rolle og journalistrollen.

Journalistikk er rollespill. Det gjelder alle parter i den journalistiske arbeidsprosess:

* *Reporteren* utfører sine pålagte arbeidsoppgaver, som representant for den journalistiske institusjon. Journalisten stiller sine generaliserte ("typiske") spørsmål for å fremstille sitt produkt i pakt med gitte former og forventinger.

* *Kilden* er representant - ikke for seg selv, men for sin institusjon, sitt firma, sin etat, sin organisasjon, sin interesse, eller i kraft av kategorier som øyenvitne, offer, deltaker, ekspert, aktør, utøver osv.

* *Objektet* for den journalistiske reportasje (som ikke alltid faller sammen med kilden) opptrer langs de samme kategorier.

Og hele virksomheten skjer med berettigelse i en samfunnsetikk som vektlegger fellesskapets nytte og gevinst av det produktet som leveres.

Så skjer det, fra tid til annen, at objektet for journalistikken tar et skritt frem og trer ut av rollespillet og representasjonen. Plutselig oppstår en sak der et menneskes skjebne står på spill, der et ansikt blir synlig. Dette er unntaket i journalistens hverdag, men det skjer - og det er nettopp disse situasjonene som *oppleves* som prekære i etisk forstand både av journalister og andre.

Dette skjer når et menneske brått befinner seg på den offentlige arena som offer for en forbrytelse - eller som forbryter. Det skjer når noen rammes av ulykke. Det skjer når privatlivet og intimsfæren blir "godt stoff". Det skjer når et menneske ufrivillig blir trukket ut av enhver kategorisering og rolle, og det er mennesket selv som trer fram, naken, i krise.

Da er det at også journalisten kommer i tvil om sin rolle. Han opplever spontant at også han er noe annet enn en profesjonist som skal gjennomføre sin rolle, han er noe annet enn kategorien journalist, han er en som blir tiltalt som medmenneske. Han møter den Løgstrup`ske fordring. Han møter det Levinas`ke ansikt.

Han blir seg bevisst "den spontane livsytring": "*Den anden persons ulykke kalder den første persons barmhjertighed frem*" (Løgstrup 1972:24).

I denne situasjonen er heller ikke journalisten "Den samme", han er blitt uerstattelig som individ. Han står overfor den andre, ikke som representant for sin institusjon, ikke som en "type" som tilfeldigvis denne dagen er ham, men tvert imot som unik, som personlig tiltalt. Han kan ikke lenger uforstyrret fortsette sin profesjonelle gjøren.

Og journalisten står overfor dilemmaet: Skal jeg fullføre mitt profesjonelle oppdrag på vegne av og til beste for publikum, eller skal jeg respondere på fordringen som utgår fra Den annen?

Journalisten kan svare på to måter:

1) Jeg er ikke i denne situasjonen som privatperson, jeg er her som profesjonist, som representant for en samfunnsinstitusjon, for å utføre et pålagt oppdrag. Mitt ansvar er å følge profesjonens normer.

2) Jeg vil respondere på fordringen. Jeg vil "ta parti med den ene" - hvilket betyr at jeg forlater profesjonsetikkens domene.

Det første er "The Eichman Reply": - Hvorfor snakke til meg? Jeg gjør bare jobben min! Det andre er antitesen til dette, i samsvar med Løgstrups og Levinas` nærhetsetikk. Dette er det eneste mulige svar ifølge nærhetsetikken, det som ikke lar seg velge bort.

Det er i slike situasjoner at det presseetiske regelverket viser sin utilstrekkelighet. Ethvert universelt imperativ blir utfordret, og alle rutiniserte forestillinger om "den andre som

"Den samme" - en kategori, en art, en kilde, et objekt - blir oppløst. Den annen trer fram som som et individ, som et unikt selv.

Den profesjonelle makten - makten over en "ting", et saksforhold, et tema - blir erstattet av en annen makt-relasjon: Den annens liv ligger i min hånd. Jeg kan drepe, jeg kan ødelegge Den annens liv.

Situasjonen er altså fundamentalt annerledes.

Argumentasjonen så langt kan oppsummeres i to punkter:

1) Rolle-etikken i mediefaget kjenner i utgangspunktet ingen fordring i Løgstrups forstand. Det personlige møtet finnes ikke i det ordinære journalistiske arbeidet.¹¹⁹

2) Men rolle-etikkens mandat (og kompetanse?) er begrenset - også under utøvelsen av yrket. Når den situasjonen oppstår at Den andre trer frem som seg selv, da møter også journalisten fordringen. Rolle-etikken settes ut av spill. Fordringen har forrang.

To vesentlige spørsmål melder seg:

For det første: Når endres situasjonen fra "profesjonell" til "et møte"? Om det kan intet sies i generelle vendinger. Det er - i Løgstrups ånd - opp til den enkelte i den konkrete situasjon. Grensen mellom nærhetsetikkens og rolleetikken område er høyst uklar. Grenselinjen lar seg ikke trekke opp i en abstraksjon. Med anti-systematiker Løgstrups egne ord: *"De krav, man etterkommer, er så ganske og aldeles indkorporeret i den aktuelle situation"* (1972: 28).

"Suveræniteten tilkommer fenomenet" (Løgstrup 1972: 57; jfr. også 1982:110)

For det andre: Hvorfor har fordringen - når den først oppstår - forrang? Det må begrunnes i et menneskesyn. Nærhetsetikkens teori leverer etter mitt syn en overbevisende begrunnelse for Den annens primat med sitt utgangspunkt i en erkjennelsesteori som ikke bare erkjenner den andre i det almenne (ved symmetri, som alter ego), men som også innrømmer den (partikulære) andre hans individualitet. Jeg-du-relasjonen fremstår som før-moralsk, og nærhetsetikken innebærer (i radikal motsetning til moralfilosofiens historiske mainstream) at moralen blir autonom og jeg`et heteronomt. Den velter ethvert system. Den handler om det som er gitt i menneskelige forhold, det som ikke kan overkjøres, det gitte ansvar for Den andre. Ansvar er definitivt og fordringen er suveren. I motsetning til dette: Sosialetikken og

¹¹⁹ Dette behøver ikke gjelde rolle-etikk og profesjonsetikk generelt. F.eks. kan det i omsorgsykker være annerledes, fordi profesjonisten her møter et ansikt og ikke en kategori, og fordi den individuelle andre i seg selv er hele arbeidets hensikt.

profesjonsetikken - med dens begrunnelse i idealdannelse - kan overkjøres. Mennesket er til for sin egen skyld - sosiale idealdannelser er til for menneskets skyld.

Den teoretiske operasjonen med å overføre nærhetsetikken fra individnivå til samfunnsnivå er en relativt komplisert affære som det ikke er rom for gå inn på her. Vetlesen og Nordtvedt (1994:204f) sier det slik: *"En empatibasert nærhetsetikk ... bærer en begrensning i seg som gjør den uegnet som samfunns-moral og som politisk moral"*. Pressen som samfunns-institusjon kommer ikke utenom en sosialetikk basert på distributiv rettferdighet. Men som vi har sett: Dette utelukker ikke at journalisten i sin yrkesutøvelse kan stå overfor enkelt-situasjoner som utfordrer den sosialetiske rolle- og profesjonsetikken.

Forholdet mellom omsorg og rettferdighet er for øvrig et brennende spørsmål også i den andre formen for relasjonsetikk som jeg vil introdusere, nemlig såkalt omsorgsetikk med feministiske røtter.

4.3.3: Omsorgsetikk ("Ethics of care") og feministisk etikk

Det engelske ordet "care" har et vidt betydningsinnhold (gi pleie, vise omsorg, ta seg av, bekymre seg for, bry seg om, bry seg osv.). I vår sammenheng er det naturlig å oversette begrepet "Ethics of care" med "omsorgsetikk".

Utspringet er ikke minst feministisk etikk. Representanter for et feministisk etisk ståsted har som fellestrekk en oppfatning av at hovedstrømmen av vestlig moralfilosofi tradisjonelt har oversett og underkjent kvinners moralske erfaringer, til fordel for mannlige interesser og livsanskuelser. Perspektiv og resultater blir ganske annerledes når man tar utgangspunkt i det asymmetriske, gitte mor-barn-forholdet som det etiske livs grunnfenomen, istedenfor en forsamling av mannlige likeverdige borgere som Aristoteles så for seg i det greske polis. Den feministiske filosofen Alison Jaggar oppsummerer at klassisk vestlig etikk overvurderer maskuline egenskaper og trekk *"like independence, autonomy, separation, mind, reason, culture, transcendence, war, and death, and undervalues culturally feminine traits like interdependence, community, connection, body, emotion, nature, immanence, peace, and life."*¹²⁰ Likeledes har vår vestlige kultur favorisert maskuline moralske tenkemåter som

¹²⁰ Jaggar: "Feminist Ethics", 1992, her gjengitt etter Tong and Williams 2007.

vektlegger *regler, universalitet og upartiskhet* fremfor feminine moralske tenkemåter som vektlegger *relasjoner, partikularitet og partiskhet*.¹²¹

Feministisk etikk finnes i mange varianter og undergrupper.¹²² Her skal kort fremheves to viktige arbeider og hyppige referanser i moderne moralfilosofisk debatt, nemlig Carol Gilligans bok *"In a Different Voice: Psychological Theory and Womens Development"* fra 1982 der hun tar et oppgjør med Lawrence Kohlbergs berømte teori om moralsk utvikling, og Nel Noddings bok *"Caring"*, opprinnelig fra 1984 (ny utgave i 2003).

Nærmere om feministisk etikk

Gilligan baserer sitt arbeid på empiriske undersøkelser av kvinners etiske refleksjon (i motsetning til Kohlberg¹²³ som i hovedsak intervjuet menn). Hun slår fast at det finnes kjønnsforskjeller med hensyn til moralsk utvikling og etisk tankegang, og at dette er årsaken til at kvinner (på dette tidspunkt) scoret lavere enn menn i Kohlbergs skjema over moralsk utvikling. Kjønnsforskjellene består ifølge Gilligan særlig i at menn tenderer til å anse seg selv som løsevne, selvstendige og autonome moralske agenter som adlyder sine valgte etiske prinsipper, mens kvinner i større grad ser seg selv som relasjonelle individer som står i et forhold til andre. De utvikler derfor en etikk om ansvar og omsorg, en etikk som først og fremst sikter mot å opprettholde relasjoner. Den kvinnelige moraloppfatningen er mer kontekstuell og kontekst-spesifikk, og med større rom for empati og emosjoner, mens den mannlige er abstrakt og regelorientert. Kjønnsforskjellene gir seg ifølge Gilligan utslag i at menn er rettferdighetsorienterte, mens kvinner er omsorgsorienterte. (Gilligan 1982)

Et interessant empirisk funn hos Gilligan er at mens (amerikanske) kvinner i dag har tilegnet seg en moralsk språkbruk og tenkemåte som inkluderer rettferdighet, rettigheter og universalisme ved siden av og i tillegg til feminine perspektiver som relasjoner, omsorg og det partikulære, så er menn fortsatt i liten grad i stand til å uttrykke stort annet enn det første.

¹²¹ Ibid.

¹²² Variasjonene er såpass store at det kan være en overforenkling å snakke om feministisk etikk som en enhetlig posisjon. Nel Noddings peker på at noen feminister fremhever liberale verdier som grunnleggende for kvinners rettigheter, mens andre bekjenner seg til sosialistiske og marxistiske posisjoner og fokuserer på undertrykking, klasseforskjeller og frigjøring. Noen feminister er separatister og arbeider for en egen feministisk kultur, mens andre arbeider med en allmenn omsorgsetikk basert på kvinners moralske erfaringer. (Noddings 1997:217). Virginia Held påpeker at noen feministiske moralfilosofier bekjenner seg til en kantiansk tradisjon, andre er tilhengere av utilitaristiske tenkemåter, mens hun selv argumenterer for et klart brudd med de klassiske dominerende moraloppfatninger. (Held 2006:25)

¹²³ Jfr. omtale av Kohlberg i kap.4.1.

Kan en omsorgsetikk løftes opp fra den private sfære og de individuelle forhold og bli en sosialetikk? Etter Gilligans mening: ja. Hun skriver om ”universal care”, som innebærer en omsorg også rettet mot fremmede, og som utfordrer institusjoner og berører strukturelle problemstillinger. Dette innebærer en generalisering av omsorgsmottakere som gjør at også Gilligan må forholde seg til rettferdighetskrav. Hvilket forhold det så er mellom omsorg og rettferdighet er et stort tema i diskusjonen rundt feministisk etikk generelt og Gilligans etikk spesielt (se f eks Steiner og Okrush 2006:108ff; Clement 1996).

Gilligan er blitt kritisert for å presentere kjønnsmessige stereotypier, og for at hun i så måte faller i den samme grøften som Kohlberg, bare på motsatt side av veien (Tong 2007, Clement 1996:49-50). Hun er blitt kritisert for å overse variasjoner knyttet til kultur, etnisitet og klasse, samt historiske og materielle omstendigheter. Gilligan selv understreker at hun først og fremst beskriver tematiske forskjeller i etisk tenkning, der kjønnsforskjellene ikke må tolkes absolutt.¹²⁴ Gilligan har også måttet tåle kritikk for selve det metodiske grunnlaget for sin forskning. Flere har pekt på manglende åpenhet omkring og dokumentasjon av empiri.¹²⁵

Nel Noddings tar sitt utgangspunkt i det hun anser som et etisk grunnfenomen: Mors omsorg for sitt barn. Dette er kjennetegnet (blant annet) ved at omsorgsgiver ikke verken bedømmer eller evaluerer, men bare *responderer* - og identifiserer seg med den omsorgstrengendes behov. Dette er ifølge Noddings et gjenkjennelig og allment livsfenomen som lærer oss noe om menneskets vesen som grunnleggende relasjonelt. Vi er ugjenkallelig forbundet med andre individer, og denne fundamentale beslektetheten (relatedness) er kjernen i menneskets væren.

I am not naturally alone. I am naturally in a relation from which I derive nourishment and guidance. When I am alone, either because I have detached myself or because circumstances have wrenched me free, I seek first and most naturally to reestablish my relatedness. My very individuality is defined in a set of relations. This is my basic reality. (Noddings 2003:51)

I en språkdrakt som ikke så lett lar seg oversette til norsk, tegner Noddings et skille mellom ”*caring for*” og ”*caring about*”. Vi bryr oss om (*care about*) så mangt, men det er det

¹²⁴ ”The different voice I describe is characterized not by gender but by theme. Its association with women is an empirical observation, and it is primarily through women’s voices that I trace its development. But this association is not absolute, and the contrasts between male and female voices are presented here to highlight a distinction between two modes of thought and to focus a problem of interpretation rather than to represent a generalization about either sex.” (Gilligan 1982:2)

¹²⁵ Vanacker and Breslin 2006:198, Held 2006:27. Jfr. også http://en.wikipedia.org/wiki/Carol_Gilligan (sist besøkt 20.04.08) hvor metodekritikken mot Gilligan omtales.

første (*caring for*) som innebærer omsorg. I sitt hovedverk "Caring" fra 1984 (2003) skriver hun:

I have brushed aside "caring about" and, I believe, properly so. It is too easy. I can "care about" the starving children of Cambodia, send five dollars to hunger relief, and feel somewhat satisfied. I do not even know if my money went for food, or guns, or a new Cadillac for some politician. This is a poor second-cousin to caring. "Caring about" always involves a certain benign neglect. One is attentive just so far. One assents with just so much enthusiasm. One acknowledges. One affirms. One contributes five dollars and goes on to other things. (Noddings 2003:112)

Det er i forhold til det individuelle, partikulære individ at "care" hører hjemme; det er ikke snakk om et ubestemmelig engasjement for "noen" der ute.

Både enkeltmennesker og institusjoner har i følge Noddings ansvar for å innta et "caring-for"-forhold i enhver situasjon der dette er mulig. Noen ganger inntar vi naturlig en slik holdning, for eksempel i våre nære private relasjoner. Andre ganger må den skapes. Og det er her *institusjonene* - i henhold til Noddings og slik jeg forstår henne - har et ansvar for å drive sin praksis slik at 1) individuelle potensielle omsorgsmottakere blir sett og forstått, og 2) at profesjonelle yrkesutøvere kan innta omsorgsgivende relasjonelle posisjoner så ofte som mulig. (Dette betyr ikke at omsorg behøver være institusjonens eneste formål.)

Et nøkkelbegrep hos Noddings er "*engrossment*", et uttrykk som er vanskelig å oversette men som impliserer både *opptatthet av og forståelse for* et annet menneskes situasjon (engross = konsentrere seg, vise total oppmerksomhet, bli oppslukt av. Involverer et følelsesmessig engasjement). En slik oppmerksomhet er en forutsetning for å kunne vurdere hvilken omsorg og hvilken handling som vil være passende i den konkrete situasjonen. Men forståelse og innlevelse er ikke nok. Den neste forutsetningen er det Noddings kaller "*motivational displacement*", altså en bevisst overføring av motivasjonen for handlingen bort fra seg selv og over til omsorgsmottakerens interesser og premisser. I dette fremkommer også kontrasten til dydsetikken.

Noddings plasserer seg selv i klar opposisjon til Kant. Hun mener at den kantianske etiske tradisjonen bygget på individuell autonomi, universell gyldighet og den rasjonelle argumentasjonens herredømme har begrenset moralen til et sett av plikter, uten tilstrekkelig rom for en kontekstuell, situasjonsbestemt og impulsiv respons på enkeltindividers behov.¹²⁶

Også Noddings har naturlig nok møtt motsigelser og kritikk. Blant innvendingene er at hennes omsorgsetikk er personlig, apolitisk og uegnet til problemstillinger på samfunnsnivå.

¹²⁶ Noddings 2003: 1; Vanacker og Breslin 2006:199

”Noddings caregiver cannot care for large numbers of people” (Steiner and Okrusch 2006:108). Noddings blir beskyldt for å være ”politisk naiv”, og for å for lett gi avkall på individets autonomi (ibid:107). Men også fra et feministisk ståsted side har Noddings møtt motbør. Et synspunkt er at Noddings forstørker og idealiserer relasjoner som bør være tidsbegrenset og foreløpige (mor-barn-relasjonen, lærer-elev-relasjonen), og at hun således faktisk bidrar til å befeste ulikhet, avhengighet, asymmetri og uønskede maktforhold.¹²⁷

Omsorgsetikken fremstår som et interessant relasjonsetisk bidrag også til journalistikkens normative framing. Det melder seg imidlertid to spørsmål.

- Er det mulig å se helt bort fra rettferdighet?
- Er omsorg en dyd? Blir ikke omsorgsetikken i så fall en variant av dydsetikken?

I følgende avsnitt skal vi besvare disse to spørsmålene.

4.3.4 Omsorg og rettferdighet

Hvilke følger får det når vi bringer omsorgsetikken inn i samfunnsliv og politikk? Det får store konsekvenser, ifølge Virginia Held:

I argue that as we see the deficiencies in the contractual model of human relations within the household, we can see them also in the world beyond and begin to think about how society should be reorganized to be hospitable to care, rather than continuing to marginalize it. We can see how not only does every domain of society need transformation in light of the values of care but so would the relations between such domains if we took care seriously, as care would move to the center of our attention and become a primary concern of society. Instead of a society dominated by conflict restrained by law and preoccupied with economic gain, we might have a society that saw as its most important task the flourishing of children and the development of caring relations, not only in personal contexts but among citizens and using governmental institutions. We would see that instead of abandoning culture to the dictates of the marketplace, we would make it possible for culture to develop in ways best able to enlighten and enrich human life. (Held 2006:18)

Også i sine feministiske varianter og begrunnelser er relasjonsetikken et radikalt alternativ til en kantiansk deontologisk rettferdighetstradisjon. Den prioriterer *partikularitet* og *individuelle relasjoner*, og setter dette opp mot *universalitet*, *rettferdighet* og *upartiskhet*.

Relasjonsetikken står for øvrig i så måte i klar kontrast også til kontraktteoretikene som f.eks.

¹²⁷ I den svært utbredte boka ”Pedagogisk filosofi” som også er oversatt til norsk, diskuterer Noddings disse innvendingene. Jfr. Noddings 1997:220f.

John Rawls, som i likhet med diskursetikken opererer med autonome separate parter som kommer sammen for å bli enige om rasjonelle prinsipper for rettferdighet.

Men er det mulig å slippe helt unna rettferdighetstenkningen? Det er – som filosofen Michael Slote skriver i et essay om omsorgsetikken ”...*vanskelig å tro at moral på noen måte kan avgrenses til nære omsorgsrelasjoner. Det er nå en gang slik at vi lever sammen i større sosiale enheter, og vi kan ikke være nær – ikke en gang stifte bekjentskap med – ethvert menneske hvis handlinger og skjebne har moralsk betydning for oss.*” Derfor er det helt nødvendig, fortsatt ifølge Slote, at en omsorgsetikk som påberoper seg å gjelde som individuell og sosial moral, sier noe ”*in its own voice about social and international justice and about how given individuals can realize the virtue of justice*”. (Slote 2007)

Omsorgsetikere har forsøkt nettopp det, å utvide omsorgsetikken utover de nære relasjoner. Den skal omfatte alle som lider. Her har relasjonsteoretikerne en vanskelig begrunnelsesoppgave. Å beholde et fokus på den individuelle ene vil da først sprengne enhvers ressurser og kapasitet, og dernest skape skjevheter som vanskelig kan forsvares moralsk. Det synes klart at omsorgsetikken før eller siden må forholde seg til rettferdighetsprinsipper. Ikke minst gjelder dette i politiske spørsmål.

Både Gilligan og Noddings har de senere år et stykke på vei imøtekommet innvendingene. Noddings åpner opp for at hennes forestilling om ”*caring about*” – som altså ivaretar omsorgsrelasjonen i langt mindre grad enn ”*caring for*”, jfr. ovenfor – bør ha en noe høyere status enn hun gav uttrykk for i sitt hovedverk i 1984, fordi det kan ivareta helt nødvendige rettferdighetshensyn. ””*Caring about*” *becomes a sense of justice; it is important, and often it is the only form of caring available to us.*” (Noddings 1999) Men Noddings vil ikke fravike sin vektlegging av relasjonen og ikke rettferdighetstenkningen som det etisk grunnleggende.

Ulike forslag har vært lansert med hensyn til hvordan forholdet mellom omsorg og rettferdighet bør forstås. For noen handler det om vektlegging. Andre mener at omsorgshensyn ganske enkelt kan legges på toppen av de klassiske etiske teorier. Atter andre vil gjøre de to tenkemåter gjeldende i hver sine sfærer: rettferdighet bør ha prioritet innenfor lov og jus; omsorg bør ha prioritet i familiens og vennskapets sfære. Her oppstår naturlig nok vanskelige gråsoner (Held 2006: 15ff).¹²⁸

¹²⁸ Særlig interessant her er etter min mening Grace Clement (1996)sitt bidrag til å løse dilemmaet ved å fremheve omsorgsgivers *autonomi* som et kjernepunkt i feministisk relasjonsetikk, det vil si for det første adgangen til å definere seg selv, ikke bare bli definert av andre, og dernest adgangen til kritisk og kontekstuell å vurdere omsorgsmottakers situasjon og behov. Heri ligger en sterk motsetning mellom Løgstrup og Clement. Clement sier (1996:100) at ”omsorg blir forvrengt (distorted) når omsorgsgiver nektes autonomi”.

Mange av omsorgsetikkens forsvarene erkjenner altså behovet for rettferdighetsetiske perspektiver i sosialetikken. Det kan også hevdes at god omsorg faktisk og nødvendigvis inkluderer prinsipper om likebehandling og rettferdighet. De teoretikere vi har vist til, viker ikke i sin fremhevelse av relasjonen som det grunnleggende etiske fenomen, men avviser heller ikke rettferdighetsetiske prinsipper som et supplement. På den annen side vil teoretikere i andre tradisjoner ikke akseptere relasjonsetikken som en helhetlig alternativ moralteori, men åpner gjerne opp for relasjonsetiske anliggende som et supplement til eksisterende tankebygninger. På den måte kan vi på begge sider finne tilløp til en tilnærming: Rettferdighetshensyn inntar omsorgsetikken – og på motsatt side: (partisk) omsorg gis rom som et supplement til rettferdighet.

Den videre debatt om forholdet mellom omsorg og rettferdighet må vi overlate til filosofene. Problemstillingen er ifølge Held (2006:17) ”*a task still being worked on*”. Det er etter undertegneds mening viktig at vi i våre forsøk på å trekke begge hensyn med i et helhetlig syn på profesjonsetikk, ikke taper av syne *kontrasten* mellom de to konsepter. De representerer to fundamentalt ulike tilnærminger til etikk, som begge vil tape sin kraft om de går opp i en høyere enhet.

En konklusjon blir altså at omsorgsetikken som teoretisk ressurs i sosialetikk foreløpig fremstår som noe uferdig. En annen konklusjon til bruk i det herværende prosjekt kan være at relasjonsetikken i feministisk skikkelse synes å være smidigere, mer åpen for andre perspektiver og dermed lettere å anvende i vår sammenheng enn den mer hardcore nærhetsetikken etter Løgstrup og Levinas; dette sett i lys av at presseetikken nødvendigvis også må inkludere rettferdighetsetiske og dydsetiske hensyn.

4.3.5 Omsorg - dyd eller relasjon? En analytisk distinksjon.

Michael Slote er dydsetiker. For ham er omsorg en dyd, likesom rettferdighet er en dyd (Slote 2007). Dermed blir altså omsorgsetikken plassert i en annen og mer etablert moralfilosofisk tradisjon. (Jfr også Steiner and Okrush 2006:108-109, samt Henriksen og Vetlesen 1997 som omtaler feministisk relasjonsetikk under den dydsetiske paraplyen.)

Begge utgangspunkter lar seg selvsagt forsvare. Det er mulig å plassere omsorgsetikk både som en spesifikk relasjonsetikk og som dydsetikk, - det kommer an på hvilken teoretisk begrunnelse man gir den; hva man så å si oppfatter som etikkens ”sted”. Som dydsetikk vil

omsorgsetikken være et uttrykk for en karakteregenskap og en indre motivasjon hos den moralske agenten, og omsorg vil være en blant mange dyder. Som relasjonsetikk finner omsorgsetikken sin begrunnelse et annet sted, nemlig hos den omsorgstrengende andre, og i relasjonen mellom omsorgsgiver og omsorgsmottaker.

Slote ønsker imidlertid å være åpen for omsorgsetikken og den feministiske etikkens anliggende, og han mener den har gitt viktige korrektiver til det dominerende maskuline autonome kantianske rettferdighetsprinsippet. Men han anbefaler sterkt relasjonsetikerne å gi opp sine ambisjoner om å begrunne moralen utelukkende i relasjonen og lansere relasjonsetikken som en helhetlig tankebygning uavhengig av andre moralteorier. Slote mener det i stedet vil innebære store fordeler med hensyn til teoretisk klarhet å anse relasjonsetikken som en *dydsetikk*. Da vil dens positive anliggende bli bevart, og dens begrunnelsesmessige svakheter unngått.

This involves treating the ethic of caring as a kind of virtue ethics, as based in a certain personal virtue. But that virtue is one that reaches out toward the other and in a psychological sense – or by way of intentionality – involves connection with other people (of a kind one typically does not find in so-called masculine moral philosophies). It is just that the connection forged or sought is not the source of moral value and that the personal attitude that reaches out to the other seeks to create connection is. Understood as pure virtue ethic, the ethic of caring is still very much on the side of connection with others, rather than founding morality on our separateness from and autonomous rights against others. (Slote 1999)

Noddings har svart på Slotess argumenter. Hun har ingenting imot at omsorg i vår dagligtale og vårt moralske språk omtales som en dyd (når vi for eksempel snakker om omsorgsfulle foreldre, en omsorgsfull lege o.l.). Men dette er etter hennes mening ikke det beste *teoretiske* utgangspunktet. Det finnes etter hennes mening i *relasjonen* og ikke i den ene partens motivasjon.¹²⁹ (Noddings 1999). Virginia Held argumenterer på sin side historisk og peker på dydsetikkens konservative tendenser ved at den finner de etiske dyder i kulturelle konvensjoner og tradisjonelle samfunnsformer, patriarkalske sådanne. Omsorgsarbeid har visse ganger vært den tradisjonelle Man of Virtue sitt fremste kjennetegn. Den feministiske relasjonsetikken vil bryte med dette og skape noe nytt. (Held 2006)

Det har innenfor store deler av så vel teoretisk moralfilosofi som praktisk profesjonsetikk vært en økende forståelse for og anerkjennelse av omsorg og ansvar som vesentlige og (i vestlig

¹²⁹ Hennes begrunnelse for dette ligger i en oppfatning av at omsorgsmottakeren faktisk bidrar til den moralske relasjonen. Omsorg er ikke et individuelt prosjekt fra omsorgsgivers side. Dette gjelder i alle situasjoner, fra det hjelpeløse nyfødte barnet i sitt forhold til mor, til studentens forhold til sin lærer. Jeg har valgt å ikke gå inn i denne Noddings begrunnelse i polemikken med dydsetikken. Poenger her er kun å konstatere at omsorg også selvsagt kan plasseres i et dydsetisk skjema.

moralfilosofisk tradisjon) tidligere underkjente moralske perspektiver. Men det er fortsatt klare skillelinjer i synet på hvilken rolle dette perspektivet spiller: skal det anses som et tillegg til – vi kan si en utvidelse og berikelse av – en rettighetsbasert og rettferdighetsbasert moraltenkning, eller som en egen selvstendig, helhetlig og tilstrekkelig basis for moralsk tenkning. På dette punkt skiller kantianere, kontraktianere og dydsetikere på den ene siden og relasjonsetikere på den andre siden lag.

I sin fremstilling av Løgstrup spør Svend Andersen (1993:166): Er ikke nærhetsetikkens ”spontane livsytringer” egentlig dyder? Svaret er nei, og Andersen begrunner det på to måter: For det første er dydene en oppfatning av om en selv har handlet etisk riktig, og ikke om man hjelper den annen. For det andre kan dyder erverves og oppøves, og er altså ikke spontane.¹³⁰

4.3.6 Relasjonsetikk som presseetikk

Gilligan har ikke – så langt jeg har funnet ut - selv forsøkt å anvende relasjonsetisk teori på profesjonsetikk. Noddings har gjort det i noen grad, men da vesentlig på sitt eget opprinnelige fagfelt som er pedagogikk. Som vi har sett forblir noe uklart hvordan relasjonsetikken med sitt utgangspunkt i den personlige sfære presist kan overføres til den offentlige sfære - som jo er journalistikkens arena. Et problem er at det uendelige antall potensielle relasjoner selvsagt straks vil overstige yrkesutøverens kapasitet og ressurser. Et annet problem er at det i en og samme sak kan være flere kvalifiserte omsorgsmottakere med motstridende interesser.

Vanacker og Breslin (2006) drøfter relasjonsetikkens potensial som journalistisk etikk, og peker på en interessant mulighet til å løse dette problemet. De legger til grunn at omsorg er en begrenset ressurs som bare er mulig å anvende i spesielle situasjoner, - men relasjonsetikkens karakter av å være nettopp partikularistisk gjør faktisk en slik selektiv anvendelse mulig. De mener at en slik mellomposisjon (*”intermediate position”*) er eneste mulighet for at relasjonsetikk kan ha noen praktisk relevans for journalistikken: Omsorg er en begrenset ressurs som bare kan ytes overfor visse mennesker i visse situasjoner.

¹³⁰ Også den feministiske filosofen Virginia Held understreker i sin bok *”The Ethics of Care”* at omsorgsetikken er en selvstendig moralfilosofisk teori som står på egne ben, og at den er et alternativ til dydsetikken. (Held 2006:19)

Hvilke mennesker og hvilke situasjoner? Her støtter Vanacker og Breslin deg på den feministiske filosofen Grace Clement, som har gitt et substansielt bidrag til rettferdighetsomsorg-debatten i USA.¹³¹ Clement minner om at omsorgsetikken er basert på *sårbarhet*. Og mennesker kan vise seg som sårbare ikke bare i den private sfære, men også i den offentlige (Clement 1996:73). Nettopp dette kan være åpningen for relasjonsetikken inn i offentligheten og i journalistisk profesjonsetikk. ”*We believe that this concept of vulnerability provides the best anchor point for a care-based approach to journalism. For example, when dealing with children, crime victims or people who did not seek the media spotlight (...), care based concerns should play a role in the ethical decision process.*” (Vanacker and Breslin 2006:204).

Dette er et ståsted som ligner konklusjonen som jeg argumenterte for i kap. 4.3.2 ovenfor, i omtalen av den løgstrupske nærhetsetikk: Omsorgskravet overfor individer trer inn i yrkesetikken i visse situasjoner, i unntakssituasjoner, der journalisten møter den individuelle andre i en for vedkommende personlig sårbar situasjon.

Vanacker og Breslin (2006:204) oppfatter sårbarhet som noe som oppstår når et menneskes interesser er avhengig av andres beslutninger eller handlinger. Dette står for meg som en altfor bred definisjon. Det er nødvendig å avgrense begrepet sårbarhet til å gjelde menneskets personlige livssituasjon, og det må stå noe vesentlig på spill. Enhver informasjonskonsulent som skal lansere et produkt i pressen, er på et vis avhengig av andres beslutninger og handlinger. Men dette er ikke sårbarhet i nærhetsetisk forstand. Sårbarhet må begrenses til en personlig sårbar situasjon der skadepotensialet er betydelig.

En observasjon om norsk presseetikk

Jeg vil hevde at omsorgsetikken allerede er en del av journalistikken og presseetikken. Det er nok å vise til navnet på den norske presseetiske plakaten for å begrunne det. Journalisten skal i henhold til denne kodeksen ”være varsom” slik at hun unngår å påføre enkeltmennesker unødige skade og belastning. Journalisten skal legge vekt på omtanke og hensyn overfor ofre og pårørende. På en rekke punkter i den formulerte presseetikken er det nettopp hensynet til

¹³¹ Feministisk filosofi har på ulike måter utfordret den tradisjonelle dikotomien mellom *det private* og *det offentlige* og de konvensjonelle praktisk-etiske følgene av dette skillet. Ikke minst har man fokusert på hvordan den private sfære inneholder politiske aspekter, og at rettferdighetsetiske hensyn derfor må supplere omsorgsetikken i den private sfære. Grace Clement slutter seg til dette, men hun gjør i tillegg den samme refleksjonen motsatt vei: Den offentlige sfære inneholder vitterlig private aspekter og situasjoner, og derfor må omsorgsetikk supplere rettferdighetsetikken her. (Clement 1996:69)

det berørte enkeltmennesket som fremheves. Slik har det alltid vært, siden Vær Varsom-plakaten ble formulert første gang i 1936.

Spørsmålet er om dette aspektet vært vektlagt *tilstrekkelig*, eller om det står for svakt i forhold til rettsferdighetsetiske perspektiver. I norsk presseetisk debatt de senere år har flere tatt til orde for å tydeliggjøre og styrke omsorgsetiske perspektiver i presseetikken. Vi har nevnt Oltedal og Rasmussen ovenfor. I Østnor og Lundes undersøkelse av etiske normer i mediebedriftenes statutter og formålsparagrafer, fant de et fyldig spekter av holdningskrav til journalistene - men de fant også en påfallende mangel:

Det som ser ut til å mangle helt, er etiske normer hvor også følelsesmessige aspekter er involvert, for eksempel innlevelse, medfølelse og empati. Fravær av slike krav til mediefolks innstillinger er bemerkelsesverdig, og gjør at man ikke har noen etisk beskyttelse mot eventuelle tendenser til kynisme. (Østnor og Lunde 1998:88)

I den såkalte Hedrum-rapporten, som peker på årsaker til at det oppstod sterke konfrontasjoner mellom pressekorpsset og bygdefolket under dekningen av en drapssak i Vestfolk, heter det i konklusjonene:

Det må ikke bli slik at ufølsomhet er en del av en profesjonell journalistisk yrkesholdning. Faren er nemlig til stede. Den journalistiske profesjonsetikken synes å dyrke den uavhengige, uberørte, distanserte, kjølige observasjonen av en hendelse, og har lite rom for empati, for omtanke, innlevelse og medfølelse. (...) Vær Varsom-plakaten fremhever begreper som "omtanke" og "hensyn". Likevel er dette perspektiver som har lett for å komme i bakgrunnen i forhold til andre trekk ved profesjonsetikken. Journalistisk profesjonalitet blir forstått som at man holder følelsene på avstand og unngår et personlig engasjement: man inntar i stedet en rasjonell, "objektiv", "uavhengig" holdning til saken man jobber med. (Brurås og Røsland 2000:48f).

Det er vanskelig å si i hvilken grad slike tanker har fått gjennomslag i pressens yrkesetiske holdninger og arbeid. Enkelte tegn tyder på større lydhørhet for omsorgsetiske aspekter. For eksempel er det kommet inn i Vær Varsom-plakaten en ny formulering om å "opptre hensynsfullt i den journalistiske arbeidsprosessen". Teoretisk må dette betraktes som en styrking av en omsorgsorientert relasjonsetikk, på bekostning av den klassiske rettferdighetsinspirerte liberalistiske presseideologien.

4.3.7 Nærhetsetikk: Momenter til analysen

Rasmussen har en treffende nærhetsetisk begrunnet kritikk av journalistikken:

Tidvis har journalistene et nært forhold til mange av sine mektige kilder. De møtes i uformelle sammenhenger der det knyttes lojalitetsbånd som kan vanskeliggjøre kritisk journalistikk. Men problemet er stort også i motsatt retning, denne gang i forhold til kilder med lav status, ofte dypt ulykkelige mennesker. Da er ikke problemet nærsynthet, men distanse, at journalistene gjør seg døve og blinde for andres sorg og lidelse for å følge profesjonelle krav om å gå til bunns i sakene, uansett. (...) Avstanden kan virke for liten i forhold til makten og for stor i forhold til avmakten. (Rasmussen 2001:167)

I et nærhetsetisk perspektiv er det ikke i møte med de mektige at vi møter den radikale fordring og pålegges ansvaret. Det er ikke der journalisten møter "Den Andre" (Løgstrup) eller Ansiktet (Levinas); - der møter journalisten bare en rolle, og dermed "Den samme". Det er i helt andre situasjoner at journalisten møter "Den Andre", nemlig der et menneske står fram som seg selv. Dette er unntakssituasjonene, "sårbarhets-situasjonene".

Spørsmål til vårt materiale blir da:

- Finnes det et sårbart enkeltmenneske i saken? Evt. hvem?
- Ser aktørene (redaksjonen, PFU) dette enkeltmennesket? Det vil med nærhetsetiske termer si: Ser aktørene *Den Andre*, eller ser de bare en representant; en kategori; *Den Samme*?
- Forventes det av journalisten en moralsk respons som ikke bare innebærer å følge en regel, men som også innebærer en bred og kontekstuell fornemmelse av den partikulære situasjonen og dens unike fordring? Er her rom for detaljer? Tillates journalisten å føle?

Alt etter materialets innhold og den enkelte saks karakter kan det også være mulig å stille relevante oppfølgingsspørsmål:

- Blir enkeltmenneskets interesser og behov underordnet dramaturgiske hensyn og krav?
- Blir det – i PFU-uttalelsen eller i redaktørens svar - forventet en omsorgsfull holdning fra journalistens side? Overfor hvem? I hvilken grad? Hva innebærer denne konkret? Hva er det som skal ytes?
- Hvordan er avveiningen og prioriteringen mellom et nærhetsetisk perspektiv og andre etiske tilnærminger?

Kapittel 5

Materiale og metode

Dette kapitlet inneholder en beskrivelse av materialet som ligger til grunn for den følgende analysen, samt en omtale av metodiske spørsmål knyttet til analysen.

Materialet i dette prosjektet er PFU-saker fra perioden 1972-2006, nærmere avgrenset til *kriminalsakene* som utvalget behandlet i disse årene. Dette materialet består av i alt 602 saker. På de neste sidene vil jeg presentere noen enkle kvantitative data om materialet. Som tidligere nevnt er formålet med dette prosjektet noe ganske annet enn en kvantitativ analyse. For oversiktens skyld er det likevel nyttig å tallfeste materialet og empirien som ligger i bunnen og som er utgangspunktet for den senere kvalitative tilnærmingen.¹³²

5.1 Klage tilfanget 1972-2006

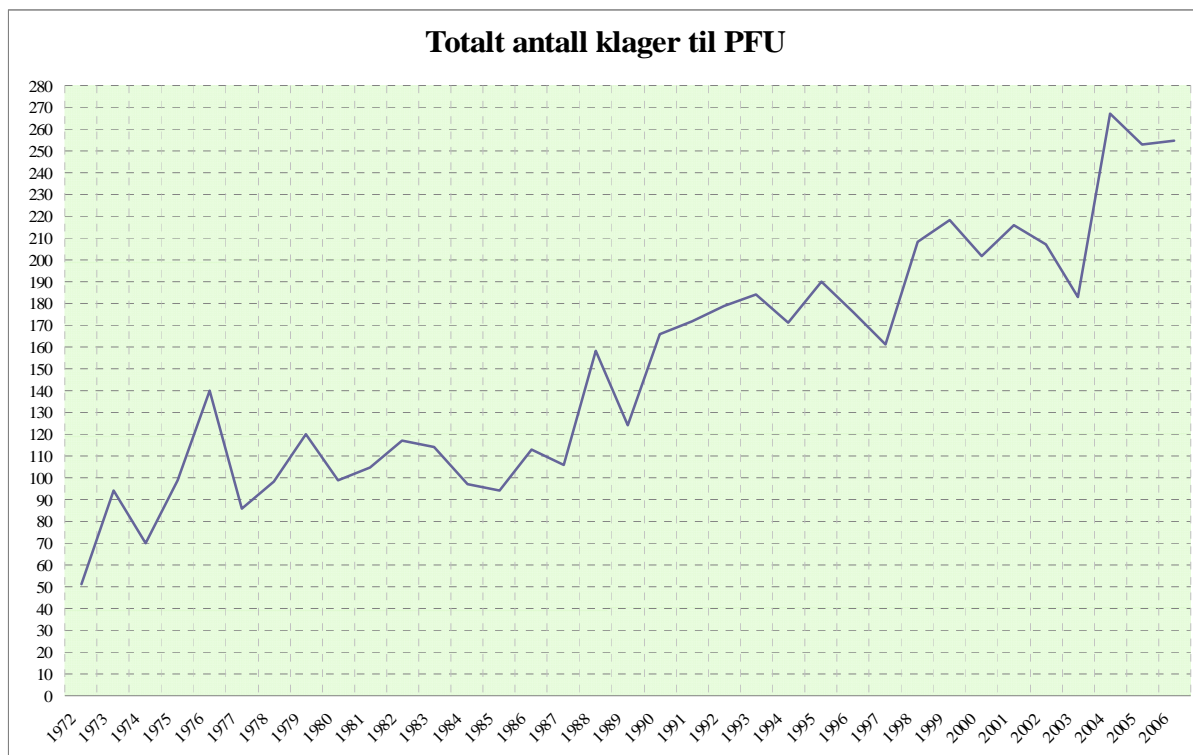
Pressens Faglige Utvalg har siden nyordningen i 1972 og fram til utgangen av 2006 mottatt i alt 5.293 klager.

Et overblikk over perioden viser at klagestrømmen til PFU var relativt stabil og svakt økende på 1970- og 80-tallet, mens økningen ble sterkere fra slutten av 1980-tallet og fram til i dag.

¹³² For årene fra 1972 til og med 1990 er arbeidet basert på en gjennomgang av PFUs originaldokumenter og saksmapper som er samlet i et privatarkiv i Riksarkivet. For årene fra og med 1991 er det basert på eget arkiv over publiserte PFU-saker og -uttalelser. Tallene er kontrollert opp mot PFU-basen på nettet som også går tilbake til 1991 (www.pfu.no).

Ser vi på statistikken for det enkelte år, varierer antall klager sterkt. Lavest klageinngang i vår periode var det i 1974, med 70 klager.¹³³ To år senere, i 1976, kom det inn 140 klager, før tallet igjen sank til 86. ”Rekorden” fra 1976 stod helt fram til 1988 da utvalget mottok 158 klager.

I 1998 passerte antall klager 200, og 2004 er det året i vår periode da det ble registrert flest klager, nemlig 267.¹³⁴

Figur 1: Kurven viser utviklingen i antall klagesaker som PFU mottok i årene 1972-2006.

De store variasjonene fra år til år kan ha flere forklaringer. En forklaring er åpenbart at forekomsten av kontroversielle og pressetisk utfordrende enkeltsaker i nyhetsbildet – og dermed potensialet for ”overtramp” - varierer år for år. Her er variasjonene tilfeldige. Mer interessant er den langsikte og markante økningen i klagesaker som har funnet sted i perioden. En enkel og etter min mening forfeilet forklaring på dette er at ”pressen blir stadig verre”. Jeg vil senere vise eksempler på at så ikke er tilfelle på presseetikkens område. En mer sannsynlig forklaring er at klageordningen er blitt stadig mer kjent blant publikum, både gjennom aktivt

¹³³ Bortsett fra 1972, da det i denne oversikten er registrert 51 klager. Men dette gjelder bare for en del av året, nemlig fra det tidspunktet da den nye organiseringen av klagesystemet trådte i kraft.

¹³⁴ I 2007, som ikke er med i denne studien, gjorde klagetilstrømmingen et markant hopp til 314 mottatte klager.

informasjonsarbeid fra pressens side¹³⁵ og gjennom medieomtale av enkelte PFU-saker.¹³⁶ Omtale av klagesaker fører til flere klager. Andre forklaringer kan være samfunnsendringer som gjør at folk føler at de rammes sterkere av negativ presseomtale, og at klageviljen hos publikum er blitt større. Det kan også tenkes at publikum er blitt mer kritisk til pressen i løpet av perioden.

5.1.1 Uttalelser fra PFU 1972-2006

Pressens Faglige Utvalg har behandlet og kommet med uttalelse i 2.616 saker, altså i nokså nøyaktig halvparten av klagesakene. De øvrige klagen har ikke nådd frem til full behandling, men er blitt stoppet underveis av ulike grunner. De mest vanlige årsakene til dette er at klagen avvises av formelle grunner fordi den faller utenfor PFUs kompetanseområde eller er foreddet; den avvises av sekretariatet fordi det åpenbart ikke foreligger brudd på god presseskikk ("forenklet saksbehandling"); det oppnås en minnelig ordning mellom klager og redaksjon; klagen blir trukket underveis osv.

Andelen behandlede saker av det totale årlige klagetilfanget viser klare variasjoner gjennom perioden. Her går utviklingen i tre faser: I årene fra 1973 til 1979 lå antall uttalelser på om lag 50 prosent av antall klager. I 1980 blir imidlertid bare 34 av 99 klager behandlet, og de påfølgende årene holder dette mønsteret seg. Samtlige år fra 1980 til 1998 (med to unntak) behandler utvalget mindre enn halvparten av innkomne klager, med årene 1981 (29 av 105 klager, 27 prosent) og 1989 (39 av 124 klager, 30 prosent) som "lavmål". I 1998 kom imidlertid andelen behandlede klager over 50 prosent igjen, og dette varte ved gjennom resten av vår periode.

Dette kan tyde på at saksbehandlingen i Presseforbundet ikke har vært helt konsistent gjennom perioden, men har variert som følge av ulik vurdering og praksis i sekretariatet. Men den varierende behandlingsprosenten kan også være påvirket av utviklingstrekk og endringer i hvilke typer klager som mottas.

¹³⁵ En lang rekke trykte medier, blant dem alle de nyhetsledende, har i løpet av de siste par tiårene innført en praksis der de kontinuerlig informerer om klageadgangen i form av noen faste linjer i sin "kolofon". Mange nettbaserte medier gjør tilsvarende.

¹³⁶ PFUs vedtekter har helt siden nyordningen i 1972 forpliktet medier som får en fellende uttalelser mot seg til å publisere uttalelsen. I tillegg har vi sett en utvikling der utvalgets behandling av profilerte saker i stadig større grad blir gjenstand for en selvstendig nyhetsdekning

5.1.2 Fellelser og ”frifinnelser”

I perioden sett under ett har om lag halvparten av PFUs uttalelser endt med fellelse eller kritikk mot den innklagede redaksjon.¹³⁷ Materialet viser at det foreligger 1360 uttalelser som konkluderer med brudd på god presseskikk eller med kritikk, mens det er 1294 uttalelser med ”frifinnelse”.

Også når det gjelder fordelingen mellom fellelser og frikjennelser er det store sprik fra år til år. Ytterpunkter er 1990 med 56 fellende og 19 frikjennende uttalelser (75 prosent av de innklagede mediene ble felt), og på den annen side 2006 med 55 fellende og 80 frikjennende uttalelser (42 prosent av de innklagede mediene ble felt).

Mer interessant er de langsiktige tendensene med hensyn til fellelser og frikjennelser. Av de 35 årganger som undersøkelsen omfatter, er det overvekt av frikjennende uttalelser i 13 årganger. De tre første er før 1977, mens de ti øvrige er fra 1995 og til i dag. I ti av de siste tolv årene har det altså vært overvekt av frikjennende uttalelser, mens dette ikke forekom i årene 1978-1994.

Tendensen er altså klar: Det er færre klagere som får medhold i PFU i dag enn tidligere. Betyr dette at PFU er blitt strengere? Ikke nødvendigvis. En annen mulig forklaring er at terskelen for å klage er blitt lavere. Om PFU har endret listen for hva som regnes som brudd på god presseskikk, kan ikke leses ut av tallene. For å få svar på det er det nødvendig å gå inn i materialet.

- - - - -

Rammesak: En tabell og noen bemerkninger om tellemåte:

Tabellen nedenfor viser antall uttalelser fra PFU i perioden 1972-2006, både totalt og på kriminaljournalistikk-feltet. I en av kolonnene vises også prosentvis andel uttalelser i krim-saker i forhold til totalt antall uttalelser, for det enkelte år og for perioden samlet.

Noen bemerkninger til tabellen:

- For året 1972 er det kun tatt med de sakene som er behandlet etter at de nye PFU-vedtektene trådte i kraft. Dette skjedde et stykke ut i året – og faktisk midt i et møte. Under utvalgets møte 8.juni 1972 ble først fem saker behandlet i henhold til de gamle vedtektene, og deretter ble åtte saker behandlet etter de nye vedtektene. Dermed var den nye ordningen iverksatt.

¹³⁷ I de senere år har PFU gjennomført et klart skille mellom konklusjonen ”brudd på god presseskikk” og den mildere konklusjonen ”kritikk”. I min oversikt er disse to kategoriene slått sammen. Årsaken er dels at dette skillet ikke er tydelig i første del av perioden, og dels av hensyn til forenkling.

År	Alle saker				Krim saker			
	Antall klager	Antall uttalelser	Antall felt	Antall frikjent	Antall krimuttalelser	Krim i % av uttalelser	Antall felt	Antall frikjent
1972	51	34	17	19	2	5 %	1	1
1973	94	45	27	16	8	17 %	5	2
1974	70	31	18	13	2	6 %	1	1
1975	94	50	22	30	3	6 %	1	2
1976	140	63	33	32	13	20 %	9	4
1977	86	46	22	27	11	24 %	6	5
1978	98	39	22	18	5	13 %	4	2
1979	120	59	32	27	21	36 %	13	8
1980	99	34	17	16	10	29 %	6	4
1981	105	29	14	14	7	24 %	5	2
1982	117	53	36	18	20	38 %	18	3
1983	114	47	27	18	20	43 %	16	4
1984	97	33	17	16	14	42 %	11	3
1985	94	41	27	16	15	37 %	12	3
1986	113	48	32	19	9	19 %	7	2
1987	106	36	21	16	9	25 %	6	3
1988	158	55	42	16	16	29 %	15	2
1989	124	39	27	13	15	39 %	9	6
1990	166	76	56	19	14	18 %	11	3
1991	172	86	56	34	25	29 %	16	9
1992	179	75	45	35	16	21 %	11	5
1993	184	71	46	28	25	35 %	15	11
1994	171	93	49	42	13	14 %	6	7
1995	190	87	38	51	24	26 %	9	15
1996	176	90	48	43	27	33 %	17	8
1997	161	76	33	43	17	22 %	11	6
1998	208	113	46	69	15	13 %	3	12
1999	218	130	68	65	29	23 %	14	15
2000	202	121	55	66	32	24 %	12	20
2001	216	140	58	84	30	22 %	10	20
2002	207	132	63	71	17	14 %	8	9
2003	183	110	52	58	30	27 %	14	16
2004	267	157	78	80	39	25 %	20	19
2005	253	139	58	81	23	16 %	12	11
2006	255	138	58	81	28	21 %	7	21
Totalt	5293	2616	1360	1294	602	23 %	341	263

Tabell 1: Uttalelser totalt og på krim i perioden 1972 – 2006

- PFU opererer i dag med en tredje type konklusjon i tillegg til kategoriene ”brudd” og ”ikke brudd” på god presseskikk, nemlig kategorien ”kritikk”. Jeg har i min oversikt slått denne kategorien sammen med ”brudd”. Årsaken er dels at ”kritikk” må oppfattes som en mild form for fellelse, og dels at den kompliserer en komparativ tidsstudie. Kategorien var nemlig utydelig i første del av vår periode, og ble gradvis en egen tredje kategori.
- Mange av PFUs uttalelser omhandler flere punkter og saksforhold, og utvalget kan i en del tilfeller konkludere med ”brudd” på ett punkt og ”ikke brudd” på andre punkter. Jeg har kategorisert dem som ”brudd” og altså fellende uttalelse når PFU konkluderer med

dette på minst ett punkt, selv om redaksjonen altså blir frikjent på andre punkter. Et unntak kan være enkelte saker i første del av perioden der uttalelsen er lite konsis; kritikken fra PFU kan være så svak og nedtonet og ”frifinnelsen” så dominerende at det er unaturlig å registrere det som noe annet enn ”ikke brudd”. Enkelte uttalelser er for øvrig så uklare at det ikke er mulig å registrere dem verken som brudd eller ikke brudd

- Summen av fellende og frikjennende uttalelser faller ikke alltid sammen med antall behandlede klager. Summen kan være både lavere eller høyere.

En årsak til at den kan bli lavere, er at enkelte saker er registrert som behandlet, men uten konklusjon. Enkelte PFU-uttalelser, særlig fra de første årene, er så nyanserte og ambivalente at det er umulig å kategorisere dem som enten fellelse eller frikjennelse. (Eks. 73-029, 73-056, 80-061, 90-081). Videre finnes eksempler på at utvalget ikke konkluderer fordi påstand står mot påstand i saken (sak 94-007) eller fordi de av andre grunner ikke kan ta stilling (sak 94-076). Det forekommer også at utvalgets konklusjon mangler i arkivmaterialet; det er av ukjente årsaker forsvunnet (sak 74-007, 75-087, 77-043). Alle disse forhold kan bidra til at summen av fellende og frikjennende uttalelser er lavere enn summen i kolonnen for behandlede klager.

Men summen kan også være høyere. Det finnes nemlig et forhold som bidrar i motsatt retning, nemlig tilfeller der PFU kommer med en delt uttalelse (flertall og mindretall). Dette skjer som regel noen få (0-5) ganger i året. Det er registrert i skjemaet som både fellelse og frifinnelse. (Et alternativ her kunne være å bare registrere flertallets uttalelse.)

- Norsk Presseforbund fører også statistikk over PFU-uttalelsene. (Statistikk for årene fra 1999 til i dag ligger på Presseforbundets nettsider¹³⁸, for tidligere år finnes den i form av pressemeldinger og i årsmeldinger.) Presseforbundets statistikk er sammenfallende med min når det gjelder antall klager for hvert år. Men den er ikke sammenfallende i de øvrige kategoriene. Årsaken er to ulike prinsipper for registrering på årstall. Mens Presseforbundet registrerer antall uttalelser, fellelser og frikjennelser som faktisk forekommer et bestemt år, selv om klagen er registrert året før, så følger jeg saksnummeret og registrerer hele saksbehandlingen det året saken er innklaget, og som også saksnummeret tilsier.
- Det kan også være avvik fra min statistikk og den som fremkommer på grunnlag de sakene som ligger i PFU sin database på nettet.¹³⁹
 - Praksisen i PFU har gjennom årene vært noe varierende med hensyn til hvilke saker man har offentliggjort. I perioder har det vært publisert avgjørelser i saker som ble avgjort etter såkalt forenklet behandling. Dette betyr i mange tilfeller at sekretariatet vurderer den innklagede saken som åpenbart ”ikke brudd på god presseskikk”, og informerer klager om dette. I disse tilfellene har det altså ikke skjedd en realitetsbehandling i utvalget, og det foreligger ingen uttalelse fra PFU. For årene 1992-1998 er disse sakene (i hvert fall en del av dem) publisert i PFUs database på linje med de øvrige sakene, men i mitt materiale er de holdt utenfor.
 - PFUs database mangler en del saker som trolig av personvern-grunner er holdt unna offentlighet. Jeg har en del av disse sakene, men jeg har sannsynligvis ikke alle. De jeg har er tatt med i statistikken. Dette gjelder imidlertid uansett så få

¹³⁸ <http://www.presse.no>

¹³⁹ <http://www.pfu.no>

- saker at de har minimal betydning for statistikken. (Eks: 86-068, 91-037, 91-069, 91-154, 92-139, 95-081, 00-163, 03-052).
- Det finnes også saker som er utelatt fra PFU-basen trolig på grunn ren forglemmelse og registreringsfeil (Eks: 91-083, 94-148, 94-162, 94-167, 94-169, 99-118). Også disse sakene er med i min statistikk.
 - Det finnes også enkelte andre registreringsfeil i PFUs statistikk og database. (F.eks. er 92-163 og 93-163 samme sak, 01-078 skal være 01-178, 01-088 mangler vesentlige deler osv.)
- To andre inkonsistenser i PFUs registreringspraksis kan representere feilkilder når materialet brukes i en kvantitativ komparativ tidsstudie:
 - PFU har gjennom perioden varierende praksis med hensyn til nummerering av saker der flere redaksjoner er innklaget for samme forhold. Noen ganger opprettes det én sak på hver redaksjon (Eks. 85-050, dette synes å være tilfelle i de senere år), mens andre ganger opprettes det kun én samlesak på begge/alle de innklagede. (Eks. 73-029, 75-016, 77-033). Jeg har på dette punkt fulgt PFUs nummerering av saker.
 - Det ser også ut som utvalget i sin statistikk i løpet av perioden har endret praksis med hensyn til å telle *delt* uttalelser. Til visse tider har disse blitt registrert både som brudd og ikke-brudd, i andre tider bare i henhold til flertallets konklusjon. Dette fremgår av summen av fellelser og frikjennelser sammenlignet med totalt antall uttalelser i PFUs egen statistikk.

5.2 Krim-saker i PFU 1972-2006

Her er det først nødvendig med en presisjon av hva som menes med kriminalsaker.¹⁴⁰

Dette er ikke opplagt; ulike kriterier kan legges til grunn. Kategoriseringen må i noen grad baseres på skjønn, og det vil alltid finnes saker som er i gråsoner og grenseland.¹⁴¹

¹⁴⁰ PFU sin publisering av klagesaker har siden 1991 – og i korte perioder før det – inneholdt en karakteristikk av ”stoffområde” som klagesaken hører inn under. Hvorfor ikke bruke PFU sin kategorisering? Det er tre grunner til det. For det første er jeg i tvil om hvor konsistent denne kategoriseringen er. Mange av ”mine” saker har PFU-sekretariatet kategorisert som ”krim/justis” eller ”justis/rettssak”, men jeg har også funnet høyst relevante saker under kategorien ”diverse”. For det andre vet jeg ikke hvilke kriterier de ulike saksbehandlerne i PFU opp gjennom årene har lagt til grunn, og hvordan de har håndtert tvilstilfeller. For det tredje mangler denne kategoriseringen i lange perioder før 1991, slik at jeg uansett måtte ha utviklet en egen avgrensning. Da er det ryddig å bruke denne på hele materialet.

¹⁴¹ Kvantitative studier av kriminaljournalistikken har ifølge Pollack (2001:70f) benyttet seg av ulike definisjoner av begrepet ”krim”.

5.2.1 Avgrensninger

Hovedkriteriet for at en sak regnes som kriminalsak, er at den omtaler en hendelse eller et saksforhold som kan føre til – eller allerede har ført til - en strafferettslig reaksjon. Dette er ikke bare knyttet til forhold etter Straffeloven, men også etter andre lover som kan gi hjemmel for offentlig påtale, bøter eller rettsforfølgelse (f.eks. ligningslov, veitrafikklov osv.). Dette innebærer at politi, påtalemyndighet og/eller rettsvesen er eller kan bli involvert i saken.

Saker om politiets arbeid og handlinger vil etter dette som regel måtte karakteriseres som kriminaljournalistikk – men ikke alltid. Noen saker er ikke alvorlige nok til å regnes som kriminalitet selv om politiet er involvert (foreleggssaker, f.eks. fartsbøter, eller PFU-sak 02-043 om tvilsom bruk av fyrverkeri). Jeg har heller ikke tatt med saker der journalister følger politiets arbeid, uten at det skjer kvalifiserte kriminelle handlinger (PFU-sak 04-226, 05-093). Saker som omtaler kriminalitet generelt – politisk debatt, fra et sosialt perspektiv, forskning osv. – regner altså ikke som krim-saker.

Kriteriet ”*kan føre til... en strafferettslig reaksjon*” skal likevel ikke strekkes for langt. Det finnes en rekke PFU-saker som inneholder påstander om mulige straffbare forhold, men der det ikke er eksplisitt nevnt verken politianmeldelse, etterforskning eller rettsforfølgning. Typisk er tilsynssaker der en fagperson er innklaget til en tilsynsmyndighet. Det innklagede nyhetsoppslaget stopper med det, men det kan i teorien tenkes at saken senere også vil bli politianmeldt. Disse sakene er ikke regnet som krim-saker. (Eks. sak 02-059 om en terapeut i Fredrikstad som er innklaget for Statens Helsetilsyn for påstander om trakassering, beføling og slibrig språk; denne er ikke tatt med fordi intet er nevnt om anmeldelse eller etterforskning i saken. Tilsvarende gjelder 98-074 og 02-151. Derimot er 02-070 om en sjøkaptein som ifølge Sjøfartsinspektøren har opptrådt ”grovt uaktsomt” tatt med, fordi rapporten er oversendt politiet som skal etterforske saken.)

Jeg har, dersom ikke spesielle grunner skulle tilsi noe annet, satt terskelen ved anmeldelse og/eller etterforskning. Saker der anmeldelse til politiet er skjedd eller vil skje, eller politiet innleder etterforskning uten anmeldelse, regnes som krim-saker. Dette betyr

- at en del relativt uskyldige saker ut fra dette kriteriet faller utenom. Eks: sak 98-061 om slåssing blant tenåringer; det er på grensen til kriminelt, og saken reiser for så vidt de samme presseetiske problemstillinger som krim-saker, men det skjer verken anmeldelse eller etterforskning, og saken er derfor ikke tatt med. Et annet eksempel er sak 04-190 om

en bonde som anklager naboen for hærverk. Denne saken er av samme grunn ikke tatt med, selv om PFU henviser til regler for ”retts- og kriminalreportasje”.

- Kriteriet medfører at også enkelte saker om mer alvorlig kriminalitet faller utenfor. Et eksempel er sak 05-110 der en mann forteller sin historie om sitt samliv med en voldelig kone. Saken har aldri vært politianmeldt eller etterforsket, og faller derfor utenfor.
- Saker som gjengir *påstander* om straffbare forhold er ikke tatt med, så lenge det ikke er noe som tyder på at saken vil bli anmeldt eller etterforsket. Eks sak 04-095 der flere anonyme kilder påstår at en kommunal toppsjef stjeler bensin fra kommunen.
- Saker om leserbrev med trolig straffbare påstander er ikke tatt med. Eks: 98-055.
- Saker som omtaler en person som ikke selv er beskyldt for straffbare forhold, men som settes i forbindelse med andre mulige kriminelle personer eller forhold, er tatt med. Eks: 04-247. Her er det kriminelle forholdet et hovedelementet i saken.
- Det er også en rekke saker som har et berøringspunkt med kriminalitet, men uten at det mulig strafferettslige aspekt er hovedpoenget i saken. Eks: 02-142, påstand om at barneverntjenesten kjente til seksuelle overgrep. Denne type saker er ikke tatt med.
- Rettsreferater og annet omtale av *sivilsaker* er ikke kriminaljournalistikk, og er ikke tatt med.
- Det finnes også eksempel på at saker som mediene selv kaller krim-sak er valgt bort. Eks: 05-059, en artikkel i BAs serie ”Drap i 100 år”, men denne artikkelen handlet om en beordret likvidering fra motstandsbevegelsen under krigen, og hører således ikke hjemme blant det vi vanligvis mener med krim-saker.

Da kan vi vende tilbake til materialet:

5.2.2 Omfang og andel

Pressens Faglige Utvalg har i perioden behandlet og gitt uttalelse i 602 krim-saker. Dette betyr at 23 prosent av utvalgets totale saksmengde er kriminalsaker.

Antall krim-saker varierer sterkt fra år til år, naturlig nok mest i de første årene da antall klager er relativt få. I 1972 ble bare to krim-saker innklaget, det samme i 1974, men i 1976 gjør antallet et hopp til 13 og i 1979 til 21.

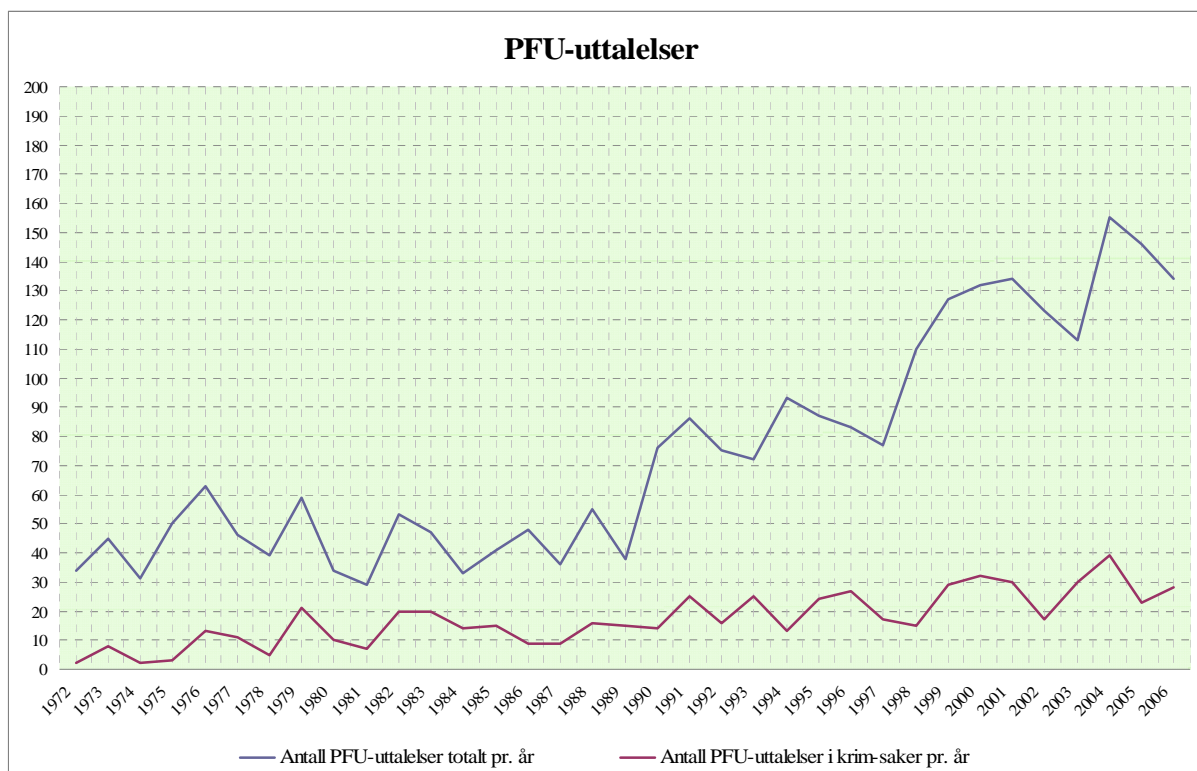
Det er interessant å undersøke om krim-sakenes omfang i forhold til den totale saksmengden i PFU har endret seg systematisk. Her må vi se bort fra de aller første årene da tallmaterialet på det enkelte år er svært lite. Men vi merker oss at det største innslaget av

krim-saker i forhold til totalen fant sted på 1980-tallet. I 1983 ble det behandlet 20 krim saker, noe som er 43 prosent av den totale saksmengden dette året. I 1984 ble det behandlet 14 krim saker, som tilsvarer 42 prosent av alle sakene. Dette er de høyeste verdier for andel krim saker i hele perioden. Også tallene fra 1982, -85 og -89 bekrefter at 1980-årene var det tiåret da krim-sakene utgjorde den klart største andelen av PFU-sakene. Fra 1997 til 2006 har andelen krim-saker utgjort om lag 20 prosent av utvalgets totale saksmengde.

I 341 av krim-sakene har PFU konkludert med brudd på god presseskikk eller kritikk. I 263 av sakene har utvalget konkludert med en frifinnende uttalelse.¹⁴²

På samme måte som for hele materialet, er det altså en overvekt av fellende uttalelser. Men overvekten er noe større på krim-feltet enn for materialet som helhet.

Når det gjelder fordelingen av fellelser og frikjennelser i det enkelte år, er materialet for lite til at det har noen hensikt å forklare forskjeller. Det er på dette punkt heller ikke mulig å spore tendenser over tid som vi kan sannsynliggjøre skyldes annet enn tilfeldigheter.

Figur 2: Diagrammet viser utviklingen i det totale antall uttalelser fra PFU (øverste kurve) og antall uttalelser i krim-saker (nederste kurve) i perioden 1972-2006.

¹⁴² Jfr. ovenfor om hvorfor ikke summen av fellelse og frifinnelsen er identisk med antall uttalelser.

5.2.3 Presseetiske tema i krim-saker

De 602 PFU-uttalelsene som utgjør dette prosjektets materiale, handler om ulike presseetiske tema og problemstillinger. Jeg vil ved hjelp av en tabell vise hvordan uttalelsene fordeler seg på tema, og hvordan fordelingen på de ulike tema har utviklet seg i perioden fra 1972 til 2006. Formålet med dette er kun å gi en oversikt over helheten i materialet, og vise hvilken sammenheng mine utvalgte temaer og cases står i. En nærmere analyse av tabellens kvantitative data faller utenfor dette prosjektets siktemål.

En tematisk klassifisering av Pressens Faglige Utvalg sine uttalelser kan gjøres på mange måter. Jeg har valgt å ta utgangspunkt i Vær Varsom-plakaten. Dette er naturlig fordi PFU som regel henviser til en bestemmelse i VVP som hjemmel for sine uttalelser, noe som gjør det mulig for utvalget å komme med klare ja/nei-svar i klagesaker: Frifinnende eller fellende uttalelser. Det er altså dette faste settet av temaer og regler, formulert i plakaten i alt 41 punkter, som for utvalget representerer ”god presseskikk”.

Men det er ikke slik at PFU *kun* repeterer Vær Varsom-plakaten. Utvalget uttrykker sine argumenter og formulerer sine premisser og konklusjoner også med egne ord, og med varierende nærhet til kodeksens regler og vendinger. Det forekommer også at utvalget fremfører synspunkter relativt uavhengig av Vær Varsom-plakatens formuleringer, og introduserer nye perspektiver. For å fange opp dette, er kategoriseringen i skjemaet nedenfor ikke identisk med punktene i Vær Varsom-plakaten.¹⁴³

I mitt skjema er enkelte av Vær Varsom-plakatens punkter delt opp i flere adskilte temaer, andre er slått sammen til ett tema, noen punkter er fraværende og her er enkelte nye temaer. Dette innebærer at plakaten sin disposisjon og innhold er gjenkjennelig i mitt skjema, men er ikke helt sammenfallende.

For øvrig til skjemaet: Kategoriseringen av de enkelte PFU-sakers tema er nødvendigvis i noen grad preget av skjønn. Her finnes grensetilfeller, tvilstilfeller og gråsoner. Fordi skjemaet kun er ment for oversiktens skyld og de kvantitative data ikke vil bli analysert i dette prosjektet, går jeg ikke nærmere inn på kriterier for registrering av tvilstilfeller. Jeg minner også om at de fleste saker inneholder mer enn ett tema, slik at det samlede antall registreringer langt overstiger antall saker. For enkelhets skyld har jeg konsentrert tidslinjen til femårsbolker. (NB: Skjemaet omfatter både fellende og frifinnende uttalelser.)

¹⁴³ Vær Varsom-plakaten har for øvrig vært gjenstand for flere store endringer, både strukturelt og innholdsmessig, i perioden fra 1972 til 2006.

Tabell 2: PFUs uttalelser i krim-saker i årene 1972-2006 fordelt på tema.

Tema	1972- 1976	1977- 1981	1982- 1986	1987- 1991	1992- 1996	1997- 2001	2002- 2006
Info-oppgaven. Rollespørsmål.							
1. Sakens offentlige betydning. Detaljers relevans.	4	7	5	8	16	15	7
2. Innsynsspørsmål. Offentlighet. Pressens arbeidsforhold.	0	2	2	0	1	0	4
3. For øvrig om info-oppgaven og om pressens samfunnsrolle.	0	1	0	2	3	7	16
Metode, innsamling.							
4. Adferd i innsamling og research. Arbeidsmetoder. Skjulte metoder.	1	1	7	0	7	4	1
5 Premisser for intervju "Klar over virkningene..."	3	1	3	2	7	10	6
6. Anonyme kilder. Kildevern. "Lekkasjer".	0	1	3	0	1	9	6
Korrekte opplysninger. Kildekritikk.							
7. Korrekte opplysninger.	5	12	13	14	33	22	24
8. Dekning for tittel og ingress	1	1	4	5	9	6	9
9. Vinkling, spissing, perspektiv	0	1	1	1	6	2	5
10. Presisjonsnivå	2	3	2	4	6	6	10
11. Dokumentasjon av opplysninger Spekulasjoner og rykter.	3	3	3	9	3	8	7
12. Kildekritikk	0	3	3	8	8	10	14
13. Kildebredde, flersidighet	2	0	0	7	7	12	6
14. Samtidig imøtegåelse, tilsvær	1	0	1	4	16	14	16
15. Rettelser, dementier, beklagelser	3	0	2	7	1	3	12
Personvern ved publisering							
16. Identifisering av mistenkt, siktet osv. (inkl. spørsmål om offentlig person samt unge lovbrøyttere)	16	24	48	35	63	61	76
17. Offerets personvern.	4	6	3	15	7	14	11
18. Private forhold ("privatlivets fred").	7	12	7	12	14	22	16
19. Hensyn til pårørende	3	3	8	2	6	15	8
20. Eksponering av barn	2	0	3	2	2	2	12
21. Omtale av selvmord i kriminalsak	2	3	0	4	1	1	1
Rettsikkerhetsspørsmål							
22. Forhåndsdom	5	8	15	12	9	25	22
23. Annet (forhåndsprosedyre; intervju med vitner; utfall av tidligere omtalt sak)	1	2	6	5	0	6	2
24. Omtale av gamle og sonete lovbrudd	3	6	4	5	8	10	7
Sjangerspørsmål							
25. Blande fakta og kommentar	0	4	2	0	0	0	1
26. Satire. Humor. Latterliggjøring.	0	5	1	2	0	0	0
Visuell presentasjon							
27. Dimensjonering.	2	4	2	4	9	5	14
28. Annet (bilder, grafikk, redigering ol)	1	2	7	5	8	7	6

5.3. Utvalg av tema og cases til analysen

Denne studiens materiale består av dokumenter. Studien er en dokumentanalyse. Men det er ikke dokumentene i seg selv som er studiens formål. Dokumentene er ressurser for å forstå en institusjons etiske posisjon. Utvalg og håndtering av materialet må bestemmes i lys av dette formålet.

Prosjektets materiale er stort. De 602 uttalelser fra PFU, samt tilhørende erklæringer fra innklagede redaktører, kan alle i mer eller mindre grad fortelle noe om hvilke moralfilosofiske posisjoner som kommer til uttrykk i gjeldende presseetikk. En likeverdig håndtering av samtlige saker vil innenfor rammene av et håndterlig prosjekt innebære få og standardiserte målepunkter som i liten grad utnytter teoritilfangets analytiske rekkevidde. For å gripe og forstå tekstenes (etiske) meningsinnhold, er det nødvendig å finne veier inn i dybden av materialet. Det er nødvendig å velge ut deler av materialet for nærmere kvalitativ analyse. Min vei inn i materialet skjer ved hjelp av fem gjennomgående temaer samt fire utvalgte cases.

5.3.1 Fem tema

De fem gjennomgående presseetiske temaene som vil bli fremhevet og belyst ut fra teoritilfanget er:

- *Informasjonsoppgaven*
- *Kildeetikk*
- *Forhåndsdom*
- *"Presentasjon". Dimensjonering, det visuelle, estetikk.*
- *Privatlivets fred*

Disse temaene dekker ikke hele feltet av presseetiske spørsmål i kriminaljournalistikken, men de gir på hver sin måte innganger til å forstå pressens etiske tenkemåte. De utgjør et strategisk utvalg av tema, og de er valgt fordi de fra ulike vinkler og perspektiver kan belyse denne studiens overordnede problemstilling, nemlig spørsmålet om det finnes diskursetiske, dydsetiske eller nærhetsetiske elementer i den presseetiske refleksjon. De fem temaene utgjør en rimelig spredning innen kriminaljournalistikkens etiske felt. Temaene reiser hver sine etiske spørsmål som alle er sentrale i kriminaljournalistikken, og de representerer dessuten

ulike faser i den journalistiske arbeidsprosess: rolleforståelse, innsamling/research, redigering og publisering.

En viss overlapping finnes mellom de fire temaene. Dette er vanskelig å unngå, fordi journalistikkens ulike bestanddeler griper inn i hverandre. Enhver kategorisering fremhever visse egenskaper og tildekker andre. Selv om både forhåndsdom og hensynet til privatlivets fred i hovedsak reiser spørsmål av publiseringsetisk art, kan de også inkludere kildeetiske problemstillinger.

Hvorfor ikke ta med det mest diskuterte og hyppigst forekommende temaet, nemlig spørsmålet om identifikasjon av mistenkte, siktede og domfelte? Hovedgrunnen er at PFUs uttalelser på nettopp dette punkt har vært gjenstand for flere tidligere studier, om enn fra et noe annet perspektiv (Fremo 1994, Kvam og Røssland 1998). Dessuten er det ikke slik at hyppig forekomst nødvendigvis betyr klarere lys på dette prosjektets problemstilling. For øvrig står spørsmålet om identifikasjon sentralt i minst ett av de fire casene som er valgt ut til nærmere analyse, og det berøres også andre steder i analysen.

5.3.2 Fire cases

Case-studier gir anledning til fordypning i enkelttilfeller. Fordelen med case-studium som metode er at den gir oss anledning til å fange inn den partikulære situasjon i hele sin kompleksitet, nyanserikdom og mangfoldighet. Ikke bare enkeltheter og utvalgte tema og faktorer men *helheten* i caset blir studert. Metoden er derfor på en og samme tid både mikro-orientert og holistisk: studieobjektet er en konkret situasjon på mikroplanet, men *denne* situasjonen fanges i alle sine fasetter. Satt inn i en kontekst kan case-studier generere kunnskap om og gi forståelse av større strukturer og sammenhenger. (Gentikow 2002. Jfr. også Østbye m.fl. 2007:238f)

Case-studier gir på en særlig måte åpning for en refleksiv prosess der vi veksler mellom teoretiske prinsipper og praktiske løsninger, mellom abstrakte modeller og nyhetsjournalistikkens konkrete kontekst.

Casene i dette prosjektet er ikke tilfeldig valgt. De utgjør et selektivt strategisk utvalg. De er valgt ut med samme begrunnelse som ovenfor: fordi de er egnet til å kaste lys over avhandlingens problemstilling. De er valgt fordi de er informative og har tilstrekkelig innholdsrikt materiale og substans til å synliggjøre presseetiske prioriteringer og refleksjoner. (Dette gjelder ikke nødvendigvis selve PFU-uttalelsen, den kan være kortfattet og summarisk, men refleksjonene kan også fremkomme i tilsvaret fra den innklagede redaksjon.)

I forhold til prosjektets totale materiale som består av en sammensatt og mangeartert samling av klagesaker, er det vanskelig å slå fast at et fåtall utvalgte cases er *representative*. Hvert case representerer en konkret situasjon som på den ene side er partikulær og ulik alle andre, men som på den annen side inneholder gjenkjennelige trekk og problemstillinger. Casene som jeg har valgt ut for nærmere analyse, inneholder *typiske* presseetiske problemstillinger. De er gjenkjennelige og ikke enestående i sin etiske utfordring.

Et viktig poeng er også at casene er ulike. De representerer forskjellige typer nyhetshendelser, de omhandler ulike etiske spørsmål, avveininger og problemstillinger innenfor kriminaljournalistikken, og de er hentet fra ulike tidspunkt i perioden. På den måten styrkes representativiteten, og casene kan forhåpentligvis – sammen med de foregående fire temaene – gi grunnlag for abstrahering, det vil si utskilling av felles egenskaper, og forslag til teoretisering og karakterisering av presseetiske holdninger og moralfilosofisk ståsted. Case-studiene kan ikke i seg selv gi grunnlag for generalisering; undersøkelsen er en *kvalitativ* studie som sikter mot forståelse av komplekse fenomener.

5.4. Metodiske bemerkninger

Prosjektets problemstilling og formål styrer metodevalget. Jeg har ovenfor gjort rede for utvalg av materiale. Jeg vil nå drøfte den metodiske tilnærmingen til materialet noe nærmere.

Denne studien er en kvalitativ tekstanalyse med et etisk perspektiv, eller mer presist: en analyse av etiske utsagn og perspektiver i tekstene. Metoden er analytisk-deskriptiv. Prosjektet kan også karakteriseres som en innholdsanalyse,¹⁴⁴ nærmere bestemt en *dokumentanalyse*. Det er en *hermeneutisk* analyse, en *argumentasjonsanalyse* og en *etisk* analyse.

- *Tekstanalyse* betyr ganske enkelt at analyseobjektet er tekster, og ikke for eksempel mennesker, handlinger, institusjoner el.lign. Tekstanalyse kan fokusere på form og innhold. Men ”tekst” er et vidt begrep; i dette tilfellet er det *dokumenter* som er undersøkelsens gjenstand.

¹⁴⁴ I medieforskningen brukes ofte begrepene tekstanalyse og innholdsanalyse på en annen måte, nemlig om henholdsvis kvalitative og kvantitative studier (Østbye m.fl. 2007)

- *Kvalitativ analyse* betyr at vi går dypt inn i noen få analyseenheter, med sikte på forståelse fremfor statistisk kunnskap og generalisering.
- En *etisk analyse* betyr at vi inntar et ståsted i etikken, vi benytter oss av begreper, teorier og kriterier fra moralfilosofien, og vi fokuserer på etisk relevante egenskaper i teksten. Dette betyr at andre mikroorienterte (eks. semiotiske) eller makroorienterte (eks. diskursanalytiske) analyseteknikker kun trekkes inn i den grad de kan underbygge undersøkelsens hovedformål: Å identifisere og forstå underliggende etiske holdninger i tekstene.
- *Hermeneutikk* betyr fortolkning. Dette er en klassisk kvalitativ metode i møte med både tekst og sosial praksis. "*Hermeneutikk handler (...) om å "forklare" eller utlegge teksten ved å finne dens dypere, egentlige, riktige eller til og med sanne mening*" (Gentikow 2002: 213). Klassisk er også konseptet om "den hermeneutiske sirkel", som uttrykker at man i fortolkningen hele tiden veksler mellom detaljer og helhet, og at de to perspektiver gjensidig forklarer og beriker hverandre og slik skaper forståelse.
- *Argumentasjonsanalyse* betyr at vi er opptatt av begrunnelser for påstander og sannhetskrav. Det er viktig å presisere at vi kun er opptatt av den substansielle *etiske* argumentasjon som måtte finnes; vi gjennomfører ingen helhetlig og bred argumentasjonsanalyse i retorisk forstand.

Med argument forstår vi en begrunnelse for en påstand og et sannhetskrav, bestående av premiss og slutning. Vi er på jakt etter argumentene i pressens etiske utsagn.

En vanlig modell for argumentasjonsanalyse (se f.eks. Drotner m.fl. 1996, inspirert av Toulmin 1958) består av de tre kjernebegrepene påstand, belegg og hjemmel. *Påstanden* er konklusjonen. Den gir et svar på spørsmålet som reises, og den appellerer om tilslutning. *Belegget* er premiss som underbygger påstanden. Det kan være tvil om påstanden, men det kan ikke være tvil om belegget; det må bestå av allment aksepterte kjensgjerninger eller forhold. *Hjemmelen* er forbindelsen mellom de to. Hjemmelen viser hvordan man kommer fra belegg til påstand. Den er ofte implisitt og opplagt, men ikke alltid.

I tillegg til disse tre grunnelementene kan argumentasjonen også inneholde ytterligere tre elementer: *Styrkemarkør*, som signaliserer "i hvor høy grad avsender forplikter seg på påstanden" (Drotner 1996:153); *gjendrivelse* som er usikkerhetsmomenter eller foregripelse av motargumenter, og *ryggdekning* som er ytterligere dokumentasjon.

5.4.1 Nøytral eller substansiell?

Etisk argumentasjon kan tenkes i en nøytral og ”tom” form, det vil si uavhengig av f.eks. deontologiske, utilitaristiske eller andre etiske teorier. Øyvind Baune har i et arbeid pekt på ulike metoder eller begrunnelsesprinsipper av denne type i etisk argumentasjon. Han nevner blant annet *etisk presedens* (som er analogt med juridisk presedens; en situasjon må av hensyn til konsistens vurderes likt med en annen situasjon når alle etisk relevante forhold er de samme), *generelle etiske normer* (at slike eksisterer kan utledes rasjonelt, såfremt man erkjenner at det finnes handlinger med etiske egenskaper), *kasuistisk argumentasjon* (som i likhet med presedens handler om å sammenligne, men som tillegger den konkrete handlingens etiske egenskaper en mer selvstendig rolle); og til slutt: ved hjelp av *prima facie-normer* (normer som slår en som riktige ”ved første øyekast” og som må følges hvis ikke sterke grunner taler mot det).

Det er imidlertid ikke denne type argumentasjon vi primært er ute etter i vårt prosjekt, selv om den for så vidt er interessant å registrere. Vi er derimot på jakt etter nettopp ”etiske teorier”, det vil si de substansielle moralfilosofiske innholdselementer i den presseetiske argumentasjonen og refleksjonen. Disse er sjelden spesifikt uttrykt i materialet, men kan identifiseres på ulike måter: Kan uttalelsen forstås i lys av etiske grunnbegreper som ”plikt”, ”telos”, ”kontrakt”, ”omsorg” osv.? Hvilke ”goder” sikter den etiske avgjørelsen mot? Hva prioriteres og hva må vike? Refererer den til overordnede normer? Hvilke ”stakeholders” prioriteres og gis fortrinnsrett? Osv. Men analysepunktene må presiseres og systematiseres. Vår tilnærming er både styrt av og begrenset av dette prosjektets teorigrunnlag, som altså utgjør systematikken i analysen. Vi trekker med oss våre tre teorier inn i materialet, og bruker hovedpunkter herfra som ”analyseapparat” i de følgende kapitler.

5.4.2 Intendert og uintendert

Materialet som er gjenstand for analyse er produsert med en bestemt hensikt, nemlig å avgjøre en klagesak. Av effektivitetshensyn er materialet i stor grad formalisert og standardisert. Det innebærer at små variasjoner i uttrykksmåten kan uttrykke betydelige forskjeller.

Vi er i dette prosjektet på jakt etter noe annet enn det tekstprodusenten i klartekst uttrykker. Det er i en slik hermeneutisk prosess lett å gjøre produsenten urett, og legge mer i teksten enn det som er ment. Samtidig er hele prosjektets idè at tekstene avspeiler underliggende tankemønstre og holdninger som med varierende tydelighet kommer til

uttrykk. Slike (etiske) holdninger kan være intendert eller ikke. Om de er det ene eller det andre, kan vurderes i lys av kontekst, konsistens, eller undersøkes ved intervju (som ikke er aktuelt her). Eventuelle skjulte implisitte *intenderte* holdninger vil være interessante og verdifulle funn. Eventuelle skjulte implisitte *uintenderte* holdninger *kan* være interessante og verdifulle, men representerer også metodiske fallgruver. En hermeneutisk tilnærming til mer eller mindre standardiserte tekster innebærer en fare for å tillegge tekstprodusenten meninger som han ikke vil vedkjenne seg, noe som kan svekke studiens validitet.

En annen fare når denne type tekster analyseres i lys av et gitt teoretisk rammeverk, er at vi kan komme i skade for å benytte tekstmaterialet kasuistisk og selektivt som *eksempler* og lite mer enn det. Tekstene blir illustrasjoner på det vi trodde vi ville finne – og kanskje ønsket å finne. Også av denne grunn er det viktig å forankre materialet ikke bare i en oppfatning av representativitet, men også i en overgripende forståelse av presseetikkenes vesen og overordnede kjennetegn - altså som deler av en helhet.

Et annet poeng er kravet om åpenhet for funn og uttalelser som *ikke* passer inn i ellers klare og interessante tendenser. Hermeneutiske metoder kan friste til det motsatte, men en holdbar teoretisering er helt avhengig av at også kompliserende og ubeleilige funn blir ivaretatt, fremhevet og inkludert i grunnlaget for slutninger. Mange vil her fremheve at det faktisk er en styrke ved kvalitative studier – i motsetning til de kvantitative - at de nettopp er egnet til å ivareta *ambivalenser* (Gentikow 2002). En etisk oppfatning og tolkning av et fenomen kan i høy grad være sammensatt, kompleks og motsetningsfylt, og evaluerende utsagn kan av den grunn bli ambivalente og kanskje vaklende og inkonsistente. Vi skal derfor i vår analyse av presseetiske utsagn ikke ta for gitt at våre funn blir entydige, eksakte og klare.

5.4.3 Metode og forskningstradisjon

Hermeneutikk er å lete etter mening og forståelse. Det handler om fortolkning og forklaring av tekster. Med sine røtter i retorikk, teologi og jus er hermeneutikken på mange måter de humanistiske vitenskapers metodologiske grunnlag. Heller ikke den moderne medievitenskap er fremmed for hermeneutisk metode, selv om det vel ikke er den metoden det snakkes mest om i dag.

En hermeneutisk tilnærming til presseetikkenes tekster er ikke utbredt i medievitenskapen. Akademiske undersøkelser av pressens etikk har – foruten historiske studier - i stor grad vært preget av samfunnsvitenskapelige metoder for studier av sosial

praksis (jfr. litteraturgjennomgangen i kap.3). Observasjoner, intervjuer og surveys har vært benyttet, men også diskursanalyse og andre former for innholdsanalyse – det siste av såvel journalistiske produkter som normative dokumenter og utsagn. Ikke sjelden har slike innholdsanalyser hatt preg av en skjematisk registrering av utvalgte kjennetegn og egenskaper, bestemt av det enkelte forskningsprosjekts formål og problemstilling.¹⁴⁵

Det er publisert presseetiske arbeider med et teoretisk ståsted i moralfilosofien, ikke minst i USA. Noen av dem er preget av filosofisk metode, forstått som teoretiske undersøkelser av argumenter og påstander og av sammenhengen mellom språk og virkelighet, mens andre glir over mot idéhistoriske fremstillinger.¹⁴⁶ Jeg kjenner ikke til studier som metodisk er helt parallelle til det herværende prosjekt, det vil si empiriske studier av presseetiske erklæringer ved hjelp av moralfilosofisk teori og hermeneutisk metode.

Fortolkende metodiske tilnærminger er naturlig nok vanlig i litteraturstudier, filmstudier o.l. Her finner vi også moralfilosofiske analyser og tolkninger av så vel fiksjonstekster som mer dokumentariske uttrykk. Et relevant og inspirerende eksempel på moralfilosofisk analyse av skjønnlitterære tekster finner vi i filosofen Martha Nussbaums arbeider der hun fra et aristotelisk ståsted utleder tekstens implisitte etiske representasjoner.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Et eksempel ble nevnt helt innledningsvis i denne avhandlingen, nemlig Ugland og Breslins studier av presseetiske uttalelser fra The Minnesota News Council, der de registrerer hvilke "etiske prinsipper" som uttrykkes i uttalelsene (Ugland and Brelin 2000).

¹⁴⁶ Eksempler på dette er nevnt tidligere, jfr. kap.3.3.1.

¹⁴⁷ F.eks. Nussbaum 1990, som det refereres til flere steder i denne studien. Jfr. kap. 4.2.6.

Kapittel 6

Analyse: Temadel

Dette kapitlet består av fem nedslag i utvalgte presseetiske tema fra vårt materiale. De fem temaene forekommer hyppig i PFU-saker gjennom hele vår periode, og de representerer ulike presseetiske problemstillinger. Fremstillingen vil formmessig variere noe. Noen av underkapitlene inneholder en gjennomgang og sammenstilling av mange relevante saker, mens andre inneholder en fordykning i noen få saker som er egnet til å kaste lys over temaet.

6.1. Informasjonsplikt? Ansvar? Oppgave?

Når den presseetiske avveiningen foretas, legges ofte en forestilling om *medienes samfunnsoppdrag* i den ene vektskålen. Dette formuleres på en rekke ulike måter i vårt materiale.

I Køber-saken (kap. 2) så vi hvordan avisen legitimerte sin kontroversielle publisering med å henvise til sin informasjonsoppgave. Avisen henviser til ”*publikums berettigede krav*” på informasjon, og mente at den ved å publisere saken oppfylte ”*medienes sentrale samfunnsmessige funksjon*”. Andre uttrykk for samfunnsrollen som går igjen i vårt materiale er pressens og journalistenes *informasjonsplikt*, alternativt pressens *informasjonsansvar*, *-oppdrag* eller *-oppgave*, og ikke minst *den offentlige interesse*, noen ganger spesifisert som *generalpreventive* eller *allmennpreventive* hensyn.

6.1.1 Formuleringer av samfunnsrollen

I dette avsnittet skal vi se nærmere på hvordan mediene og PFU i henhold til vårt materiale oppfatter og formulerer sin samfunnsrolle.

”Informasjonsplikt”

Pressefolk selv uttrykker fra tid til annen sin forståelse av samfunnsoppdraget som en *informasjonsplikt*. Dette gjelder i hele vår periode, fra 1972 til 2007. *”Pressen har en informasjonsplikt overfor allmennheten”* skrev redaktør Arne Tumyr i avisa Vestfold i 1972.¹⁴⁸ *”Vår omtale ligger innenfor det vi har rett og plikt til”* uttalte sjefredaktør Ivar Rusdal i Jærbladet i 2007, i forbindelse med en konfliktsak i Rogaland. Sistnevnte fikk for øvrig støtte fra generalsekretær Nils E. Øy i Norsk Redaktørforeningen som sier at *”i en samfunnsviktig sak har en avis både rett og plikt til å videreformidle andres utsagn”*.¹⁴⁹

Begrepet ”plikt” forekommer både i nåværende og tidligere utgaver av Vær Varsom-plakaten, men da som en nærmere spesifisert og avgrenset forpliktelse (f.eks til å følge pressens etiske normer; til å granske andre medier osv.) og ikke som en generell informasjonsplikt. I NRKs Programhåndbok fra 1997 heter det imidlertid at *”I enkelte tilfeller kan NRKs informasjonsplikt tilsi at det overføres direktesendinger fra ulykkessteder”*.¹⁵⁰

I PFU-sakene er det som regel i tilsvarene fra innklaget presseorgan at vi finner henvisninger til ”informasjonsplikten”, sjeldnere i uttalelsene fra PFU. Noen eksempler:

- Etter en nyhetsreportasje om et drapsforsøk i Oslo blir VG klaget inn for PFU av en person som setter liten pris på at avisen koblet ham til et bestemt MC-miljø. VG viser i sitt tilsvarende til at avisen på bakgrunn av tidligere alvorlige hendelser *”ikke bare har rett til, men plikt til å bringe mest mulig fyldestgjørende opplysninger”*. (Sak 96-115)
- Helgelands Blad refererer fra en straffesak i herredsretten der en bestefar blir dømt for utuktig omgang med sitt barnebarn. Klagen til PFU er på vegne av offeret og handler om en altfor detaljert gjengivelse av saken, som ble opplevd som belastende. I avisens tilsvarende heter det blant annet: *”Vi mener pressens informasjonsplikt også bør omfatte å gi allmennheten kunnskaper om hva domstolene våre definerer som utuktig omgang i en strafferettslig forstand.”* (Sak 00-128)
- Ved hjelp av skjult kamera og mikrofon avslørte TV 2 sitt dokumentarprogram *”Rikets Tilstand”* at ledere i visse innvandrermiljøer i Norge forsvarer omskjæring av unge jenter. Da programmet ble klaget inn for PFU, svarte TV 2 blant annet at *”Det*

¹⁴⁸ Sitatet er hentet fra en PFU-sak i 1972, før det nye utvalget trådte i kraft og dermed før vår periode. Saken er i PFUs arkiver nummerert som V/72.

¹⁴⁹ Jærbladet 12.01.07.

¹⁵⁰ ”Programhåndboka” fra 1997, pkt. 1.32. Denne håndboka er nå erstattet av etiske regler på NRKs intranett.

er TV 2s plikt å informere om det som skjer i samfunnet og avdekke kritikkverdige forhold som i denne saken.” (Sak 01-006)¹⁵¹

I de nevnte eksemplene er det redaksjonen som i sitt tilsvare til PFU henviser til informasjonsplikten. Det forekommer også at Pressens Faglige Utvalg henviser til pressens informasjonsplikt, jfr. PFUs uttalelse i vårt case-studium i kap. 7.2 (PFU-sak 85-084).

Nær opp til oppfatningen av en ”informasjonsplikt” ligger argumentet om at det ville vært en ”forsømmelse” å ikke publisere de opplysninger man sitter inne med (f.eks. sak 91-159 og 03-165). En variant finnes også i sak 98-097, der redaktøren i lokalavisa Driva skriver i sitt tilsvare at ”Vi gjorde jobben vi er pålagt å gjøre som enhver annen våken presse”.

”Informasjonsansvar”

Nåværende generalsekretær i Norsk Presseforbund, Per Edgar Kokkvold, har en rekke ganger uttalt at pressen ikke har noen informasjonsplikt, men et informasjonsansvar.¹⁵² Dette gjenspeiles i de PFU-sakene der han har brukt sin initiativrett og selv klaget saker inn for Pressens Faglige Utvalg. Men heller ikke generalsekretæren er helt konsistent i ordbruken, - også han har tillagt avisen en *plikt* til å informere:

- Politiet rykket ut og pågrep en sterkt beruset mann i Finnmark som truet sin familie med hagle. Hendelsen ble dekket av avisa Sagat. To dager senere publiserte samme avis et intervju med mannen, der han fortalte detaljert både om familieforhold og om sine egne selvmordsplaner. Generalsekretæren skriver i sin klage til PFU at han *”bestriker naturligvis ikke avisens rett - og plikt - til å informere om en dramatisk hendelse i lokalmiljøet, hvor bevæpnet politi rykket ut. (...) Selv om (navnet) overfor avisen måtte ha insistert på å komme til orde med sin ”oppklarende” versjon av hendelsen, har ikke avisen noen plikt til å videreformidle detaljer fra det som i høyeste grad tilhører privatsfæren, og som reportasjen den 13. januar er fullspekket av. Pressen har et informasjonsansvar, men ingen informasjonsplikt når det gjelder intime detaljer fra privatlivet. (...) Ságat har, som alle aviser, et selvstendig ansvar for hva den offentliggjør.”* (Sak 00-009)

Generalsekretæren erkjenner her at det eksisterer en ”informasjonsplikt” for avisen, men han differensierer den: Avisen har ”plikt” til å informere om den dramatiske hendelsen, men ikke om detaljer fra de involvertes privatliv.

Forøvrig er det ”informasjonsansvar” som er generalsekretærens nøkkelord. Begrepet ”ansvar” kan i denne uttalelsen forstås på to måter: For det første som et positivt ansvar for å

¹⁵¹ Lignende formuleringer om ”informasjonsplikt” finnes også f.eks. i sak 06-052, 06-175.

¹⁵² Se f.eks. Aftenposten 18.09.04, Adresseavisen 06.05.2005, Journalisten 13/2007, samt PFU-saker der generalsekretæren har brukt sin initiativrett.

bringe informasjon ut til publikum, og for det andre som et ansvar for (følgene av) de publiseringsvalg man gjør. Det synes som om begge forståelsene av begrepet er representert i generalsekretærens uttalelse ovenfor. Men i andre saker – som for eksempel den følgende – er det åpenbart den første forståelsen som er ment: Pressens samfunnsrolle innebærer et ansvar for å frembære visse typer informasjon av samfunnsmessig interesse:

- Denne saken handler om gisseldramaet i en barnehage i Rogaland, der TV 2 og programleder Per Ståle Lønning lot gisseltakeren komme til orde i direktesending på fjernsynet, på telefon fra barnehagen mens dramaet ennå pågikk. Generalsekretæren reagerer sterkt på dette, og skriver i sin klage til PFU: *”Jeg vil mene at det ligger langt utenfor pressens informasjonsansvar og samfunnskritiske rolle, å gå inn som selvstendig aktør i en høyeksplosiv og uavklart situasjon, der menneskeliv står på spill.”* (Sak 00-086)
- VG publiserte en reportasje med tittelen *”Drept etter sex-lek”*. Journalist og fotograf var til stede på politiets rekonstruksjon av hendelsen, der de to gjenlevende av de tre deltakerne i ”sex-leken” demonstrerte hva som hadde foregått. Detaljer fremgår av tekst og bilder i avisen. Pressens Faglige Utvalg feller i dette tilfellet VG for brudd på god presseskikk. Utvalget *”vektlegger at avisen burde forstått at hensynet til den omtalte kvinnen måtte veie tyngre enn informasjonsansvaret”*. (Sak 02-074)

Det eksisterer altså ifølge PFU et ”informasjonsansvar” – som i det siste tilfellet riktignok måtte vike for personvern hensyn,

Begrepet ”informasjonsansvar” må forstås som et ansvar for å informere. Det innebærer en forpliktelse, en skyldighet, og ligger i sitt innhold ikke langt fra ”informasjonsplikt”.

”Vår oppgave”

Både i tilsvarene fra innklagede mediebedrifter og i selve PFU-uttalelsene refereres det ikke sjelden til pressens ”samfunnsoppgave”, med litt varierende formuleringer. Slike henvisninger er ikke overraskende, fordi også Vær Varsom-plakaten omtaler mediens ”oppgaver”, og det er jo nettopp denne plakaten som er hjemmelsgrunlaget for PFU sine avgjørelser. I Vær Varsom-plakatens punkt 1.2 heter det for eksempel at *”Pressen ivaretar viktige oppgaver som informasjons, debatt og samfunnskritikk”*. I punkt 1.5 heter det at *”Det er pressens oppgave å beskytte enkeltmennesker og grupper mot overgrep eller forsømmelser fra offentlige myndigheter og institusjoner, private foretak eller andre”*.

I en del klagesaker gjengir redaksjonen til sitt forsvar disse formuleringene nærmest ordrett.¹⁵³ I andre saker blir forståelsen av samfunnsoppgaven konkretisert:

¹⁵³ F.eks. sak 77-042 og sak 01-006.

- Hadelandsdrapene ble grundig dekket i pressen. Både løssalgsavisene og andre fokuserte på de involverte mulige nynazistiske sympatier og tilhørighet. Klagene til PFU går i hovedsak på nærgående omtale av de involverte, - også ofrene, deres bakgrunn og privatliv. PFU uttaler til dette at *"Det var en naturlig oppgave for pressen – så langt som mulig – å avdekke de miljøer som gjerningsmennene og deres ofre var knyttet til."* (Sak 81-076 a) og b))¹⁵⁴
- Etter omtale av en rettssak og dom i tingretten blir Adresseavisen innklaget til PFU. Saken gjaldt en mann som var tiltalt for å ha mishandlet sin russiske kone. I klagen til PFU hevdes det at avisens omtale av saken har "tatt knekken på" mannens mor og øvrige familie. Adresseavisen skriver i sitt tilsvarende svar at allmennheten åpenbart *"har krav på å bli informert i slike alvorlige straffesaker og at det er pressens oppgave å fortelle om etterforskningskritt, den rettslige behandling og dommer"*. (Sak 01-090)
- En barnehageassistent i Bjugn ble pågrepet, siktet og tiltalt for seksuelle overgrep mot flere barn. Senere ble flere andre i bygda pågrepet for det samme. Foreldre til barn i barnehagen mente på et tidspunkt at to bestemte aviser, nemlig Fosna-folket og VG, tok parti for de siktede og mot foreldrene, og klaget begge avisene inn for PFU. Utvalget slo fast at verken Fosna-folket eller VG brøt god presseskikk, og uttalte i den forbindelse at *"det er alltid pressens oppgave å belyse flest mulig sider av en sak"*. PFU uttalte også: *"Når Fosna-Folket gjennom sine reportasjer og intervjuer påpeker forhold som setter politiets og påtalemyndighetens opplysninger i et kritisk lys, er dette en viktig del av pressens oppgave."* (Sak 93-051 og 93-052)

Vi ser i den siste saken hvordan PFU fremhever pressens kritiske rolle og overvåkningsoppgaven overfor andre samfunnsinstitusjoner.

Samfunnsoppgaven knyttes i noen tilfeller til at avisen ønsker å bidra til å oppnå bestemte mål eller goder som er nyttige eller ønskelige for samfunnet. Slike mål kan være nokså konkrete. Det kan være alt fra å bekjempe en uønsket "sport" i et ungdomsmiljø til å bekjempe familievold og seksuelle overgrep:

- En bil med to unggutter unnlater å stoppe ved en politikontroll. De to blir pågrepet kort tid senere, de blir påsatt håndjern og ført bort. En fotograf fra Agderposten klarer å fotografere pågripelsen. Bildene som kommer i avisa er sladdet, men mor til en av guttene klager likevel til PFU. Redaktør Thor Bjørn Seland i Agderposten skriver i sitt tilsvarende svar dette om avisens oppgave: *"Også forsøk på å unndra seg politikontroll er blitt en trend blant unge bilførere, en yndet sport ser det ut til. Vi ser det som vår oppgave å bekjempe den sporten."* Og videre: *"Vi skulle forsømme vår oppgave hvis vi avdempet vår kriminaldekning i tråd med hva de berørte selv måtte finne rimelig."* PFU kommenterer ikke dette, men feller avisen på grunn av for dårlig sladding av ansiktet til de pågrepne. (Sak 84-078)

¹⁵⁴ Se også sak 02-187 og 06-187. I sistnevnte sak viser PFU i sin konklusjon til at *"det er en naturlig del av pressens oppgave å omtale rettsprosessene"*.

- Fredrikstad Blad blir etter en reportasje om en utuktssak innklaget til PFU. Klageren mener avisa har publisert for mange detaljer om saken. Men klageren - en bistandsadvokat - hadde helst sett at avisa overhodet ikke hadde omtalt saken. Advokaten skriver: *"Det er min begrunnede oppfatning at til og med den minste presseomtale er til ubotelig skade for de fornærmede i saken"*.

Redaktøren skriver i sitt tilsvarende svar: *"Jeg er klar over at i slike saker vil enhver omtale i pressen kunne være en belastning for de fornærmede. Likevel kan det ikke være riktig å innta det standpunkt at pressen aldri skal omtale rettsaker som omhandler seksuelle overgrep mot barn. Tvert imot har pressens fokus på dette temaet de siste årene vært et nødvendig bidrag til å sette denne saken på dagsorden i samfunnsdebatten, og på den måten også bidra til å skjerpe hjelpeapparatet, og til å avdekke og forhåpentlig også forhindre overgrep"*.

Redaktøren får full støtte fra PFU. (Sak 93-139) ¹⁵⁵

I mange saker uttrykker både redaksjonen og PFU sin tro på det åpne og transparente samfunn. ¹⁵⁶ De to neste eksemplene viser hvordan redaksjonene mener publisering av negative saker - lovbrudd og regelbrudd - har en "preventiv" effekt, det vil si at omtalen kan hindre tilsvarende saker i fremtiden.

- En 16 år gammel gutt i Finnmark skyter og tar livet av sin far. Gutten hadde like før fått utlevert våpen fra Heimevernet etter å ha løyet om sin alder. Distriktslegen som klager til PFU mener saken er en familietragedie som overhodet ikke burde vært omtalt i pressen. Redaktøren mener derimot at saken måtte omtales "av generalpreventive hensyn". PFU er enig med redaktøren. (Sak 72-005)
- Et hus i Alta ble robbet av tyver. Altaposten kunne fortelle at det eldre ekteparet som vanligvis bor i huset begge for tiden var innlagt på institusjon. Dette mente ekteparets datter var lite klokt av avisen, fordi det gir "fritt leide" for nye innbrudd. Hun klager avisen inn for PFU. Altaposten skriver i sitt tilsvarende svar at det er en selvfølge for avisen å belyse denne typen lovbrudd i lokalsamfunnet, *"ikke minst av allmennpreventive hensyn og hensynet til informasjonsansvaret. I motsetning til Granaas tror vi at hemmelighold av kriminalitet bidrar til å "legge veien åpen for forbrytere"*. PFU bemerker at stedsangivelsen er generell, og gir ikke klageren medhold. (Sak 99-075) ¹⁵⁷

Offentlig interesse, allmenn interesse

Når en sak har "offentlig interesse", svekkes eventuelle personvern hensyn. Men hvilke saker har offentlig interesse? Det er ikke så lett å finne svar på; det er overlatt til det pressen kaller "en journalistisk vurdering". Fra vårt materiale kan vi lese at begrepet "offentlig interesse" henger nært sammen med et annet kjernebegrep i presseetikken, nemlig "publikums

¹⁵⁵ Jfr. også sak 88-014 og sak 93-140.

¹⁵⁶ Se for eksempel sak 04-001 og 04-055

¹⁵⁷ Om "preventive hensyn": Se også 96-147 og 04-022. I sistnevnte sak var PFU ikke enig med redaksjonen. Jfr. også sak 06-196.

berettigede informasjonskrav.” Det er en del informasjon om hendelser og forhold i samfunnet som folket har et berettiget behov for å kjenne til, fordi den angår deres liv, velferd og trygghet eller fordi den er gjør individer og grupper i stand til å utøve sin demokratiske borgerplikt, - altså et behov som går utover ren nysgjerrighet. Det er denne informasjonen som har ”offentlig interesse”.

- En lærer på Hamar ble tiltalt for utukt mot elever. Saken var ifølge avisreportasjer ”forsøkt dysset ned” inntil Hamar Dagblad etter tips publiserte saken med relativt store oppslag på side 1. Avisen fikk sterke reaksjoner og kritikk for dette. I klagen til PFU spørres det om *”tragedier av denne art bør behandles som godt nyhetsstoff, og om hensynet til allmenne interesser skal veie tyngre enn hensynet til den merbelastning som avisomtale er for den tiltalte og hans nærmeste.”* Både redaktør Andreas Hagen¹⁵⁸ og Pressens Faglige Utvalg mener at ja, allmenne hensyn skal veie tyngre, så lenge lærerens anonymitet er ivaretatt. Redaktøren fremhever at *”mange foreldre og barn i dette konkrete tilfellet hadde et rimelig krav på at en slik sak som i høyeste grad angår dem, kommer fram i full offentlighet”*. PFU støtter dette, og uttaler at det var *”av allmenn interesse å opplyse om at tiltalte var lærer og således hadde hatt kontakt med svært mange barn og unge”*. (Sak 81-022)
- *”Dopsak henlagt – kan bli utestengt”* skrev TV 2 Nettavisen i en tittel. Saken gjaldt en navngitt fotballspiller i Lillestrøm som ble etterforsket for forsøk på smugling av ulovlige prestasjonsfremmende midler. Men politiet henla saken, og ifølge manager Jan Åge Fjørtoft får saken ingen konsekvenser for spilleren. Det er LSK som klager oppslaget inn for PFU. I tilsvaret skriver TV 2 Nettavisen at de *”anser at saken har betydelig offentlig interesse, og det er en nær sammenheng mellom spillerens samfunnsrolle og forholdene som omtales”*. PFU er enig, og redaksjonen frifinnes. (Sak 06-136)

I sistnevnte sak aksepterte altså PFU en journalistisk vurdering som innebar at fotballspillerens navn hadde ”betydelig offentlig interesse”. Men det finnes også en rekke eksempler på at PFU *ikke* aksepterer redaksjonens vurdering av hva som har offentlig interesse – slik som her:

- Østlandets Blad refererer en større narko-sak i lagmannsretten. Avisen navngir den tiltalte etter at dom er falt, og gjentar navnet i en senere omtale av en lignende narko-sak. Avisen får kritikk av Pressens Faglige Utvalg for det siste. Utvalgets begrunnelse: Navngivning var ikke nødvendig for å *”tilfredsstillte et berettiget informasjonskrav”* (Sak 89-103)¹⁵⁹

Pressens Faglige Utvalg har også uttrykt eksplisitt at det har offentlig interesse å avdekke splid mellom liv og lære hos offentlige personer.

¹⁵⁸ Senere både leder i Pressens Faglige Utvalg og leder i Norsk Presseforbund.

¹⁵⁹ Om ”offentlig interesse” og ”allmenn interesse”: Se også sak 93-108, 95-176, 99-111, 00-002, 02-070, 02-074, 02-187, 06-243.

- ”Avholdstopp tatt i promillekontroll” heter det i en stor tittel på VGs forside. Mannen som er lokalpolitiker, kirketjener og kjent som avholdsmann, ble navngitt og avbildet. PFU uttaler i denne saken: *”Verdens Gang var i sin rett til å omtale mistanken om promillekjøring fordi saken er av offentlig interesse. Pressens Faglige Utvalg viser til at den omtalte personen er en fremtredende lokal politiker og ordfører kandidat, som har fremstått som avholdsforkjemper med tillitsverv i avholdsbevegelsen. Det er et klart misforhold mellom det mannen står for politisk og som han gjentatte ganger har gått ut med offentlig, og den offentlige handling han foretar ved å kjøre bil etter å ha drukket alkohol.”* PFU aksepterer, på grunnlag av mannens offentlige verv, også bruk av navn og bilde. (Sak 91-108) ¹⁶⁰

Holdningen som ligger til grunn for PFU-uttalelsen er at når ”offentlige personer” ikke lever i samsvar med de idealer de selv forfekter og således begår ”tillitsbrudd” overfor velgere og publikum, så har saken offentlig interesse.

”Vesentlig samfunnsmessig betydning”

I noen tilfeller henviser innklagede redaksjoner til sakens *vesentlighet* som argument for at den burde publiseres. Vesentlighet er et av de klassiske nyhetskriteriene,¹⁶¹ og dette trekkes frem for å underbygge at en sak har offentlig interesse. *”Slik vi vurderer saken avdekker intervjuet klart forhold av vesentlig samfunnsmessig betydning”*, skriver TV 2 i sitt forsvar i sak 99-205. Og tilsvarende fra samme redaksjon i sak 01-006: *”At barn og unge kvinner som vokser opp i Norge risikerer å bli kjønnslemlestet, stikk i strid med norsk straffelov, er utvilsomt en sak av vesentlig samfunnsmessig betydning.”*

- Østlands-Posten i Larvik meldte at en enebolig i en navngitt gate i byen ble totalskadet i en heftig brann. På et bilde vises husnummeret. I ingressen heter det blant annet: *”Det er på det rene at huseieren selv forårsaket brannen”*. Huseieren mener seg utilbørlig identifisert, og klager til PFU. Avisen forteller i sitt tilsvarende svar at det aktuelle området er et strøk med eldre trehus, og at her har vært flere branner de senere år. På denne bakgrunn *”er brannårsaken helt vesentlig informasjon til distriktets innbyggere”*, skriver avisen. PFU er enig. Publikums informasjonsbehov veier tyngre enn huseierens personvern. (Sak 03-052) ¹⁶²

¹⁶⁰ Mannen ble senere dømt for fyllekjøring. Også Dagbladet ble innklaget – og frikjent – i en likelydende uttalelse fra PFU, jfr. sak 91-109.

¹⁶¹ Olstedal 2001:97ff, Østlyngen og Øvrebø 1998:103f.

¹⁶² Begrepet ”vesentlig samfunnsmessig betydning” brukes for øvrig også i Vær Varsom-plakaten, som et kjennetegn ved saker der det kan brukes skjulte metoder eller skjult identitet, jfr. VVP pkt. 3.10.

”Et berettiget informasjonsbehov”

I Vær Varsom-plakaten brukes begrepet ”et berettiget informasjonsbehov” som kriterium for å avgjøre om en (mistenkt) lovbrøyer skal identifiseres.¹⁶³ Nettopp dette uttrykket brukes av innklaget presseorgan en lang rekke saker, som et forsvar for publiseringen.¹⁶⁴ PFU er ikke alltid enig med redaksjonen i hvilke informasjonsbehov som er ”berettigede”:

- Politiet tok ut drapstiltale mot en mann som med vilje kjørte på sin samboer og sitt barn. Samboeren døde, men barnet overlevde. Dagbladet omtaler tiltalebeslutningen, og gjengir i den forbindelse mannens navn, alder og bilde. Tiltaltes advokat klager til PFU over dette, og det utveksles argumenter fra begge sider. Dagbladet skriver i sitt tilsvarende svar: *”Begrepet ”berettiget informasjonskrav” omfatter etter Dagbladets tolkning også det forhold at publikum har et ønske om, og ikke bare et praktisk behov for, å være opplyst om sakers detaljer. Dette har sin generelle begrunnelse i behovet for størst mulig informasjonsfrihet, ut fra et generelt ønske om åpenhet og gjennomsiktighet i demokratiske samfunn. Disse prinsippene har også rettsikkerhetsmessige funksjoner.”*

Men dette synes PFU er å gå for langt. Utvalget uttaler at *”den enkelte redaksjon plikter (...) å foreta en skjønnsmessig avveining av hvilke aktverdige hensyn som taler for og imot identifisering i den enkelte sak. Hva publikum ønsker å få vite om sakens detaljer, er irrelevant i denne vurderingen.”* PFU aksepterer imidlertid identifiseringen, og ”frikjenner” Dagbladet i klagesaken. (Sak 02-076)

Publikums ”berettigede informasjonsbehov” må altså ikke forveksles med publikums ønsker, nysgjerrighet o.l. Den enkelte redaksjon kan ikke fri seg fra sitt ansvar for å selv vurdere og avgjøre hva publikum trenger å vite av opplysninger og detaljer i en sak. Publikums ønsker er her ”irrelevant”, sier PFU i sin relativt klare korreks til Dagbladet.

6.1.2 Temaet i lys av teori

Etiske begrunnelser som springer ut en forestilling om ”pressens plikt” kan i utgangspunktet synes naturlig å plassere i en kantiansk deontologisk moraltradisjon. Men det samlede inntrykket av de ulike formuleringer og erklæringer som er gjengitt ovenfor, trekker likevel i retning av en i hovedsak konsekvensetisk og dydsetisk moralfilosofisk refleksjonsmåte.

Vi har sett at en del redaktører påberoper seg en *plikt* til å informere, og bruker denne ”informasjonsplikten” som argument når etiske valg skal begrunnes og forsvares.

¹⁶³ Vær Varsom-plakaten pk.t 4.7. Før revisjonen i 2005 var det uttrykket ”berettigede informasjonskrav” som ble brukt.

¹⁶⁴ Se for eksempel sak 90-083, 90-112, 96-115, 02-018, 02-070, 02-074, 03-041, 04-194, 06-017, 06-052, 06-097, 06-175.

Forestillingen om og formuleringene av denne plikten dukker opp med jevne mellomrom fra 1970-tallet til i dag. Vi må likevel si at dette skjer noe *nølende*, med en viss usikkerhet og ambivalens. Det er først og fremst de innklagede mediebedriftene som i sine tilsvaer bruker dette begrepet, ikke PFU (selv om det finnes unntak). Vi har ogsaa sett at presseforbundets generalsekretær (og PFUs sekretær) uttrykkelig tar avstand fra forestillingen om at pressen har en informasjonsplikt.

Når begrepet brukes, skjer det uten noen nærmere begrunnelse for denne plikten og uten noen presisering av hva den innebærer. Noe slikt er heller ikke lett å gi. Å hevde at pressen har en ”informasjonsplikt” er i det hele tatt problematisk. Hvem skulle i så fall ha pålagt pressen en slik plikt? Hva er dens opprinnelse og begrunnelse? Hva omfatter den? Og ikke minst: Vil ikke enhver tanke om *plikt til å informere* stride mot den redaksjonelle frihet?

I beste fall kan begrepet forstås som en selvpålagt forpliktelse som pressen til enhver tid oppfyller på den måten den selv vil – noe som verken letter begrepsdefinisjonen eller klargjør legitimiteten.

Men begrepet brukes ogsaa, – og en tolkning av begrepet ”informasjonsplikt” bør skje i lys av de øvrige termer, ord og begreper som brukes når pressen skal legitimere sin virksomhet og begrunne sine valg. Vi så i eksemplene ovenfor at man ogsaa – og like gjerne – snakker om sitt informasjonsansvar og sine informasjonsoppgaver. Ansvaeret og oppgavene innebærer å sørge for at bestemte goder blir oppnådd. Det innebærer først og fremst at publikum får oppfylt sitt ”informasjonsbehov” (eller ”-krav”), og dernest at samfunnets sunnhet blir ivaretatt ved at kritikkverdige forhold avdekkes, kriminalitet bekjempes, offentlige tjenester ”skjerpes”, osv. Kort sagt: det ligger et *telos* til grunn for pressens selvforståelse, et mål om *det gode samfunn*.

Innenfor kriminologisk forskning har flere studier påpekt hvordan medias oppmerksomhet mot visse typer lovbrudd medvirker til en økning av anmeldelser og registreringer av nettopp slike lovbrudd. (Pollack 2001:35). I vårt materiale ser vi – for eksempel i saker som omhandler familievold og incest - at både redaksjoner og PFU anfører en slik utvikling som et ønsket mål, et gode, en nyttig konsekvens av medieomtale, og bruker dette som et argument i favør av publisering. Slik synliggjør man verdien av (omfattende) medieomtale, imot dem som vil tone ned omtalen av slike saker. Og i samme tankerekke: Medieomtalen må *ikke* inneholde elementer som hindrer formålet ved at det skremmer andre fra å anmelde tilsvarende lovbrudd i fremtiden. Formålsetikken ligger hele veien til grunn.

Dette understrekes av henvisningen til de *preventive hensyn* som ifølge redaktørene nødvendiggjør omtale ("generalpreventive", "allmennpreventive" - omtalen skal altså virke avskrekkende og hindre at andre begår samme ugjerning).

Dette betyr at det er mer naturlig å forstå de presseetiske erklæringene ovenfor som uttrykk for en konsekvensetisk tenkemåte. Det handler om formålsetikk, og "plikten" må forstås som en hengivenhet til det ansvaret og den samfunnsoppgaven som pressen påberoper seg å ha. Begrepet "plikt" brukes nærmest som en gradsforsterkning av *ansvar* og *oppgave*. Journalistikkens berettigelse og presseetikkenes retningsviser er den *nytt* og *gevinst* som samfunnet har av en fri presse.

Når begrepet "plikt" dukker opp i presseetiske programerklæringer, synes det altså mest nærliggende å oppfatte dette i en konsekvensetisk tolkningsramme, og ikke som uttrykk for en deontologisk moralfilosofi. På andre deler av det yrkesetiske felt er presseetikkenes konsekvensetiske karakter iøynefallende; det presseetiske regelverket handler som kjent i stor grad om å forutse og begrense skader som følge av virksomheten. Men vi ser altså at også presseetikkenes positive drivkrefter, motiveringer og premisser kan forstås konsekvensetisk.

Flere forhold peker i retning av en slik forståelse: En moralsk plikt i kantiansk forstand er et kategorisk imperativ, uten unntak og uten hensyn til omstendigheter. Men "informasjonsplikten" slik pressen uttrykker den i eksemplene ovenfor er slett ikke kategorisk og uten unntak; den er derimot ett av flere hensyn i en etisk avveining og gjenstand for differensiering og diskusjon i hvert enkelt tilfelle.

Det er også innlysende at en forestilling om en "informasjonsplikt" raskt vil komme på kollisjonskurs med redaktørens redigeringsrett og frihet til å si nei til publisering når hans eget skjønn tilsier det. Mange ytringstrengende ville nok minnet redaktøren om hans "plikt" i så måte. Videre vil en anerkjennelse av en *informasjonsplikt* bane veien for reguleringer, krav og sanksjoner fra myndighetene.

6.1.3 Diskursetiske aspekter

Vi ser at både PFU i sine uttalelser og redaktørene i sine tilsvarende verdsetter den offentlige debatten høyt og har stor tiltro til det åpne, transparente samfunn. Dette må vi forstå som en diskursetisk holdning. Når en sak, et utsagn eller en opplysning er av en slik karakter at den kvalifiserer til å være av "offentlig interesse", da blir diskursens frie løp og dens åpne og offentlige karakter overordnet. Da må andre hensyn vike.

I dette ligger også en anerkjennelse av publikums og den alminnelige borgers rett til å delta i offentlig debatt. Pressen vil bidra til økt diskursiv deltakelse. Men for at lesere, lyttere og seere skal kunne bidra til kollektiv normdannelse og politisk viljesdannelse på det kriminalpolitiske felt, så trenger de kunnskap – både om rettsprosedyrer og institusjoner, om maktutøvelse, om kritikkverdige forhold og om konkrete lovbrudd. Tenkemåten er i pakt med en habermasiansk diskursetikk, jfr. kap. 4.1.4.

Men hva har ”offentlig interesse”? Hva betyr det at noe har ”vesentlig samfunnsmessig betydning”? Dette sies det lite om i PFU-materialet. Vi har sett relativt skråsikre bedømmelser av hva som faller innenfor og hva som faller utenfor ”den offentlige interesse”, men kriterier for hvor streken går er fraværende. I et helhetlig overlys kan vi imidlertid her anta at pressen og PFU trolig ikke *ønsker* å gi en autoritativ definisjon av og standard for hva som har offentlig interesse. Det ligger i yrings- og pressefrihetens vesen at dette må den enkelte redaktør gjøre selv, uten å skulle stå til regnskap for noen; - det må skje i henhold til ”journalistiske vurderinger”. Derfor understreker PFU istedet pressens ”*fulle rett*” til å sette søkelyset på hva den vil (jfr. kap. 8.3.2).

En diskursetisk refleksjonsmåte vil vektlegge informasjonens frie løp fremfor beskyttelse av berørte enkeltpersoner. Men vil ikke diskursetikken også – med sitt fokus på det allmenne og generelle – kunne begrunne at saker som omhandler enkeltindivider holdes unna offentligheten? Ofte er det jo nettopp nærgående og belastende omtale av enkeltmennesker som ligger bak klagene til PFU og som utvalget må avveie mot ”den offentlige interesse”. Men Habermas avviser ikke at private forhold og enkeltmenneskers ”livsverden” kan trekkes inn i den offentlige diskurs. Kriteriet for at så kan skje er det han kaller *den deontologiske abstraksjon* (Habermas 1993:126). Kan situasjonen eller problemstillingen ”universaliseres”? Finnes det i saken en allmenn problemstilling som kan håndteres *upartisk* og som kan diskuteres med sikte på et svar som er gyldig for alle, da kan den håndteres diskursetisk – og det vil si offentlig. Dessuten er det opp til den enkelte diskursdeltaker hva man ønsker å bringe inn av påstander, opplysninger og argumenter. Diskursetikken har altså lite å gi til enkeltindivider som ønsker at en belastende sak i sin helhet skal holdes utenfor offentlighetens søkelys.

6.1.4 Dydsetiske aspekter

Ansvar og *oppgave* er begreper som er lett å plassere inn i en dydsetisk og kommitteraristisk etikkforståelse. *Ansaret* er for samfunnet rundt oss, for individer, fellesskap og miljø, og *oppgaven* er å bygge det gode samfunn. Målet deler pressen med det publikum som er dens ”oppdragsgiver”, og de profesjonelle dyder som kjennetegner virksomheten er bestemt av omgivelsenes forventninger til kvalitet i tjenestene som leveres.

De presseetiske utsagnene ovenfor er preget av en vilje til å bygge det gode samfunn. Pressen vil drive opplysning om rettsprosesser og rettstilstand; den vil ”gjøre samfunnet oppmerksom på” truende fenomener og bekjempe kriminalitet; den vil hjelpe enkeltmennesker og ”skjerpe hjelpeapparatet”, og den vil avdekke kritikkverdige forhold, ”særlig i offentlig sektor”.

Men iveren etter å avsløre må begrenses. I flere saker går journalistene ifølge PFU for langt inn i privatsfæren. Det er i samsvar med et kommitteraristisk perspektiv på presseetikken å opptre i pakt med alminnelige holdninger og verdier i det samfunn man befinner seg, og utøve en praksis som omgivelsene anerkjenner.

Forestillingen om ”publikums berettigede informasjonskrav” (eller ”-behov”) impliserer et syn på et deltakende og politisk aktivt publikum som i kommitteraristisk ånd tar ansvar for fellesskapet og det sivile samfunn. Publikum anses som ”myndige borgere”. Samfunnsbygging og -endring springer ut av kunnskap, og pressens vil bidra til dyktiggjøring og folkelig engasjement.

Nå skal vi raskt legge til at selv om de presseetiske utsagn argumenterer med dydsetiske begreper som *ansvar* og *oppgave*, så blir disse begrepene i liten grad fylt med noe innhold. I et dydsetisk lys er særlig fraværet av to aspekter iøynefallende:

- Det spørres ikke om den journalistiske jobben er gjort med ”excellence”, om den er dyktig og kvalitetsmessig gjort, om den er utført med *klokskap*. Tvert imot unngår PFU langt på vei å vurdere journalistisk kvalitet. Dette skal vi drøfte nærmere et annet sted.
- Det er heller ikke et spesifikt tema i noen PFU-uttalelser at en nyhetsredaksjon skal opptre i samsvar med de holdninger og verdier som omgivelsene og samfunnet rundt står for. Tvert imot synes negative reaksjoner fra lokalsamfunnet mot et nyhetsmedium å være irrelevant.

Når det gjelder det siste punktet, vil nok gjeldende presseideologi tilsi en uenighet med selve premisset; en uavhengig og kritisk nyhetsredaksjon skal ikke uten videre tilpasse seg lokalsamfunnets holdninger og tradisjoner. Å komme på kant med deler av opinionen kan være en pris man må betale for sin redaksjonelle frihet og uavhengighet. Her er det liberalistiske ideer om redaksjonell autonomi og pressens samfunnskritiske rolle som dominerer, ikke kommunitaristisk samfunnssolidaritet. .

Her kan vi imidlertid også snu perspektivet og spørre om kommunitarismen på dette punkt egentlig er velegnet som presseetisk inspirator: Den kan virke hemmende og begrensende på kritikk av gjeldende tradisjoner, skikker og holdninger i et lokalsamfunn. Den kan således fort bli konservativ. ”Skikker” og tradisjoner i folket kan være gode eller dårlige, og er slett ikke alltid egne til å for eksempel ivareta svake gruppers interesser. Folkemeningen kan skjule både overgrep, fordommer og forsømmelser. Pressen ønsker å innta en kritisk holdning også til verdier og holdninger i lokalsamfunnet, og ha anledning til å innta en mer radikal posisjon enn den rådende folkemening. Det finnes i vårt materiale saker der en lokalavis har fått store deler av et lokalsamfunn mot seg, fordi avisen ikke aksepterte lokalsamfunnets ønske om å skjule kritikkverdige forhold og verne samfunnsstøtters gode navn og rykte (eks. sak 98-097). Slike lokalaviser vinner anerkjennelse i pressemiljøet.

6.1.5 Nærhetsetiske aspekter

Finnes det spor av nærhetsetiske betraktninger i materialet ovenfor? Hensynet til enkeltindividet er til stede; det er ikke irrelevant eller uinteressant. Men det er underordnet på en måte som ligger langt fra nærhetsetikkens fordring om det sårbare individets primat. I de resonnementene vi har sett, blir enkeltmennesket forsøkt ivaretatt ved ulike virkemidler, ikke minst ved anonymisering av personers identitet når de eksponeres negativt. Det hender også at PFU feller nyhetssaker ut fra en vurdering om at saken som sådan har liten samfunnsinteresse men stort krenkelses-potensial overfor et individ (f.eks. sak 02-074 ovenfor). Men når samfunnsinteressen og ”publikums berettigede behov” for informasjon ifølge pressen selv blir viktig nok, må hensynet til enkeltmennesket fort vike. Det er underordnet. Da må ikke bare saken frem i lyset, men også synderes navn og bilde. Det er nytteløst å protestere, slik som den politianmeldte byggmesteren i sak 90-056 som gir avisen klar beskjed om at han ”*ønsker ro om saken*”.

6.2 Kildeetikk

Dette kapitlet skal handle om våre tre etiske teories relevans til journalistisk kildeetikk, en relevans som for eksempel kan være slik:

Diskursetikken forutsetter den frie adgang for enhver til å delta i diskursen, og den favoriserer de kommunikative, ikke-instrumentelle bidrag. Vær Varsom-plakaten har nylig fått et punkt om at ”*Det er god presseskikk å tilstrebe bredde og relevans i valg av kilder*”,¹⁶⁵ og plakaten maner redaksjonen til å ikke la seg påvirke av strategiske kilder.¹⁶⁶

Dydetikken fremhever yrkesutøverens karakter og personegenskaper, og er dessuten opptatt av arbeidets kvalitet. Journalistens integritet er viet et helt kapittel i Vær Varsom-plakaten,¹⁶⁷ og kildearbeidet blir av mange fremhevet som journalistikkfagets kjerne og nøkkelen til kvalitetsjournalistikk.¹⁶⁸

Nærhetsetikken retter oppmerksomheten mot enkeltmennesket som plutselig befinner seg i en kritisk situasjon. I norsk presseetikk er fokuset på journalistisk adferd og opptreden i møte med sårbare kilder blitt styrket de senere år,¹⁶⁹ mens et gammelt og velkjent uttrykk i presseetikken er ”å beskytte kilder mot seg selv”.¹⁷⁰

6.2.1 Pressens kildeetikk – en oversikt

I det organiserte presseetiske arbeidet har kildeetikken tradisjonelt fått mindre oppmerksomhet enn publiseringsetikken. Årsaken til dette kan ikke være at kildearbeidet er uviktig i journalistfaget og den journalistiske arbeidsprosess. Tvert imot er det grunn til å understreke nettopp kildearbeidet som journalistfagets kjerne og det som skiller journalistikk fra tilgrensende virksomheter som i sine uttrykk og produkter kan ligne.¹⁷¹ Årsaken er derimot at det er publiseringen som er synlig for publikum og som derved pådrar seg debatt og kritikk, mens research, innsamling og kildearbeid i større grad er skjult for publikum. Dette genererer

¹⁶⁵ Vær Varsom-plakaten pkt.3.2. Den nevnte setningen kom inn under revisjonen i 2005.

¹⁶⁶ Vær Varsom-plakaten pkt. 2.2 og 2.7.

¹⁶⁷ Vær Varsom-plakaten består av fire kapitler. Kapittel 2 har tittelen ”Integritet og ansvar”.

¹⁶⁸ Jfr. for eksempel navnet på stiftelsen SKUP, som deler ut landets mest prestisjefylte pressepris (for såkalt ”gravejournalistikk”: ”Stiftelsen for en Kritisk og Undersøkende Presse”).

¹⁶⁹ I 2001 ble det vedtatt flere endringer i Vær Varsom-plakaten med nettopp dette formål, bl.a. i plakaten innledende tekst og i pkt.3.9.

¹⁷⁰ Uttrykket finnes ikke i Vær Varsom-plakaten, men det refererer til punkt 3.9 der det bl.a. heter: ”*Vis særlig hensyn overfor personer som ikke kan ventes å være klar over virkningene av sine uttalelser. Misbruk ikke andres følelser, uvitenhet eller sviktende dømmekraft.*”

¹⁷¹ Om kildearbeidet som journalistikkens kjerne: Se Brurås 2006a:128ff

derfor ikke klager i samme grad, og kan dermed håndteres som interne redaksjonelle spørsmål.

Dette betyr ikke at kildeetikken er fraværende i pressens yrkesetiske arbeid. Mens kilde spørsmål knapt ble berørt i den første Vær Varsom-plakaten fra 1936, er temaet kommet stadig sterkere inn i de mange revisjonene som har skjedd opp gjennom årene. I dag er hele Vær varsom-plakatens kapittel 3 med sine ti underpunkter viet ”*Journalistisk atferd og forholdet til kildene*”. Dessuten er deler av kapittel 2 om ”*Integritet og ansvar*” relevant for kildeetikken. Når det gjelder Pressens Faglige Utvalg, viser dette prosjektets materiale at kildeetiske spørsmål sjelden ble behandlet av PFU på 1970-tallet, men tilfanget økte på 80- og 90-tallet. I dag utgjør kildeetikken en ikke ubetydelig men fortsatt relativt liten del av utvalgets saker.

Med kildeetikk menes etiske spørsmål knyttet til innsamlingsfasen i den journalistiske arbeidsprosess, altså det arbeidet som skjer før man kommer til publisering. Kildenormene i presseetikken omfatter følgende fire problemstillinger:

1) Kildekritikk. Dette må forstås i vid forstand, ved at det omfatter standarder for utvelgelse og kildebredde, men også den undersøkende og kritiske holdningen til enkeltkilders kvalitet, troverdighet, motiver og interesser. Til grunn for kildekritikken ligger det journalistiske sannhetskravet, som forutsetter at informasjon som nyhetsmediene bringer skal være sann, nøyaktig og dokumentert. Informasjonen skal om mulig være verifisert, eller når dette ikke er mulig: så nøyaktig, fullstendig og dekkende som mulig. God journalistikk skal (normalt) ikke formidle spekulasjoner og rykter.¹⁷² (Klaidman and Beauchamp 1987:30ff; Brurås 2006a:122ff, Fossum og Meyer 2003).

2) Kilderelasjoner. Journalistisk yrkesetikk krever en viss distanse til kildene. Journalisten må vokte seg for å få et så nært forhold til sine kilder at det kan true uavhengigheten og den kritiske rollen. Dette omfatter habilitets- og vennsforhold, det omfatter alle slags ”favører” og goder som tilbys journalister, det omfatter spørsmålet om betaling til kilder, og det omfatter maktforhold der journalisten må innrette seg etter kildens ønsker for å få tilgang

¹⁷² Sannhetsbegrepet er et komplisert, i journalistikken som ellers. Normer knyttet til sannhetskrav finnes i de fleste presseetiske kodekser, men er sjelden utdypet og definert. Klaidman og Beauchamp har en grundig drøfting av hva sannhet i journalistisk rapportering bør innebære, med utgangspunkt i begrepene *nøyaktighet* (dvs. *presisjon og grundighet*), *objektivitet*, *fullstendighet* og *balanse* (Klaidman og Beauchamp 1987:30ff).

til informasjon – eller til sponsormidler. (Allern 1997, Brurås 2006a, Røssland m.fl. 2006:120ff)

3) Kildehensyn og kildens rettigheter. ”Premisser for intervju” er et begrep i den interne presseetiske diskurs. Det handler om forståelse og avtale mellom journalist og kilde i intervjusituasjon eller når mennesker på annen måte eksponeres med eller mot sin vilje. Kildens rettigheter med hensyn til redigering og kontroll av utsagn og intervju er med årene blitt svekket (Michalsen 1998, Raaum 1999). Men ulike kildekategorier behandles på ulike måter: Kilder som av ulike grunner ikke har kontroll over intervjusituasjonen vies spesielle hensyn. Under dette punkt kan vi også plassere kildevernet, som er en grunnstein i pressens yrkesetikk - og som er et punkt der journalistisk etikk står i motstrid til norsk lov.¹⁷³ (Brurås 2006a:190ff, Øy 1994)

4) Journalistisk atferd, opptreden og metode. Journalistenes opptreden i felten, særlig i krim- og ulykkesreportasje, har i perioder fått sterk kritikk (Blix og Bech Karlsen 1990, Brurås og Røssland 2000). Et kontroversielt metodisk spørsmål er bruk av skjulte metoder - skjult identitet, skjult mikrofon, skjult kamera – i innsamling av materiale og dokumentasjon.

Kategoriseringen må ikke oppfattes for stringent.¹⁷⁴ Noen tema er vanskelig å skille. Kildekritikk og kilderelasjoner henger nært sammen. Kildebeskyttelsen har både med relasjoner, rettigheter og metode å gjøre. Vi skal likevel bruke denne firepunkts inndelingen for å systematisere og analysere de PFU-sakene i vårt materiale som handler om kildearbeid.

6.2.2 Korrekte opplysninger, kildekritikk

I første del av vår periode behandler PFU få klagesaker med påstander om ukorrekte fakta og manglende kildekritikk. På 1970-tallet kan det være en sak eller to i året, enkelte år er temaet helt fraværende. Etter 1980 stiger saksmengden noe, men det er først fra midten av 1990-tallet at vi kan snakke om mange saker. Etter år 2000 har det vært mellom 10 og 20 klagesaker hvert år som handler om dette spørsmålet. Vi kan slå fast at andelen saker med denne

¹⁷³ Vær varsom-plakaten og en årelang holdning i presseorganisasjonene gjør kildevernet til en kategorisk pliktnorm for journalister, det skal ikke under noen omstendigheter brytes. Ifølge Straffelovens §125 er imidlertid kildevernet fortsatt en begrenset rett, der domstolen i visse tilfeller kan kreve vitneforklaring.

¹⁷⁴ I forhold til skjemaet over PFUs temaer i kap.5.2.3 omfatter kildeetikken alle temaer under ”Metode, innsamling”, samt noen av temaene under ”Korrekte opplysninger og kildekritikk”.

problemstillingen har økt i forhold til det samlede antall PFU-saker, og således er blitt tillagt gradvis større vekt i det presseetiske arbeidet.

Feile opplysninger

Det finnes i vårt materiale ingen saker der journalister har diktet opp eller ”funnet på” opplysninger. Slike tilfeller – som fra tid til annen skaper skandaler i andre land – er det få av i Norge, skal vi tro PFU-materialet.¹⁷⁵

Når feil oppstår i journalistisk publisering, så er det i henhold til vårt materiale på grunn av misforståelser, kunnskapsmangel og slurv, eller fordi man spisser, vinkler eller dramatiserer historien på en slik måte at den taper forbindelsen til virkeligheten. PFU slår ned på begge deler, og utvalgets holdning og ståsted synes på dette punkt å være stabil og konsekvent gjennom vår periode. Her er et par eksempler på at utvalget slår ned på misforståelser, kunnskapsmangel og slurv.

- ”*Miza-rederen tiltalt for å ha svindlet 150.000*” lød det i en tittel i avisa Fremover i 1981. Saken var en forhåndsomtale av en rettssak, og den omtalte rederen var navngitt. Men avisen hadde misforstått litt, saken gjaldt nemlig unndragelse av moms, og ikke svindel, underslag eller økonomisk utroskap i strafferettslig forstand. Pressens Faglige Utvalg feller avisen for dette. (Sak 81-94.)
- To personer fra Rogaland skaffet seg i sin tid domenenavnet *kvearner.com*. Like etter begynte de å motta e-post som egentlig skulle til det norske industrikonsernet med nesten samme e-postadresse. Blant annet mottok de sensitiv informasjon, som de forsøkte å selge og gjøre penger på. De to ble etter hvert tiltalt for utpressing, men ble i Gulating Lagmannsrett frifunnet for tiltalen. Høyesterett opphevet imidlertid dommen i Lagmannsretten. Høyesteretts kjennelse førte til at NTB sendte ut en nyhetsmelding med følgende tittel: ”*To kjent skyldig i å ha lest hemmelig Kværner-mail*”. Men at Høyesterett opphever en frifinnelse, betyr ikke at tiltalte er skyldig! Det betyr bare at saken må opp på nytt dersom påtalemyndigheten ønsker det. NTB ble felt i PFU. (Sak 03-133).

Pressens Faglige Utvalg gir ingen utfyllende begrunnelse for fellelsene i disse sakene, annet enn at de bryter med visse punkter i Vær Varsom-plakaten.¹⁷⁶ Utvalgets holdning kan imidlertid begrunnes diskursetisk: Ukorrekte opplysninger er uegnet som grunnlag for offentlig diskusjon og normdannelse; de må nødvendigvis bli sett bort fra i diskursen og er således verdiløse. Men utvalgets holdning kan også begrunnes dydsetisk, som uttrykk for

¹⁷⁵ En kjent norsk journalist innrømmet i 2006 å ha fabrikkert en rekke intervjuer som over flere år var blitt publisert i aviser og ukeblader (<http://www.journalisten.no/story/40248>). Den saken var aldri i PFU. Utvalget har så langt jeg kjenner til heller aldri vurdert ukebladenes ”Fra virkeligheten”-historier, selv om ukepressen er medlem i Presseforbundet. (Jfr. Orre 2001:124ff)

¹⁷⁶ Ofte henvises det til Vær Varsom-plakatens pkt. 3.2: ”Vær kritisk i valg av kilder, og kontroller at opplysningene som gis er korrekte.”

kriterier for journalistisk kvalitet. En av sakene (03-133) blir av PFU karakterisert som ”*mangelfullt journalistisk arbeid*”. Korrekte opplysninger er et kvalitetstegn.

I noen saker er det påfallende hvordan den innklagede redaksjonen forsøker å tone ned betydningen av feile opplysninger – for eksempel i sak 04-204 der avisen hevder at feilen ”*påvirker ikke helhetsbildet*”. Vi må anta at dette sies i håp om å unngå nederlag i PFU, men det impliserer at avisen stiller lave kvalitetskrav til seg selv.

Så finnes det saker der PFU aksepterer ”mindre” feil:

- De tre avisene Drammens Tidende, Fremtiden og Hurums Avis meldte alle om to 14-årige gutter som stjal en cabincruiser og kjørte den på land i stor fart. 14-åringene var elever ved Fjellbrott ungdomspsykiatriske behandlingshjem, og de var ifølge avisene kjent av politiet fra før. Det siste viste seg å ikke stemme for den ene guttens vedkommende. Styreren ved ungdomshjemmet klager til PFU, blant annet på grunn av dette. PFU mener imidlertid at den feilen er så liten at avisene ikke felles for brudd på god presseskikk. (Sak 79-062)
- I en nyhetssak i 1994 skriver VG at en person er tiltalt mens han i realiteten bare er siktet. Dette karakteriserer PFU som ”uheldig”, men fordi den siktede har levert en uforbeholden tilståelse har feilen ”*ikke avgjørende betydning for leserens oppfatning av saken*”, og er derfor ikke brudd på god presseskikk (sak 94-041). I en tilsvarende sak ti år senere kommer PFU til en annen konklusjon. Denne gangen er det Harstad Tidende som feilaktig omtaler en siktet som tiltalt. Selv om dette skjer kun på forsiden mens ordbruken i reportasjen for øvrig er korrekt, og avisen dessuten har rettelse og beklagelse neste dag, så ”*oppveier ikke dette de opprinnelige feilene*” ifølge PFU, som feller avisen for brudd på god presseskikk (sak 04-202).

Vi skal ikke prøve å definere hvor PFU setter skillet mellom akseptable og uakseptable feil. Men vi kan konstatere at skillelinjen i enkelte tilfeller er hårfin, og at avstanden mellom ”fellelse” og ”frifinnelse” kan være kort. Da ser vi også hvordan utvalgets karakter av ”domstol” skyver til side den tvilen, den ambivalensen og den *gråsonen* som er en del av etikkens vesen, til fordel for en tydelig skjærekant mellom rett og galt.

Hvorvidt feilen er ”*stor nok*” til å felles er en typisk juridisk problemstilling. Et dydsetisk ståsted ville vært opptatt av noe helt annet: Hva er *excellence* her? Hva er *kvalitet*, slik pressen selv og samfunnet rundt oss vurderer det? PFU går i svært liten grad inn på kvaliteten i de journalistiske produktene som innklages. Men dersom utvalget skulle gitt en noe fyldigere *etisk* vurdering av sakene enn dagens korte ”domfellelse”, vil det være vanskelig å unngå kvalitetsvurderinger.

Presisjonsnivå

Spørsmålet for PFU blir: Hva er *tilstrekkelig* presisjonsnivå? Feil kan være små og betydningsløse, er det da ”brudd på god presseskikk”? Fakta kan være omdiskutert, uten at dette fremkommer i medieomtalen. Ofte skjer det at de fakta som presenteres isolert sett er korrekte, men det mangler vesentlige opplysninger som ville satt saken i et annet lys.

- Brønnøysunds Avis dekket i 1982 en sak der en 51 år gammel kvinne ble drept av knivstikk under et drikkelag. Avisen forteller at en 29 år gammel mann er pågrepet og siktet i saken. I realiteten var det tre som ble pågrepet, det vil si alle de tilstedeværende i drikkelaget. Denne mangelen er såpass stor at PFU feller avisen for brudd på god presseskikk. Dekningen var forhastet og feil, sier utvalget. (Sak 82-92)
- En butikkeier på Osterøy fikk ikke hjelp fra politiet da han ble frastjålet 35.000 kroner. Mens butikkeieren selv kjørte rundt og lette etter tyvene, satt nemlig vakthavende lensmannsbetjent på musikkøvelse sammen med det lokale hornorkesteret. Dette kunne Bergens Arbeiderblad fortelle i et førstesideoppslag i februar 1988. Den navngitte lensmannsbetjenten forklarer: ” – *Korpset holdt på å spille inn en kassett, og jeg anså det som viktig å være med!*” Når saken etter hvert havner hos PFU, kommer det imidlertid fram en rekke momenter som taler til lensmannsbetjentens fordel. Han hadde bare reservetjeneste denne helgen; det er da fullt lovlig å holde på med private gjøremål. Han rykket likevel umiddelbart ut til åstedet for tyveriet, han fant ut at tyvene var reist til Bergen, og han varslet Bergen politidistrikt. Butikkeieren var dessuten fornøyd med lensmannskontorets innsats. Intet av dette kom fram i avisreportasjen. – BA har utelatt viktige opplysninger, sier PFU og feller avisen for brudd på god presseskikk. (Sak 88-27)

Historien var god. Den egner seg til å fortelles videre mennesker i mellom (en såkalt ”snakkis” i journalistsjargongen); den påkaller et smil og den bekrefter en myte om det idylliske landsbylivet og den velmenende men litt dumme politimannen. Men til forskjell fra den identitetsskapende og moralsk mobiliserende myten som ikke nødvendigvis vektlegger skillet mellom fakta og fiksjon, skal den journalistiske historie presentere fakta, ikke fiksjon. Fravær av viktige opplysninger – et fravær som i dette tilfellet *skapte* den gode historien – fører til en klar fellelse i PFU. Avisen har brutt med det diskursetiske sannhetskravet, og den har brutt med lesernes forventninger til journalistisk kvalitet. Og for også å ta med det nærhetsetiske perspektivet: Saken ivaretar på ingen måte det uthengte individ, som i dette tilfelle er lensmannsbetjenten.

Et klagepunkt som det gjennom hele perioden har vært mange klager (og fellelser) på, er det som kalles for ”dekning for titler”. Dette henviser til punkt 4.4 i Vær varsom-plakaten der det i dag heter: ”*Sørg for at overskrifter, henvisninger, ingresser og inn- og utannonseringer ikke går lengre enn det er dekning for i stoffet*”.

Spørsmålet om nøyaktighet og presisjon handler dels om kildekritikk og faktakontroll, men også om språkbruk. Journalistikken henvender seg til et bredt publikum i en til dels frisk, folkelig og fargerik stil – og dette må regnes som en *kvalitet* ved journalistikken. Kjedelig journalistikk er dårlig journalistikk; tørt språk er dårlig journalistspråk. Hensynet til et høyest mulig presisjonsnivå konkurrerer med hensynet til popularisering og enkelhet.

PFU utfordres ikke sjelden til å ta stilling til hva folkelige uttrykk og betegnelser egentlig betyr, og om det er faktisk dekning for disse uttrykkene i saken. Når kan man for eksempel med rette karakterisere en person som ”*storsvindler*”? Definitivt ikke før en person er dømt, uttaler PFU i et tilfelle (sak 92-169), mens utvalget godtar betegnelsen om en mann som har sittet i fengsel i 15 år (sak 95-064). Utvalget vil ikke ta stilling til uttrykket ”*finansakrobat*” (sak 94-067), og heller ikke om fengselet som en person sitter i er ”*beryktet*” (sak 96-085), eller om personen har ”*levd et luksusliv*” (ibid). ”*Konkursrytter*” aksepteres når en person har vært gjennom flere konkurser (sak 98-099). ”*Finanshai*” og ”*finansakrobat*” kan godtas hvis redaksjonen har undersøkt saken tilstrekkelig (sak 94-067). Hva med ”*finanscowboy*”? Jo, så sant vedkommende får anledning til samtidig imøtegåelse, så ”...*må det kunne aksepteres til dels sterk ordbruk*” ifølge PFU (sak 02-085).

Overdrivelse, spissing og dramatisering

Ordbruk og karakteristikk av den typen vi her har nevnt, kan av den omtalte selv oppleves som tendensiøse, som overdrevne og for sterke. En person som i avisen ble omtalt som ”*narkokonge*” syntes det var å ta vel sterkt i. - Hva kvalifiserer til en slik betegnelse, spurte mannen i en klage til PFU. Fordi mannen hadde ”*et tungt kriminelt rulleblad, knyttet til storstilt narkotikasmugling i vinnings hensikt, finner utvalget det akseptabelt når avisen tar den folkelige betegnelsen "narkokonge" i bruk*” (sak 01-160).

Ikke bare karakteristikk men også faktiske beskrivelser blir felt av PFU for å være overdrevne. Tilgangen på slike eksempler synes å være jevn gjennom hele i hele vår periode. Her er tre eksempler fra henholdsvis 1973, 1985 og 2004:

- ”*Barn ble jult opp i politibilen*” skrev Rogalands Avis i et oppslag i 1973. Det var snakk om to 17-årige gutter som ble pågrepet for bråk, og som havnet i slagsmål med politiet. Guttene anmeldte etterpå politiet for vold, og en politimann ble senere frifunnet i retten. Pressens Faglige Utvalg kritiserer Rogalands Avis for å ha overdrevet beskrivelsen av slåsskampen. (Sak 73-036).

- Rogalands Avis hadde i 1985 en forhåndsomtale av en rettssak der en mann ifølge avisen var tiltalt for ”...å ha skutt sin samboer i underlivet med hagle slik at hun trolig har mistet forplantningsevnen”. Tittelen i avisa var: ”Steriliserte kona med hagle”. PFU får saken på sitt bord, og klageren er den omtalte kona, altså offeret. Hun gjør oppmerksom på at hun aldri har vært gift med tiltalte, hun har heller aldri vært samboer med ham, og hun er ikke blitt steril eller har mistet forplantningsevnen. Rogalands Avis blir felt for brudd på god presseskikk. (Sak 85-080)
- ”En 37 år gammel kvinne ble kraftig rundjult av sin fire år eldre samboer i et sjalusidrama på campingplassen i Tromsdalen natt til søndag”. Dette meldte avisa Nordlys i mai 2004. Avisa beskriver relativt detaljert skadene kvinnen var påført. I denne saken sender både den mistenkte mannen og det kvinnelige offeret hver sin klage til PFU, og de to er skjønt enige: saken ikke var så stor som Nordlys gir inntrykk av. Mannen mener saken inneholder faktafeil, mens hans kvinnelige samboer mener saken er overdimensjonert og at blåmerkene ikke var slik avisen beskrev dem. PFU gir klagerne medhold og feller saken som brudd på god presseskikk – av flere grunner, blant annet for mangelfull anonymisering, men også fordi ”avisen burde ha omtalt hendelsen på en mer nøktern og skånsom måte”. (Sak 04-107).

Når journalisten gripes av fortellingens kraft og virkelig ønsker å vise sine lesere hvor ille verden kan være, og derfor fristes til å strekke fakta en smule, da griper PFU inn og trekker en grense mot fiksjonens verden, mot overdrivelsen og dramatiseringen og den upresise faktahåndteringen.

Det er imidlertid ingen saker i vårt materiale som spesifikt tar opp spørsmålet om *konstruksjon* av nyheter, om regissering og dramatisering i betydningen å endre en situasjon eller å skape en situasjon som ikke var der fra før.

Kildekritikk

På 1970- og første del av 1980-tallet uttaler PFU seg sjelden eller aldri spesifikt om kildekritikk i krim-saker. Først rundt 1990 begynner det å bli en jevn - men ikke stor - tilgang på saker om dette.

- En 71 år gammel mann i Sauda anmeldte i 1991 en lokal lensmannsbetjent etter at det ved flere tilfeller hadde oppstått klammeri mellom dem. Dagbladet slo saken opp med tittelen ”Pensjonist angrepet av lensmannsbetjent”. Nyhetsartikkelen er en levende skildring av hvordan den eldre mannen ”fikk vrent armene sine bak ryggen” av lensmannsbetjenten, mens datteren og barnebarnet stod og så på. ”Deretter ble han presset opp mot veggen før den rasende lensmannsbetjenten tok tak i skjortekragen til 71-åringen og dyttet ham bortover gangen.” Kilder for journalistens fremstilling er 71-åringen selv, hans datter samt anmeldelsen som er levert politiet. Lensmannsbetjenten klager til PFU. Han mener at avisreportasjen ikke har sin rot i virkeligheten og at journalisten i alle fall bør gjøre et forsøk på å kontrollere opplysningene han har fått. Pressens Faglige Utvalg slår fast at avisen ”har basert sin saksfremstilling på én parts versjon”, og med det brutt Vær Varsom-plakatens regler om kildekritikk. (Sak 91-070)

I noen kildekritikk-saker er det enkeltmennesker som kritiserer maktinstitusjoner, og sakene er kjennetegnet ved at nyhetsmediet ensidig formidler enkeltmenneskets opplevelser og påstander. (Se f.eks. sak 92-071, 95-023, 01-178). Pressens Faglige Utvalg er nøye med å presisere enhvers rett til å komme med krasse karakteristikk, kritikk og meningsytringer. Men hvis ytringene også inneholder beskrivelser av faktiske forhold, så skal dette sjekkes og kontrolleres av journalisten, ifølge PFU.

Men kildekritikk-sakene inneholder også tilfeller der maktforholdet er motsatt, det vil si at pressen ukritisk har gjengitt en offentlig etats fremstilling av en sak, mens man etter PFUs mening burde utøvd større grad av kildekritikk overfor slike makt-kilder. Dette gjelder overfor politiet (eks. 99-136); overfor barnevernet (eks. sak 93-108) eller overfor dyvevernsnemnda (eks. sak 96-147).

En tredje kategori der kildekritikk kommer i fokus er saker der privatpersoner ryker i tottene på hverandre, og den ene velger å gå til avisen med saken. Ikke sjelden er dette ledsaget av en politianmeldelse av den annen part. Her maner PFU journalistene til å innta en kildekritisk holdning til begge parter, i tillegg til at det i mange tilfeller kreves anonymisering av de involverte. (93-038; 05-081).

I diskursetisk lys er kildekritikk i formidlerleddet på en måte et paradoks. I henhold til diskursetikken skal enhver få anledning til å fremføre sin versjon av sannheten uten hindringer, og deretter er det opp til diskursdeltakerne å vurdere hvordan de vil stille seg til påstanden. På den annen side vil det være i pakt med en diskursetisk tankegang å avdekke strategiske motiver hos ytrerne. Mange kilder representerer ikke seg selv. De er enten offentlige instanser som er satt til ivareta spesielle hensyn, de representerer interesseorganisasjoner, eller de er kommersielle virksomheter som har helt andre mål for sin virksomhet enn ”konsensus”.

I et nærhetsetisk lys er kildekritikk mindre interessant og lite relevant. Det er helt andre hensyn enn en påstands sannhet som avgjør om den bør publiseres. Et nærhetsetisk ståsted vil innebære at man lytter til den svake part i saken, og aksepterer dennes opplevelse av situasjonen. Men i mange saker vil vi da fort se at det ikke alltid er gitt hvem som er den svake part, som f.eks. i sak 91-070 ovenfor om lensmannsbetjenten i Sauda.

Enkilde-journalistikk, kildebredde

- ”*Min mann slo meg hver dag i 40 år*” forteller en navngitt Oslo-kvinne til ukebladet Allers. Hennes mann er nå død. Mannen som skal ha vært alkoholiker er også navngitt

ved fornavn. Hovedpoenget i saken er kritikk mot myndighetenes tilbud til alkoholikere. Det er en annen og *tidligere* kone av den samme mannen som klager saken inn for PFU. Hun forteller at hun aldri ble mishandlet, enda hun var gift med mannen i 17 år. Pressens Faglige Utvalg aksepterer ikke arbeidsmetoden og enkilde-journalistikken til Allers, og feller bladet for brudd på god presseskikk. (Sak 81-038)

- ”*Mannskapet stjeler post*”, skrev Nordlys i en tittel i 1984. Det har vært mye tyverier på hurtigruteskipet Ragnvald Jarl, og Postverket har anmeldt saken til politiet. Dette fordi de tror det er en tyv blant mannskapet på skipet. Norsk Sjømannsforbund klager Nordlys inn for Pressens Faglige Utvalg, hvor avisen blir felt for brudd på god presseskikk. Saken er et eksempel på enkilde-journalistikk. (84-017)
- Saueeier anmelder en annen saueeier for tyveri av et lam. Dette meldte Vesteraalens Avis i et oppslag i 1987. Det var kun den forurettede saueeieren som kom til orde i reportasjen. Den andre saueeieren, som mente det hele var en misforståelse, ble ikke spurt. Dette er enkilde-journalistikk og brudd på god presseskikk, slo Pressens Faglige Utvalg fast. (Sak 87-085.)

Når PFU insisterer på at alle involverte skal få komme til orde, så kan dette forstås som uttrykk for en diskursetisk holdning. Diskursen er åpen for alle, og det forutsettes at deltakerne er åpen for andres påstander og argumenter.

Ikke sjelden er det i en type saker der noen ”*står fram*” med sin historie at redaksjonen kommer i skade for å gi en ensidig presentasjon av et saksforhold. Når for eksempel kriminelle ”*står fram*” i avisa og forteller om sine tidligere (u)gjerninger, omtales gjerne også andre mennesker som ikke kjenner seg igjen i fremstillingen. (Eks. sak 89-121; 90-072; begge sakene er incest-saker). PFUs løsning er i slike tilfeller som så ofte ellers ”samtidig imøtegåelse”, som er et typisk diskursetisk prinsipp.

Men hva hvis den annen part ikke ønsker å kommentere saken? PFU sier: Dette kan ikke hindre omtale av saken. (Se f.eks. sak 93-046). Nettopp da er det store sjanser for at fremstillingen blir skjev. Det er vanskelig å se hvilket svar diskursetikken kan gi her, annet enn å eventuelt henvise hele saken til den private sfære. Det er utilfredsstillende, samtidig som ingen vil være i tvil om at et voldsoffer må få slippe å kommentere egen sak, selv om den domfelte gjerningsmannen kommenterer saken. Det synes som om diskursetikken ikke fanger opp denne situasjonen. Vi trekkes i stedet mot nærhetsetiske betraktninger.

Spekulasjoner og rykter. Dokumentasjon.

Her er tre eksempler fra ulike tidspunkt i vår periode:

- Sveriges statsminister Olof Palme var i 1973 på besøk i Oslo, og i løpet av oppholdet ble han frastjålet lommebok, penger og papirer. To dager senere spør VG: Hvem festet hos Palme? Hvem var på nachspiel på suiten hans etter middagen? En uidentifisert person

skal ha vært observert på vei inn eller ut. – PFU feller VG for brudd på god presseskikk i denne saken, på grunn av udokumenterte spekulasjoner og formidling av rykter. (Sak 73-022).

- I juli 1987 omkom tre mennesker i en brann i Svolvær. Lofotposten slår opp saken under tittelen *”Ny brannkatastrofe i Svolværs sosialmiljø.”* I teksten heter det at *”brannen føyer seg inn i rekken av slike branner hvor det samme klientellet har vært involvert.”*. Avisen skriver at brannen kan være påsatt, og at *”to menn på 28 og 32 år fra Vågan skal være identifisert med stor sikkerhet, mens det er mer usikkert hvem den tredje omkomne er. Den ene er i så fall nylig løslatt etter å ha sonet en fengselsdom, den andre var arbeidsløs og kjent fra miljøet i Svolvær.”* Pressens Faglige Utvalg karakteriserer Lofotpostens reportasje som *”rykter og gjetninger”*, og slår fast at avisen har brutt god presseskikk. (Sak 87-064).
- *”Her er Kristin Kirkemo på Oslo-tur, på frigang fra fengslet. Nå planlegger hun sin framtid som fri kvinne.”* Dette skrev Dagbladet på sin førsteside i mars 2006. I et tosidert oppslag inne i avisen var det et bilde av Kirkemo over sju spalter, tatt *”i går ved 12.40-tida”* i Oslo gater. Teksten inneholdt for det meste bakgrunnsopplysninger om Kristin Kirkemo og om Orderud-saken noen år tidligere. Kirkemos advokat klager til PFU. Han forteller at Kirkemo dagen før var på en ordinær legekonsultasjon i Oslo sentrum sammen med to fengselsbetjenter. Advokaten skriver: *”Særlig kritikkverdige er formuleringene og presentasjonen som ble benyttet på forsiden. (...) Ved å bruke denne teksten, sammen med bildet som er beskåret, skapes det et inntrykk av at Kristin Kirkemo stadig flyr rundt i byen på egenhånd - kanskje på shopping? - som en fri kvinne.”* Pressens Faglige Utvalg tar klagen til følge og kommer med klar kritikk av avisen. Uvalget *”må gi klageren rett i at førstesideoppslaget og reportasjen gir et sterkt fordreid bilde av den reelle situasjonen hun der og da befant seg i. (...) Så vidt utvalget kan se, var avisen helt uten holdepunkter for at klageren hadde frigang fra sitt fengselsopphold, slik det fastslås på førstesiden. I artikkelen inne i avisen spekuleres det tvert imot omkring muligheten for at byturen var en såkalt framstilling”*. Avisen har brutt god presseskikk. (Sak 06-117.)

Pressen skal ikke formidle rykter og spekulasjoner. Enten får man sørge for å få bekreftet og dokumentert ryktene, eller la være å publisere dem. Dette har vært PFUs holdning gjennom hele vår periode.

En forutsetning for denne holdningen er en sterk sjangerbevissthet om nyhetsjournalistikkens særpreg, til forskjell fra andre typer journalistiske ytringer og uttrykk. Det kan selvsagt ikke gjelde for ytringer generelt at man ikke skal kunne spekulere, gjette og formidle usikre antagelser. Men i journalistikken henvises dette til kommentar- og opplevelses-sjangerne. Nyhetsjournalistikken skal være faktabasert med høye krav til presisjon og kildekritikk.

Holdningen kan begrunnes både diskursetisk, dydsetisk og nærhetsetisk. Diskursetisk henviser den til målsettingen om en sannhetsbasert konsensus, det vil si en felles oppfatning av hvordan ting forholder seg. Rykter og spekulasjoner har i så måte ingen overbevisende kraft. Dydsetisk henviser til den samfunnets forventninger til nyhetsjournalistikken som

troverdig. Nærhetsetisk ivaretar den enkeltmenneskets beskyttelse mot ondsinnet folkesnakk, falske rykter og sladder.

Nær opp til rykter og spekulasjoner ligger saker mangler dokumentasjon av påståtte fakta og opplysninger. PFU har felt en rekke redaksjoner med henvisning til manglende dokumentasjon; - her er to eksempler fra henholdsvis første og siste del av vår periode:

- To bergensere ble pågrepet i Kristiansand etter innbrudd. Fædrelandsvennen skrev at de to hadde tilstått. Dette protesterer de to siktede på, og klager til PFU. Avisen holder på sitt og hevder det forelå en tilståelse, men avisen klarer ikke å dokumentere at de to virkelig hadde tilstått på dette tidspunktet. Dermed blir avisen felt i PFU på grunn av manglende dokumentasjon. (De to siktede blir senere dømt i saken.) (Sak 73-035).
- Bladet Kapital hadde i november 2001 denne henvisningen på sin forside: *"Nini Stoltenberg slapp tyveriltale"*. Hovedoenget i saken, som går over to sider inni bladet, er at *"en tyverianmeldelse mot Nini Stoltenberg ble henlagt mens hennes bror Jens var nærings- og energiminister, til tross for klare bevis."* Tiltalen ble "frafalt", skriver Kapital, *"uten annen sannsynlig forklaring enn at den anmeldte kom fra Norges mest prominente familie"*. Bladet har én kilde i saken, og det er personen som ble utsatt for tyveriet og som anmeldte det. PFU mener Kapital *"ikke har anstrengt seg nok for å kontrollere opplysningene omkring hendelsen, slik god presseskikk krever"*. Bladet felles for brudd på god presseskikk. (Sak 01-199)¹⁷⁷

En foreløpig oppsummering

Et hovedinntrykk av denne delen av materialet er at klagepunktene i stor grad er de samme i 2006 som i 1973, og at også PFUs holdninger og uttalelser viser stabile trekk gjennom hele perioden. Riktignok har antall klager på journalistenes kildearbeid økt betydelig, langt mer enn PFU-klagene generelt, men innholdet i såvel klager som uttalelser har endret seg lite.

Situasjonen i mange av klagesakene er denne: Det er ikke mulig å oppnå enighet om hva som er korrekt, hva som er sannheten i saken og hvordan den best kan formuleres. Klager og innklaget står imot hverandre, og de holder fast på hver sin versjon. Ofte er spørsmålet om det er grunnlag for de beskyldningene og den kritikken som fremkom i reportasjen. Enighet mellom partene synes umulig og uoppnåelig. PFU kan heller ikke gjøre de undersøkelser som skal til for å avklare hva som er de faktiske forhold, og om det var dekning for det som fremkom i reportasjen.

¹⁷⁷ Jfr. også sak 87-070.

PFU fungerer her som en domstol. Utvalget skal ta stilling til en anklage, og etter at begge parter er hørt skal utvalget svare ja eller nei på et skyldspørsmål, det vil si om anklaget redaksjon er skyldig i å ha brutt et regelverk. Men på ett punkt kan ikke PFU måle seg med domstolen: Bevisføringen er begrenset. Utvalget har ikke mulighet til å gå inn i de faktiske forhold som ligger til grunn for presseomtalen, og slik ta stilling til hvem av partene som har rett.

Da er det at PFU peker i to andre retninger: *Anonymisering* og/eller *Samtidig imøtegåelse*. Anonymisering svekker belastningen ved en kritisk medieomtale, og gjør den dermed akseptabel selv om den ikke er verifisert. Samtidig imøtegåelse skaper balanse der verifikasjon ikke er mulig. Dette fører til at disse to stikkordene dominerer den presseetiske diskurs. Anonymisering og samtidig imøtegåelse er blitt den institusjonaliserte presseetikken strategier for å løse dilemmaet ved at sannheten ikke er entydig.

Anonymisering er et nærhetsetisk trekk. Det hører hjemme under publiseringsetikken, ikke kildeetikken, og omtales derfor ikke nærmer her.

Samtidig imøtegåelse er et diskursetisk trekk. Ikke bare ivaretar dette prinsippet diskursetiske forutsetninger om berørte parters likeverdige adgang til diskursen. Men prinsippet er også et formelt og proseduralt prinsipp, det er substansielt ”tomt”. Det er - i likhet med diskursetikken - nøytralt; det inneholder ingen substans, ingen oppfatning av ”det gode”, intet normativt verdistandpunkt. Det har intet meningsinnhold utover å foreskrive en metode for medierte diskurser.

Det samme kan for øvrig sies om et annet normativt prinsipp av diskursetisk karakter som vi ovenfor så at PFU også legger stor vekt på, nemlig kravet til kildebredde.

- - - - -

Diskursetiske trekk er det lett å finne i PFU sin tilnærming til den problemstillingen vi her har sett på. Ukorrekte opplysninger aksepteres ikke, (med noen unntak, dersom feilene er små og opplysningene er uviktige), fordi de er uegnet som grunnlag for offentlig diskusjon og normdannelse. Utvalget stiller krav til kildebredde, for – i pakt med diskursetikken – å sikre at ulike parter og røster kommer til orde. Utvalget slår ned på formidling av løse rykter og stiller krav til dokumentasjon, for - i pakt med diskursetikken - at diskursdeltakerne skal kunne ta stilling til påstanders holdbarhet og argumenters beskaffenhet.

En teoretisk refleksjon i forlengelsen av dette: Det forhold at "sannheten" ofte er subjektiv og ikke entydig, kan i seg selv gjøre at diskursetikken kommer i vansker som presseetisk veiviser. I den idealiserte diskursetikken skal samtalen og argumentasjonen fortsette inntil konsensus er oppnådd; her finnes ingen deadline. Nå kan vi si at den offentlige diskusjonen i pressen også fortsetter, så lenge det kommer nye innspill, men det er det enkelte oppslag - publisert på det tidspunkt som produksjonsrutinen tilsa - som gjøres til gjenstand for presseetisk bedømmelse. Da blir konsensus en illusjon.

Dydetikken etterspør *excellence* i yrkesutøvelsen, den etterspør journalistisk *kvalitet*. Selv om PFU ikke sier det direkte, kan utvalgets krav til kildekritikk, kildebredde og dokumentasjon forstås nettopp som kvalitetskriterier som samfunnet stiller til den gode journalistikken.

Kvalitetsbegrepet i journalistikken har mange sider, og det er et evig diskusjonstema hva som hører med.¹⁷⁸ Ulike kvaliteter kan være innbyrdes motstridende. Å arbeide raskt kan være et kvalitetskriterium. Men når dette medfører slurv og feil, slår PFU fast at kravet om korrekte opplysninger er overordnet kravet om raskt arbeid. Å levere fengende, lettleste og appellerende produkter kan være et kvalitetskrav. Men også dette er underordnet kravet om korrekthet.

Vi konstaterer også at redaksjoner i sine tilsvarende toner ned betydningen av feil. De håper med det å unngå fellelse i PFU, men de signaliserer samtidig lave kvalitetskrav til eget arbeid.

Nærhetsetiske elementer finnes også i PFUs betraktninger. Utvalget ønsker å ivareta det berørte enkeltmennesket ved at *anonymisering* treer i kraft ved udokumenterte belastende opplysninger. En gjennomført nærhetsetikk ville fordret samme holdning også ved korrekte og dokumenterte beskyldninger.

I noen tilfeller er nærhetsetikken på en påfallende måte ute av PFUs synsfelt. Vi har sett et eksempel der utvalget aksepterer at en 14-åring feilaktig omtales som "kjenning av politiet", fordi feilen ifølge PFU har liten betydning for leserens forståelse av saken. Vi kan tenke oss at det fra guttens synspunkt fortoner seg ganske annerledes. Det kan være en både dramatisk og traumatisk opplevelse å bli feilaktig omtalt i avisa som "kjenning av politiet", ikke minst for en 14-åring. Det perspektivet er fraværende hos PFU.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Temaet er diskutert blant annet i Finslo, Korme og Njaastad (red.) 1997: *Kvalitet i journalistikken*.

¹⁷⁹ Vi vet fra andre undersøkelser at personer som blir utsatt for uønsket medieomtale, reagerer med stor følsomhet på uriktige opplysninger, inkludert detaljer som andre kan synes er uviktige (Brurås 2004).

Vi har også sett saker der det er vanskelig å peke på hvem som er ”den svake part” og som altså er ”omsorgstrengende” i relasjonsetisk forstand. Det kan være flere sårbare enkeltpersoner involvert i en sak – og de kan ha motstridende interesser. I slike saker kommer vi ikke utenom å måtte løfte blikket fra nærhetsetiske partshensyn til prinsipper for rettferdighet.

6.2.3. Kilderelasjoner

Det finnes etter hvert en god del forskning som viser tette relasjoner og gjensidig utveksling av tjenester mellom journalist og kilde. Slike relasjoner står i motsetning til pressens selvoppfatning og egenpresentasjon slik den kommer til uttrykk i det presseetiske regelverk.¹⁸⁰ Det gir oss grunn til å hevde at kildenærhet og kildeavhengighet er av pressens mer betydelige etiske problemer, fordi det truer journalistikkens grunnleggende kjennetegn som et kritisk, fritt og uavhengig prosjekt.

Nære relasjoner mellom journalist og kilde finnes på mange av journalistikkens stoffområder. Det gjelder i politisk journalistikk (Allern 2001b), i kulturjournalistikken (Wright Lund 2001, Bech-Karlsen 1991), i sportsjournalistikken (Brandsås og Odden 1997, Ytre-Arne 2006), i forbrukerjournalistikken (Sundvor 2000, Spurkeland 2004) – og i kriminaljournalistikken (Scholz Nærø 1990, Røssland m.fl. 2006, jfr. også Mathiesen 2002:150ff og Pollack 2001:57ff). I krim-journalistikken er det først og fremst journalistenes forhold til politi og advokater det handler om. De tette og presseetisk tvilsomme relasjonene mellom journalist og kilde finnes i form av bytteforhold der journalister premieres eller straffes med åpne eller stengte informasjonskraner alt etter om kilden oppfatter journalisten som vennligsinnet; de finnes i form av ”favører”, fordeler og goder som tilbys journalister, og det finnes i form av vennskapsforhold og sosial omgang mellom journalist og kilde.¹⁸¹

Blant de 602 sakene fra krim-feltet som PFU har behandlet i perioden fra 1972 til 2006, finnes det ingen saker der PFU uttaler seg spesifikt om journalisters nærhet eller uavhengighet i forhold til politi og forsvarsadvokater. Denne etiske problemstillingen, som synes å være

¹⁸⁰ Både i Vær Varsom-plakaten og i Tekstreklameplakaten finnes en rekke yrkesetiske norm-formuleringer som understreker pressens uavhengighet og frihet i forhold til kildene.

¹⁸¹ Om bytte teori som forståelsesmodell: Halse 1976, Eide 1984: 27 ff, Allern 1997: 48ff, Mathiesen 2002: 150 ff.

nokså prekær i forhold til pressens egenpresentasjon og identitet, har altså i en periode på 36 år aldri vært håndtert av klageorganet.

Hvorfor ikke? Det er selvsagt fordi slike saker sjelden eller aldri blir klaget inn for PFU. Dette er ikke forhold som noen føler seg krenket eller trakassert over, slik som i andre deler av presseetikken. Tvert imot, - de involverte har nytte og glede av tette gjensidige forbindelser, og publikum vet ikke om det. Det er altså vanskelig for et klageorgan av PFUs type å nærme seg dette spørsmålet – her er ingen parter i konflikt, og det er vanskelig å få innsyn i og få dokumentert sakene.

Pressen og politiet

Krim-journalistenes forhold til politiet er preget av en dobbelthet. På den ene side identifiserer pressen seg med politiets kriminalitetsbekjempende rolle. På den annen side skal pressen opptre kritisk og uavhengig i forhold til politiet.

Pressens Faglige Utvalg slo i en uttalelse i 1970 fast at ”*det er pressens oppgave å støtte politiet og påtalemyndigheten i kampen mot forbrytere*” (Røsland 2003:27). Siden har denne holdningen vært uttrykt på ulike måter både av redaktørene og av PFU. ”*Vi ønsker å spille på lag med politiet*” i kampen mot narko-problemet i Horten, skriver redaktør Paul Einar Vatne i Gjengangeren i 1983 (sak 83-114). ”*Vi ser det som vår oppgave å bekjempe den sporten*” (dvs. å flykte fra politiets fartskontroll) skriver redaktør Thor Bjørn Seland i Agderposten i 1984 (sak 84-078). Og så sent som i 2005 uttalte Pressens Faglige Utvalg i en sak der en avis kom i skade for å utpeke feil person som ”lokkemann” i et nærmiljø: ”*Pressens Faglige Utvalg mener BA var i sin fulle rett til å sette søkelys på saken, og har forståelse for at redaksjonen føler et samfunnsansvar ved å være med på å oppklare en slik hendelse i lokalmiljøet*” (sak 05-136).

Samtidig mangler det ikke saker av politikritisk karakter i vårt materiale. Det finnes en lang rekke klagesaker der politiet – enten individuelle politifolk eller politiet som etat – føler seg dårlig behandlet og utsatt for urettmessig kritikk i nyhetsmedia.¹⁸²

Men det forekommer også at PFU finner det nødvendig å minne redaksjonen om å innta en kildekritisk holdning også overfor politiet.¹⁸³

- En spesiell sak havnet på PFUs bord i 1994. Bakgrunnen var at politiet hadde invitert med seg Aftenposten på en razzia i en bolig i Oslo. Hvor ofte det skjer at politiet inviterer med seg utvalgte pressefolk på oppdrag, vet vi ikke; heller ikke hvilke avtaler som ligger

¹⁸² F.eks sak 88-027, 88-070, 91-070, 99-158, 01-183, 01-187, 01-199.

¹⁸³ F.eks sak 88-108, 90-018, 99-157, 00-111, 01-078.

bak. I dette tilfellet reagerte beboerne sterkt på at de i tillegg til ransakingen måtte forholde seg til journalist og fotograf som plutselig befant seg inne i leiligheten. Aftenposten ble av PFU felt for brudd på god presseskikk, og begrunnelsen var en henvisning til Vær Varsom-plakatens bestemmelse om å vise respekt for menneskers privatliv. PFU uttalte seg ikke om samarbeidet mellom politiet og pressen. (Sak 94-068)

Pressen og forsvarsadvokatene

På krim-feltet er forsvarsadvokatene den viktigste kilden for journalistene i tillegg til politiet. Også mellom journalister og advokater kan det oppstå et nært og gjensidig utbytterikt forhold der informasjon utveksles i bytte med publisitet, – og det skjer fra advokatens side med bevisste strategiske formål. Informasjonsflyten skjer gjerne i det skjulte, uten at kilden for opplysningene fremgår av journalistens tekst. (Brurås og Røssland 2003, Røssland m.fl. 2006)

Det finnes ikke PFU-saker fra vår periode som tar opp denne problemstillingen.

Andre relasjoner

Krim-journalistene kan også ha relasjoner til andre aktører enn politi og forsvarsadvokater. Ikke minst har noen krim-journalister gode forbindelser til personer i det kriminelle miljøet (Røssland m.fl. 2006).

I vårt materiale finnes det én spesiell sak fra 1987 som berører dette:

- Sogn Dagblad skrev om en rettssak mot fem 15 år gamle gutter som var tiltalt i en voldtektssak. Fire av dem ble frikjent. Klagen går dels på at de fire ble omtalt som skyldige etter at de var frikjent, og dels på at avisens journalist i denne saken var en 15 år gammel klassekamerat av de tiltalte. PFU feller avisen på det første punktet, men uttaler seg ikke om det siste punktet (Sak 87-002).

Lekkasjer

De senere år har det vært debatt omkring ”lekkasjer” i mediene i forbindelse med større kriminalsaker. Med lekkasjer menes at det kommer ut informasjon som i henhold til lov og regelverk er konfidensiell og taushetsbelagt på det tidspunkt den publiseres. Kilden for lekkasjen kan være politi, forsvarsadvokater eller andre. Det ligger i sakens natur at kilden for lekkasjen holdes skjult; dette omfattes av pressens kildebeskyttelse. Situasjonen ved en slik lekkasje er altså at en for publikum ukjent person av strategiske grunner lar utvalgte deler av

et materiale tilflyte en utvalgt journalist eller redaksjon. Vi må regne med at slike lekkasjer skjer bevisst og med et strategisk formål.¹⁸⁴

I Orderud-saken var de utallige lekkasjene til pressen et hett tema som bekymret politiet gjennom store deler av saken.¹⁸⁵ Den mest oppsiktsvekkende lekkasjen kom imidlertid etter NOKAS-ranet i 2004, da TV 2 i forbindelse med rettssaken kunne publisere opptak som politiet hadde gjort under selve ranet. På lydfilene som TV 2 sendte på lufta i sin nyhetssending kunne vi blant annet høre NOKAS-ansattes anrop på politiets nødtelefon idèt ranet ble innledet, og skudd kunne høres inne i banklokalene. Også deler av politiets internkommunikasjon under skuddvekslingen ute på Domkirkeplassen ble sendt på tv. Politimesteren i Stavanger klaget TV 2 inn for Pressens Faglige Utvalg, men fikk ikke medhold. Etter utvalgets mening brøt TV 2 ikke god presseskikk. PFU drøfter i sin uttalelse hvilken belastning publisering av lydopptakene medfører for de involverte. Når det gjelder selve lekkasjen, nøyter utvalget seg med å si at det ikke vil ”*spekulere i hvorvidt TV 2 har kommet over lyd materialet på ulovlig måte*”. (Sak 05-160)

Oppsummering

Det er svært få klagesaker og enda færre PFU-uttalelser som berører denne sentrale presseetiske problemstillingen om journalisters kilderelasjoner. Her kommer altså klageorganets begrensning som yrkesetisk forum og fyrtårn til syne. Kategorien inneholder viktige presseetiske spørsmål, men de er sjelden klagetema og faller dermed utenfor klageorganets oppmerksomhet.

Ikke minst i et diskursetisk perspektiv – som presseetikken for øvrig er sterkt preget av – er problemstillingen sentral. Skjulte informasjonsstrømmer fra profesjonelle kilder med sterke strategiske interesser river grunnen bort under et diskursetisk begrunnet presseetikk. Det samme gjør en utbredt bruk av anonyme kilder.

Men også i et dydsetisk lys, der journalistisk kvalitet er forstått som samfunnets forventinger til god journalistikk, vil skjulte og tette forhold mellom journalisten og hennes mektige kilder være problematisk. Og i et nærhetsetisk lys er skjulte allianser mellom presse og maktinstanser en av de aller største trusler mot enkeltmennesket i samfunnet.

¹⁸⁴ Skjønt – dette vet vi strengt tatt ikke. Så lenge vi ikke vet hvordan opplysninger og materiale fant veien til redaksjonen, kan det hypotetisk tenkes at journalisten tilfeldigvis fant det i veikanten der en av sakens aktører uheldigvis hadde mistet det.

¹⁸⁵ Røssland m.fl. 2006:134ff

6.2.4. Kildens rettigheter og integritet

”Premisser for intervju”

Begrepet er hentet fra Vær Varsom-plakaten der det heter i pkt. 3.3: *”Det er god presseskikk å gjøre premissene klare i intervjusituasjoner og ellers i forhold til kilder og kontakter”*.

Uttrykket sier noe om (minst) to sider ved kildekontakten. For det første innebærer det et krav om at journalisten presenterer seg og gjør sitt ærend klart, og ikke lar kilden tro at hun snakker med noe annet enn en journalist. (Om skjulte metoder: Jfr. kap 6.3.5. nedenfor). På dette punkt er det i vårt materiale svært få – om noen - saker i første del av perioden.¹⁸⁶ Fra midten av 1990-tallet begynner det å komme noen. Et eksempel:

- Nordmannen Hans Christian Ostrø ble i 1995 først tatt som gissel og senere drept i Kashmir i India. Som en del av en omfattende dekning av saken hadde VG et oppslag med tittelen *”Bestefaren knust”*. Saken er et intervju med den dreptes 78 år gamle morfar. VG har også bilde av den eldre mannen, et bilde som er kreditert Tønsberg Blad. Men morfaren kan ikke huske at han har snakket med VG, og han mener bestemt at han i hvert fall ikke har samtykket i noe intervju. VG hevder på sin side at intervjuet var reelt, og gir en detaljert beskrivelse av omstendighetene rundt det. Pressens Faglige Utvalg konstaterer kort at her står påstand mot påstand. VG har ikke brutt god presseskikk. (Sak 95-148.)¹⁸⁷

Formuleringen i Vær Varsom-plakaten pkt. 3.3 som er gjengitt ovenfor impliserer at det er *journalistens* ansvar å forvise seg om at begge parter er klar over premissene i en intervjusituasjon. Likevel fritas altså journalisten for dette ansvaret når det i en konkret sak står påstand mot påstand.

For det andre handler det om eventuelle avtaler – uttalte eller stilltiende - mellom journalist og kilde, om en felles forståelse av forutsetningene for intervjuet, og om en felles oppfatning av *når* selve intervjuet begynner, det vil si at kilden snakker til offentligheten og ikke bare til journalisten. Det kan også handle om kildens innflytelse på det ferdige intervjuet, om adgang til sitatsjekk, gjennomlesning eller -lytting, og adgang til rettelser og redigering.

Bård Michalsen (1998) har i et arbeid dokumentert hvordan det presseetiske regelverket på dette punkt – og dermed PFUs holdning - i løpet av 1990-tallet ble endret og faktisk snudd på hodet. Tidligere var holdningen at et intervjuobjekt ”eier” og har herredømme over avgitte uttalelser, og var berettiget til å endre eller trekke tilbake uttalelser helt til det av produksjonstekniske grunner ikke lenger var mulig. I en uttalelse fra PFU i 1954

¹⁸⁶ Sak 75-056 og 78-071 kan sies å berøre problemstillingen.

¹⁸⁷ Sak 05-058 er et parallelt case.

heter det at ”*Bordet fanger ikke. Den som uttaler seg må ha full adgang til å ta igjen hva han kanskje ubetenksomt har sagt*”.¹⁸⁸ Både i 1978 og i 1981 kom det uttalelser som bekreftet at kilden må kunne ombestemme seg.¹⁸⁹ I 1994 kom det imidlertid etter en tids debatt internt i pressen inn et nytt punkt i Vær Varsom-plakaten, og nå er det et nytt syn som kommer til uttrykk. Fra nå av heter det at ”*Endring av avgitte uttalelser bør begrenses til korrigering av faktiske feil*”. Prinsippet er altså speilvendt. Nå er det *normale* at uttalelser ikke kan endres, men med åpning for bestemte unntak. Vi kan si at *råderetten* over avgitte uttalelser er flyttet fra kilden selv til journalist og redaksjon. Intervjuobjektets ”redigeringsfullmakt” er inndratt.

Utviklingen innebærer en svekkelse av kildens posisjon, til fordel for journalistens og redaksjonens frihet og ”fulle rett”, for å bruke PFUs uttrykk. Dette kan fra en side sett betraktes som en styrking av presseetikkens diskursetiske preg. Hovedårsaken til endringen som fant sted, var nemlig å unngå at mektige, profesjonelle kilder kunne styre, manipulere og hindre publisering av kanskje viktige uttalelser som vitteilig var falt.

Men endringen rammer også andre typer kilder; den rammer de uerfarne og sårbare kilder som kanskje for første gang snakker med pressen. De har mistet en sjanse til å ombestemme seg, en sjanse til å vakle og angre seg. Endringen er en svekkelse av presseetikkens eventuelle nærhetsetiske aspekter.¹⁹⁰

- En drapssak i Stavanger fikk i 2000 en omfattende mediedekning, også i riksavisene. Politiets talsmann gjennom hele denne saken var kriminalsjef Bjørn Andersen. På et tidspunkt ønsket Dagbladet å lage et mer personlig portrettintervju med kriminalsjefen. Han stilte opp, på betingelse av at han fikk lese gjennom artikkelen før trykking. Som avtalt fikk han manus tilsendt på telefaks, og godkjente dette. Deretter opplever han at artikkelen blir publisert med betydelige endringer i forhold til den teksten han hadde lest og godkjent. Han klager til PFU.

Dagbladet peker i sitt tilsvarende på at det bare var sitatene – der Andersen var direkte gjengitt – som ble oversendt til ham. Avisen skriver: ”*Det ville ikke være i tråd med vår praksis å la intervjuobjekter redigere vår avis. (...) Vi har ikke inngått andre løfter overfor Andersen enn at han skulle få lese sine sitater før de kom på trykk.*” PFU slår fast at Dagbladet ikke har brutt god presseskikk.

Dersom det på noe punkt er inngått en klar avtale mellom journalist og kilde, så skal selvsagt denne følges. I 1992 fikk Dagbladet kritikk av PFU for å ha brutt en avtale med sitt intervjuobjekt om *tidspunkt* for publiseringen; intervjuet kom ikke i påskeavisa slik det var

¹⁸⁸ Michalsen 1998:33.

¹⁸⁹ *ibid.*: 34

¹⁹⁰ Her er det imidlertid slik at journalisters *praksis* ofte er mildere og mer kildevennlig enn regelverket. Journalister opptrer i stor grad pragmatisk og imøtekommende overfor uerfarne kilders ønsker om både innsyn og endringer, selv om regelverket strengt tatt ikke tilsier det. (Michalsen 1998, Brurås 2006:170ff. Jfr. også Yngvesson 2006:113, 139-146.)

blitt lovet (Sak 92-106). I 2005 ble Vi Menn felt for brudd på god presseskikk fordi bladet hadde brutt en avtale med en innsatt i et fengsel om at han skulle anonymiseres i et intervju. Han ble i stedet navngitt – noe PFU i og for seg aksepterer, men ikke når det er inngått avtale om det motsatte som premiss for intervjuet. (Sak 05-076)

”Ikke klar over virkningene”

Vær varsom-plakaten har en rekke punkter som skal beskytte enkeltmennesker mot å bli misbrukt og utnyttet av pressen. Ett av dem handler spesielt om kildefasen: *”Vis særlig hensyn overfor personer som ikke kan ventes å være klar over virkningene av sine uttalelser. Misbruk ikke andres følelser, uvitenhet eller sviktende dømmekraft.”* (Vær Varsom-plakaten pkt. 3.8) Det er dette som i journalist-sjargongen omtales som ”å beskytte kilden mot seg selv”. På krim-feltet møter vi problemstillingen blant annet når barn og ungdommer blir intervjuet, enten som gjerningsmenn, som ofre eller som øyenvitner.

- I 1976 dukker spørsmålet opp i to klagesaker. Den første er et intervju med en 15-årig jente som bor på hospits i Oslo og som omtales som *”Norges yngste kvinnelige stortyv”*. I denne saken refererer PFU kun bestemmelsen i Vær Varsom-plakaten, uten å ta stilling til om den er brutt. (Sak 76-041). Den andre saken er et intervju med en 19-årig gutt som sitter i fengsel og som forteller åpenhjertig om sitt turbulente ungdomsliv. I dette tilfellet godtar PFU at gutten brukes som intervjukilde (men reportasjen felles fordi den ellers anonymiserte gutten er gjenkjennbar på bilder). (Sak 76-062).
- En sak som ligner den forrige dukker opp i 1984. Denne gangen er det en 17 år gammel fengslet gutt som står fram i avisa og forteller om sin kriminelle løpebane, og denne gangen konkluderer PFU med fellelse. En forskjell er at intervjuobjektet i denne siste saken forteller mer om sin familie og oppvekst, om problemer hjemme, og utleverer private forhold i større grad. Gutten er presentert ved fornavn og bosted, og familien føler seg derfor identifisert. Klageren, som er guttens mor, hevder også at han er *”avkreftet og skadet av stoff”*. PFU uttaler at *”Guttens mentale og faktiske tilstand burde tilsi at han i større grad burde vært beskyttet mot seg selv og at avisen i hvert fall ikke burde referert hans utfall mot personer.”* (Sak 84-019)¹⁹¹
- Problemstillingen er framme i et par av PFU-sakene som fulgte dekningen av Orderud-saken i 1999. Utvalget mente at når moren til de to tiltalte søstrene i flere nyhetsmedier fikk stå fram og uttale seg med klar støtte den ene datteren og sterk kritikk av den andre, så er dette brudd på god presseskikk. Utvalget tviler ikke på at den intervjuede moren selv ønsket å uttale seg, og at hun selv mente å være klar over virkningene av uttalelsene, men nyhetsredaksjonene burde likevel latt være å intervjuer henne av hensyn til hennes følelsesmessige situasjon. (PFU-sak 99-152 og 99-153)

¹⁹¹ En ganske så parallell sak er for øvrig 89-101, med samme PFU-konklusjon.

På dette punkt står en diskursetisk forutsetning om enhvers frie adgang til diskursen i klar motsetning til et nærhetsetisk begrunnet hensyn om å ”beskytte noen mot seg selv”.

Men også hvis vi inntar en nærhetsetisk posisjon, kan dette hensynet være et tveegget sverd. En oppfordring om å ”beskytte noen mot seg selv” kan fremstå som et nærhetsetisk hensyn til vern om enkeltmenneskets integritet og verdighet, men det innebærer også å frata noen deres ytringsmulighet. Det innebærer at man møter dette individet med *mistillit* og ikke tillit, jfr. Løgstrup. Det innebærer en fare for å krenke personens integritet ved å frata vedkommende adgangen til å ytre seg offentlig. I noen tilfeller kan dette opplagt være i personens egen interesse, men i veien er kort til at det blir et overgrep.

Kildevernet

Pressens bruk av anonyme kilder har vi berørt før. Det fremgår av dette prosjektets materiale at krim-journalistene bruker informasjon fra anonyme kilder, for eksempel for å kunne portrettere gjerningsmenns og ofre med deres personlige bakgrunn og private livshistorie. Dette skjer gjennom hele vår periode. Det er for eksempel metodiske fellestrekk mellom en VG-reportasje fra Hadelandsdrapene i 1981 med en meget nærgående omtale av ofrenes oppvekst og personlighet (sak 81-76A), og en VG-reportasje fra Orderud-saken i 1999 der blant annet Veronicas bakgrunn og personlighet blir bredt omtalt (sak 99-155). Begge reportasjene blir felt i PFU – men de felles på grunn av brudd på personvernet, ikke på grunn av anonyme kilder.

Under Orderud-saken i 1999 begynte PFU å kommentere bruken av anonyme kilder. Dette ser vi ikke før 1999, men det skjer i en god del tilfeller i årene etter.¹⁹² Det kan ha sammenheng med en økende bruk av anonyme kilder de senere år. PFUs kommentarer begrenser seg imidlertid stort sett til å referere (”minne om”) Vær Varsom-plakatens bestemmelse om at det ved bruk av anonyme kilder må stilles særskilte krav til kildekritikk.¹⁹³

Når det gjelder selve kildevernet, er dette sjelden eller aldri oppe i PFU – fordi det sjelden eller aldri blir brutt. I vårt materiale finnes det bare ett eksempel på at så har skjedd:

- Adresseavisen kunne i et oppslag i 1992 melde om ”*Mystisk drama ved NTH*”. En ung mann er etterlyst etter å ha stukket en 43-åring med kniv. Litt senere i artikkelen forteller avisen: ”*Det er usikkert når (gjernings)mannen kom til stedet, men klokken 07.45 mottok*

¹⁹² Jfr. sak 99-132, 99-155, 99-157, 99-174, 00-059, 00-111, 01-119, 03-023, 03-124, 04-240.

¹⁹³ Ved ett tilfelle formulerer utvalget seg sterkere og sier: ”Utvalget vil påpeke det kritikkverdige i at det i en av de påklagede reportasjer ensidig refereres til anonyme politikilder, som uimotsagt framsetter mistenkeligjørende påstander.” (Sak 99-157)

vår tipstelefon en melding fra 43-åringen. Mannen er en forholdsvis hyppig innringer, og vedkommende i redaksjonen som tok telefonen kjente igjen mannen da han presenterte seg og fortalte at han hørte flere skudd i nærheten.”

Generalsekretæren i Norsk Presseforbund ser såpass alvorlig på dette at han tar i bruk sin initiativrett og legger saken fram for PFU. Adresseavisen legger seg øyeblikkelig flat og erkjenner at den har opptrådt i strid med god presseskikk. Avisen beklager saken og har tatt saken opp internt. PFU feller avisen med henvisning til Vær Varsom-plakatens bestemmelse om kildebeskyttelse. (Sak 92-092).

Begrunnelsen for pressens kompromissløse prinsipp om kildevern er ganske enkelt at det i enkelte tilfeller er nødvendig å love kilden anonymitet for å få fram viktig informasjon. Normalt hører det med til god journalistikk å oppgi kilden for opplysninger. Men det finnes situasjoner der en informant løper en risiko ved å meddele informasjon. Man kan for eksempel miste jobben, risikere represalier fra et kriminelt miljø osv. Men denne type informasjon kan ha stor offentlig interesse, og bør komme fram. Derfor loves kilden anonymitet.¹⁹⁴

Pressen ønsker å vise publikum at den tar kildevernet alvorlig, slik at alle og enhver skal være trygg på at man ikke løper noen risiko ved å henvende seg til en journalist eller redaksjon for å gi viktig informasjon. Vi ser at kildebeskyttelsen og anonymitetsvernet står i umiddelbar nærhet av selve ytringsfriheten. Enhver skal ha rett til å ytre seg uten frykt for represalier, og pressens kildebeskyttelse sikrer faktisk i en del tilfeller denne retten. Vi ser også at dette spørsmålet først og fremst handler om *kilders anonymitetsrett*, ikke om en særrett for journalister.

Kildevernet kan ut fra dette betraktes som en oppfyllelse av diskursetikkens forutsetning om enhvers adgang til den offentlige samtale. Det finnes mennesker som de facto er utsatt for tvang, press og trusler som tvinger dem til taushet. Pressens kildevern gir også disse ytringsadgang.

Et aktuelt spørsmål i dag er om terskelen for kildebeskyttelse er blitt for lav, og om journalister lover kilder anonymitet også av andre årsaker enn den klassiske begrunnelsen for kildevernet. Løfte om anonymitet kan lett bli et byttmiddel som journalister bruker for å få ”lekkasjer”, eller kanskje sterke og kritiske uttalelser fra personer som på den måten slipper å stå til ansvar for sine uttalelser. To norske forskningsprosjekter har vist at så er tilfelle:

¹⁹⁴ Om pressens kildevern: Øy 1994, Brurås 2006:190ff, Wolland og Øvrum 1992:199ff, Raaum 1999:141ff., Røssland m.fl.2006:144.)

Dekning av Orderud-saken var kjennetegnet av en uvanlig høy andel anonyme kilder.¹⁹⁵ Dette henger sammen med en stor grad av nærhet mellom journalist og kilde (forsvarsadvokater, politi) som begge parter tjente på: Kildene ved at de kontinuerlig kunne lekke strategisk og ”tjenlig” informasjon i mediene uten å måtte hefte for det, og journalistene ved at de på den måten kontinuerlig fikk tilgang på ”godt stoff”. Kildevernet ble på den måten utvidet til å gjelde større deler av journalistenes arbeidsmetode, og det oppstod skjulte informasjonskanaler som publikum ikke visste om.

Sigurd Allern viste i boka ”Flokkdyr på Løvebakken” (2001b) hvordan en etter hans mening uforsvarlig bruk av anonyme kilder hadde spredt seg i den politiske journalistikken i Norge. Èn ting er å motta faktiske opplysninger fra anonyme kilder, opplysninger som lar seg etterprøve og kontrollere. Noe ganske annet er å la anonyme kilder synse og karakterisere enkeltpersoner, gjerne på en nedsettende måte. Allern presiserer et annet sted (Allern 2001a:176f) disse to varianter som henholdsvis kognitive og normative utsagn, og fremhever at når redaksjonen baserer oppslag på de sistnevnte, så tillates opinionspåvirkning uten at avsenderens navn og interesser blir kjent.¹⁹⁶

Når kildevernet brukes på denne måten, kan det betraktes som et brudd med diskursetikkens forutsetning om åpenhet og sannferdighet i diskursen. Kilden fremstår ikke som en synlig og autentisk person, men skjuler av strategiske grunner både sin identitet og sine intensjoner.

6.2.5. Adferd i innsamling og research

Materialet inneholder ikke mange saker som handler om dette klagepunktet. Men de sakene som finnes, kan tyde på at enkeltjournalister på 1970- og 80-tallet ikke var mindre pågående og aggressive enn i dag i sin jakt på gode oppslag og bilder. Det finnes påstander om både rent lureri og provokasjoner for å få adgang til private rom (76-041, 82-056), og på at journalister tar kontakt med pårørende svært kort tid etter et dramatisk dødsfall for å få bilde av avdøde (83-006, 86-051).

- VG publiserte i 1976 en serie reportasjer om barn som levde som uteliggere eller som bodde på hospitser i Oslo. En av sakene handler om en 15 år gammel jente som

¹⁹⁵ Gangdal 2000, Røssland, Brurås og Østbye 2006:134f.

¹⁹⁶ Charlotte Wien (2003) påviser i en undersøkelse at bruken av anonyme kilder i dansk presse har økt markant siden 1993. Hun refererer i sin artikkel også en del amerikanske undersøkelser om bruk av anonyme kilder.

presenteres slik: *"Hun er kommet i offentlighetens søkelys som Norges yngste kvinnelige stortyv. Piken er siktet for tre grove tyverier og åpning av pengeskap. Dessuten er hun tiltalt for knivran."* Jenta er ikke navngitt, men hun er avbildet delvis bakfra. Reportasjen skildrer for øvrig jentas "tjafsete hår" og skitne utseende, ølflaskene og tristheten i rommet.

PFU mottar klage på reportasjen, fra en rektor som har kontakt med jenta og hennes familie. Klagepunktene er at jenta ikke har vært klar over virkningene av sine uttalelser, at hun ble fotografert mot sin vilje, at hun er gjenkjennelig på bildet, at hun er utsatt for krenkende omtale, og at journalist og fotograf slapp inn i rommet ved å rope "Politi - razzia!".

Pressens Faglige Utvalg feller VG for brudd på god presseskikk. Til grunn for fellelsen ligger de klagepunktene som handler om publisering. Utvalget mener karakteristikkene av jenta samt manglende anonymisering i bildet er brudd på god presseskikk. Når det gjelder de klagepunktene som handler om avisens fremgangsmåte, vil ikke PFU ta stilling. Her står påstand mot påstand. Men VG-redaktør Oskar Hasselknippe avviser meget bestemt påstanden om at avisens medarbeidere skaffet seg adgang til rommet ved å rope "Politi – razzia". Han kaller dette *"rent oppspinn"* og *"alvorlige beskyldninger mot våre medarbeidere"*. Redaktørens sterke indignasjon over beskyldningen gir et signal om at han legger stor vekt på medarbeidernes atferd og fremgangsmåte. Han vil ikke ha det hengende på seg at avisen farer med lureri i kontakten med kilder.¹⁹⁷ (Sak 76-041)

- Sommeren 1986 ble assisterende fylkeslege Per Ringnes i Oppland drept under et pasientbesøk. Den tragiske hendelsen skjedde sent på ettermiddagen, litt før klokka 17, og legens ektefelle fikk melding om hendelsen en gang etter klokka 18.45. Klokka 21.30 ringte en journalist fra VG til kona, *"for å få rede på hva som var hendt og hvordan familien reagerte på saken"*. Det var en annen person i huset som tok telefonen, og som klager til PFU over avisens fremgangsmåte.

I klagen heter det: *"Jeg har tidligere følt vemmelse ved enkelte avisers fråsting familiers sorg og ulykke. Fordi jeg denne gang er nær ved og derved i stand til å forstå hvilken sten journalister legger til byrden ved sin ureflekterte behandling av folks følelser, er jeg nå også skremt og rasende"*. Klageren hevder også at journalisten ikke ville godta at de pårørende ingenting visste, men var pågående og stilte stadig nye spørsmål.

VG-redaktør Andreas Norland forsvarer arbeidsmetoden ved å vise til at det *"i forbindelse med ulykker og drap er behov for å henvende seg til de pårørende, blant annet for å få konkrete opplysninger og bilder. Dette har vært fast praksis i mange år – og ikke bare i VG"*. VG-redaktøren forstår klagerens reaksjon, men mener at VG handlet i samsvar med god presseskikk. *"Vi fant det nødvendig å gjøre det, av hensyn til behovet for korrekte opplysninger"*, skriver Norland. Han legger til at dersom PFU skulle felle VG i denne saken, *"vil det innebære en markert forandring i arbeidsmetoder man har fulgt her i landet og i andre land i mange år. En negativ konklusjon vil derfor nødvendigvis få konsekvenser for pressen generelt, for NTB og for NRK."*

Pressens Faglige Utvalg feller VG. Klageren får medhold. PFU uttaler: *"Det var ikke avgjørende for informasjonen til Verdens Gangs lesere om avisens journalist fikk snakke med den dreptes kone 2,5 time etter at hun hadde fått beskjed om drapet. Utvalget er av*

¹⁹⁷ En del av klagen er også at jenta fikk tilbud om en "belønning" på kr. 150 dersom hun stilte opp og svarte på journalistens spørsmål. Dette bekrefter VG-redaktøren. Han kaller det tipshonorar og "modellhonorar ved fotografering", og sier at dette "er blitt nokså vanlig". Saken er altså et tidlig eksempel på den senere så omdiskuterte "betalingsjournalistikken".

*den oppfatning at avisen opptrådte ytterst provoserende ved å ta kontakt med de pårørende så kort tid etter at drapet hadde skjedd.” (Sak 86-051.)*¹⁹⁸

Diskursetikken har trolig lite å si med hensyn til journalistisk adferd og opptreden. Det måtte i så fall være at utsagn som er fremkommer under en følelse av press eller trussel, har liten verdi som bidrag til den offentlige diskurs.

En kommunitaristisk etikk formaner pressen til å spille på lag med publikum. Nettopp på dette punkt som gjelder journalistisk adferd har pressen ofte fått publikum imot seg. Kritikken mot journalistene har til tider vært hard, og mange har sagt klart fra om at de ikke aksepterer pressens fremgangsmåte for å sikre seg intervjuer og bilder, ikke minst i forbindelse med ulykker og kriminalsaker.¹⁹⁹ En kommunitaristisk basert presseetikk vil legge vekt på en journalistisk adferd som blir akseptert i det lokalsamfunnet som er rammet av en tragedie.

Men ikke minst er det nærhetsetikken som har et anliggende i dette spørsmålet. Den vil rette oppmerksomheten på det rammede enkeltmennesket, og sette hensynet til og ansvaret for dette mennesket foran andre hensyn.

Gisselsituasjoner

Pressens Faglige Utvalg har for øvrig slått hardt ned på tilfeller der journalister har kontaktet mennesker som står midt i en dramatisk krisesituasjon, mens det pågår forhandlinger med politiet. Lokalradioen Radio 1 ringte til en såkalt ”våpendesperado” som hadde forskanset seg i en hytte i Trondheim og skutt mot politiet, og sendte intervjuet på lufta. (Sak 96-090). TV 2 sendte våren 2000 et direkte intervju med en bevæpnet mann som holdt en hel barnehage i Rogaland som gisler. (Sak 00-086).²⁰⁰ Til grunn for PFUs klare fellelse og advarsel i disse sakene ligger først og fremst et konsekvensetisk resonnement om å unngå skadevirkninger. En intervjusamtale kan i tilfeller som dette ”påvirke hendelsesforløpet negativt og sette menneskeliv i fare” (sitat PFU i sak 96-090), og det kan vanskeliggjøre politiets arbeid. I tillegg kommer Vær Varsom-plakatens prinsipp til anvendelse om ikke å intervju mennesker i ubalanse – av hensyn til dem selv.

¹⁹⁸ Jfr. også sak 01-166.

¹⁹⁹ Det finnes mange eksempler på sterke motsetningsforhold mellom presse og lokalbefolkning i slike saker. Et slikt tilfelle er dokumentert i ”Hedrum-rapporten” (Brurås og Røssland 2000).

²⁰⁰ TV 2 var også involvert i en omdiskutert hendelse i forbindelse med en flykapring på Gardermoen i 1994. TV-kanalen klarte å tappe en telefonsamtale mellom politiet og en flykaprer, og sendte denne på lufta. TV 2 gjorde også et telefonintervju med en av passasjerene inne i det kaprede flyet. Denne saken ble aldri behandlet av PFU.

Skjulte metoder

Med ”skjulte metoder” i journalistikken menes at journalisten skjuler sin identitet overfor intervjuobjekter eller andre, eller gjør opptak med skjult mikrofon og/eller kamera uten at den som blir ”teipet” vet om det. Vær Varsom-plakaten inneholder en bestemmelse som åpner opp for bruk av skjulte metoder i visse tilfeller.²⁰¹ Dette må betraktes som et unntak fra prinsippet om ”å gjøre premissene klare i intervjusituasjoner”, jfr. ovenfor.

Bruk av skjulte metoder er en omfattende presseetisk problemstilling som kan og bør drøftes fra mange sider, og som det ikke er anledning til å gå grundig inn i her. Vi skal kort konstatere at det i vårt materiale ikke foreligger noen uttalelser fra PFU om dette før 1996. Etter den tid finnes det noen få. PFU advarer mot at pressens tar i bruk arbeidsmetoder som ”for dem det angår må oppfattes som omgåelse av kravet til journalistisk redelighet” (sak 97-073. Jfr. også 96-113) Likevel aksepterer utvalget bruk av skjulte metoder i noen tilfeller, fordi ”formålet legitimerer så vel gjennomføringen av de skjulte opptakene som bruken av dem” (sak 01-006. Jfr. også 00-093 og 04-103A).

Bruk av skjulte metoder innebærer en sterk integritetskrenkelse av den personen som blir utsatt for slike metoder. Dette er årsaken til PFUs restriktive holdning i spørsmålet. Men utvalget aksepterer altså bruk av skjulte metoder i enkelte tilfelles, når sterke samfunnsmessige hensyn tilsier det. Igjen ser vi at nærhetsetiske hensyn tillegges vekt, men må vike i møte med tungtveiende samfunnsformål.

- - -

Vi har i den foregående gjennomgangen fortløpende kommentert enkelte diskursetiske, dydsetiske og nærhetsetiske aspekter ved de ulike kildeetiske problemstillingene. Her følger noen overordnede bemerkninger og perspektiver knyttet til den journalistiske kildeetikken.

6.2.6 Diskursetiske perspektiver

Møtet og samtalen mellom journalist og kilde er ikke i seg selv interessant i vårt diskursetiske perspektiv. Den er (normalt) et rollespill der aktørene opptrer som ”representanter” i kraft av

²⁰¹ Vær Varsom-plakatens pkt. 3.10 lyder slik: ”Skjult kamera/mikrofon eller falsk identitet skal bare brukes i unntakstilfeller. Forutsetningen må være at dette er eneste mulighet til å avdekke forhold av vesentlig samfunnsmessig betydning.”

sin makt og posisjon. Den sikter heller ikke mot konsensus de to aktørene imellom, men har et ganske annet formål, nemlig å skape et produkt, et medieoppslag.²⁰² Det som *er* interessant, er den offentlige ytringen som mediet til slutt presenterer – som i varierende grad er resultat av begge aktørenes anstrengelser men som fremføres under redaktøransvaret – og denne ytringens kvaliteter som et mulig diskursetisk bidrag i samfunnsdebatten.

Vi har sett at Pressens Faglige Utvalg *ofte* men *ikke alltid* slår ned på ukorrekte opplysninger, lavt presisjonsnivå, overdrivelser, spekulasjoner og rykter, samt manglende kildekritikk, kildebredde og dokumentasjon. Når PFU noen ganger ukorrekte opplysninger passere, er det med begrunnelse i at feilen har liten betydning for helheten og publikums forståelse av saken.

Vi har også sett at PFU som klageorgan står overfor klare begrensninger med hensyn til å slå fast hva som er ”sannhet” i en rekke saker der påstand står mot påstand; utvalget kan ikke gjøre egne undersøkelser og etterforske hva som egentlig er de faktiske forhold. Derfor ender utvalget ofte opp med å peke på kravet om ”*samtidig imøtegåelse*” – og en oppfyllelse av dette regnes i mange saker som *tilstrekkelig* i forhold til journalistikkens sannhetskrav.

”Samtidig imøtegåelse” er et proseduralt virkemiddel som er i dyp overensstemmelse med diskursetikken. Det fungerer også som en løsning på et dilemma som vi fra et diskursetisk ståsted må si er et kjennetegn ved journalistikken, nemlig dette:

Fra en side sett kan høye krav til dokumentasjon komme i strid med diskursetikken. Vi har sett at sannhetskravet i diskursetikken slik Arens utlegger det, ikke bare krever at ytreren taler sant, men også at man er åpen for *andres* påstander om sannhet, altså andre versjoner av sannheten. Det er viktig at den offentlige diskusjon er åpen for *påstander*, også når den som fremmer påstanden i andres øyne har et mangelfullt grunnlag og svak dokumentasjon for sin påstand. Hvis denne type ytringer stoppes, hindrer man samtidig muligheten til å imøtekomme den tredje dimensjonen ved Arens` sannhetskrav, nemlig siktemålet om konsensus og en felles oppfatning av sannheten. Tvilsomme påstander skal kunne fremføres og *deretter* (eventuelt) tilbakevises med argumenter; ikke stoppes på forhånd i en lukket og intern redigeringsprosess.

Det synes derfor, i diskursetisk lys, å være berettiget at PFU ikke uten videre feller udokumenterte påstander som å være i strid med god presseskikk, så sant ytringene klart

²⁰² Selve utøvelsen av en yrkesrolle plasserer Habermas i ”Theorie des kommunikativen Handelns”, med referanse til Goffman, i kategorien ”*dramaturgisk handling*”, som er av ekspressiv karakter og som er noe annet enn en kommunikativ handling (Habermas 1999:46-47).

fremstår som nettopp påstander. I et diskursetisk lys er det nødvendig å verne om adgangen til å *ta feil*.²⁰³

På den annen side betrakter journalistene det som sin rolle og oppgave i samfunnet å bringe sann og korrekt informasjon til publikum, og luke ut feile opplysninger og påstander før de publiseres. I tråd med diskursetikken anser presseetikken at ukorrekte opplysninger er uegnet som bidrag til offentlig diskusjon og normdannelse; de må nødvendigvis bli sett bort fra i diskursen og er således verdiløse. Journalistene vil altså selv kvalitetssikre utsagn og påstander, og ikke overlate dette til publikum. Journalistikk er i sitt vesen først og fremst *redigering*, ikke formidling. Når en sak er redigert og publiseringsklar, skal den ideelt sett både være korrekt, og dessuten dokumentert på en slik måte at publikum skjønner at de kan stole på at den er korrekt. Diskursen er med dette ikke fullført, men den er brakt lenger fremover.

En tilnærming til dilemmaet er å trekke fram de to grunnbegrepene i journalistisk kildearbeid: *balanse* og *verifikasjon*. Det første er raskt og enkelt å oppfylle, og journalister flest sørger rutinemessig for å la en kilde nr.2 balansere en kontroversiell påstand fra kilde nr.1. Men ofte stopper det der, og publikum er like klok: Hva er korrekt? Hvem av kildene har egentlig rett? Verifikasjon er vanskeligere og mer ressurskrevende, og er et kjennetegn på den ambisiøse og gode journalistikken (Øy 1995, Mencher 1991, Fossum og Meyer 2003).

Vi har sett at PFU ikke går inn på sannhetsspørsmålet i saker der påstand står mot påstand, men nøyer seg med å stille krav om balanse (f.eks. ”samtidig imøtegåelse”). I et dydsetisk lys kan dette forstås som å senke kravet til journalistisk kvalitet, mens det i et diskursetisk lys kan forsvares med at det åpner for flere diskursdeltakeres versjoner av sannheten. Undersøkelsen av argumenters kvalitet skjer hos publikum, ikke i redaksjonen.

Eller sagt på en annen måte: Vi kan tilnærme oss dilemmaet ved å skille mellom to ulike typer sannhetskrav i journalistikken, nemlig a) korrekt gjengivelse av (mulig ukorrekte) påstander, og b) korrekt gjengivelse av korrekte påstander. Det første uttrykker at ”det er korrekt at han sa dette”; det andre uttrykker at ”det han sa er korrekt”. Det første er referatjournalistikk, det andre er kritisk og undersøkende journalistikk. Det første er kildestyrt, det andre er journaliststyrt. - Men dermed glir problemstillingen over til å handle om journalistisk *kvalitet*, og perspektivet er blitt *dydsetisk*.²⁰⁴

²⁰³ Dette var noe Ytringsfrihetskommisjonen la stor vekt på, men i et juridisk perspektiv (NOU1999:27 s.120).

²⁰⁴ I en nærmere drøfting av dette må vi straks skille mellom kognitive og normative påstander.

Problemstillingen er relevant for det første, ikke for det andre. I møte med en meningsytring kan vi undersøke det empiriske grunnlaget for den, men ikke den normative verdidommen.

Problemet med anonyme kilder

Men det er mer å si om temaet fra et diskursetisk perspektiv. Diskursetikken oppmuntrer til *kildebredde* og åpen adgang for mange stemmer i den offentlige debatt. Den tilskynder også en *kildekritisk holdning* som avdekker og synliggjør kildens motiver og strategiske interesser. Journalistikkens og presseetikkens sterke vekt på kildekritikk er i så måte et klart diskursetisk trekk. Samtidig vil diskursetikken kaste et granskende lys på bruken av anonyme kilder, på skjulte lekkasjer og informasjonsstrømmer, og på tette forbindelser mellom journalist og kilde som publikum ikke vet om. Når kilden ikke vil stå fram som en autentisk og synlig person, men i stedet lekker eksklusiv og strategisk informasjon til foretrukne journalister, undergraves diskursetikkens forutsetning om åpenhet.

Dette er sentrale dimensjoner i diskursetikken som i liten grad berøres av PFU. Utvalget har i enkelte saker ”minnet om ” Vær Varsom-plakatens bestemmelse om at det ved bruk av anonyme kilder må stilles særskilte krav til kildekritikk, men har sjelden eller aldri slått ned på unødig eller overdreven bruk av anonyme kilder.²⁰⁵

Samtidig kan vi i diskursetikken finne et sterkt forsvar for det klassiske kildevernet, som sikrer anonymitet for en kilde som er truet av represalier for sine ytringer.

Diskursetikk uten svar?

På noen punkter synes diskursetikken å komme til kort i forhold til presseetiske problemstillinger, og vi kan spørre om den er et realistisk bidrag i praktiske spørsmål:

- Ikke sjelden oppstår den situasjonen at den ene part i en kontroversiell sak ikke ønsker å kommentere saken overhodet. Det skjer kan hende i håp om at nyhetsmediet da skal droppe saken (fordi det journalistiske kravet om samtidig imøtegåelse dermed ikke kan oppfylles). Det blir da en sterkt amputert diskurs, hvor den som saken angår aller mest er fraværende, og diskursens grunnleggende kjennetegn som en prosedyre for konsensusbasert normdannelse blir umulig.

Pressens Faglige Utvalg vil i en slik situasjon si at en slik holdning fra en kilde ikke skal hindre omtale av en sak. Når redaksjonen har gjort sitt ytterste for å få den annen part i tale og det viser seg umulig, kan publisering likevel skje.

²⁰⁵ Bruken av anonyme kilder blir diskutert i andre presseetiske studier av kriminalsaker, f.eks. Bjugn-saken (Bodahl-Johansen og Østbye 1996: 22, 24, 42) og Orderud-saken (Brurås og Røssland 2003)

- I krim-saker vil anklagede ofte mene at mediene overdriver saken. Dette går på størrelsen på oppslaget, plassering, ordbruk og dramatisering. Å oppnå enighet mellom redaksjon og den omtalte personen fremstår som en temmelig krevende og i praksis helt umulig oppgave. Det vil kreve uendelig med tid og er urealistisk. De to parter kan ha ulik virkelighetsforståelse, eller de ønsker ganske enkelt ikke å legge til side egne interesser til fordel for en felles kommunikativt frembragt oppfatning. Det er lett å se for seg saker der enighet i praksis vil være umulig å oppnå.²⁰⁶
- En diskursetisk begrunnet åpenhet og adgang for enhver til å fremføre påstander offentlig, vil i journalistikken raskt møte rent praktiske vanskeligheter. Det er ganske enkelt ikke plass til alt. (Og om journalistikken går på nett og plassen blir uendelig, så må fortsatt noe stå på topp og noe annet havne nederst og ytterst og lengst unna den travle leser.) En redaksjon må velge, vurdere, prioritere og vrake, og legger naturligvis bestemte evalueringer til grunn for dette. Igjen trekkes vårt blikk over mot dydsetikken. Den kan med sitt fokus på kvalitet gi tydeligere begrunnelser for *redigering* enn diskursetikkens idealiserte øvelser.
- Diskursetikken inneholder intet vern for sårbare og sørgende mennesker mot pågående journalister. Så lenge saken har offentlig interesse og ytringene fremkommer uten tvang eller press, så er det fritt fram, – hensynet til å få fram korrekte opplysninger er overordnet. Vi har sett hvordan innklagede presseorganer argumenterer diskursetisk i slike situasjoner: det er nødvendig å oppsøke pårørende for å få korrekte opplysninger om den forulykkede (eks. sak 86-051 ovenfor). Her setter PFU foten ned, og legger nærhetsetiske føringer til grunn for en annen holdning. Vårt materiale kan gi inntrykk av at nærhetsetiske perspektiver de senere år her har vunnet frem på bekostning av diskursetiske tenkemåter. Vi ser sjelden slik hensynsløshet som vi så tidligere.

På dette punkt må vi vende oss til dydsetikken og nærhetsetikken for å ivareta hensyn som av både pårørende og av samfunnet omkring oppleves som helt nødvendige.

²⁰⁶ Se f.eks. sak 95-097 og 96-029. I sistnevnte sak insisterer den omtalte forretningsmannen på sin uskyld, tross fellende dom i Høyesterett.

6.2.7 Dydsetiske perspektiver

Vi har sett at diskursetikken sikter mot en rasjonelt basert konsensus. Den vil legge vekt på en korrekt representasjon av faktiske forhold, på at ytringen er sannferdig og oppriktig, og på de rasjonelle argumenters autoritative kraft. Den skiller seg i så måte fra dydsetikkens anerkjennelse av *fortellingen*, den gode historie, som også besitter andre kvaliteter enn argumenter og et korrekt faktisk innhold. Den journalistiske fortelling inneholder drama og spenning, gjenkjennelse og engasjement, kanskje humor, den fremkaller frykt eller glede, den vekker empati eller den provoserer – kort sagt: den lar seg ikke begrense av en rasjonell forståelsesramme. Istedenfor å forstå journalistikken som en sannhetsbasert rasjonell diskurs med universelle prosedyrekrav, kan vi forstå journalistikken som en kulturelt og lokalt forankret historieforteller, en formidler av identitetsskapende fortellinger - som ikke desto mindre har normdannende og moralsk mobiliserende kraft.

Kvalitet

PFU er opptatt av om regler er brutt. I et dydsetisk perspektiv fremstår PFUs uttalelser som en formell, teknisk og juridisk tilnærming til de etiske problemstillingene. Etikken handler om å følge et regelverk, og utvalgets oppgave er å avgjøre om en regel er brutt. PFU forsøker å unngå å legge journalistisk kvalitet til grunn for sine konklusjoner. Det forekommer at utvalget antyder en kritikk av det journalistiske arbeidet, om enn i forsiktige ordelag, men utvalget vokter seg for å la slike ting føre til fellelse. En fellende uttalelse er en følge av *regelbrudd* og intet annet, det er ikke en følge av dårlig arbeid eller sviktende journalistisk vurdering. Et typisk tilfelle er at så sant regelen om ”samtidig imøtegåelse” er ivaretatt, så kan et ellers høyst mangelfullt arbeid være i samsvar med ”god presseskikk”. Og motsatt: har redaksjonen ikke sørget for ”samtidig imøtegåelse”, så kan et ellers viktig og godt arbeid felles som ”brudd på god presseskikk”.

Slik sett ligger PFU langt fra en dydsetisk tilnærming til profesjonsetikken.

Nå vil det selvsagt være feil å si at PFU ikke bidrar til kvalitet i journalistikken. Utvalget stiller krav til sannhet og presisjon, til kildebredde og kildekritikk, til dokumentasjon. Dette er ikke bare presseetiske regler, men også *kvalitetskrav* som springer ut av samfunnets forventninger til journalistikken. Journalister ønsker å følge regelverket og unngå pinlige fellelser. På den måten bidrar utvalget til kvalitetsheving – vel og merke på de punktene som er omfattet av regelverket. Resten ser man bort fra.

Dydsetikken vil på sin side innlemme *hele* journalistikken i et kvalitetsperspektiv, der journalisten finner glede ikke i å følge regler, men i å utøve god journalistikk.

På lag med borgerne?

Hva så med dyktiggjøring av publikum? Synet på publikum er et kjernepunkt i kommunitaristisk etikk. Er publikum bare et marked, eller også en konversasjonspartner? Tjener journalistikken til å aktivisere og stimulere publikum som borgere? En kommunitaristisk etikk vil stimulere til at folk flest engasjerer seg i offentlig debatt og i samfunnsendring. Kildens rettigheter og innflytelse på det produkt hvor de figurerer er blitt svekket i løpet av perioden, ved at kildens kontroll over utsagn er redusert. Redaksjonens ”fulle frihet” er styrket, mens publikums trygghet som nyhetskilder kan være svekket. PFU håndhever imidlertid sterkt prinsippet om ”samtidig imøtegåelse”. Her kan også ny teknologi og nye former for brukermedvirkning styrke publikums bidrag og posisjon.

Et kommunitaristisk og dydsetisk ståsted vil innebære at mediene spiller på lag med publikum – det vil si at redaksjonen deler lokalsamfunnets verdier og mål, at den deltar bevisst og aktivt i samfunnsbygging, og dessuten at man arbeider med åpne metoder og lar publikum påvirke og delta i journalistikken.

På flere måter synes PFU her å gå i motsatt retning. Ett moment er den manglende opptatthet av journalistenes skjulte bånd til mektige kilder. Når det sentrale etikk-foraet sjelden eller aldri har noe å si om dette spørsmålet, kan det utvikle seg en intern laugs-kultur som fjerner journalistikken fra publikum. Lesere, lyttere og seere blir avskåret fra innsyn i journalistiske metoder og produkters tilblivelse, hvordan sakene er fremkommet. Man gir rom for en intern profesjonell kultur som er ”mystisk”, opphøyd og fjern; med en praksis som tjener journalist og kilde i et gjensidig bytteforhold men som ikke tjener det alminnelige publikum. Nyhetsmediet opptrer ikke lenger på vegne av publikum, men står til tjeneste for informasjonsleverandørene og strategene bak kulissene.

Et annet moment er at i PFUs konklusjoner synes redaksjonens frihet og ”fulle rett” til selvbestemmelse å overskygge det som måtte være av kvalitetsvurderinger (uttrykket ”redaksjonens fulle rett” drøftes mer inngående senere.) Dette fører til at så vel mediebedriften som PFU kan komme ut helt på tvers i forhold til lokalsamfunnets verdier, ønsker og engasjement. Caset som vi avslutter dette avsnittet med er illustrerende i så måte. Det viser hvordan en kommunitaristisk tenkning med forankring i lokalmiljøet må gi tapt mot en liberalistisk – og muligens diskursetisk - rettighetstenkning, både i redaksjonen og i PFU:

- Bergensavisen hadde i 1994 et oppslag over to sider med tittelen **”Bygden som ble ny”**. Undertittelen var **”Pollen har reist seg etter drapstragedien”**. Inngressen lød slik: *Sotra (BA): For nøyaktig ni år siden ble en 17 år gammel jente brutalt myrdet utenfor samfunnshuset på Eidesjøen. Nå er det samme samfunnshuset blitt sentrum for den nye, positive satsingen i lokalmiljøet i Pollen.*

Et seks-spalters oversiktsbilde over bygda dominerer oppslaget. I bildeteksten heter det: *”MØTTES PÅ DANSEN: Den drapsdømte 15-åringen traff sin eks-kjæreste på samfunnshuset (t.h.). Ved 00.30-tiden ble hun sett for siste gang av venninnene. De gikk sammen ned veien til stranden (t.v.) hvor hun ble myrdet.”*

Bakgrunnen for dette avisoppslaget var en pressekonferanse dagen før, i anledning oppstart av et nærmiljø-prosjekt i bygda. Sund kommune var en av 14 kommuner i landet som fikk være med i en statlig nærmiljø-satsning, og kommunen valgte ut bygda Pollen hvor en rekke ulike tiltak nå var på gang. Dette var tema for pressekonferansen.

Det kommer hele tre klager til PFU over BA sitt oppslag. Den første er fra ordfører og rådmann i kommunen. De reagerer meget sterkt på at avisen kobler det aktuelle Pollen-prosjektet til den ni år gamle drapssaken, og at BA benytter sjansen til å repeterer detaljer fra denne saken. *”Dette kom som lyn frå klår himmel for deltakarane på pressekonferansen. Ut frå samanhengen i oppslaget kunne ein få inntrykk av at Pollenprosjektet var komen i stand som fylgje av drapssaka og at dette var kommunen og lokalsamfunnet sitt forsøk på å gjenreise bygda”*, skriver ordfører og rådmann. De forteller at på pressekonferansen ble det ikke nevnt ett ord om den tragiske hendelsen for ni år siden, og ingen stilte spørsmål om dette i etterkant, heller ikke BA. Likevel ble den gamle drapssaken avisens vinkling. Klagerne sier at kommunen i ettertid har brukt mye tid og krefter overfor lokalbefolkningen for å tilbakevise at avisoppslaget er kommunens/prosjektets skyld.

Klage nr. 2 kommer fra moren til den drepte jenta. Hun skriver at *”å trekkja fram denne tragedien i ei sak der det ikkje var noko form for samheng verkar så meiningslaust, sårandre og krenkjande for meg. (...) Heilt kjenslelaust og utan omsyn til pårørande (...) Skal vi alltid vera fredlaust vilt for journalistar?”* Klage nr. 3 kommer fra lederen i bygdas skolestyre. Han har uttalt seg og er sitert i avisartikkelen, og føler seg misbrukt når han ser hvilken sammenheng uttalelsene er satt inn i.

Bergensavisen gir et fyldig svar. Et hovedpoeng er at avisen mener å vite at miljøet i Pollen tidligere har vært dårlig, noe drapet for ni år siden var et tegn på, og at bygda derfor kanskje ikke helt tilfeldig var valgt ut til dette nærmiljø-prosjektet. Til klager nr. 3 svarer avisen dessuten at uttalelsene hans *”selvsagt er tatt ut av sin sammenheng. Det skjer med alle uttalelser som gis til media.”*

Pressens Faglige Utvalg sin uttalelse lyder i sin helhet slik:

Pressens Faglige Utvalg vil innledningsvis påpeke at det ikke kan slutte seg til avisens formulering om uttalelser som tas ut av sin sammenheng.

Utvalget finner det forståelig at omtalen av den ni år gamle drapssaken i forbindelse med nærmiljøprosjektet har vakt reaksjoner, ikke minst på grunn av det som oppfattes som manglende omtanke for de pårørende. Utvalget mener det kan kritiseres at avisen har gjort unødig bruk av detaljer og illustrasjoner. Likevel finner utvalget at avisen måtte ha rett til selv å velge sin vinkling av omtalen, og ta opp andre forhold den mente var relevante i sammenhengen.

Etter en samlet vurdering er utvalget derfor kommet til at Bergensavisen ikke har brutt god presseskikk. (Sak 94-164)

For en kommunitaristisk etikk er det grunnleggende å spille på lag med lokalsamfunnet. Avisen skal oppmuntre innbyggerne til deltakelse og engasjement, og den skal sammen med dem ta ansvar for å bygge samfunnet, for fremgang og endring

BA gjør her det motsatte. Avisen får tilgang til en nyhet om bygda, en nyhet som bygdefolket oppfatter som positiv og som de formidler med glød og optimisme, men avisen benytter denne sjansen til heller å aktualisere og gjenfortelle en gammel og vond historie om et drap. På den måten får avisa bygdefolket mot seg, - de ønsker ikke at hjemstedet deres fortsatt skal assosieres med en gammel drapssak.

PFU liker tydeligvis ikke helt BAs reportasje, og uttrykker en viss kritikk mot den. Men avgjørende for utvalget er at avisen har ”rett til selv å velge sin vinkling”. Vekten av denne *retten* er det som gjør at avisen ”frifinnes”. Klagerne ikke får medhold av PFU.

Avisens redigeringsrett står sterkt. Både juridisk og diskursetisk er den nærmest uangripelig – og klagernes kritikk kan derfor fort avvises. I et dydsetisk perspektiv har imidlertid pressens redigeringsrett slett ingen moralsk immunitet, den er høyst *kritiserbar*, og en etisk refleksjon vil bli mer utfyllende, den vil også inkludere bygdefolkets opplevelse. Vi ser at PFU i sin uttalelse kritiserer ”unødig bruk av detaljer og illustrasjoner”, men utvalget tar uttrykkelig avstand fra å vurdere *vinklingen*, som jo var klagernes hovedanliggende.

6.2.8 Nærhetsetiske perspektiver

Nærhetsetiske tenkemåter er i noen tilfeller påfallende fraværende – som i saken fra 1979 om 14-åringen som ble feilaktig omtalt som kjenning av politiet. PFU aksepterer denne omtalen, med begrunnelse at feilen har liten betydning for publikums forståelse av saken. Utvalget har for øye den offentlige samtalen og dens diskursetiske verdi; utvalget ser ikke gutten - og befinner seg altså langt fra en nærhetsetisk tankegang. Fra guttens ståsted kan vi tenke oss at en slik offentlig omtale kan ha sterkt negative konsekvenser, ikke minst for selvbildet og for hans tillit til samfunnet. Men PFU ser altså bort fra dette, fordi man mener det ikke har betydning for *publikums* bilde av hendelsen.

Det er flere gjennomgående trekk i materialet som viser at diskursetiske føringer vektlegges fremfor nærhetsetiske. En omtalt person er vergeløs mot folkelige nick-names som gjennom medieomtalen festes til hans person. PFUs vurderinger går her kun på om det er faktisk

dekning for å kalle vedkommende for spritkonge eller konkursrytter, ikke om kallenavnet er tungt å bære.

Kildens svekkede kontroll over avgitte uttalelser har også gått i motsatt retning av nærhetsetikken. (Men her er det interessant å konstatere at journalister - *på tross av* regelverket - i praksis tar hensyn til uerfarne kilder og gir disse en annen behandling enn de erfarne. Dette kan forstås som at journalisten velger nærhetsetikkens blikk for den partikulære situasjon fremfor regelsettets generalisering.)

På den annen side er PFU opptatt av å beskytte enkeltmennesker mot feilaktige påstander, usanne rykter og sladder. Formidling av ukorrekte opplysninger blir slått hardere ned på hvis de samtidig setter enkeltmennesker i et dårlig lys – og aller mest hvis den anklagede er navngitt og identifisert. Anonymisering av personer som omtales i forbindelse med kritikkverdige eller straffbare forhold er et virkemiddel i så måte. Dette kan sies å være et nærhetsetisk trekk.

Sannhetsskravet og anonymisering henger i krim-journalistikken sammen på en relativt komplisert måte. Hvis en nyhetsredaksjon rapporterer om et (mulig) straffbart forhold der fakta er usikre eller som er på et tidlig stadium i en straffeforfølgelse, er det gode grunner til å anonymisere. Etter hvert som fakta blir sikrere, eller saken når nye stadier i rettsprosessen, styrkes begrunnelsen for å identifisere – men ikke i alle tilfeller. Det kommer også an på lovbruddets alvor og strafferamme, om saken er stor eller liten, og det kommer an på hvem som er involvert, om det er offentlige personer, kjendiser eller mannen i gata.

Når det gjelder journalisters adferd og pågående opptreden overfor kilder som er i en kritisk situasjon, synes det som om nærhetsetiske synsmåter har fått gradvis større gjennomslag i løpet av vår periode. PFU har en rekke ganger avvist redaktørers diskursetiske argumentasjon om nødvendigheten av å banke på pårørendes dør kort tid etter en tragisk hendelse for å få ”korrekte opplysninger”. I stedet har utvalget prioritert hensynet til sårbare enkeltmennesker.

Et problematisk aspekt ved anvendelse av nærhetsetikken har også dukket opp: Det er ikke alltid opplagt hvem som er ”Den andre”. Noen ganger finnes det to parter, de står imot hverandre, de kan begge være sårbare i relativt lik grad, maktforholdet kan være relativt symmetrisk. Vi har sett flere eksempler i dette kapitlet på at det er umulig å identifisere nærhetsetikkens ene sårbare individ; her er *flere* – og det blir nødvendig å legge rettferdighetshensyn til grunn.

6.3 Forhåndsdom

Enkeltmenneskets rettssikkerhet kan belyses og begrunnes både fra et diskursetisk, et kommunitaristisk og et nærhetsetisk ståsted – for eksempel langs linjer som dette:

Diskursetiske prinsipper ligger til grunn for lovdannelsen, men trer også i kraft ved påstander om lovbrudd: påstanden skal belyses og avklares i en åpen rett, der anklager og anklagede er likeverdig representert; der det forutsettes at vitner og andre opptrer sannferdig og oppriktig, og der en upartisk representant for samfunnet avgjør på grunnlag av det bedre argument.²⁰⁷ *Kommunitaristiske* prinsipper forklarer lovens og rettens status: Dette er de normer som konstituerer vårt samfunn og vårt fellesskap, dette er ”oss”, dette er grunnlaget for at vi skal leve godt sammen, - og såvel individets integrering og inkludering i samfunnet som det gode liv for den enkelte forutsetter underkastelse under loven. *Nærhetsetisk* kan vi si at rettssikkerheten skal ivareta enkeltmenneskets trygghet og beskyttelse mot at tilfeldige og usanne beskyldninger skal føre til forfølgelse og trakassering. Enhver skal anses som uskyldig inntil det motsatte er bevist - også i mediene.

Kriminaljournalistikken kan fort komme i skade for å forhåndsdomme. Denne faren har pressen selv lenge erkjent, og i vårt land har det i over 50 år vært en spesifikk advarsel mot forhåndsdom i det presseetiske regelverket. I Vær Varsom-plakatens versjon fra 1956 lyder det slik:

Hold alltid for øye at en anmeldt, siktet eller tiltalt person kan være helt uskyldig; skylden er først fastslått når endelig dom foreligger. Klargjør derfor alltid omhyggelig at det politi og påtalemyndigheter legger fram i siktelser, tiltalebeslutninger o.l., ikke kan tas som kjensgjerninger før det er prøvet i retten.

Dette punktet er siden bevart gjennom alle revisjoner av Vær Varsom-plakaten, og det står der den dag i dag med kun språklige justeringer.²⁰⁸

²⁰⁷ Fra en annen side sett består en rettsak i høy grad av *instrumentell* kommunikasjon: partenes mål er å vinne saken, ikke oppnå konsensus.

²⁰⁸ I dagens versjon av Vær Varsom-plakaten, fra 2008, lyder pkt.4.5 slik: ”Unngå forhåndsdomming i kriminal- og rettsreportasje. Gjør det klart at skyldspørsmålet for en mistenkt, anmeldt, siktet eller tiltalt først er avgjort ved rettskraftig dom. Det er god presseskikk å omtale en rettskraftig avgjørelse i saker som har vært omtalt tidligere.”

6.3.1 Noen saker om forhåndsdom

Temaet forhåndsdom dukker opp i Pressens Faglige Utvalg med jevne mellomrom gjennom hele vår periode. På 1970-tallet var det som regel et par saker i året; på 80- og 90-tallet varierte det fra én til seks saker i året, og en topp ble nådd i 2004 med 11 saker som handlet om forhåndsdom. Antall klager på forhåndsdom har gjennom perioden økt noenlunde jevnt med det totale antall klager.

Grimstad pensjonat

En sak fra 1973 viser hvor viktig PFU mente det var å unngå forhåndsdom – i det minste i visse sakstyper. Det oppstod brann på Grimstad pensjonat på Tjøme, og det var mistanke om at forsikringssvindler lå bak. Eierforholdene var nokså uklare; det pågikk salg og eierskifte. Den som klaget avisomtalen inn for PFU var Oslo-advokaten Gustav Høgtun, som kort tid før brannen var kommet inn som ”medinteressent” i pensjonatet. Advokat Høgtun klaget imidlertid ikke over forhåndsdom, men over at (mulige) eiere ble navngitt i reportasjen.²⁰⁹ I PFU sin uttalelse heter det blant annet:

Denne saken er en god illustrasjon på nødvendigheten av å være varsom i omtalen av saker hvor det er grunn til mistanke om at noe kriminelt har funnet sted. Med adresse ikke bare til dem denne klagen gjelder, men til norsk presse i sin alminnelighet, finner utvalget det riktig å understreke nettopp det forhold advokat Høgtun fremhever, nemlig at det i saker hvor mistanke oppstår om brannstiftelse og forsikringssvindler, alltid vil være eieren mistanken hefter seg ved, fordi det er eieren som i første rekke kan tenkes å nyte godt av forsikringsbeløpet når det utbetales. Som en alminnelig regel bør man derfor i pressen være uhyre varsom med omtale av eierforhold i slike saker. Særlig i en sak som denne, hvor eierforholdet endog er uklart og omstridt, kan man ved omtale av dette forhold, så lenge den skyldige ikke er avslørt og kjent, ikke unngå faren for at mistanke blir kastet på flere enn den skyldige. Særlig alvorlig vil det selvfølgelig være når navn nevnes. (PFU-sak 73-029)

Det fremgår av den ordrike uttalelsen fra PFU at avisene ikke burde navngitt hotellets eiere, i dette tilfellet en advokat. En slik uttalelse fremstår i dag som underlig – og trolig utenkelig for dagens PFU. I dag ville man oppfordret redaksjonen til å understreke mistanken som *mistanke* og ikke faktum, istedenfor å holde tilbake en så sentral opplysning som eierskap til et brannherjet pensjonat.

²⁰⁹ Innklaget var Aftenposten, VG og Tønsberg Blad.

Konstaterende formuleringer og ”inntrykk”

Mange av sakene om forhåndsdom som er blitt felt i PFU skyldes åpenbart redaksjonell tankeløshet og tabber. Sakene handler om titler og ingresser som gjennom konstaterende formuleringer impliserer skyld før dom er falt, - i mange tilfeller også lenge før siktelse er tatt ut:

”Erlof s konkurs til påtalemyndighetene. Straffbare grove forsømmelser i regnskapene” (PFU-sak 76-005). ”Sigøynerfølge stjal penger og gullsmykker” (76-083). ”56-åring bakkbundet og stukket i hjel av svigersønnen” (79-018). ”Uærlige sigøynere på Mosseskogen i går.” (79-061) ”...da han satte giftsprøytene” (82-074). ”Misjonær-underslag i millionklassen” (83-107). ”Hun ble voldtatt” (84-063). ”Vietnameserens mordere nekter skyld” (88-135). ”Barnevernet vil sende henne til incest-far i India” (92-135). ”Solgte falske merkeklær” (97-082). ”Raneren går fri” (99-207).

En side ved saken er at pressen formelt bruker korrekte begreper og presise formuleringer, og slik unngår å omtale en person som skyldig. En annen side er det *inntrykket* publikum sitter igjen med, etter en medieomtale som indirekte levner liten tvil om hvem som er skurk. Dette var PFU opptatt av allerede i 1978, da dekningen av ”Benny Bankboks” sin spektakulære flukt til Brasil ble omtalt i pressen – og innklaget til PFU, som uttalte:

Det er ikke avgjørende at aviser formelt unngår å peke ut bestemte personer som skyldige før avgjørelse foreligger. Avgjørende er det inntrykk som skapes hos publikum ved at pressen selv trekker slutninger på grunnlag av politiets etterforskning og således opptrer som dømmende instans. Det er en praksis som Utvalget i prinsippet tar bestemt avstand fra. (PFU-sak 78-071)

Siden har dette vært et dilemma for PFU: I hvor stor grad skal pressen ta ansvar for de oppfatninger, rykter og usikre slutninger som på grunnlag av medieoppslag oppstår blant publikum og i ”folkesnakket”, så lenge det ikke kan pekes på klare positive feil i oppslaget?

I rekken av uttalelser om forhåndsdom som er kommet fra 1980-tallet til i dag, finnes det lite argumentasjon og uttrykt refleksjon fra PFU sin side. Uttalelsene består som regel av at utvalget siterer (eller ”minner om”) det aktuelle punkt i Vær varsom-plakaten, og konstaterer så kort at den innklagede redaksjon ”har fastslått skyldspørsmålet før endelig dom foreligger”.²¹⁰ Eller utvalget konkluderer like kort med det motsatte. Mange som føler seg forhåndsdomt i pressen får ikke medhold i PFU.

²¹⁰ F.eks. sak 86-009.

En sak der PFU sier litt mer enn dette, dukker opp i 1997. Det er Oppland Arbeiderblad som i en tittel forteller om *"Finner på voldelig kjeltringferie"*, med undertittelen: *"Kjørte ned lensmannsbetjent"*. De to finske karene ble ifølge avisen tatt på fersken på Harestua *"etter to vellykkede villainnbrudd"*, og avisen skildrer hva som skjedde da politiet forsøkte å pågripe dem: *"Med stor kraft rygget de først inn i en politibil, deretter kjørte de på en politimann og motsatte seg arrest med slag og spark"*. I en egen "faktaboks" gjentas noen av momentene fra artikkelen.

Det er de to omtalte mennenes advokat som klager til PFU. Klageren peker på at det i artikkelen ikke tas noen forbehold om hvorvidt de to virkelig har utført de handlingene de er beskyldt for. Avisen har ikke en gang gjort forsøk på å ta kontakt med forsvareren for å undersøke om "fakta" i saken er ubestridt eller ikke. Klageren mener at artikkelen vil kunne påvirke rettens medlemmer, og viser til at herredsretten teoretisk sett *"kan bestå av en ung uerfaren dommerfullmektig og to domsmenn som ikke har tjenestegjort som dommere tidligere"*. Uansett vil retten ha lest avisene, og dermed fått utlagt sakens "fakta".

I PFU-uttalelsen heter det blant annet:

Utvalget kan ikke ta stilling til i hvilken grad rettens medlemmer vil la seg påvirke av forhåndsomtale av en kommende rettssak, men konstaterer at avisen i den påklagede artikkelen uansett har tatt i bruk svært konstaterende formuleringer, også i form av en "faktaboks". Utvalget vil dessuten minne om at opplysninger fra politi og påtalemyndigheter ikke kan tas som kjensgjerninger og at det er viktig med kildebredde også i denne typen saker. I det påklagede tilfellet, med den eksponering denne saken fikk, burde avisen ha kontaktet de siktedes forsvarere for å få utfyllende eller balanserende opplysninger. Selv om fraværet av sikre identifiserende kjennetegn gjør risikoen for skadevirkninger for de omtalte minimale, opphever ikke dette kravet til nødvendige forbehold i omtalen av anmeldelser, siktelser og tiltalebeslutninger. Oppland Arbeiderblad har brutt god presseskikk. (PFU-sak 97-100)

Ta ikke politiets opplysninger for gitt, sier PFU. Pressen skal ikke være et mikrofonstativ for politiet. Deres fremstilling av saken må tas med forbehold, og den bør utfylles og balanseres med andre kilder - i diskursetisk ånd. Dersom politiets påstander og mistanker blir etablert som "sannhet" fra første stund, ivaretar ikke pressen enkeltindividets rettssikkerhet slik man bør - i nærhetsetisk ånd. Vi kan altså spore så vel diskursetiske som nærhetsetiske hensyn i denne uttalelsen fra PFU.

Diskursetikk foran nærhetsetikk

Det finnes holdepunkter for å si at diskursetiske prinsipper går foran nærhetsetiske prinsipper i PFUs syn på forhåndsdom. Utvalget aksepterer aldri (i nyere tid) at en sak som er under etterforskning, ikke skal kunne omtales av hensyn til den som eksponeres negativt gjennom

omtalen. Et rendyrket nærhetsetisk perspektiv ville jo ofte tilsi en slik løsning; enkeltmennesket som saken gjelder hadde helst sett at saken ikke ble omtalt overhodet. I stedet krever utvalget at dekningen av saken tilfredsstillende to krav: For det første et såpass høyt presisjonsnivå at det fremgår klart og tydelig for enhver at påstandene om lovbrudd er *påstander* og ikke fakta, for det andre at den anklagede skal få komme til orde med sin versjon.²¹¹

På den annen side vil omtale av en sak som inneholder påstander om lovbrudd og som er på et tidlig stadium i rettsprosessen, ofte tilsi anonymisering. Dette er først og fremst nærhetsetisk begrunnet. En sak om et påstått og mulig lovbrudd kan ikke holdes unna offentlighet inntil domstolen har avklart saken. Men den mistenkte kan anonymiseres. Hensynet til den anklagede kan i mange tilfeller tilsi at saken omtales i anonymisert form.

Nærhetsetiske betraktninger er altså med, men det er diskursetiske prinsipper som går foran. Dette fremgår tydelig av følgende eksempel, som vi skal bruke litt tid på:

Skipperen, pressen og myndighetene

I desember 2000 gikk fryseskippet "Green Ålesund" på grunn og forliste nord for Haugesund. Alle om bord ble reddet i en dramatisk redningsaksjon, men havariet skapte en stor miljøtrussel. 3000 tonn råtnende fisk og 500 tonn bunkersolje rant ut i havet. Under sjøforklaringen ble det fra flere hold reist kritikk mot kapteinens rolle og handlemåte under havariet. Kritikken gikk på at han kunne gjort mer for å redde skipet. Aftenposten fortalte i en tittel at "*Green Ålesund-kapteinen kan bli tiltalt*".²¹² Andre medier hadde lignende oppslag.

Tre måneder senere, i mars 2001, omtaler TV 2-nyhetene en rapport fra Sjøfartsinspektøren om havariet. Hovedpoenget i innslaget er at Sjøfartsinspektøren kommer med kritikk av kapteinen. Reporteren sier blant annet: "*Etterforskningen viser nemlig at Green Ålesund allerede stod på skjæret da det ble sendt ut Mayday-signal. Kapteinen hevdet i sjøforklaringen at dette ble gjort nærmere en time tidligere. I tillegg går det frem at nærmere 50 meter av ankerkjettingen ikke ble brukt. Kapteinen bad heller ikke båter som passerte om assistanse.*"

Sjøfartsinspektørens rapport er på dette tidspunkt ikke offentlig, og den er heller ikke ferdig. Rapporten skal senere sendes til Haugesund politikammer. I TV 2-reportasjen sier reporteren også følgende: "*Da Green Ålesund forliste, steg kursen på Nomadic-aksjene (skipets eierselskap, forf.anm) med 22 prosent. Forsikringen på skipet var nemlig flere*

²¹¹ Se f.eks. sak 99-085, 04-131, 05-120, 06-246

²¹² Aftenposten 21.12.00.

millioner kroner høyere enn markedsverdien. Millioner som var sårt tiltrengt i en bunnskrappt kasse.”

Også Aftenposten hadde meldt om kursoppgangen noen dager tidligere, under tittelen ”*Sank i sjøen, steg på børsen*”.

Kaptein Harald Søvdsnes, som hele tiden er anonymisert i medieomtalen, klager TV 2-innslaget inn for Pressens Faglige Utvalg. Han reagerer på fremstillingen om at han ikke skal ha gjort nok for å hindre at skipet drev på grunn, og ikke minst antydningen om at det er forsikringssvindler som ligger bak. Kapteinen har fått reaksjoner fra flere hold som han mener viser at det er nettopp slik tv-seerne har oppfattet innslaget.

PFUs uttalelse i saken lyder slik:

Pressens Faglige Utvalg mener TV 2 var i sin fulle rett til å formidle opplysninger fra en foreløpig rapport.

I det påklagede tilfellet kan utvalget forstå klagerens reaksjon på nyhetsinnslaget, siden den omtalte rapporten ennå ikke var tilgjengelig for ham og rederiet på klagetidspunktet. Selv om TV 2 skulle ha tilstrekkelig kildegrunnlag for sine opplysninger, finner utvalget at redaksjonen går langt i sin konstaterende framstilling av saken, spesielt i innannonseringen, og ved sammenkobling med aksje- og forsikringsforhold. Dette sett på bakgrunn av at den endelige rapporten ikke forelå på sendetidspunktet.

Utvalget viser til Vær Varsom-plakatens punkt 4.1, der det heter: "Legg vekt på saklighet og omtanke i innhold og presentasjon."

TV 2 har opptrådt kritikkverdige. (PFU-sak 01-076)

Vel et år senere, i april 2002, er det NRK som omtaler Sjøfartsinspektørens rapport. Fortsatt er rapporten ikke offentlig, men den er nå oversendt til politiet i Haugesund. NRK Rogaland har fått kjennskap til konklusjonene. I introen heter det at ”*Kapteinen på Green Ålesund har opptrådt grovt uaktsomt da skipet gikk på grunn i Bleivik nord for Haugesund. Kapteinen gjorde ikke det han burde gjort i en nødsituasjon. Dette er konklusjonen i sjøfartsinspektørens rapport.*”

Igjen klager Harald Søvdsnes til PFU, men denne gangen får han ikke medhold.

Utvalgets uttalelse lyder slik:

Pressens Faglige Utvalg mener NRK Rogaland var i sin fulle rett til bringe opplysninger fra Sjøfartsinspektørens rapport, selv om denne formelt var taushetsbelagt. Utvalget finner ikke grunn til å betvile riktigheten av opplysningene.

Det er forståelig at klageren fant det vanskelig å kommentere en rapport han ennå ikke hadde sett. Men på bakgrunn av skipsulykkens alvorlighetsgrad og store miljømessige konsekvenser, mener utvalget at det forelå et berettiget allment informasjonskrav som NRK måtte kunne oppfylle, selv om klageren ikke ville uttale seg. Utvalget viser til Vær Varsom-plakatens punkt 4.14, der det blant annet heter: "Debatt, kritikk og nyhetsformidling må ikke hindres ved at parter ikke er villig til å uttale seg eller medvirke til debatt."

Selv om utvalget registrerer at nettsidetitler og introer ble gitt en konsterende form, vil utvalget legge vekt på at det samtidig klart framgikk at formuleringene var hentet fra konklusjonen i Sjøfartsinspektørens rapport.

NRK Rogaland har ikke brutt god presseskikk.(PFU-sak 02-070)

Vi ser at PFU igjen uttrykker forståelse for at kapteinen finner det vanskelig å kommentere en rapport han ikke har sett. Men det som veier tyngst i denne saken, er ulykkens ”*alvorsgrad og store miljømessige konsekvenser*”, altså de samfunnsmessige hensyn. Publikum hadde ”*et berettiget informasjonskrav*” i denne saken.

Vi skal foregripe begivenhetenes gang i denne saken, før vi drøfter de to PFU-uttalelsene noe grundigere: Det ble aldri reist tiltale mot Green Ålesund-kapteinen, verken for grov uaktsomhet slik sjøfartsinspektøren mente, eller for noe annet. Dette til tross for at Sjøfartsinspektøren hadde innstilt på et forelegg på 50.000 kroner. Økokrim - som både etterforsker og avgjør påtale i større miljø saker – slo til slutt fast at det ikke forelå straffbar uaktsomhet. Førstestatsadvokat Rune B. Hansen i Økokrim har i en artikkel i etterkant gjort rede for henleggelsen, og dessuten kritisert rapporten fra Sjøfartsinspektøren.²¹³ I august 2003 ble kapteinen tilkjent 25.000 kroner i oppreisning fra staten for belastningene han var blitt påført etter havariet. Denne siste utviklingen i saken fikk for øvrig minimal pressedekning.²¹⁴

I behandlingen av klagen mot NRK, kan det ved første øyekast synes som om diskursetiske premisser legges til grunn. NRKs distriktsredaktør viser i sitt tilsvarende svar til sakens store offentlige interesse, ved at den baserer seg på en ulykke som fikk store økonomiske og miljømessige konsekvenser. I lys av dette må kapteinen ifølge NRK finne seg i at konklusjonen i Sjøfartsinspektørens rapport omtales i media. Distriktsredaktøren kan forstå at kapteinen finner det vanskelig å forholde seg til en rapport han selv ikke har fått lese. ”*Men her må hensynet til offentlighetens interesse og pressens samfunnsrolle veie tyngre*” skriver han. Denne vurderingen slutter altså PFU seg til.

NRK-saken har flere fellestrekk med den tidligere TV 2-saken. Innholdet i de to innslagene er i store trekk det samme. Men TV 2 ble *ikke* frikjent av PFU. En betydningsfull forskjell er at TV 2 kobler kritikken mot kapteinen sammen med en opplysning om at skipets eierselskap steg i verdi på børsen som følge av havariet. Det kan forstås som en antydning om

²¹³ Jfr. artikkel av Førstestatsadvokat Rune B. Hansen i nettmagasinet ”Miljøkrim”, utgitt av Økokrim, nr. 4/2003. www.okokrim.no, sist besøkt 22.03.2008.

²¹⁴ Oppreisningen og dommen i Søre Sunnmøre tingrett ble omtalt av Sunnmørsposten, NRK og Aftenposten. Men den ble så langt jeg har klart å bringe på det rene ikke omtalt i TV 2 eller i Haugesunds Avis, som var to av de mediene som i sterkest grad formidlet kritikk mot kapteinen.

forsikringssvindel. Dette har ifølge PFU et preg av forhåndsdom – som er årsaken til at TV 2 får ”kritikk” av PFU (som er en mild form for fellelse).

Utvalgets kritikk mot TV 2 kan forstås dels som et nærhetsetisk vern av kapteinen mot (uriktige) påstander om svindel, og dels som en diskursetisk kritikk av en manipulende og sannhetstruende redigering som gir en besnærende men udokumentert antydning om svindel.

Ser vi nærmere på uttalelsene i Green Ålesund-saken og Grimestad-saken, vil vi ikke minst legge merke til hvilke moralfilosofiske perspektiver som er *fraværende* i de to sakene – og her skal vi først innta et nærhetsetisk ståsted:

6.3.2 Et nærhetsetisk perspektiv

Nærhetsetiske hensyn er til stede i den presseetiske håndteringen av saker med fare for forhåndsdom. Ved siden av sannhetskravet er det omtanken for individets trygghet og rettssikkerhet som ligger bak den presseetiske normen om å unngå forhåndsdom. Vi har også sett at de to tv-redaksjonene i Green Ålesund-saken ikke navngav kapteinen (hvilket enkelte andre redaksjoner gjorde,²¹⁵ men dette ble aldri innklaget til PFU). Men i den presseetiske helhetsvurderingen blir de nærhetsetiske hensyn likevel underordnet andre hensyn.

Et nærhetsetisk ståsted betyr at man inntar et ståsted ved den svake parts side. I Green Ålesund-saken vil det si den eksponerte hovedpersonen, kapteinen. Et nærhetsetisk ståsted innebærer en opptatthet av og forståelse for dette individets interesser. I denne saken vet vi litt om hvordan saken ser ut fra det ståstedet. Kaptein Harald Søvdsnes har fortalt om dette i en annen undersøkelse.²¹⁶ På grunnlag av et intervju med Harald Søvdsnes og kona Bodil (gjengitt i Brurås 2004: 50-56) kan vi oppsummere deres opplevelse av saken slik:

Identifisering ved navn og bilde spiller en underordnet rolle for den angrepne hovedpersonen i denne saken. Det er *innholdet* i medieomtalen, *anklagene*, som skaper belastningen. De oppleves som urettferdige og ærekrenkende, uavhengig om det skjer ved navns nevning eller ikke. Derfor klager han ikke over de mediene som har navngitt ham.

Harald Søvdsnes reagerer på kritikken i Sjøfartsinspektørens foreløpige og interne rapport. Men aller mest reagerer han på den måten kritikken når mediene på, på *lekkasjene*. Noen har lekket, noen har sladret – med hvilket motiv? Og disse ansiktsløse kildene kan tillate seg feil, unøyaktigheter og slurv med fakta; de slipper jo å stå til ansvar for det. Denne anonyme informasjonsstrømmen formidles ukritisk av mediene. Søvdsnes opplever at journalistene lar seg bruke – av makta, av det anonyme byråkratiet.

²¹⁵ Blant annet Aftenposten og NRK Møre og Romsdal.

²¹⁶ Rapporten ”*Uthengt. Subjektive opplevelser av negativ presseomtale*” (Brurås 2004) inneholder ti intervjuer med mennesker som alle har opplevd kritisk medieeksponering.

Samtidig er det svært viktig for hovedpersonen selv å opptre korrekt – aller mest i en situasjon der han blir beskyldt for å ha handlet klanderverdig i sitt yrke. Dette kjenner vi igjen fra andre mediasaker der personer blir beskyldt for kritikkverdige og straffbare forhold: Det blir viktig å opptre ytterst korrekt og uangripelig, i forhold til alle involverte i saken, ikke minst i forhold til myndigheter og offisielle organer, og å forholde seg lojalt til arbeidsgiver, partnere, kolleger og andre. Dette innebærer i praksis å ikke delta i noen spontan polemikk for å forsvare seg selv, men avvente sakens behandling i de formelle fora.²¹⁷ Når noen gjennom mediene på et tidlig tidspunkt i saken kritiserer Søvdsnes, så opplever han det som en *forhåndsdom*. Ansvar for dette ligger først og fremst hos mediene, som ikke makter å se saken fra flere sider. - Pressen driver rettssak på utsiden av rettssalen, sier Søvdsnes.

Harald Søvdsnes føler sin ære som yrkesperson krenket. Beskyldninger om sviktende sjømannskap i en kritisk situasjon går inn på ham. Dette går både på den personlige æresfølelsen, og utad på hans ”gode navn og rykte”. Det topper seg med antydninger om forsikringssvindler.

Søvdsnes kritiserer pressen for *ensidighet*. Opplysninger og vinklinger som går i andre retninger enn den foretrukne er uinteressant for mediene. For eksempel er ingen opptatt av de valgene kapteinen gjorde som førte til at hele mannskapet på 16 ble reddet under det dramatiske forliset.

De kritiske anklagene og påstandene kjøres fram i titler og skarpe vinklinger, uten hensyn til om det er hold i dem eller ikke. Det viste seg senere at det *ikke* var hold i mange av påstandene som ble satt fram og som mediene valgte å slå opp. Søvdsnes anklager pressen for manglende kildekritikk. Kildekritikken forsvinner når redaksjonene får tilgang til ”attraktive” *lekkasjer*.

Det oppleves som dypt urettferdig og frustrerende at pressen skal få tilgang til opplysninger som hovedpersonen selv er avskåret fra. Aller mest gjelder dette når det lekker ut informasjon som innebærer kritikk, og som man kunne ha behov for å forsvare seg mot. Når den som kritiseres så spør en offentlig etat om å få tilgang til de samme dokumentene og opplysningene som etaten har lekket til journalistene, og der blir møtt med at ”*nei, dessverre, dette er internt, dette er omfattet av taushetsplikt*”, så oppleves det som grenseløst arrogant. Kampen føles håpløs. Det er ikke mulig å forsvare seg.

De personlige belastningene for Harald Søvdsnes og hans familie har vært store. Havariet var i seg selv en traumatisk opplevelse. Men ifølge Harald og Bodil Søvdsnes er det medieomtalen og *beskyldningene* i mediene som har vært den største belastningen og som har skapt de største traumene.

Harald Søvdsnes ble ikke sykemeldt etter havariet. Det ble han derimot tre måneder senere, da han fikk høre at han på tv ble beskyldt for forsikringssvindler. Han var da sykemeldt i et halvt år. Søvdsnes kaller hele den tre år lange perioden inntil oppreisningsdommen for ”et grusomt psykisk press”, og sier at medieomtalen ”kan drive folk til vanvidd”.

Bodil Søvdsnes forteller at det i disse tre årene ikke har gått en dag uten at saken kverner i hodet hennes. Hun har gått til jevnlig psykiatrisk behandling i denne perioden, og er selv ikke i tvil om at dette skyldes medieomtalen. Hun har følt den stadige pågangen fra journalister som en sterk belastning. - De har vært på meg som kleggen. De ringer opp og opp igjen. De spør meg: ”Hva føler du nå?”. Dette førte til at jeg ble psykiatrisk pasient, forteller Bodil Søvdsnes.

I nærmiljøet overhører familien folkesnakk som de også opplever som krenkende og belastende, fordi det er basert på den skjeve og feilaktige mediedekningen. Eldstesønnen på 21 som selv er til sjøs får stadig spørsmål og bemerkninger vedrørende faren og ”Green Ålesund”. Det samme gjelder yngstesønnen som fortsatt går på skole. Han har ytret ønske om å skifte etternavn.

Dette er det nærhetsetiske perspektivet. Det er bare antydningssvis fremme i den etiske refleksjonen i de to nevnte redaksjonenes tilsvare og i PFUs uttalelser, og det er klart

²¹⁷ Jfr. Hjeltnes m.fl. ”Tre uker i desember” s.59.

underordnet så vel ”den offentlige interesse” som de to TV-kanalenes ”fulle rett” som PFU understreket i begge uttalelsene.

Går vi til saken om Grimestad pensjonat, så er nærhetsetiske betraktninger tilsynelatende til stede i en helt annen grad. Klagerens bekymring over å bli urettmessig mistenkt for lovbrudd blir fullt ut forstått og akseptert av PFU, som ikke nøler med å be pressen ta hensyn til dette. Frykten for forhåndsdom er avgjørende for utvalgets standpunkt om at eierforhold helst ikke bør omtales overhodet. I denne saken fra 1973 må diskursetiske hensyn altså vike for nærhetsetiske hensyn.

Her kan vi imidlertid spørre: Er den personen som slik blir beskyttet av PFU, egentlig et sårbart individ – et offer, en skjebne – som fordrer nærhets- og omsorgsetiske valg og prioriteringer? Klageren er en Oslo-advokat som investerer i eiendom. PFU-uttalelsen må tolkes som at det er den *gruppen* som advokaten representerer – eiendomsbesittere som rammes av mistanke om forsikringssvindel - som utvalget vil beskytte.

Dette vises for øvrig enda tydeligere i saksbehandlingen forut for 1973-uttalelsen. Siste del av generalsekretær Ihlebæks forslag til uttalelse ble nemlig strøket i den endelige versjonen. I generalsekretærens innstilling til uttalelse heter det – i forlengelsen av en advarsel mot å kaste mistanke mot uskyldige: ”Særlig alvorlig vil det selvfølgelig være når navn nevnes, men det bør også være forståelse hos pressens folk for at det heller ikke i slike saker er rimelig at større eller mindre grupper innenfor en stand skal føle seg mistenkeliggjort, fordi en ikke navngitt representant for standen er nevnt i sammenhengen.” (Sitat fra ”Arbeidsdokument” til PFU-sak 73-029).

Formuleringens meningsinnhold er ikke helt tydelig. Mener generalsekretæren at heller ikke yrkesgruppen eller ”standen” skal nevnes? Det er ihvertfall ”grupper innenfor en stand” som skal beskyttes. I den konkrete klagesaken gjaldt det advokater og investorer. Det er maktgruppers gode navn og rykte som skal beskyttes. Formuleringen røper en respekt og ærbødighet for autoriteter og posisjoner som vi vet også på andre måter preget journalistikken på denne tiden.²¹⁸ I henhold til Levinas sin terminologi er det *kategorien, rollen*, man her har for øye, ikke *ansiktet*, ikke individet.

Ut fra dette må vi konkludere at PFUs etiske begrunnelse også i Grimestad-saken faktisk ligger et stykke unna nærhetsetikken. Den røper snarere en lojalitet til en bestemt samfunnsgruppe og en bekymring for denne gruppens interesser og rykte.

²¹⁸ Se f.eks. Kokkvold 2006:61.

6.3.3 Et diskursetisk perspektiv

I Grimestad-saken fra 1973 mener PFU at opplysningen om hvem som eier pensjonatet skal holdes tilbake, for å spare eieren for belastningen ved uberettiget mistanke. I et diskursetisk perspektiv må vi kunne si at eierskap er en sentral og relevant opplysning, og det er vanskelig å oppnå en åpen og fri håndtering av saken i offentligheten med innspill fra publikum uten en slik opplysning. Å holde tilbake opplysninger om eierskap må begrunnes i partsinteresser, i strid med diskursetikkens forutsetninger. I denne saken fra 1973 er det vanskelig å finne spor av diskursetiske refleksjoner; det er hensynet til de rammede eierne som er overordnet.

Går vi noen år fram i tiden, blir diskursetiske poenger mer synlig i PFUs uttalelser. I saken om finner på innbruddsraid på Østlandet (97-100, jfr. ovenfor) aksepterer utvalget at saken og forholdene omtales, men etterlyser *kildebredde*. Forhåndsdom må unngås, men dette skal *ikke* skje ved at saksforhold forties og opplysninger holdes tilbake. Det må derimot skje ved at andre enn politiet (her: de siktedes forsvarere) også får komme til orde og gi den andre parts versjon av saken. PFU understreker pressens uavhengighet av politiet. I tillegg må saken omtales med de nødvendige forbehold som følger av at fakta er omstridt og sannheten usikker, - ingen dom foreligger ennå. I stedet for å holde tilbake opplysninger av frykt for forhåndsdom, oppfordrer utvalget nå redaksjonene til å legge vekt på nøyaktighet og presisjon i formuleringene.

Så til Green-Ålesund saken fra 2001 der holdningene som kommer til uttrykk er ganske annerledes enn i Grimestad-saken:

De to innklagede redaksjonene legger i sin argumentasjon hovedvekten på sakens offentlige interesse. Skipsulykker langs kysten og trusler om alvorlig miljøforurensning er tema som hører hjemme i den offentlige diskurs som publikum bør informeres om og inviteres til å delta i. Kritikkk av aktører er en naturlig del av dette. PFU slutter seg til disse synspunktene. Utvalget fremhever mediernes rett til å bringe opplysninger i saken, og peker på at her foreligger ”et berettiget allment informasjonskrav” – det hele i diskursetisk ånd.

Men samtidig er det i de to innklagede sakene fundamentale diskursetiske prinsipper som *ikke* blir imøtekommet. Her er i hovedsak to problemer: For det første med hensyn til den involverte hovedpersonens mulighet til å delta i diskursen på like fot med andre aktører, og

for det andre med hensyn til en skjult maktallianse mellom pressen og anonyme kilder i en offentlig etat.

Et sentralt poeng i de diskursetiske forutsetninger som vi tidligere har gått gjennom, er åpenheten for ulike versjoner av sannheten. Dette er nødvendig for å oppnå konsensus om hvordan ting forholder seg, i dette tilfellet omstendighetene rundt et skipshavari. Kapteinen opplever i denne saken sterkt at han som diskursdeltaker er mindre begunstiget enn andre, fordi han ikke får tilgang til de samme informasjonen som bl.a. journalistene.

Dette henger sammen med informasjonsflyten i saken. Fra anonyme kilder hos Sjøfartsinspektøren får journalister tilgang til intern, taushetsbelagt informasjon. Hvordan dette skjer, vet vi ikke. Men denne type lekkasjer skjer ofte på grunnlag av en nærhet og fortrolighet mellom journalist og kilde; det skjer et bytte av tjenester som begge parter har nytte av. På den måten oppstår det en allianse mellom de to parter. Vi kjenner ikke til hvilke motiver den offentlige etaten i dette tilfellet hadde for å lekke informasjon til pressen, vi vet ikke en gang om lekkasjen var bevisst eller ubevisst, men vi kan ikke se bort fra at det skjer med et strategisk formål, nemlig egen-promotering og medieprofilering; etaten vil fremstå som myndig, synlig, handlekraftig o.l.. Slike strategiske bidrag til den offentlige debatt faller som vi har sett utenfor diskursetikkens forutsetninger.

Samlet sett betyr dette at diskursen i dette tilfellet ikke er uten tvang eller press, den er ikke ”herredømmefri”. Maktforhold er faktisk til stede og påvirker diskursen. Deltakerne er ikke likeverdige.

Disse to sentrale diskursetiske forutsetningene skyver PFU til side.

6.3.4 Et dydsetisk perspektiv

I bunnen av både redaksjonenes og PFUs vurderinger ligger *samfunnsnytt* av offentlig omtale, debatt og kritikk. Det er gunstig for samfunnet at mulige lovbrudd blir offentlig belyst og omtalt. Å tilfredsstillende ”et berettiget allment informasjonskrav” er pressens *telos*.

Utover dette er det vanskelig å finne dydsetiske refleksjoner hos PFU i saker under dette temaet. Her er ingen henvisninger til journalisters karakter og ”klokskap”; her er ingen referanser til journalistisk kvalitet. I stedet er PFUs tilnærming til sakene preget av den *abstraksjon* som regel-etikken innebærer. I begge sine uttalelser i Green Ålesund-saken henviser utvalget til regelformuleringer i Vær Varsom-plakaten som ikke kan sies å være utpreget konkrete i forhold til den partikulære situasjonen som klagen omhandler. TV 2 henviser til regelen ”*Legg vekt på saklighet og omtanke*”, noe man saktens kan påberope seg

fra ulike posisjoner. NRK henvises til regelen om at *"Debatt, kritikk og nyhetsformidling må ikke hindres ved at parter ikke er villig til å uttale seg"*, uten at man går inn på de spesifikke og relativt tungtveiende forhold i denne saken som gjorde at kapteinen ikke ville uttale seg.

6.3.5 En sammenligning

Det er interessant å sammenligne PFU-uttalelsene i sakene om Grimestad pensjonat og Green Ålesund. Den ene er fra begynnelsen av vår periode, den andre fra siste del av vår periode. Begge sakene inneholder antydninger om mulige kriminelle forhold og mistanke om forsikringssvindel. Det er ikke påvist klart feilaktige opplysninger i noen av oppslagene.

Vi kan for det første konstatere at PFU-uttalelsene formmessig er tidstypiske på hver sin måte. Uttalelsen i Grimestad-saken fra 1973 er ordrik og reflekterende, den setter avisoppslagene inn i en større sammenheng, og den minner alvorstungt om hvilket ansvar pressen har for ikke å kaste mistanke på uskyldige. De to uttalelsene i Green Ålesund-saken fra hhv. 2001 og 2002 er derimot korte og formelaktige; de følger en fast "mal" for PFU-uttalelser. Uttalelsen fra 1973 er ikke knyttet opp til noe bestemt punkt i Vær Varsom-plakaten, mens i nyere uttalelser er hjemmelsgrunnlaget i plakaten et fast innslag.

Ikke bare formmessig men også substansielt er det store forskjeller. At publikum skulle ha noe allment informasjonskrav er ikke nevnt i den fyldige uttalelsen fra 1973, men er altså overordnet i uttalelsen fra 2002. Hensynet til involverte enkeltpersoner og belastningen ved forhåndsdom er avgjørende i 1973, men blir underordnet andre hensyn i 2002.

Visse diskursetiske aspekter er altså blitt betydelig mer fremtredende de senere år enn i begynnelsen av vår periode.²¹⁹ PFU fremhever i dag verdien av offentlig debatt, kritikk og åpenhet. Sakens offentlige interesse og publikums informasjonskrav vektlegges i dag foran andre hensyn.

Samtidig har vi konstatert et fravær av andre diskursetiske forutsetninger. Kritikken i media mot Green Ålesund-kapteinen kom som følge av en lekkasje fra en upublisert og hemmeligstemplet offentlig rapport, som kapteinen selv verken hadde sett eller lest. Mens presse og myndigheter utveksler informasjon bak lukkede dører, får hovedpersonen selv av

²¹⁹ Inntrykket av at diskursetiske hensyn er blitt styrket i løpet av de siste 30 år, bekreftes av utviklingen i presseetiske kodekser og normverk. I 1972 gjaldt fortsatt "Retningslinjer for pressens omtale av rettsaker", et regelverk utformet av Presseforbundet, Riksadvokaten, Dommerforeningen og Advokatforeningen i fellesskap. Her var det formulert en rekke detaljerte bestemmelser som skulle beskytte involverte i kriminalsaker mot forhåndsdom og uønsket publisitet. For eksempel lød det i pkt.4. *"En siktelse eller tiltalebeslutning bør ikke offentliggjøres før den er gjort kjent for den det gjelder. På dette stadium må ikke pressen drøfte skyldspørsmålet eller betydningen og styrken av bevismaterialet."* Slike formuleringer vil i dag bli ansett for å legge urimelige begrensninger på den frie journalistikken. Dette regelverket ble da også opphevet i 1987.

formelle grunner ikke innsyn i den samme informasjonen. Slik blir han avskåret fra å kommentere kritikken han får i media. Her er posisjonene alt annet enn likeverdige, slik diskursetikken forutsetter. Fra kapteinens ståsted er diskursen alt annet enn herredømmefri.

I denne saken var det et tett og nært forhold mellom journalistene og myndighetene. Opplysninger ble utvekslet under stor fortrolighet i et lukket samarbeid. Denne *nærheten* mellom journalistene og myndighetene og den store *avstanden* mellom journalistene og det skadeskutte og maktesløse enkeltmennesket – den problemstillingen berøres ikke i PFU-behandlingen.

”Avstanden kan virke for liten i forhold til makten og for stor i forhold til avmakten” skriver Terje Rasmussen om pressen (2001:167). Den observasjonen synes å være relevant både for Grimestad-saken og Green Ålesund-saken, altså både i 1973 og i 2002. I vårt teoretiske perspektiv vil dette innebære både en anbefaling av nærhetsetiske tenkemåter i saker om forhåndsdom, samt en påminnelse om hvordan kildenærhet og skjult informasjonsflyt kan true diskursetikkens krav om likeverd i diskursen.

6.4 ”Presentasjon”. Redigering, dimensjonering og estetikk.

Det er som kjent ikke lett å skille form og innhold. Dette har alt fra litteraturforskere og sjangerteoretikere til Saussure og McLuhan fortalt oss.

Men Pressens Faglige Utvalg insisterte lenge på å holde alt som handlet om grafisk formgivning, presentasjon og dimensjonering utenfor presseetikken doméne. Dette ble ansett som redaksjonelle spørsmål som den enkelte redaktør fritt og suverent måtte få avgjøre i pakt med avisens profil, uten innblanding utenfra. Oppslaget dimensjoner avspeiler nyhetsverdien, og ingen kan overprøve redaksjonens nyhetsvurdering. Presseetikken på sin side handler om innholdet, ikke om bokstavstørrelser og omfang.

Denne holdningen kan forstås som en reaksjon på et påfallende trekk ved det gamle utvalget (før 1972). Lars Arve Røsland har i sin gjennomgang av utvalgets historie pekt på at gjennom det meste av etterkrigstiden fram til 1972 var det en klar tendens at Dagbladet ikke bare fikk mange fellelser og mye kritikk av utvalget, men også at det faglige utvalg generelt var lite velvillig innstilt til den form for journalistikk som nettopp denne avisen representerte. På den annen side var Aftenposten en representant for den gode journalistiske smak og den ”kultiverte” stilen som utvalget anerkjente. Utvalget viste et sterkt engasjement imot den frekke og opprørske ”Dagblad-stilen”, og et tilsvarende sterkt engasjement til fordel for den mer dannede Aftenposten-journalistikken. Det hører med til dette bildet at utvalgets formann i store deler av denne perioden kom fra Aftenposten, mens Dagbladet ikke var representert i utvalget i det hele tatt. (Røsland 1999:100-119)

I 1972 skjer som vi har sett en fornyelse av hele det presseetiske apparatet. Utvalgets navn og sammensetning endres, kvaliteten i saksbehandlingen skal heves, presseetikken skal kort sagt tas bedre hånd om og forbedres. Pressen står samlet om en ny giv i det yrkesetiske arbeidet. VG var på dette tidspunkt blitt veletablert som tabloid-avis, og var begynt på sin store opplagsmessige fremgang. Nettopp i 1972 passerer VG konkurrenten Dagbladet i opplag, og er den avisen i landet som ”øker mest” (Eide 1995:245). Det er nå svært viktig at den kontroversielle tabloid-journalistikken ikke skaper ny splittelse i den presseetiske røkt. Dette kan man lettere oppnå ved at *form* defineres ut som et ikke-tema i yrkesetikken.

Før vi ser på utviklingen og holdningen i PFU, kan det være nyttig å gjøre klart hva vi mener med ”presentasjon” i avis-journalistikken. Ordet ”presentasjon” kan være høyst upresist; det kan omfatte både verbalspråk, grafikk og bildespråk. Det betyr å *visе frem, å fremstille, forevise, gjøre nærværende*. I avis-journalistikken brukes begrepet ”presentasjon” om spørsmål som dette:

- Typografi. Valg av skrifttype (font), skriftstørrelse, skriftbilde (sats), spaltebredde.
- Layout. Fordeling og plassering av saker og elementer på avissiden.
- Redigering. Prioritering, valg av oppslagssaker (toppsak s.1, sidetopper). ”Rewriting”, forkorting og spissing av tekst.
- Tittelutforming, verbalt og visuelt.
- Illustrasjoner. Foto, tegninger, grafer, grafiske effekter, vignetter.
- Design. Formgivning ut fra overordnede ideer om det samlede uttrykk.

Begrepene er ikke klart avgrenset, flere av dem går over i hverandre (f.eks. redigering, layout, design). Til sammen utgjør dette ”presentasjonsspråket”. Noen bruker ordet ”leksivisjon”, et begrep som uttrykket den totale oppfattelsen av skrift og bilde.²²⁰

6.4.1 ”Det avgjørende er innholdet”

To saker fra 1983 er typiske for PFUs holdning på 1970- og 80-tallet:

- Et mye omtalt presseetisk case fant sted i januar 1983, nemlig VGs forside med bryllupsbilde i den såkalte ”konedrapssaken” eller ”Lillestrøm-saken”. Sakens innhold var at en mann skjøt og drepte sin fraseparerte kone i rettssalen hvor skilsmisseforhandlingene pågikk. Oppslaget på VGs forside var preget av et bryllupsbilde tatt 18 år tidligere, sammen med tittelen ”*Til døden skiller oss ad...*”. Saken ble dekket over tre sider inne i avisen. Oppslaget vakte sterke reaksjoner blant publikum, og PFU opprettet fem ulike klagesaker på dette ene oppslaget. Utvalgets flertall felte VG på grunn av identifiseringen av de involverte gjennom navn og bilde. Men om presentasjonsformen sier utvalget følgende: ”*Stoffets omfang, typografi og titteloppslagets størrelse faller utenfor den rent presse-etiske bedømmelse. I samsvar med denne praksis vil Utvalget bare uttale seg om innholdet i den påklagede reportasjen og den journalistiske metode ved innhenting av stoff og oppslagsbilde.*” (Sak 83-006; -008; -009; -010 og -013)
- En 16 år gammel gutt i Fredrikstad ble i 1983 siktet for å ha drept sin kamerat med hagle. De to vennene lekte med våpenet da det ved et uhell gikk av, og gutten ble siktet for uaktsomt drap. Fredrikstad-avisa Demokraten ble innklaget til PFU for sin dekning av saken. I sin uttalelse sier Pressens Faglige Utvalg dette: ”*Et hovedspørsmål i klagen er at Demokratens reportasje hadde et mer dominerende oppslag enn andre avisers omtale av saken. Utvalget må slå fast at omfang, plassering og overskrifter er redaksjonelle valg som det må stå en avis fritt å foreta. Det avgjørende i presse-etisk sammenheng er innholdet i tekst og eventuelle bilder.*” (Sak 83-022)

Disse to uttalelsene er representative for PFUs holdning frem til rundt 1990. I tråd med dette avviser PFU som regel å uttale seg om presentasjon og dimensjonering når klager tar opp slike spørsmål. Utvalget legger til grunn at den visuelle presentasjonen ligger utenfor en presseetisk vurdering.²²¹

Enkelte klager blir stoppet av sekretariatet med hensyn til at klagen gjelder presentasjonen. I brev til en klager der klagen avvises uten at den legges fram for utvalget, skriver generalsekretær Ihlebæk i 1983: ”*Utvalget har i sin praksis avslått å ta stilling til hvordan en redaksjon velger å plassere og utstyre en reportasje. Det er med andre ord ikke Utvalgets oppgave å overprøve den nyhetsvurdering som skjer i den enkelte redaksjon.*”

²²⁰ Gynnild 1990, Hillesund 1994. Terje Hillesund (1994: 21 flg.) har en grundig gjennomgang av verbalspråklige og visuelle nivåer i avisen, og drøfter også avisens visualverbale helhet.

²²¹ Se også sak 76-065, 77-038, 79-074, 80-015, 80-058, 81-048

Derimot kan Utvalget ta stilling til om innholdet i den aktuelle reportasjen er i samsvar med normene for god presseskikk". (Sak 83-096).²²²

Helt konsekvent var utvalget likevel ikke. Det finnes saker også i denne perioden der presentasjonsformen trekkes inn som en del av den presseetiske vurderingen.

- I en uttalelse fra 1975 (arrestasjonen av filmregissør Arnljot Berg etter at hans kone var funnet drept) frikjenner utvalget tre innklagede aviser. Men utvalget legger til: *"Saken har i de nevnte aviser og i andre fått et oppslag som går ut over et rimelig informasjons hensyn"*. Utvalget kritiserer på denne måten de store dimensjonene som omtalen av denne saken fikk. (Sak 75-016)
- Vi har tidligere omtalt Køber-saken i Dagbladet i 1975. I et avsnitt i klagen på denne saken heter det: *"Også formen er opprørende: en sensasjonspreget føljetong, gjerne med spørsmålstejn og ubesvarte antydninger før man avslutter med en pirrende "Fortsettes i morgen" "*. Redaktør Arve Solstad i Dagbladet svarer kort til dette klagepunktet: *"Den form som Dagbladet har gitt artikkelserien er pressens form. Overfor Pressens Faglige Utvalg anser en det ganske unødvendig å gå i forsvar for en form som er alminnelig godtatt og som tilhører det medium som pressen nå en gang er."*

Dagblad-redaktøren ønsker altså ikke å diskutere form som en del av en presseetisk vurdering. Han får i dette tilfellet *ikke* medhold av PFU. Utvalget uttaler at *"avisen med sin presentasjonsteknikk, sin breddevirkning og sin appell til et stort publikum, når en høyere dramatiseringsgrad enn boken vanligvis er i stand til"*. Presentasjonsformen er en del av begrunnelsen for at Dagbladet i denne saken felles for brudd på god presseskikk. (Sak 75-056)

Dagblad-redaktørens meget kontante avvisning av overhodet å drøfte presentasjonsformen er talende. Formen som det klages på er *"pressens form"*, den *"tilhører det medium som pressen nå en gang er"*. Dette er altså ikke noe å diskutere, det er som å hevde at radioens lyd eller budbringerens stemme skulle være uetisk. – Dette er *oss*, sier redaktøren, det er avisens *vesen* som her angripes. Dagbladet var på dette tidspunkt ennå ikke gått over til det tabloide formatet, men avisen har alltid med sin friske og pågående stil og form dyrket visse tabloid-journalistiske trekk. Redaktøren føler det er avisens identitet og sjel som angripes når presentasjonsformen blir kritisert.

PFU gav på 1970- og 80-tallet i hovedsak sin tilslutning til redaktør Solstads synspunkter om form og etikk, selv om han i denne konkrete saken ikke fikk medhold i utvalget.²²³ Oppsummerende kan vi si at utvalget i denne perioden som hovedregel holder

²²² Jfr. lignende brev fra organisasjonssekretær Sigrid Ruth Waage i sak 85-075.

²²³ Generalsekretær Hans Andreas Ihlebæk omtaler PFUs håndtering av Køber-saken i sin lærebok i presseetikk fra 1977, og karakteriserer utvalgets avgjørelse på dette punkt som "overraskende". Ihlebæk, som for øvrig hadde meget stor innflytelse på presseetikken på denne tiden, må tolkes som at han er uenig med utvalget i dette tilfellet. Etter å ha konstatert at utvalget "overraskende nok" la vekt på presentasjonsformen, skriver han: "I andre sammenhenger har Utvalget avslått å ta stilling til spørsmål som gjelder selve presentasjonsformen i den

estetikk og grafisk formgivning, layout og dimensjonering utenfor den presseetiske vurderingen. I den grad dette standpunktet blir gitt noen begrunnelse, så er den at slike avgjørelser er ”redaksjonelle valg” som enhver redaktør må få gjøre fritt uten ekstern innblanding. Men praksisen er ikke helt konsekvent. Av og til klarer ikke utvalget å unngå å uttrykke sin bekymring over en dimensjonering og en presentasjonsteknikk som de mener ”går ut over et rimelig informasjonshensyn”.

6.4.2 På glid mot en ny holdning

På samme tid skjer en sterk utvikling av den grafiske delen av avisenes produksjonsprosess. Presentasjonsspråket blir tydeligere og sterkere, layout og avisdesign blir modernisert, redigering og disponering av stoff blir mer gjennomtenkt enn tidligere (Gynnild1990). Til grunn for dette ligger både teknologiske og økonomiske faktorer: Offset-teknikkens gjennomslag på 1970-tallet gav nye muligheter, og VGs enorme opplagssuksess fra 1970 og utover inspirerte konkurrentene til å ta i bruk nye visuelle virkemidler. Flere valgte etter hvert som VG å gå over til tabloid-formatet, men også fullformat-avisene måtte fornye sitt formspråk. En del av denne prosessen er at ”desken” blir en sentral institusjon i enhver redaksjon av en viss størrelse. Mens uttegningen tidligere gjerne ble gjort av en redaksjonssekretær, ble det nå etablert desker med vide fullmakter – bemannet av vaktsejfer, redigerere, grafikere og erfarne journalister.

Enhver som sammenligner avissider fra 1960-tallet og 1990-tallet vil se den enorme utviklingen i presentasjonsspråket som skjedde i dette tidsrommet. (Baugstø og la Cour-Harbo 1995)

PFUs primære standpunkt om å skille dimensjonering og layout fra etikken ble stadig vanskeligere å opprettholde. I den presseetiske debatten – som var intens i kjølvannet av enkeltstående spektakulære og sterkt eksponerte saker – stod det på 1980- og 90-tallet frem mennesker som selv hadde opplevd negativ medieeksponering, og som i sterke ordelag hevdet at det nettopp er presentasjonen, formen og dimensjoneringen som er aller tyngst å forholde seg til. En person som er i medienes søkelys, vil ofte akseptere og kunne leve med at saken får mediedekning dersom denne oppleves som nøktern, korrekt og lavmælt. Men dersom mediedekningen består av høyrøstede og ”sensasjonspregede” forsider, med ladde ord,

enkelte avis. Det er innholdet i oppslaget og ikke dets størrelse som vanligvis har vært lagt til grunn for Utvalgets vurdering.” (Ihlebak 1977:165)

spissede formuleringer, store bilder og grafiske effekter, så oppleves den personlige belastningen som langt verre. Da hjelper det ikke om det faktiske innholdet i saken er korrekt (Brurås 2004). Den beryktede men anonyme ”desken” ble ofte skyteskive for denne kritikken.

Flere høyt profilerte krim-saker på 1990-tallet gav næring til denne debatten (jfr. kap 3.5.4). Det ble også utgitt bøker som dokumenterte ”medieofrenes” personlige opplevelse av mediens ”form” (f.eks. Ringheim 1993, Kolstad 1994, Nygård 1994). Også det alminnelige publikum uttrykte i debatten om konkrete saker bestyrkelse over pressens presentasjonsform. Journalisten Johan O. Jensen, som nettopp i årene 1987-1994 var leder i Pressens Faglige Utvalg, har skildret denne debatten slik:

Det er ingenting våre lesere stiller seg mer undrende til enn antydningen om at presentasjonen ofte unndrar seg en presseetisk vurdering. Det er jo nettopp den som forutsetter å skape oppmerksomhet om saken, som får mennesker til å reagere over hele følelsesspekteret, og som ofte utløser den aller tyngste kritikk mot pressen, - for hensynsløshet, råskap, følelseskulde, for å forvrengte proporsjoner, lage lettvinnt underholdning av dypt seriøse spørsmål, utnytte mennesker, sette hensyn til personvern til side osv. (Jensen 1995:44)

Holdningen i pressen og i PFU om at hvis bare innholdet er korrekt, så er presentasjonsformen etisk likegyldig, var ikke mulig å opprettholde. Holdningsendringen kom gradvis. I januar 1986 finner vi for eksempel denne konklusjonen i en PFU-uttalelse: ”*Dagbladet burde valgt en annen presentasjonsform*”. (Sak 86-009). Sommeren samme år får vi et annet signal om at en endring er på vei. En debatt i hovedstyret i Norsk Presseforbund viste at et flertall på dette tidspunkt mente at ”*presentasjonsformen definitivt er et spørsmål om presseetikk og derfor bør være gjenstand for egen vurdering av PFU*” (Gran 1995:60). Men et mindretall i det samme hovedstyret hevdet med styrke at nyhetsvurderingen og ”den journalistiske grunntonen” varierer fra avis til avis, og at det ikke er PFUs oppgave å sette seg til dommer over dette.

Det var ikke minst de to store løssalgsavisene som holdt igjen og motsatte seg at PFU skulle ta opp presentasjonsspørsmål (Jensen 1995:47). Så sent som i 1988 skriver VGs Sigmund Lode i et tilsvarende: ”*Når vi vet at det ligger utenfor PFUs mandat å uttale seg om presentasjonsformen, så gjenstår... osv.*” (Sak 88-042). Men gradvis blir presentasjonsformen mer fremtredende i PFUs vurderinger, og legges i større grad til grunn for fellelser, som i disse eksemplene (som alle er sitater fra utvalget:

- ”*Dagbladet burde valgt en annen presentasjonsform.*” (Sak 86-009)
- ”*Utvalget vil peke på faren ved at presentasjonsteknikk kan bidra til å overdimensjonere saker.*” (Sak 90-141)

- ”Pressens Faglige Utvalg mener det sentrale presseetiske spørsmål saken reiser, er hvilken dimensjon og hvilke detaljer mediene skal gi i dekingen av en familietragedie hvor sannsynligheten taler for at det er en sinnslidende person som har utført drapet på moren.” (Sak 91-090)
- ”Avisens karakteristikk av de angivelige handlingene bidrar til unødige å øke belastningen for de berørte. Den fremtredende plassering oppslaget har fått, bruk av illustrasjon, samt ordvalg, forsterker dessuten påkjenningen for de impliserte.”(Sak 92-121)
- ”Oppslagets fremtredende plassering har forsterket de presseetiske bruddene.” (Sak 92-169)

Prosessen fører til at begrepet ”presentasjon” for første gang blir tatt inn i Vær varsom-plakaten i forbindelse med revisjonen i 1994. Fra da av heter det i plakaten punkt 4.1, som er publiseringsetikkens faneparagraf: ”*Legg vekt på saklighet og omtanke i innhold og presentasjon.*” Dette var et klart brudd med utvalgets tidligere linje, og en markering av at estetikk, layout, dimensjonering og presentasjonsteknikk i vid forstand er en del av den institusjonaliserte presseetikken domene.²²⁴ Daværende PFU-leder Johan O. Jensen sier det så sterkt som dette: ”*Valg av skrifttype, tittelstørrelse, bruk av bilder og annet illustrasjonsmateriale, plassering – alt dette er klassiske etiske valg.*” (Jensen 1995:46)

6.4.3 Tre betydningsfulle saker

Vi har pekt på flere forhold som kan ha hatt betydning for holdningsendringen i PFU: Den teknologiske utviklingen som førte til en sterk utbygging av ”desken” i avisen, store endringer i avisenes formspråk, tabloidavisen VGs store suksess. Et annet moment kan være påvirkning fra domstolene. Antall injuriersaker mot norske medier begynte å øke på slutten av 1970-tallet, og viste særlig stor økning fra 1986 og fremover (Matre og Øy 1998). Mange aviser ble felt, og domstolene la vekt på blant annet presentasjonsformen.²²⁵ (Øy 1996: 34flg; Jensen 1995:48.)

Men ikke minst er det kontroversielle og symbolsterke enkeltsaker med påfølgende kritikk og debatt som påvirker presseetisk normdannelse og som endrer presseetisk praksis.

²²⁴ Forarbeidene og debatten rundt endringen i VVP er beskrevet i Gran 1995:59flg.

²²⁵ To injuriedommer som i denne forbindelse fikk mye oppmerksomhet og vakte forskrekkelse i pressen er den såkalte brystkirurgsaken fra 1986 der Høyesterett dømte Bergens Tidende til å betale til sammen 4,7 millioner kroner i erstatning, oppreisning og sakskostnader (RT 1994 s.348; Den europeiske menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg kom senere til et annet resultat enn Høyesterett), og den såkalte Kemner-saken i Fredrikstad i 1986 som også gikk til Høyesterett. (Rt 1987 side 1058). Ikke minst i den siste saken la retten stor vekt på avisens layout og presentasjon.

De følgende tre omdiskuterte nyhetsoppslag, som alle ble gjenstand for sterk kritikk, har alle trolig påvirket endringen i pressens syn på formspråkets etiske relevans.

- En kjent statsadvokat ble sommeren 1992 arrestert for overstadig beruselse og blotting i en park i Oslo. Saken ble slått stort opp over førstesiden i VG med en tittel som dekket det meste av siden: *"Statsadvokat arrestert full og naken"*. Dagen etter ble mannens identitet oppgitt gjennom navn og bilde. Saken ble klaget inn for PFU via generalsekretærens initiativrett, og behandlingen fulgte et forutsigbart spor med fokus på den klassiske problemstillingen om bruk av navn og bilde. VG ble felt for brudd på god presseskikk for å ha identifisert statsadvokaten. (Sak 92-094)

En tid senere ble den omtalte statsadvokaten intervjuet i fagbladet Journalisten. Han uttrykte da ganske andre oppfatninger av VG-oppslaget enn PFU. *"Jeg synes det var riktig av avisen å skrive at det var meg,"* sier han. Men han legger til: *"Det minst viktige i denne sammenhengen er spørsmålet om identifisering ved navn. Det er måten saken er blitt slått opp på, som har skadet meg mest, den grafsende, fråtsende presentasjonsmåten. Det er ikke til å komme forbi at i det avislesende publikums øyne vokser forseelsen proporsjonalt med typografien. (...) Ved å unnlate å diskutere presentasjonsmåten viker PFU unna et av de største dilemmaene i forhold til presseetikken."*²²⁶

- Den andre saken som bør nevnes er ikke en kriminalsak, men den er en milepæl i PFUs behandling av presentasjonsspørsmålet. En motorsykelulykke ble slått stort opp i BA i 1994. Den unge motorsyklisten omkom da han kolliderte med en buss. Et femspalters fargebilde dekket forsiden av avisen. Bildet var tatt kort tid etter ulykken, og viste den omkomne mens han ennå lå tildekket i veibanen ved siden av bussen. Fra den omkomne rant det en kraftig strøm av blod utover asfalten.

Bildet var som vi forstår svært sterkt, noe fargebruken bidro ytterligere til. Det kom to klager til PFU. Avisen skriver dessuten selv dagen etter dette oppslaget at den ble "nedringt av sinte lesere som reagerte på forsidebildet". Det skal ha vært 100-120 lesere som ringte til avisen.²²⁷ PFU konkluderer med at bildebruken er i strid med god presseskikk. Ifølge utvalget er bruken av farger med på å forsterke den virkning bildet har. (PFU-sak 94-051. Jfr. også Gran 1995: 62)

(Det er for øvrig interessant å sammenligne denne saken med en PFU-sak ti år tidligere. Stavanger Aftenblad brakte i 1984 i forbindelse med en drapssak et bilde av trappen og inngangspartiet til et hus. Trappa var full av blodsøl. PFU karakteriserte den gang oppslaget som "taktløst, men ikke i strid med god presseskikk" (Sak 84-042). Skillet mellom det "taktløse" og det uetiske er klart blitt mindre i perioden)

- En av de sakene i norsk presse som har vakt aller mest forargelse og sinne de senere år, er Dagbladet oppslag etter en drapssak i Oslo i januar 1995. "Luksus-prostituert drept" lød tittelen på avisens forside, over et stort fargebilde av en halvnaken kvinne i en seksuelt utfordrende positur. Bildet var hentet fra en annonse som kvinnen hadde hatt på trykk i et kontaktblad, der hun hadde annonsert sine seksuelle tjenester. Kvinnen var navngitt i teksten på forsiden.

Det kom straks sterke reaksjoner mot dette oppslaget, blant annet fra politikere. (Jensen 1995:54, Raaum 1999:119flg.) Dagbladet selv beklaget oppslaget flere ganger i stadig sterkere ordlag. PFU brukte rekordraske 11 dager på å fastslå at avisen hadde

²²⁶ Bladet Journalisten 18.09.1992.

²²⁷ Kilde: BA 21.04.1994, dagen etter det omtalte oppslaget, referert i saksdokumentene i PFU-sak 94-051.

brutt Vær Varsom-plakaten på en rekke punkter. Saken ble innklaget for PFU via initiativretten, og generalsekretæren mente ”*det særlig er kombinasjonen av full identifikasjon og bilde, samt virkningene av det store oppslaget*” som er kritikkverdig. Utvalget sier at avisen ”*gjennom sin førsteside-presentasjon og sin detaljerte reportasje (...) har brutt god presseskikk*”. I dette tilfellet er det *summen av virkemidler i presentasjonen* som til sammen gav det dårlige resultatet. (PFU-sak 95-001).

6.4.4 De senere år

Etter at begrepet ”presentasjon” kom inn i Vær Varsom-plakaten i 1994, har PFU i større grad enn tidligere vurdert også denne siden ved nyhets- og reportasjeopplag. Mens utvalget tidligere enten så bort fra klager på form og presentasjonen eller uttalte at dette falt utenfor PFUs mandat, så blir i dag dette trukket inn i den pressetiske vurderingen, – ikke sjelden med fellelse som resultat. Her er noen eksempler på hva PFU har ment de senere år:

- ”*Utvalget legger vekt på at presentasjons-formen er et redaksjonelt virkemiddel som kan forsterke mulige skadevirkninger for de omtalte.*” (Sak 00-138)
- ”*Slik utvalget ser det, kunne avisen i sin omtale av det påståtte overgrepet, med fordel dempet oppslaget og vært seg mer bevisst den mulige merbelastning jenta og familien kunne bli utsatt for.*” (Sak 04-259)
- ”*Utvalget finner også at saken er gitt en uprangende og akseptabel presentasjonsform.*” (Sak 05-144)
- ”*Selv om det ikke er utvalgets mening å detaljregulere redaksjonenes bildevalg, vil utvalget minne om at presentasjonsformen er et redaksjonelt virkemiddel som kan forsterke belastningen for direkte berørte.*” (Sak 05-193)

6.4.5 Temaet i diskursetisk perspektiv

PFUs tidligere holdning om å holde presentasjonsform og visuelle virkemidler utenfor den presseetiske sfære, kan forstås som en tenkemåte i diskursetisk ånd. Man ønsker å forholde seg til rasjonelle verbalspråklige ytringer alene, fordi det er disse som kan vurderes opp mot gyldighetskrav i forhold til sannhet. Form og estetikk unndrar seg diskursetikken, og kan ikke prøves med tanke på universell argument-basert normdannelse.

PFUs nye holdning innebærer at dydsetiske og ikke minst nærhetsetiske tenkemåter er kommet inn, på bekostning av de diskursetiske. Mer om dette nedenfor – først noen refleksjoner om diskursetikken:

Hvordan forholder estetikken seg til diskursetikken? Går vi til Habermas og hans kommunikative handlingsteori, finner vi en innfallsport til dette. Stilistiske uttrykk settes her i sammenheng med en aktørs *selv-presentasjon*, det er ekspressive uttrykk og en ”iscenesettelse” av seg selv, og hører av den grunn hjemme i den kategorien språkhandlinger som Habermas kaller ”dramaturgisk handling”. Dette er en språkhandling som appellerer til evaluative standarder for bedømmelse som gjelder i ”vår kultur”, og er altså ikke orientert mot allmenn enighet. Det er derfor er noe annet enn ”kommunikativ handling” (Habermas 1999: 45ff; Fauske 1999:19-22).

Overført til diskursetikken betyr dette at Habermas plasserer estetiske spørsmål utenfor den moralens sfære der allmenne spørsmål håndteres rasjonelt med diskursive redskaper; - estetikken hører til vår livsverden og dermed til ”subjektivitetens rike”.

Habermas viser til Weber som påpeker at den vestlige rasjonalisme er karakterisert ved ekspertkulturer som refleksivt bearbeider den kulturelle overlevering, blant annet ved å isolere kognitive, estetisk-ekspressive og moralske bestanddeler fra hverandre. Ekspertene ”spesialiserer seg enten i sannhetsspørsmål, smaksspørsmål eller rettferdighetsspørsmål” (Habermas 1996:103). Med denne utdifferensiering av såkalte ”verdisfærer” skilles elementer som i livsverdenen er flettet sammen. Habermas understreker: ”Rettferdighetsspørsmål stilles kun innenfor horisonten av *det alltid allerede besvarte spørsmål* om det gode liv.” (ibid 1996a:103).

Diskursetikken må forstås som at estetikken hører til vår livsverden og blir tolket spontant (men også refleksivt) i lys av den enkeltes kultur, identitet og verdier. Tolkningen av estetiske uttrykk er alltid kontekstbundet. Estetiske spørsmål kan derfor ikke kan løses i *rettferdighetens* sfære men må håndteres som *evaluative* problemstillinger i en kulturbestemte kontekst.²²⁸

Terje Rasmussen fremmer en kritikk mot mediene på dette punkt, særlig mot ”*tabloidmediene og en del TV-kanaler*”, fordi disse ser ut til å ”*forskyve sine aktualitets- og nyhetssendinger over i et estetisk-ekspressivt formspråk som gjør det vanskelig å se slike medieutbud som delaktige i en praktisk diskurs om allmenne problemer om rett og galt. Medieinnholdet blir*

²²⁸ For ordens skyld: Det kan selvsagt tenkes en rasjonell argumentativ diskurs etter diskursetiske prinsipper med sikte på normdannelse omkring pressens layout, formspråk og estetik. Det er ikke det vi snakker om her. Vårt tema er pressens formspråk som en del av samfunnets kriminalpolitiske diskurs. Jfr. drøftingen i kap. 4.1.6 av denne viktige distinksjonen.

mer å anse som ekspressive uttrykk som ikke aspirerer til å bli testet av normative gyldighetskrav.” (Rasmussen 2001:51).

Dette forekommer meg å være tilslørende. For det første: Må ikke enhver journalistisk ytring skje i et ”estetisk-ekspressivt formspråk”? Journalistikken har alltid hatt et formspråk, og et formspråk er alltid estetisk-ekspressivt. Journalistikk skjer nødvendigvis med en ”estetisk ekspressivitet”. Denne kan både forstyrre og tydeliggjøre diskursen. Hvilken retning det har gått i over tid kan diskuteres; mye tyder på at diskursen er tydeliggjort. For det andre: En diskursetisk analyse forutsetter et skille mellom form og innhold. Den krever at man holder seg til *verbalspråket*, ikke formspråket eller de dramaturgiske språkhandlinger som ifølge Habermas tilhører ”subjektivitetens rike” og altså er noe annet enn kommunikativ handling. Det synes som om Rasmussen kobler saklighetsnivå til en skala av *mer eller mindre* ”estetisk-ekspressivt” formspråk. Men saklighetsnivå (i betydningen argumentativ diskurs) må skilles fra dramaturgi og estetikk. Så lenge det finnes et kognitivt innhold, kan *dette* vurderes diskursetisk opp mot gyldighetskrav, uavhengig av det estetiske og den (nødvendigvis) kulturbestemte tolkningen av dette.

En oppfatning av at dagens aktualitets- og nyhetsmeldinger kun er ”ekspressive uttrykk” uten rasjonelle påstander, kan for øvrig neppe begrunnes empirisk.

6.4.6 Temaet i dydsetisk perspektiv

En dydsetisk tilnærming til problemstillingen kan springe ut av *samfunnets* kvalitetskrav og *utøvernes* kvalitetskrav. Disse er ikke sammenfallende, men dydsetikken forutsetter at de siste ikke fjerner seg for langt fra de første.

Utviklingen vi har sett er nettopp et eksempel på at pressen over tid ikke kan leve med en praksis som samfunnet rundt reagerer sterkt negativt på. I hvilken grad endringene som vi har sett skyldes ytre press fra publikum (marked?) eller en fremvoksende presse-intern moralsk erkjennelse, vet vi ikke. Men det er liten tvil om at eksterne reaksjoner og kritikk fra omgivelsene har bidratt til endret presseetisk praksis og normdannelse.

Journalistiske dyder må anerkjennes av omgivelsene. De må i kommunitaristisk ånd anerkjennes som samfunnsbyggende og som bidrag til det gode samfunn. Dersom de av publikum oppleves som destruktive og nedbrytende, oppstår en konflikt som journalistikken som samfunnsinstitusjon ikke kan leve med. Det var nettopp dette som skjedde med det store folkelige engasjementet i luksusprostituertssaken. Publikum opplever at slike medieoppslag bryter med deres forestilling om det gode samfunn.

Utviklingen har på dette punkt gått i dydsetisk retning ved at etiske spørsmål trekkes inn i journalistiske kvalitetsvurderinger og i oppfatningen av hva som er ”god journalistikk”.

I vårt materiale finnes for øvrig også eksempler på at redaktører bruker dydsetiske argumenter *imot* PFUs innblanding i presentasjonsspørsmål. I 1985 blir de to naboavisene Varden og Telemark Arbeiderblad begge innklaget for PFU for sin dekning av samme sak, og klageren er særlig opptatt av *dimensjonene* i avisenes oppslag. Redaktøren i Varden legger seg flat og beklager oppslagetes størrelse. Men redaktøren i TA skal ha seg frabedt at noen utenfor avisen skal ”finsikte titlene” i avisa, det være seg klageren eller PFU. ”*Avisene har sin individuelle stil. Ethvert oppslag bør vurderes ut fra hva som er vanlig i den avisa det står. Her er det umulig å operere med noen norm*”, skriver TA-redaktøren i sitt tilsvarende svar. Med en slags dydsetisk og kommunitaristisk argumentasjon forankrer han etikken i ”lokale” holdninger og verdier og i den nære kulturbestemte tradisjon han er en del av. Men ”samfunnet” blir i dette tilfellet svært så lokalt, det er avisredaksjonen, - og da oppstår i stedet en isolering i forhold til omgivelsene som er det motsatte av kommunitarisme. – Begge redaktørene ble for øvrig felt av PFU (Sak 085-8A og -8B)

6.4.7 Temaet i nærhetsetisk perspektiv

Det er ikke bare dydsetiske men også nærhetsetiske beveggrunner som ligger bak endringene i presseetikken på dette punkt. I de fleste av de konkrete enkeltsakene som er viktige markører i denne endringsprosessen, er det *enkeltmenneskets erfaringer* av medieeksponeringen som står i sentrum, og som PFU gradvis anerkjenner som etisk relevant. Utvalget har – etter hvert – lagt sitt øre til enkeltindividers subjektive opplevelse av å bli rammet av og krenket av et høyrøstet og aggressivt presentasjonsspråk.

Layout og typografi har liten betydning i den diskursetiske sfære, men stor betydning i en nærhetsetisk tenkemåte. Dette gjelder både i stort og i smått: Hvilken side plasseres saken på? På forsiden eller på side 13? Er den toppsak på siden eller er den tonet ned? Er bildet stort eller lite? Slike forskjeller kan ha svært stor betydning for den som eksponeres, altså for den svake part i saken, og slike forskjeller får dermed etisk betydning.

Kan publisering av et fargebilde være etisk kritikkverdig mens gjengivelse av det samme bildet i sort-hvitt er etisk akseptabelt? Ja faktisk, PFUs avgjørelse i motorsykel-saken ovenfor må tolkes nettopp slik. Begrunnelsen ligger i pårørendes subjektive opplevelse, det

vil si i den følelsesmessige belastningen som bildet medfører; altså en ren nærhetsetisk begrunnelse. (Her er også andre begrunnelser, av dydsetisk karakter.)

Kan skrifttyper ha etiske relevans? Ja visst! Hvis det er slik – hvilket *kan* være tilfelle – at en skarp grotesk-font, en mørk og kald helvetica, gjør smerten større for den omtalte enn en myk og mild antikva-font, så tilsier nærhetsetikken at skriftvalget er et etisk spørsmål.

PFU har dog ikke beveget seg på et slikt detaljnivå. Men det hender at utvalget legger vekt – til dels stor vekt – på redigeringsproblemer ut fra klare nærhetsetiske betraktningmåter:

- Et skytedrama i militærleiren på Heistadmoen i 1995 der en person ble drept, skapte et vanskelig dilemma for Porsgrunn Dagblad med hensyn til identifisering. Flere tungtveiende momenter talte både for og mot identifisering. Avisen valgte til slutt å identifisere den siktede. PFU aksepterte i dette tilfellet bruk av navn og bilde, fordi ”*avisen ga identifiseringen en nøktern form*”. Identifiseringen skjedde inne i avisa, med et enspalters bilde. (Sak 95-047)
- En enebolig i Larvik brant ned til grunnen, og byens avis, Østlands-Posten, hadde reportasje om hendelsen. På avisas forside var det bare en liten henvisningstekst, og her stod det blant annet: ”*Det er på det rene at huseieren selv forårsaket den heftige brannen*”. Opplysningen blir gjentatt i reportasjen inne i avisen.
Huseieren klager til PFU. Hovedpunktet i klagen er at hun mener seg identifisert, fordi avisen har opplyst gatenavn. Det er ifølge huseieren blitt alminnelig kjent i nabolaget og byen at hun har tent på huset sitt.
Det er ikke vanskelig å tenke seg store, sensasjonspregede oppslag i en sak som dette. Her er mulighet for dramatiske bilder, sterke titler og sensasjonspreget fokus på årsaksforhold og huseierens person og sinnstilstand. Når PFU i dette tilfellet støtter Østlands-Posten, er det nettopp fordi ”*reportasjen er holdt i en nøktern form*”. Det var etter PFUs mening viktig å få fram årsaken til brannen. Innbyggerne i byen vet uansett hvor brannen skjedde. Men når hendelsen har sterke elementer av personlig tragedie og følsomme opplysninger, så er det viktig å legge vekt på omtanke i presentasjonen. Det har Østlands-Posten gjort, og har derfor ikke brutt god presseskikk. (PFU-sak 052/03)

En rendyrket nærhetsetisk praksis ville betydd at Porsgrunn Dagblad *ikke* identifiserte den siktede soldaten og at Østlands-Posten *ikke* oppgav gatenavn, - fordi dette ville vært i pakt med den omtalte personens ønske. Avisene og PFU er langt unna en gjennomført nærhetsetikk. Hensynet til den åpne offentlige diskusjon om samfunnsstyring (diskursetikk) og hensynet til lokalsamfunnets fortelling om seg selv (dydsetikk) spiller også med. Men det er likevel rett å si at nærhetsetiske momenter på dette punkt er blitt *viktige* i den presseetiske vurdering, og i noen tilfeller avgjørende for hva PFU aksepterer som ”god presseskikk”.

6.5 Private og personlige forhold ("Privatlivets fred")

Kriminelle hendelser og handlinger har både offentlige og private sider. En forbrytelse er en offentlig hendelse og en trussel som angår fellesskapet, og er dermed noe som publikum har et berettiget krav på å vite om. Dette gjelder både hendelsen i seg og selv og dens årsaker og konsekvenser. Men det finnes mange sider og detaljer ved forbrytelsen som er private og personlige og som *ikke* er offentlige samfunnsanliggender.

Men hva hvis private og personlige forhold kan kaste lys over og forklare forbrytelsens bakgrunn og årsaker? Skal pressen da fortelle om dette? Hva hvis slike private forhold ikke bare gjelder gjerningsmann, men også offer? I hvilke tilfeller får private forhold offentlig relevans og nyhetsverdi? Denne problemstillingen har fulgt kriminaljournalistikken gjennom alle år. I praksis vil den ofte henge sammen med spørsmålet om identifisering, først og fremst av gjerningsmann men også av offer. Det er mulig å gi flere detaljer om personlige og private forhold når den omtalte er anonymisert. Men private forholds relevans for nyhetsdekning på krim-feltet er et selvstendig presseetisk tema, uavhengig av eventuell identifisering.

Den formulerte normen som PFU legger til grunn for sine vurderinger, finner vi i Vær Varsom-plakatens pkt. 4.3. Dette punktet lyder i dag slik: *"Vis respekt for menneskers egenart og identitet, privatliv, rase, nasjonalitet og livssyn. Fremhev ikke personlige og private forhold når dette er saken uvedkommende."* Bestemmelsen må sees i sammenheng med pkt.4.7 som advarer mot identifikasjon av personer *"som omtales i forbindelse med klanderverdige eller straffbare forhold"*.

6.5.1 "Privatlivets fred"

Gjennom hele vår periode, altså siden 1972, har det vært en jevn strøm av saker til PFU som omhandler krim-journalistikkens forhold til det private. Økningen i antall klager på dette punkt har vært mindre enn økningen av PFU-saker totalt. De mange uttalelsene fra PFU opp gjennom årene er preget av at utvalget svarer ja eller nei *"etter en avveining"*, der hensynet til publikums behov, til pressens frihet og til individets beskyttelse veies opp mot hverandre. Hvilke kriterier som mer presist legges til grunn for vektleggingen fremkommer sjelden av uttalelsene.

Helseopplysninger

En gjenganger er omtale av tiltaltes helsesituasjon i rettsreferater. Opplysninger om helsemessige forhold kan komme fra sakkyndige psykiatere, eller de kan komme fra tiltalte selv og forsvarsadvokaten.

- I 1975 ble to brødre tiltalt og dømt for voldtekt og drap på to kvinner. Flere aviser ble innklaget til PFU fordi de under rettssaken hadde gjengitt psykiaternes karakteristikker av de to brødrene. Klagerne stilte blant annet spørsmål om det er i samsvar med god presseskikk å gjengi de sakkyndiges uttalelser og på den måten blottlegge de tiltaltes sjelsliv og problemer. PFU svarer ja. Begrunnelsen for utvalgets svar er fraværende. I stedet uttrykker utvalget noe upresist og nærmest polemisk at det vil være galt å *ikke* gjøre dette. Utvalget sier at ”*selv om de sakkyndiges uttalelser var usedvanlig kategoriske og sterke, kan avisene ikke underslå at slike uttalelser blir lagt fram i åpent rettsmøte.*” Pressedekningen var ifølge utvalget ikke i strid med god presseskikk. (Sak 75-077)
- Harstad Tidende hadde i 1977 et oppslag om en mann som ble dømt til 21 dagers fengsel etter promillekjøring. Oppslaget var et rettsreferat fra en sak som ble pådømt i forhørsretten. Leserene fikk blant annet vite at mannen mente selv han var blitt utsatt for en personlighetsforandring på grunn av husbygging og stress. Han måtte låne 305.000 kroner til huset, noe som endret hans gemytt og skapte problemer i ekteskapet. Et magesår plaget ham også, depresjoner likeså, og et økende alkoholforbruk gjorde ikke saken bedre, – det hele i følge hans egen forklaring i retten. Til tross for at mannen var anonymisert (omtalt som ”en 34-årig Harstad-mann”), mener PFU at her er for mange detaljerte opplysninger fra den domfeltes privatliv. Dette betyr en økt belastning for den domfelte og hans familie, og Harstad Tidende felles for brudd på god presseskikk. (Sak 77-007)

I den første saken gir ikke PFU andre begrunnelser enn at rettsmøtet faktisk var åpent. Det er ellers vanlig at pressen gjør selvstendig etiske vurderinger også under åpne rettsmøter. I den andre saken finner vi antydning til en nærhetsetisk argumentasjon om økt belastning for tiltalte og hans familie. I begge sakene var helseopplysningene relevant for rettsbehandlingen og skyldspørsmålet. Men selv om PFU er utydelig i sine begrunnelser, kan vi lett tenke oss at forskjellen i de to sakenes alvorlighetsgrad spiller en vesentlig rolle. Publikums berettigede informasjonsbehov om bakgrunn og årsaker er større i en drapssak enn i en promillesak. Diskursetiske hensyn veier tyngre i saker av stor samfunnsmessig betydning, og da må hensynet til privatlivet vike.²²⁹

²²⁹ Noen år senere ble for øvrig referat av sakkyndiges uttalelser i retten et hett presseetiske tema, men da i et rettssikkerhets-perspektiv. Dette skjedde etter at psykiateren Pål Abrahamsen flere ganger klaget til PFU over at sakkyndiges uttalelser ble gjengitt i media før skyldspørsmålet er avgjort (sak 82-036, sak 82-051). I den siste saken kom PFU med en klar uttalelse som slår fast at det er brudd på god presseskikk å publisere de sakkyndiges konklusjon i forbindelse med fengslingsmøter.

Nettopp dette synes å være mønsteret i en rekke lignende PFU-saker: En ifølge VG ”ikke ukjent Oslo-mann” kjørte med promille i 1980. Avisen refererte en legeuttalelse lagt fram i retten som slo fast at mannen hadde ”en depressiv nevrose, nær sinnssykdom”. For dette ble VG felt i PFU (sak 80-069). To år senere er det igjen en drapssiktet som får sin sykehistorie presentert i avisen i nokså detaljert form. Dette aksepterer PFU, fordi ”opplysningene var vesentlige som en forklaring på ugjerningen”. (Avisen felles imidlertid for å ha identifisert mannen, sak 82-022). I 1996 griper politiet inn mot to kvinner på Osterøy som beskyldes for dyremishandling og vanstell av dyr. Avisen Bygdnytt forteller at de to søstrene i 40-årsalderen fra en navngitt liten bygd på øya, begge er ”mentalt sjuke” og ”under tilsyn av helsevesenet”. Dermed felles avisen i PFU. Etter utvalgets mening ”var det ikke nødvendig å framheve ressursvake menneskers personlige og private forhold slik det her ble gjort” (sak 96-147). Endelig skal vi nevne en klage på dekningen av Orderud-saken. Veronica Orderuds advokat klaget ved en anledning inn tre oppslag i Dagbladet som alle fokuserte på Veronicas helsetilstand. Et av dem inneholdt et bilde av Veronica på en helseinstitusjon, tatt uten hennes samtykke. PFU aksepterer dette (sak 99-157).

I alle drapssakene som vi har nevnt, aksepterer PFU at helsetilstanden til siktede og tiltalte blir omtalt i pressen. I alle de mildere sakene vi har nevnt, aksepterer PFU ikke at helsetilstanden til de involverte blir omtalt i pressen.

”Berettigede informasjonskrav” om private forhold

I de følgende to saker – det er nesten 20 års mellom dem, men de har en del fellestrekk – sier PFU i klartekst at det er sakens størrelse og alvorlighetsgrad som åpner opp for omtale av private forhold:

- Da pressens dekning av Hadeland-drapene ble klaget inn for PFU i 1981, var et av klagepunktene eksponeringen av de involvertes privatliv. I denne saken ble to unge gutter tiltalt og dømt for å ha tatt livet av to kamerater, og de involvertes tilknytning til et nynazistisk miljø var et vesentlig element i saken. VG omtalte blant annet bakgrunnen til en av de drepte: Han var i sin barndom og ungdom svak på skolen, han var bortskjemt, slurvete, glemsom og stakkarslig – det hele ifølge avisens anonyme kilder.
PFU slår fast at ”saken om de såkalte Hadelands-drapene er enestående i norsk kriminalhistorie (...).” Utvalget uttaler videre at ”det i en kriminalsak av denne uvanlige karakter må kunne godtas at pressen i en viss utstrekning også berører de implisertes personlige forhold. Men de påklagede utsagn om drapsofferets oppvekst og skolegang i VG av 25.03.81, er et klart brudd på de presseetiske normer om personvern.” (Sak 81-076 a) og b).
- Da pressens dekning av Orderud-drapene ble klaget inn for PFU i 1999, handlet flere av klagesakene om eksponering av de siktedes privatliv. En større reportasje i VG var i sin

helhet viet Veronica Orderuds personlighet, hennes barndom, ungdom og studietid. Vi får blant annet vite at hennes biologiske far var fra Spania, at hun i skoletiden var stille og fnisete, hun hadde få venninner og gjennomsnittlige karakterer, men at hun også var kald, innesluttet og med et voldsomt temperament; at hun var vanskelig å oppnå øyekontakt med, – det hele basert på anonyme kilder.

PFU uttaler: ”Utvalget vil påpeke Orderud-sakens spesielle karakter, et oppsiktsvekkende trippeldrap med fire siktede med motstridende interesser, der politiet står fast i etterforskningen. Utvalget aksepterer derfor at definisjonen av hva som er berettigede informasjonskrav, må være videre enn hva som er tilfelle i mange andre kriminalsaker. Utvalget kan ikke se at det ville være riktig å avskjære offentligheten fra innsyn i alle deler av de siktetes personlige forhold, under henvisning til vern om privatlivet. Likevel finner utvalget at avisen har gått unødig langt i å trekke fram personlige detaljer som går ut over rammen for hva som har relevans til selve drapssaken. Verdens Gang har brutt god presseskikk.” (PFU-sak 99-155)

I begge tilfeller understreker PFU sakens spesielle karakter som premiss for en vurdering av private forholds nyhetsmessige relevans. I store og ”spesielle” saker må det være større rom for omtale av de involvertes privatliv. *Hva* som skal kunne omtales, hva som hører inn under ”berettigede informasjonskrav”, går ikke PFU nærmere inn på, verken i 1981 eller i 1999. Utvalget nøyer seg med å si at private forhold må kunne omtales ”i en viss utstrekning”, og at avisen går ”unødig langt”. Klarere kriterier enn dette gir ikke PFU.²³⁰

I begge disse sakene ble avisen felt for brudd på god presseskikk. Selv om offentligheten altså har et ”berettiget informasjonsbehov” i denne type saker, er det ikke fritt fram: også i denne type høyprofilerte saker har de omtalte en personlig sfære som offentligheten *ikke* har innsyn i.

Relevant for avgjørelsen er for øvrig at i den første saken var det *offerets* personlige bakgrunn som kom i fokus, ikke gjerningsmannens, og at den andre saken på publiseringstidspunktet var på et tidlig stadium i rettsprosessen; den omtalte var ennå ikke dømt.

Offerets vern

PFU har en rekke ganger gjennom hele perioden påpekt og minnet om avdødes personvern.

Dette gjelder først og fremst opplysninger som kan oppfattes som kompromitterende for offeret og gi grunnlag for ryktedannelse. En markant uttalelse i så måte kom i 1993, etter at presseforbundets generalsekretær brukte sin initiativrett til å ta opp VGs dekning av drapet på en ung kvinne i Oslo. Kvinnen ble identifisert med fullt navn og bilde. Hun ble funnet død av sin samboer da han kom hjem fra nattevakt en tidlig morgen. VG gjengir et vitne som

²³⁰ Jfr. også sak 01-166.

mener at kvinnen hadde hatt en annen mann med seg hjem denne natten. Avisen forteller videre at hun ble funnet naken nedentil, med et brukt kondom på gulvet ved siden av. Pressens Faglige Utvalg slår fast at VG burde ”*av hensyn til både kvinnen og hennes pårørende, avholdt seg fra å publisere slike intime og private opplysninger. Opplysningene kan ikke korrigeres og de vil lett skape spekulasjoner som kan skade den omtaltes ettermæle*”. (Sak 93-053. Jfr. også sak 96-122)

Men også opplysninger som er uomtvistelige kan det av hensyn til offerets personvern være grunn til å holde tilbake. Dette kan gjelde i tilfeller der offeret har tilhørt et kriminelt eller et sosialt belastet miljø, når offeret var prostituert o.l.²³¹

Endelig er det en kategori der omtalen av offeret ikke på noen måte er kompromitterende eller krenkende, men der pårørende likevel reagerer på at det de oppfatter som private forhold blir omtalt i media. Dette kan gjelde oppslag som tar opp igjen gamle kriminalsaker eller forsvinningssaker (sak 95-176), eller aktuelle saker der pressen fokuserer på bestemte egenskaper eller sider ved offeret (som for eksempel omtalen av *magedanserinnen* Barbro Zedini, (sak 99-137). Her har vi ved flere anledninger sett hvordan pressens bruk av private bilder kan vekke sterke reaksjoner hos pårørende. Dette gjelder bryllupsbilder (eks. ”brudebildesaken” sak 83-006, jfr. også sak 00-025) eller andre bilder fra lykkelige omstendigheter (sak 99-105). PFU har gjennomgående vært kritisk til at private bilder fra lykkelige omstendigheter brukes som illustrasjon i deknningen av tragiske hendelser og opprivende kriminalsaker.

Hus og hjem

Bilde av hus og hjem handler i kriminaljournalistikkens etikk først og fremst om identifisering, men har også med respekten for det private å gjøre.

I 1994 var Aftenposten med politiet på ransaking i et privat hjem. Selv om avisen var invitert av politiet, og selv om det aldri ble publisert noe fra ransakelsen, så mener PFU at pressens opptreden i dette tilfellet var en krenkelse av menneskers privatliv (sak 94-068). I 1997 viste Dagbladet et bilde fra stua til en 58 år gammel mann som var siktet i en drapssak. Bildet hadde Dagbladet fått fra en eiendomsmegler som hadde huset for salg. Mannen og hans tre barn klaget saken inn for PFU. Dagbladet hevdet på sin side at stuen var ”et mulig åsted”, og at det derfor var relevant å offentliggjøre et bilde derfra. – Et inngrep i en families privatliv

²³¹ Jfr. sak 73-009, 87-045, 01-166, 03-055. PFU godtar imidlertid en opplysning om at en bilfører som omkom i en trafikkulykke og som i den forbindelse ble navngitt, ifølge rettsmedisinsk rapport var påvirket av alkohol, jfr. sak 99-111.

og brudd på god presseskikk, mente PFU (sak 97-073). I 2004 var Drammens Tidende med da politiet pågrep en person i en narko-sak, og avisen var også med inn i leiligheten til den mistenkte. Det ble publisert skildringer og bilder fra leiligheten. Avisen ble felt i PFU, men begrunnelsen var i dette tilfellet at leiligheten var ”identifiserbar”, ikke fordi den var privat område (sak 04-260).

Pårørende

Også pårørende blir berørt når en person blir gjenstand for negativ omtale i media. Noen ganger blir pårørende også direkte omtalt og eksponert. – Ikke til å unngå, svarer enkelte redaktører i tilsvar til PFU, slik som for eksempel i dette tilfellet:

- VG hadde i 1978 et sideoppslag med et femspalters bilde som viste et gravfølge på kirkegården i Levanger. Bildet var tatt på noe avstand, og viste et tredvetalls mennesker samlet rundt en kiste og en prest. Tittelen lød slik: *”Begravelse under politibevoktning: Men skapsprenger Rostad uteble”*. Ingressen startet slik: *”Storforbryteren Gunnar Jens Rostad dukket ikke opp i sin mors begravelse, slik politiet hadde håp om.”* Saken handler om en person som i et halvt år hadde vært på rømmen etter en flukt fra Moss hjelpefengsel. Nå var denne personens mor død, og ifølge VG holdt politiet begravelsen under oppsikt, fordi *”forbrytere ofte har et nært forhold til sin mor”*. Politiet benektet senere at de hadde overvåket begravelsen.

Familien klager oppslaget inn for PFU, og mener det ikke viser respekt for menneskers privatliv, ”herunder kirkefred”. VG-redaktør Andreas Norland påpeker i sitt tilsvar at kirkefred ikke er nevnt i Vær Varsom-plakaten, og at en begravelse som er bekjentgjort offentlig regnes som et offentlig anliggende. Norland formulerer det han oppfatter som sakens kjerne: *”Var, eller var det ikke, et offentlig anliggende som begrunnet avisomtale at en ettersøkt skapsprenger muligens kunne komme hjem for å delta i sin mors begravelse, og at politiet – for tilfelle at han kom – hadde begravelsen under oppsikt.”* Han legger til at *”i forbindelse med etterlysning av lovbrøtere som har rømt fra fengsel, er det faktisk umulig å beskytte impliserte pårørende mot publisitet”*.

PFU uttaler at i denne saken må hensynet til de pårørende og deres følelser veies mot avisens rett til å informere. Selv om mesteparten av reportasjen dreier seg om den ettersøkte lovbrøteren, er den koblet sammen med begravelsen på en måte som ikke bare er smakløs, men direkte sårende for den nærmeste familie. Reportasjen er i strid med god presseskikk. (Sak 79-022)

VG-redaktørens argumentasjon hviler på et premiss om at en politiaksjon er et offentlig anliggende som pressen må kunne følge og dokumentere. I dette tilfellet *trodde* VG det foregikk en skjult politiovervåkning, som *kanskje* kunne føre til en politiaksjon. Selv om redaktørens premiss skulle stemme, så er det altså en krokete omvei fram til hans konklusjon. Et annet premiss er at en begravelse er et offentlig anliggende.

Vi legger også merke til redaktørens legalistiske tenkemåte om pressetikk: Det står ingenting i regelverket om ”kirkefred”; det finnes altså ikke noen *hjemmel* for PFU til å imøtekomme klagernes kritikk.

PFU legger på sin side vekt på begravelsens betydning for den berørte familien. Utvalget reagerer åpenbart sterkt på VGs dekning av begravelsen, og karakteriserer reportasjen på en måte som går ut over PFUs vanlige og standardiserte formuleringer: Reportasjen er ”smakløs” og ”direkte sårende”.

6.5.2 Et diskursetisk perspektiv

Diskursetikken må avvise rent private spørsmål. Men hva er private spørsmål? Ifølge Habermas er dette spørsmål som handler om hva som er godt *for meg* eller *for oss*, altså det partikulære som ikke legges fram til allmenn normdannelse (Habermas 1993:126-127). Skillet mellom det offentlige og private er grunnleggende i Habermas sin filosofi.

Lovbrudd og kriminelle handlinger er pr. definisjon noe annet enn private spørsmål. Det er faktisk vanskelig å tenke seg noe mer sentralt og relevant for allmenn normdannelse - og dermed for åpen og offentlig diskursetisk håndtering - enn nettopp dette. Normdannelse på krim-feltet er et samfunnsmessig anliggende og angår oss alle. Nettopp denne diskursetiske tenkemåten finner vi både hos PFU og hos de innklagede redaksjoner, og den legges til grunn for pressens oppfatning av at kriminaliteten i samfunnet skal være gjenstand for grundig journalistisk dekning.

Et av ”analysepunktene” i vår tidligere teoretiske fremstilling av diskursetikken var spørsmålet ”*Skjerper denne saken den offentlige diskurs? Blir samfunnets diskursive praksis med tanke på normdannelse styrket?*” (jfr. kap. 4.1.8). Å argumentere for et bekreftende svar på nettopp dette spørsmålet synes å være hovedstrategien for nyhetsredaksjoner som blir innklaget til PFU i saker som handler om private forhold i krim-journalistikken. Redaksjonene lener seg til et argument om samfunnets diskursive normdannelse. De viser til verdien av åpenhet rundt politiets arbeid, og ikke minst verdien av en åpen rettsprosess. Samfunnets legale maktbruk må overvåkes og kontrolleres av en våken og fri presse, og legges fram til offentlig debatt og normdannelse. De innklagede nyhetsmedier legger vekt på at en kriminell hendelse er ”et offentlig anliggende”, og at også private forhold som kan kaste lys over hendelsen dermed må kunne omtales.

Noen ganger tøyer redaktørene dette diskursetiske perspektivet svært langt. Dagbladet hadde et større oppslag om at soningsfange Kristin Kirkemo var på en legekonsultasjon i Oslo, dokumentert med bilde, fire år etter at rettssaken mot henne var avsluttet. ”*Publikum har krav på informasjon*”, skrev avisen i sitt tilsvarende svar til PFU, og argumenterte for åpenhet også i kriminalomsorgen. Dette var i 2006. PFU gav ikke avisen medhold. (sak 06-117).

Også Pressens Faglige Utvalg legger vekt på diskursetiske hensyn, men veier disse opp mot andre hensyn på en måte som ofte fører til en annen konklusjon enn hos redaktørene.

Et annet ”analysepunkt” var diskursetikkens forutsetning om den *herredømmefrie* diskusjonen, den som skjer uten tvang eller press og uten strategiske hensyn til partsinteresser. Når en diskursdeltaker først mener at en opplysning bør fremlegges fordi den inneholder et relevant argument, er det vanskelig å finne begrunnelser i diskursetisk teori for at opplysningen *ikke* bør offentliggjøres. Det ligger i diskursens frihet at det er opptil enhver å legge fram de argumenter og opplysninger man måtte ønske til offentlig bedømmelse; partsinteresser er irrelevant. Argumentets verdi avgjøres i diskursen, ikke på forhånd.

Det kan fra et diskursetisk ståsted hevdes at å bringe private forhold inn i offentligheten vil føre til at den normdannende prosess blir forstyrret av sympati eller antipati med individet og dets skjebne, og at emosjonelle responser på den måten kan forringe diskursens rasjonelle karakter. Personlige og private ”historier” mangler den abstraksjonen som kjennetegner den allmenne offentlige diskurs; de trekker oss i stedet inn i det partikulære, det intime og det melodramatiske.

På den annen side må nødvendigvis den offentlige diskurs hente sitt materiale og sine tema fra diskursdeltakernes individuelle livsverden. ”*Systemfeil oppleves i konteksten av individuelle livshistorier; slike byrder akkumuleres i livsverdenen*” sier Habermas (1996b:365) og legger til at ”*problemer som diskuteres i den offentlige sfære blir først synlige når de speiles i personlige livserfaringer*” (ibid). Det skal flyte individuelle erfaringer og livshistorier fra den private sfære inn i offentlighetens normdannende diskurs.

Et annet trekk ved materialet er hvordan diskursetisk tenkende redaktører argumenterer med at offentligheten er én og udelelig: opplysninger som fremkommer i åpen rett må kunne refereres. Medieoffentligheten anses som analog med rettprosessens offentlighet.²³² En slik refleksjonsmåte synes så langt jeg kan se å være i pakt med diskursetikken – men sterkt i strid

²³² Det hender at også PFU reflekterer slik, jfr. sak 75-077 som vi omtalte i starten av dette kapitlet.

med det tiltalte enkeltmenneskets opplevelse (her: *klagernes* opplevelse). Selv om både rettssalen og tv-nyhetene er offentlige arenaer, så vil de to arenaers offentlige karakter for en tiltalt fortone seg som høyst ulik. En person som er tiltalt for et alvorlig lovbrudd, vil gjerne legge fram sin private livshistorie i rettssalens (begrensede) offentlighet, som forklarende og formildende omstendighet, men vil gjerne slippe å gjøre det samme på tv-nyhetene. Et voldtekstoffer kan ønske å forklare seg i rettssalen, men ikke i avisen. Dette tilsier at presseetikken ikke kommer utenom en differensiering av begrepet ”offentlig”. Men en slik differensiering av offentligheten er vanskelig å innpasse i diskursetikken; den synes ikke å ha rom for en ”gradert” offentlighet.

6.5.3 Et dydsetisk perspektiv

PFU-systemets håndtering av spørsmålet om privatlivets fred avdekker først og fremst den autoriserte presseetikken grunnleggende konsekvensetiske karakter. Man erkjenner at det kan være smertefullt for mennesker å få eksponert private og personlige forhold i media, og at dette påfører mennesker skader og belastninger. Men byrdene må veies opp mot de samfunnsmessige fordelene som offentliggjøring innebærer. Smerten hos de få må veies mot gevinsten for de mange. Ikke sjelden veier det siste tyngst. Prinsippet om å unngå skade må vike for et større gode. Tankegangen kan til tider synes utilitaristisk i sin veiing av *pleasure and pain*; av *benefits and burdens*, uten at vi på noen måte skal antyde at presseetikken er rendyrket utilitaristisk.

Privatlivets beskyttelse som et etisk konsept må for øvrig vurderes i lys av privatlivets verdi og betydning for det enkelte individ. Forestillingen om den private sfære adskilt fra den offentlige er ingen gammel idé i vår kultur, den oppstod som en følge av industrialisering og arbeidsdeling i moderne tid. Men dette er ikke til hinder for at ”den huslige sfære” og det private rom *i dag* fungerer som et helt nødvendig fristed der enhver kan være seg selv, uten publikums innsyn, uten fremmedes forventninger og bedømmelser, og uten frykt for offentlige sosiale sanksjoner. I denne private sfæren foregår de grunnleggende menneskelige dannelsesprosesser, i samspill mellom privatpersoner som står hverandre nær. Ytringsfrihetskommisjonen peker på at den offentlige og den private sfære faktisk konstituerer *hverandres* særegne friheter og derfor må holdes adskilt (NOU 1999:27 s.26). Liesbet van Zoonen peker på hvordan berømte offentlige personer og kjendiser som føler å ha mistet sitt beskyttede privatliv, plutselig står overfor det urovekkende spørsmålet: *Hvem er jeg egentlig, hva vil jeg?* (van Zoonen 1998:118). ”Verdien av privatlivets fred ligger for ethvert

individ i behovet for å opprettholde en oppfatning av seg selv uavhengig av ens offentlige rykte.” (ibid.)

Dydsetikken kan imidlertid også belyse en annen presseetisk problemstilling som Pressens Faglige Utvalg sjelden berører – og jeg må her få bruke litt plass til å beskrive et aspekt som er påfallende *fraværende* i vårt materiale:

Når kriminaljournalistikken omtaler og eksponerer private forhold og opplysninger, er det ikke bare fordi det kan kaste lys over den kriminelle hendelsen. Det er også fordi dette bidrar til *fortellingen*. En spennende, og appellerende historie inneholder ikke bare fakta og argumenter; den inneholder mennesker, skjebner, relasjoner, symbolske detaljer, følelser, drama.

Mens diskursetikken forholder seg til den rasjonelle argumentasjon, kan vi fra et dydsetisk ståsted også forholde oss til *fortellingen*, til overleveringen av verdier og moral gjennom en narrativ historie som også appellerer til våre følelser. Fra Homers tid til i dag har fortellingen - om helter og skurker, om lykke og tragedie, om kjærlighet og død - vært bærer av dyder og idealer. Her finner vi et alternativ til den abstrakte, rasjonelle tilnærmingen til både samfunn og etikk. Og her er det plass for følelser, her er plass for det individuelle mennesket og dets skjebne, for det private og det personlige, - og for *melodramaet*.²³³

Kriminalstoffet er fullt av melodramatiske susjett av typen ”den grufulle lagnaden til den unge jenta”, det er staden for raske omkastingar (toppleiar i fengsel, prest gripen i hor), og det er ikkje minst eit område der det grufulle brotet på publikums normer sørgjer for at gjeldande verdiar blir stadfeste. (Sørbo 1991:219)

Kriminaljournalistikkens melodramatiske aspekter kan vurderes på ulike måter. Mange vil kritisere den slags journalistikk. Men noen vil også fremheve og verdsette den melodramatiske fortellingen som en etisk ressurs. Et tredje alternativ er å overse journalistikkens melodramatiske sider, slik PFU synes å gjøre.

Når kriminaljournalistikken kritiseres for å være nærgående, påtrengende, vulgær, kommersiell osv., så er det ofte den populariserte og melodramatiske fremstillingen av tragiske hendelser som kritiseres. Kritikken kommer fra publikum og ”folk flest” (som

²³³ Melodrama som sjanger: Sentimentalitet. Kjærlighet og hat. Ofte kjærlighet med ulykkelig utgang, og hat mellom nærstående. Dramatiske hendelser. Stormende følelser. Enkle persontegninger, brå omskiftelser, overraskelser, personen var ikke den vi trodde. Her er gjerne uløste gåter og spenning som utfordrer publikum. Det hele er gjenkjennelig – bare så mye sterkere enn i vår hverdag. Kamp mellom motsetninger: god/ond, rik/fattig, skyldig/uskyldig o.l. Verdier står på spill. En moralsk undertone som gjør at publikum hele tiden kan ta stilling og felle dommer over det som skjer. (Om melodramaet: Kolbjørnsen 1999, Gripsrud 1992, Bø 1985, Røssland m.fl.2006)

samtidig kjøper avisene fordi melodramaet appellerer til dem²³⁴), og den kommer fra akademisk hold.

”*Det individualdramatiske paradigmet*” er begrepet som Thomas Mathiesen bruker om pressens representasjon: Den idealtypiske nyhetssaken skal helst handle om ”det individuelle menneskets skjebne” og ”det dramatiske ved den enkeltstående hendelse” (Mathiesen 2002: 207ff). Mathiesen mener dette skaper et bilde av ”det farlige samfunn” som det ikke er saklig grunnlag for. En individuell vinkel – et navn og et ansikt - kan i moderne journalistikk være avgjørende for om saken i det hele tatt omtales eller om den legges bort. Redaksjonen ønsker et konkret ”symbol” på fenomenet som skal omtales. Uten det individuelle eksemplet – ingen sak. Fokuset på *enkeltmennesket* er sterkt i dagens journalistikk, enten det skjer i form av hverdagshelter; i skikkelse av de kuriøse, nære småhistorier, gjennom ”du-journalistikken”, eller ved at enkeltpersoner symboliserer større saksforhold og prosesser, - eller ved kjendiseri.²³⁵

Audgunn Oltedal er blant dem som forsvarer den personfokuserte journalistikken. ”*Fordi mennesket er journalistikkens sentrale orienteringspunkt, så er og bør journalistikkens innhold vere personorientert.*” (Oltedal 2001:60). Hun tar avstand fra at ”personorientering” nærmest blir brukt som skjellsord. Det er ifølge Oltedal en misforståelse at journalistikk dreier seg om ”saker” og ikke personer. Hennes ståsted harmonerer med en dydsetisk tilnærming til journalistikken. Den individ-fokuserte historie engasjerer oss, fordi den er gjenkjennelig, den handler indirekte om oss selv, og den vekker følelser. I aristotelisk tradisjon er dette verdifulle etiske ressurser. Følelser bidrar positivt til etisk refleksjon og moralsk erkjennelse. Aristoteles skriver om den greske tragediens evne til å vekke ”*pity and fear*” hos publikum – og moderne kriminaljournalistikk er ikke så langt unna de greske tragedier i så måte; fellestrekkene er flere enn vi skulle tro.²³⁶ Poenget er at en bred og sensitiv etisk persepsjon av en situasjon kun er mulig når også vår emosjonelle kapasitet mobiliseres. Det er dette som oppnås når vi blir kjent med personene i dramaet, hvem de er, deres bakgrunn og egenskaper, og når fortellingen inkluderer detaljer og nøkler til forståelse og innlevelse.

Slik blir fortellingen i seg selv en etisk ressurs og en kilde til moralsk bevissthet og engasjement - nettopp ved at den vekker leserens ”*pity and fear*”. *Det kunne vært meg! Takk og pris for at det ikke er meg...* Dette er det motsatte av diskursetikkens abstrahering. Her fremstilles en partikulær situasjon, i sin konkrete kontekst, til etisk vurdering - og ikke minst

²³⁴ Jfr. Gripsrud 1992 om ”the rationale of preferring the melodramatic press”.

²³⁵ Se f.eks. Østlyngen og Øvrebø 1998:110 ff om ”sak og person” i nyhetene.

²³⁶ Jfr. Aristoteles 1965: 45. Forholdet mellom antikkens greske tragedier og tabloidavisenes krim-journalistikk er utdypet og drøftet i mitt essay ”*Aristotle in the Newsroom: On Emotions and News Criteria*” (Brurås 1995).

til *innlevelse*. Det er også det motsatte av diskursetikkens rasjonalisering. Her anerkjennes emosjoners moralske verdi.

Hvordan møter PFU denne type historier?

Utvalget får en rekke saker på sitt bord der det åpenbart er fremstillingens melodramatiske preg som kritiseres. Klageren er misfornøyd med personfokuseringen, sensasjonsmakeriet, følelsesappellen, intimfokuset, dramaturgien, dramatiseringen. Men PFU forholder seg til sakens politiske og samfunnsmessige betydning, og kun det. Er denne tungtveiende nok, må personvern hensyn vike. Er den ikke tungtveiende nok, går personvern hensyn foran.

- En 73 år gammel mann ble i Ålesund i 1977 drept av sin 41 år gamle leieboer. Sunnmørsposten dekket saken, og avisen refererte blant annet aktors innledende foredrag i lagmannsretten. Her kom det fram at leieboeren hadde et forhold til husvertens kone, og at sjalusi lå bak drapshandlingen. Den drepte husverten var dessuten en mann som ”drakk dagstøtt”, og alkohol var i det hele tatt en vesentlig ingrediens i trekantforholdet, ifølge avisens referat. PFU mottar en klage fra personer som ”stod den døde nær”. Utvalget aksepterer imidlertid dekningen, med hensyn til sakens alvorlige karakter. (Sak 77-084)

Det er opplysningenes ”relevans” som er PFUs eneste interesse, ikke deres verdi som elementer i en appellerende fortelling med et klart melodramatisk preg.

- I 2004 fikk PFU på sitt bord et innslag fra TV Norge-serien ”Fornemmelse for mord”, en programserie der såkalte klarsynte bidrar til å løse uopklarte drapssaker. I det aktuelle programmet var det nettopp dette som skjedde: En synsk person slo fast hvem som egentlig er skyldig i et hittil uopklart bildrap. I et spennende og dramaturgisk effektfullt program forteller den synske kvinnen i detalj hva hun mener skjedde under påkjørselen. Den synske kvinnen leder deretter tv-teamet fram til huset hvor den påstått skyldige bor. Personen som ble utpekt som skyldig i programmet mener seg identifisert, mens TV Norge hevder å ha ivaretatt personens anonymitet. Om dette går diskusjonen i etterkant. PFU feller TV Norge for brudd på god presseskikk, av tre grunner: fordi tv-kanalen ikke varslet den utpekte person om programmet på forhånd; fordi tv-kanalen har gått ”uakseptabelt langt” i å påføre denne personen belastninger, og fordi det brukes formuleringer i programmet som konstaterer skyld. (PFU-sak 04-263)

Heller ikke her berører PFU sjangerspørsmålet. Utvalget kommenterer innslaget etter samme mønster som når det står overfor saklige, rasjonelle, argumentative journalistiske bidrag til samfunnsdebatten.

- Vi har tidligere omtalt Zedini-saken i 1999, som PFU behandlet ved fire anledninger. Klagerne var blant annet opptatt av at Barbro Zedini ble omtalt og fremstilt som *magedanserinnen*. Store bilder fra hennes opptredener som magedanser dominerte dekningen, og hun var ifølge VG ”blitt mer og mer sensuell i uttrykksformen”.

”Magedanserinne-drapet” ble av VG også brukt som sidevignett og som navn på hele saken. Klageren får imidlertid ikke medhold i PFU. Utvalget viser til at ”*dansemiljøet stod sentralt i etterforskningen*” og derfor kan ha offentlig interesse (sak 99-137).

Tror utvalget at *etterforskningen* var hele grunnen til VGs fokus på magedansen og det sensuelle?

Perspektivet om ”den gode historie” og de melodramatiske aspekter synes å være ute av PFU sitt synsfelt.

Jeg har selv i en studie av mediedekningen av Orderud-saken bidratt til en kritikk av PFU for å overse krim-sakenes melodramatiske elementer (Røssland, Brurås og Østbye 2006:176). Den tre år lange dekningen av Orderud-saken var i høy grad preget av oppslag om de fire tiltaltes privatliv, familieliv og personlige forhold.²³⁷ I årene 1999 og 2000 fikk PFU åtte ganger Orderud-saken på sitt bord. Vi kunne konstatere at PFU i sine uttalelser i disse sakene ”utelukkende legger til grunn samfunnsoppdraget, pressens ideelle rolle som formidler av samfunns viktig informasjon, og ser bort fra at dekningen i media også er fortelling og melodrama.. Det er nettopp de sidene ved dekningen som har klare melodramatiske aspekter – som private forhold i intimsfæren – som PFU unnlater å gå inn i.” (ibid)

Etter å ha studert PFUs behandling av krim-saker fra 1972 til 2006, må konklusjonen bli den samme.

Det skal legges til at Pressens Faglige Utvalg aksepterer den individuelle vinkel og anerkjenner person-fokuseringen. Slik har det vært gjennom hele vår periode; her er ingen synlig endring eller utvikling. ”*Det må være tillatt å bruke enkeltpersoners skjebne for å belyse et sosialt problem*” uttalte utvalget i 1976 (sak 76-062). Avisen er ”*i sin fulle rett til å sette søkelyset på en (...) aktuell kriminalpolitisk problemstilling, også gjennom fokusering på et konkret tilfelle*” uttalte utvalget i 1997 (sak 97-060)

6.5.4 Et nærhetsetisk perspektiv:

Nærhetsetiske hensyn er – her som i andre problemstillinger i denne studien – til stede, men underordnet diskursetiske vurderinger. De prioriteres når saken har liten samfunnsmessig nyhetsverdi, men må vike når saken har stor samfunnsmessig betydning. I slike tilfeller utvides den offentlige interessen til også å omfatte private forhold og opplysninger.

²³⁷ Jfr. også Røssland 2003:65-68, 78-88 om dette.

Det er for øvrig en misforståelse å tro at nærhetsetiske hensyn alltid innebærer varsomhet og tilbakeholdenhet med å eksponere enkeltpersoner i media. Riktignok vil nærhetsetikken i mange tilfeller tilsi at enkeltmennesker beskyttes mot den belastningen som en krenkende, nærgående og negativ medieomtale medfører. Men nærhetsetikkens anliggende er å se det sårbare enkeltmennesket i en sak, og å prioritere denne personens kritiske behov – noe som like gjerne kan medføre økt oppmerksomhet, større oppslag, mer personfokusering, mindre avstand og distansering.

Oltedal legger nærhetsetiske betraktninger til grunn når hun tar avstand fra dem som kritiserer journalistikken for å være personorientert: *”Ut frå Løgstrup og Levinas sin ståstad treffer ikkje mykje av den kritikk ein ofte høyrer om at journalistikken er for personorientert. Frå deira filosofiske posisjon kan ein tvert om seie at det er ein fordel at journalistikken er personorientert.”* (Oltedal 2001:88)

Terje Rasmussen sier at *”om man bare kritiserer mediene for generell personifisering og føleri, ser man bort fra ansvarsdimensjonen i offentligheten”*. Han legger til at i dagens medier har *”ansvaret for medmennesket (...) måttet vike for feiringen av prinsippet om kritikk”*. (Rasmussen 2001:202, 210)

En situasjon som dukker opp fra tid til annen er større intervjuer med (tidligere) kriminelle personer som ”snakker ut” om sin fortid, og som forteller relativt fritt om oppvekst og familie, om venner, miljøer og forhold på en måte som andre berørte ikke setter pris på.²³⁸ For nærhetsetikken er denne situasjonen en utfordring, fordi den involverer flere sårbare individer med motstridende interesser. Her er flere parter som representerer en ”fordring”, og de står i motsetning til hverandre. Det er ikke mulig å imøtekomme den ene uten å svikte den andre. Igjen får vi et signal om at en nærhetsetikk uten en rettferdighetsdimensjon fort kommer i vanskeligheter som sosialetikk.

6.5.5 Avslutning

PFUs holdning kan oppsummeres slik: Opplysninger om private og personlige forhold skal i utgangspunktet ikke publiseres i strid med den omtalte personens eget ønske. Men publisering av slik informasjon kan likevel skje dersom sakens samfunnsmessige betydning er stor nok og opplysningene er relevante og kaster lys over forhold som har offentlig interesse.

²³⁸ Se f.eks. sak 89-101, 00-009. Det kan også være et krim-offer som forteller, sak 89-122.

Typisk og representativ er PFUs uttalelse i sak 02-069: ”*Pressens Faglige Utvalg vil på generelt grunnlag understreke at redaksjoner må være varsomme med opplysninger om private forhold også i retts- og kriminalreportasjer, men påpeker at slik informasjon kan være viktig for å kaste lys over en alvorlig sak.*”

Utvalget reflekterer sjelden eller aldri over at private og personlige opplysninger kan publiseres av *andre* grunner enn den aktuelle sakens samfunnsmessige betydning. Derfor ser vi at innklagede redaksjoner alltid argumenter langs diskursetiske linjer om sakens offentlige betydning, også i tilfeller der det åpenbart er andre beveggrunner som ligger bak redaksjonens valg og prioriteringer.

De innklagede redaksjoner *kunne* argumentert med fortellingen og ”den gode historie” som etisk ressurs, men gjør det ikke. Det ville i mange krim-saker samsvart bedre med den reelle vinkling og prioritering av melodrama fremfor samfunnsmessig betydning. Når redaksjonene ikke gjør dette, er årsaken etter alt å dømme at de innser at en slik argumentasjon ikke vil føre fram i PFU. I stedet velger de en strategi der de fremhever de private opplysningers *relevans* og *nytteverdi* for å belyse en sak av offentlig betydning. Da er sjansen større for å slippe gjennom PFUs nåløy.

For PFU handler det dermed om å veie opplysningers samfunnsmessige betydning opp mot personvern hensyn. Slik har det vært i hele vår periode; fra Køber-saken i 1975 til i dag. Her er to utsagn fra henholdsvis 1979 og 2005:

- ”*Det er hensynet til de pårørende og deres følelser som her skal veies mot avisens rett til å informere.*” (Sak 79-022)
- ”*Utvalget vil understreke at den enkelte redaksjon på publiseringstidspunktet plikter å foreta en skjønnsmessig avveining av hvilke aktverdige hensyn som taler for og imot identifisering i den konkrete sak.*” (Sak 05-119)

Det er den skjønnsmessige *avveiningen* PFU blir stående ved. Utvalget legger ulike hensyn i vektskålen, og ser hvilken vei den tipper. Det er flere elementer man da må veie tyngden av: Lovbruddet kan være stort eller lite, og således ha ulik tyngde i den ene vektskålen. En drapssak veier tyngre enn en promillesak. En sak som angår mange veier tyngre enn en sak som angår få. Involverte offentlige personer veier tyngre enn mannen i gata. I den andre vektskålen kan *krenkelsen* være stor eller liten, og således ha ulik tyngde. Graden av private

opplysningers relevans kan være stor eller liten. Til dette kommer at offerets verneinteresser veier tyngre enn gjerningsmannens.

Vi har i dette kapitlet pekt på en situasjon som forekommer ofte, men som PFU sjelden går inn i: Hva hvis det *ikke* er sakens samfunnsmessige betydning som ligger i den første vektskålen, men derimot ”den gode historie”, den spennende fortellingen, det appellerende melodramaet? Hva hvis det er *dette* som skal veies mot personvernet? Skal fortsatt den samme målestokken brukes?

Som vi har sett har fortellingen og ”den gode historie” kraft til også å sette moralske spørsmål på dagsorden, og er således slett ikke etisk uinteressant. Men dette synes å ligge utenfor synsfeltet til et presseetisk system som har publikums ”berettigede informasjonskrav” og sakens samfunnsmessige betydning som eneste målestokk. Det er litt synd når det første åpenbart er en viktig drivkraft i moderne journalistikk.

Problemstillingen reiser kompliserte spørsmål om forholdet mellom pressens demokratisk begrunnede oppdrag og dens underholdningsfunksjon. Moderne journalistikk er pr. definisjon begge deler, tett sammenvevd, og et dydsetisk perspektiv vil i større grad enn diskursetikken anerkjenne de mer underholdende aspekter.

Kapittel 7

Analyse: Case-studier

7.1. Case 1: Prostituert ble mishandlet²³⁹

En natt oppunder jul i 1972 ble en ung kvinne funnet sterkt mishandlet på Bekkelagskaia i Oslo. Det var en stund tvilsomt om kvinnen kom til å overleve, men hun kom fra det med livet. Politiet hadde ingen mistenkte, og få spor å gå etter. Kvinnen var før ugjerningen sist sett på restaurant Ribo i Oslo, og i en reportasje 30.desember kunne VG fortelle at politiet nå ønsket å avhøre samtlige 400 gjester som hadde vært tilstede på restauranten denne kvelden. I VGs reportasje heter det blant annet:

Motivet for den bestialske forbrytelsen er ikke kjent. Politiet arbeider ut fra flere motiver. Det er opplyst at kvinnen opererte som prostituert. Hun var meget fersk i gamet, men hadde allerede fått ord på seg for å være av den typen som gjerne forlanger pengene først og så stikker av uten å gi valuta igjen. Det er imidlertid lite trolig at hun forsøker å snyte kunden på Bekkelagskaia, i så fall måtte hun være forberedt på å spasere tilbake til byen. (VG 30.12.1972)

Kvinnen blir altså i VG omtalt som prostituert.

Få dager senere, 4.januar 1973, går Oslo-politiet ut med en henstilling til publikum om hjelp i etterforskningen. I pressemeldingen fra politiet står kvinnens fulle navn, alder og opprinnelige hjemsted. Flere Oslo-aviser gjengir pressemeldingen, og de publiserer også bilde av den unge kvinnen.

²³⁹ PFU-sak 73-009.

Dette får Pressens Faglige Utvalg til å ta opp saken på grunnlag av initiativretten (som på denne tiden tillå utvalget selv).²⁴⁰ Det vil si: Det er ikke identifisering og publisering av politiets henstilling utvalget reagerer på, men derimot på VGs oppslag i forkant, som etter utvalgets (foreløpige) mening omtaler kvinnen på en kompromitterende måte. I henvendelsen til VG peker utvalget på at omtalen var ”en unødvendig og krenkende beskrivelse av offeret for forbrytelsen. Selv om beskrivelsen måtte være korrekt, burde VG være oppmerksom på at kvinnens identitet måtte bli kjent på et senere tidspunkt i etterforskningen.” Også personer som tilhører et miljø av denne typen, må etter utvalgets mening ha samme rett til beskyttelse av sitt privatliv som andre mennesker.

VG-redaktør Oskar Hasselknippe er ikke helt fornøyd med bruken av initiativretten; utvalget har med sin henvendelse til VG allerede avsagt sin dom, mener han. Men etter hvert gir redaktøren et reelt svar, og han mener naturlig nok at det *ikke* var unødvendig å opplyse at offeret var prostituert når dette har direkte relasjon til forbrytelsen. Redaktøren viser til at bakgrunnen for reportasjen var at politiet syntes å ha kjørt seg helt fast i etterforskningen. Politiet var interessert i at flest mulig detaljer kom fram, slik at publikum kunne bringe nye momenter inn. Da mente avisen det var et vesentlig poeng at det kom fram hvilken virksomhet offeret hadde drevet. Kvinnen var dessuten anonymisert i VGs reportasje (omtalt som ”frk. K”). Det var politiet som senere fant det nødvendig å gå ut med navn og bilde, noe avisen ikke kunne forutse. Redaktøren kjenner for øvrig ikke til noe tilfelle der politiet har gått ut med navn på et så sent stadium i saken.

PFUs uttalelse

Ikke uventet blir VG felt av Pressens Faglige Utvalg. (Ikke uventet – fordi saken ble reist etter initiativretten, altså på utvalgets eget initiativ.) Det sentrale punkt i PFUs uttalelse lyder slik:

Ved bedømmelsen av sakens realiteter vil utvalget ta utgangspunkt i at ofrene for forbrytelser må ha samme rett som andre til beskyttelse av sitt intime private liv. Det er ikke slik at de intime opplysninger som politiet sitter inne med, uten videre bør gjøres kjent av avisene. Avisens egen påstand om at det for etterforskningen var vesentlig å få fram hvilken virksomhet kvinnen drev, er avkreftet ved uttalelsen fra politiadjutant Johan Solberg. Utvalget mener det under alle omstendigheter var overflødig i så direkte form å beskrive kvinnens livsførsel.

²⁴⁰ Siden 1992 har initiativretten tillagt generalsekretæren i Norsk Presseforbund. Men også i denne saken fra 1972 var det i realiteten daværende generalsekretær Hans Andreas Ihlebæk som tok opp saken, og nærmest overtalte utvalget til å bruke sin initiativrett. Dette fremgår av protokollen fra PFU-møtet 31.januar 1973.

Utvalget mener også at VG ikke kunne utelukke at kvinnens navn senere ville bli alminnelig kjent, særlig fordi det i lengre tid var fare for hennes liv. ”*Avisene har her en aktsomhetsplikt som gjelder uavhengig av hvilke skritt politiet kan ventes å foreta*”, uttaler utvalget. VG burde altså ha forutsett muligheten for at politiet kunne komme til å identifisere den skadde personen. Konklusjonen er at det påklagede avsnitt i VGs reportasje ikke er i samsvar med god presseskikk.

PFUs egen ”etterforskning”

Det er for øvrig interessant å konstatere at PFU selv drev sin egen lille ”etterforskning” i denne saken. Utvalget tok selv kontakt med politiet i Oslo for å få svar på om VGs reportasje hadde bidratt positivt til etterforskningen. I utvalgets protokoll er dette omtalt slik:

Utvalget har hos politiadjutant Johan Solberg ved Kriminalpolitiet i Oslo innhentet politiets egen bedømmelse av i hvilken grad det påklagede avsnitt i VGs reportasje var et bidrag til politiets etterforskning. Politiadjutant Solberg uttaler som sin egen oppfatning at den karakteristikk som VG ga av kvinnen ikke kan sies å ha tilført etterforskningen noe som er av positiv verdi.

Det er ikke ofte at PFU gjør selvstendige undersøkelser i sin saksbehandling for å avklare faktiske forhold rundt et innklaget nyhetsoppslag.²⁴¹ Tvert imot er det i nyere tid en innarbeidet praksis at utvalget uttrykkelig *avstår* fra å gjøre dette, og i stedet lar være å ta stilling til omdiskuterte faktiske forhold med henvisning til at påstand står mot påstand. I det tilfellet vi har for oss her, er det for øvrig knapt nok ”faktiske forhold” man undersøker, men heller en oppfatning og et *synspunkt* fra en ekstern autoritativ kilde på VGs reportasje.

Fremgangsmåten kan i dag synes underlig - og diskutabel. I lys av at det var utvalget selv som tok opp saken mot VG, så fikk man det svaret man ønsket fra politiet. Dessuten har også politiet i denne spesielle og kontroversielle saken en klar egeninteresse i å desavuere VGs reportasje. Likevel blir politimannens oppfatning fremhevet som en viktig del av grunnlaget for utvalgets konklusjon.²⁴²

Ville det endret PFUs syn på saken om svaret fra politiadjutanten hadde vært annerledes? Dersom reportasjen *hadde* bidratt positivt til etterforskningen, ville PFU da

²⁴¹ Dette skjedde for øvrig også i sak 72-026, der PFU skrev brev til Oslo politikammer for å innhente opplysninger som evt. kunne belyse fakta i saken.

²⁴² Måten saken ble håndtert på kan forstås som en forlengelse av den noe mer uryddige og uforutsigbare sakbehandlingen som preget Det faglige utvalg før omleggingen i 1972 (Røsland 1999).

akseptert den? Trolig ikke; utvalget sier i sin uttalelse at det ”*under alle omstendigheter*” var overflødig å beskrive kvinnens livsførsel ”*så direkte*”.

Nærmere om de presseetiske posisjonene

PFU reagerer i dette tilfellet meget sterkt på VGs reportasje. For det første går utvalget til det relativt sjeldne skritt å benytte seg av initiativretten. For det andre går utvalget til det enda sjeldnere skritt å foreta egne undersøkelser i saken.

Hvorfor reagerer utvalget så sterkt? PFU siterer i sin henvendelse til VG et avsnitt fra avisens reportasje (gjengitt ovenfor), og bedømmer dette som ”*unødvendig*”, som ”*krenkende*” og at det utleverer kvinnens ”*intime private liv*”. Det er klart at det siktes til opplysningen om at offeret var prostituert. (PFUs utsagn kan også leses som at den sikter til påstanden om at hun var en *uærlig* prostituert, men det er ikke rimelig å tro at PFU vil omtale dette som en del av hennes intime private liv.)

I denne saken er det imidlertid ikke denne saksopplysningen alene som er problemet. Det er denne saksopplysningen *i kombinasjon med* (den senere) identifiseringen av kvinnen. Det er koblingen av de to opplysningene som har skadevirkninger.

PFU er opptatt av å beskytte kvinnen, og bedømmer reportasjen ut fra de antatte skadevirkninger den vil ha for henne.

Også VG mener at denne koblingen av navn og virksomhet er uheldig. Det fremgår av VGs svar til PFU at avisen bevisst bestemte seg for å *ikke* identifisere kvinnen. Saksopplysningen om at kvinnen var prostituert ble publisert under forutsetning av hun var (og forble) anonymisert.

Situasjonen er altså at både PFU og VG mener koblingen av de to opplysningene ikke burde skjedd. Man bør av etiske grunner nøye seg med én av dem. Men hvilken? Her skiller PFU og VG lag. De to har ulikt syn på *hvilken* av de to opplysningene som da bør prioriteres, og hvilken som bør holdes tilbake.

- VG mener saksopplysningen om at kvinnen var prostituert er viktigst, og holder tilbake opplysningen om identitet.

- PFU mener opplysningen om at kvinnen var prostituert bør holdes tilbake, men har ingen innvendinger til at kvinnens identitet blir gjort kjent.²⁴³

7.1.1. Et diskursetisk perspektiv

Saken handler om en grov voldshandling, og er av offentlig interesse. Det blir i vårt samfunn utformet politikk mot vold; det brukes store offentlige ressurser på å bekjempe vold, og voldens bakgrunn, former og årsaker er tema i forskning og debatt.

Skjerper denne saken den offentlige diskurs? Blir samfunnets diskursive praksis med tanke på normdannelse styrket av denne saken? For at så skal skje, må sakens karakteristika og spesielle kjennetegn komme fram. Debatten og argumentasjonen styrkes av kunnskap - om bakgrunn og årsak, om tid og sted, om involverte, om detaljer og omstendigheter.

Et kjennetegn ved diskursetikken er at det er det *allmenne*, ikke det *partikulære*, som hører hjemme i offentligheten. I denne saken kan *vold i prostitusjonsmiljøet* sies å være det allmenne som publikum bør engasjeres i, mens *offerets identitet, navn og bilde*, er det partikulære som ikke er relevant for offentlig debatt og allmenn normdannelse.

Opplysningen om at offeret var prostituert er relevant og saklig. Denne opplysningen setter hendelsen inn i en sammenheng som muliggjør en fokusert debatt. Derimot er det ingenting som tyder på at offerets identitet – navn og bilde – har noen spesiell diskursetisk relevans. Tvert imot: Det er nettopp *navnet* som bringer saken inn i det private, bort fra det allmenngyldige.

Nå er det etter diskursetikken vanskelig å unnta overhodet noen type informasjon fra den offentlige samtale, heller ikke identifiserende personopplysninger. Vi må likevel kunne hevde at å holde tilbake navnet på offeret, i liten grad vil begrense den offentlige diskurs som denne saken gir støtet til. Men å holde tilbake opplysningen om at hendelsen hadde tilknytning til et prostitusjonsmiljø, vil i stor grad hemme den offentlige diskurs.

I denne saken er det altså ikke PFU, men VG som i størst grad representerer diskursetiske perspektiver.

PFU drøfter ikke sakens offentlige interesse eller hvilke opplysninger som har størst diskursiv verdi, men lar sitt standpunkt bli avgjort av andre hensyn og perspektiver. Utvalget legger

²⁴³ Mer presist: PFU *uttrykker* ingen innvendinger til at kvinnens identitet blir gjort kjent. I utvalgets uttalelse finnes ingen antydning til kritikk av de avisene som publiserte navn og bilde av kvinnen. Men vi vet ikke om dette er fordi utvalget mener at publisering av navn og bilde var riktig i denne situasjonen, eller om det bare er en stilltiende aksept av at politiet nå en gang valgte å gå ut med kvinnens identitet.

vekt på å beskytte offerets ”intime liv”, og dessuten på politiets ønsker og synspunkter med tanke på etterforskningen.

I et diskursetisk perspektiv er ikke politiets oppklaring av en forbrytelse i seg selv det viktigste. Når PFU lar dette være avgjørende i en presseetisk vurdering, er det problematisk også i forhold til diskursetikkens forutsetning om diskursdeltakernes uavhengighet og upartiskhet.

Også VG-redaktøren hadde et ønske om å bidra til sakens oppklaring. Han skriver i sitt tilsvarende at ”*politiet var interessert i at flest mulig detaljer kom fram, slik at publikum kunne bringe nye momenter inn*”. Ut fra dette mente avisen ”*det var et vesentlig poeng at det kom fram hvilken virksomhet offeret hadde drevet*”. Politiet er altså uenig i dette, og mener at å bekjentgjøre den skadde kvinnens identitet er viktigere; det vil frembringe flere tips fra publikum. PFU har ingen selvstendig vurdering av hva som her er vesentlig, men lar politiets vurdering av hva som tjener etterforskningen være avgjørende. Utvalget innrømmer heller ikke VG noen rett til å foreta en selvstendig vurdering av spørsmålet, men lar ganske enkelt en politiadjutant ”avkrefte” VGs synspunkt.

Lojaliteten til politiet preger PFUs avgjørelse. Uttalelsen er ikke preget av diskursetiske refleksjoner.

7.1.2. Et dydsetisk perspektiv

I et dydsetisk perspektiv er *godt og vondt* den grunnleggende dialektikken. PFU ønsker å fremme det gode og bekjempe det vonde. Utvalget konkretiserer og realiserer dette ved å ville beskytte offeret fra ytterligere krenkelse og holde opplysninger om at hun var prostituert unna offentligheten.

Til grunn for PFUs engasjement i denne saken ligger et uttalt premiss om prostitusjon som noe kompromitterende. Det tas for gitt at en person som er involvert i prostitusjon, ønsker – eller i det minste er tjent med - at dette holdes skjult for omverdenen. Dersom en slik saksopplysning blir offentlig kjent, vil den være belastende og oppleves som krenkende. Dette er en kulturbestemt verdivurdering som PFU tar for gitt at samfunnet deler. PFUs holdning kan leses som uttrykk for en oppfatning av prostitusjon som en tabubelagt virksomhet, som strider mot ”våre” verdier og det allment aksepterte i en slik grad at det ikke bør snakkes høyt om. I så fall ser vi et eksempel på dydsetikkens tradisjonsbundne lukkethet.

Vi behøver ikke å ta stilling til om samfunnets holdning til prostitusjon har endret seg siden 1972. Men det er liten tvil om at *pressedekningen* har endret seg, og med den

oppfatningen av hva som er ”god presseskikk”. Det vil neppe skje i dag at de ledende nyhetsmedier i reportasjer om en voldshendelse utelater opplysningen om at hendelsen skjedde i et prostitusjonsmiljø.²⁴⁴ I et dydsetisk perspektiv ser vi det tids- og konvensjonsbestemte ved (presse)etiske oppfatninger. Forestillingen om ”det gode” springer ut av lokale kulturelle og sosiale tradisjoner, og endres over tid.

Vi kan spore et formål – et *telos* – i de presseetiske refleksjonene i denne saken, både hos VG og hos PFU. Underforstått og overordnet handler saken om voldsbekjempelse og det trygge samfunn; nyheten fremhever avviket i forhold til en ønsket normalitet. Dernest handler det om å få oppklart den konkrete forbrytelsen og pågrepet en gjerningsmann. Både VG og PFU mener pressen bør bidra til dette, - men skiller altså lag i synet på hvordan dette best kan skje. PFU vil støtte politiet slik politiet selv mener er best; VG vil bidra i kraft av en selvstendig rolle. Begge standpunkter uttrykker en formålsrasjonell, nytteetisk tenkemåte.

Det er også i kommunitaristisk ånd når VG ønsker å bringe detaljer fra forbrytelsen i den hensikt å engasjere publikum i oppklaringen av forbrytelsen. Når detaljert informasjon blir spredt blant publikum, kan det føre til at nye vitner kobler egne observasjoner til hendelsen på en måte de ikke hadde tenkt på før. Pressen bevirket et folkelig engasjement til samfunnets beste, noe som er en sentral tanke i kommunitaristisk etikk. I et dydsetisk perspektiv er denne saken også ”fortellingen om oss selv”: Det er *vi* som er rammet av denne forbrytelsen, det er *vi* som ikke aksepterer at slikt skjer, og det er *vi* som nå vil bli informert og om mulig delta i oppklaringen av saken. Dydsetikk og kommunitarisme står for sosialt medansvar og en tilslutning til det sosiale fellesskapets goder og verdier.

Fortellingen i VG har for øvrig også narrative elementer av etisk relevans. Fremstillingen av den prostituerte kvinnen er forsøksvis humoristisk og preget av en folkelig og kjekkasaktig (mannfolkaktig?) fortellermåte (”...fersk i gamet,” ”...å gi valuta for pengene”). Fortellermåten kan implisere et bestemt syn på prostitusjon. Dette berøres ikke i PFUs behandling av saken.

Et slående trekk ved PFUs håndtering av denne saken er respekten for politiet. For det første legger vi merke til hvordan et synspunkt fra en politiadjutant på hvilken verdi VGs oppslag hadde for etterforskningen, gjentas som et hovedmoment i PFUs konklusjon i saken. Dernest legger vi merke til at utvalget overhodet ikke berører det forhold at andre aviser uten videre

²⁴⁴ Jfr. for eksempel den mye omtalte Rebecca Rist-saken i 2006 og 2007.

publiserte politiets pressemelding der kvinnen ble identifisert. Pressen har verken etisk eller juridisk noen forpliktelse til å publisere pressemeldinger fra myndighetene.

Hvordan skal vi tolke denne viljen til å underordne seg politiets vurderinger? Kan den springe ut av kommunitaristiske holdninger? Kommunitarismen er kjennetegnet ved hengivenheten til samfunnsfellesskapet. Den frembringer en oppslutning om samfunnets bærende institusjoner, og respekt for autoriteter. Politiet er samfunnets redskap for å oppklare forbrytelser og hindre at nye skjer, - det er en målsetting vi alle deler, altså bistår vi politiet. Vi aner her kommunitarismens iboende tendens til konservatisme. Tross dens uttalte mål om sosial endring, er det lokalsamfunnets gjeldende tradisjon, sed og skikk som er referansepunktet. Det synes som om pressens uavhengighet av politiet - og andre sentrale samfunnsinstitusjoner - ikke nødvendigvis følger av en kommunitaristisk tenkemåte.

I et diskursetisk lys ville dette vært annerledes. Der vil den diskursive, herredømmefrie og upartiske søken etter sannhet på en helt annen måte fordre uavhengighet.

7.1.3. Et nærhetsetisk perspektiv

PFUs hovedansvar i denne saken er beskyttelse av offeret og hennes privatliv.

Det er hensynet til offeret i saken, den mishandlede kvinnen, som i første omgang motiverer PFU til å ta opp saken. Utvalget begrunner sitt initiativ med at de ser det ”*som sin oppgave å vurdere hvor langt det for en avis kan være berettiget å gå i nærgående omtale av offeret for en forbrytelse*”. PFU fokuserer på det sårbare enkeltmennesket i saken, og ønsker å ivareta offerets interesser. Hun skal leve videre og forholde seg til hva omgivelsene vet om henne. Dette nærhetsetiske perspektivet blir i denne saken et *overordnet* hensyn, og avgjørende for konklusjonen. Utvalget vurderer kun ett annet mulig hensyn, nemlig hva som tjener politiets etterforskning, men gjør det uttrykkelig klart at *selv om* publiseringen skulle medført positive etterforskningmessige følger, så ville det likevel ikke vært forsvarlig ”*i så direkte form å beskrive kvinnens livsførsel*”.

Et premiss i PFUs argumentasjon er at kvinnens virksomhet som prostituert hører med til hennes ”*intime private liv*”. Et annet premiss er at intime, private opplysninger ikke skal gjøres kjent av avisene. Derav følger konklusjonen: VG burde ikke publisert disse opplysningene.

Hva så med VGs etiske ståsted i saken? Også VG ønsker å ivareta hensynet til offeret. Avisen var nøye med å anonymisere kvinnen i sin omtale av saken, og det fremgår av VG-

redaktørens tilsvar at han synes det er uheldig at identiteten senere ble kjent. Han mener imidlertid at ansvaret for dette ligger hos politiet.

Til forskjell fra PFU trekker VG-redaktør Hasselknippe i sin vurdering også inn momenter som kan karakteriseres som diskursetiske. Han peker på at opplysningen om at offeret var prostituert i denne saken var *relevant*. Den hadde ”*direkte relasjon til forbrytelsen. Annerledes ville det ha forholdt seg om kvinnen var blitt offer for en ulykke eller et overgrep som ikke har noe med prostitusjon å gjøre*”. Ifølge VG-redaktøren innebærer altså PFUs ståsted at den offentlige diskurs fratras en vesentlig opplysning, med påfølgende svekkelse av diskursens argumentative og sannhetssøkende potensial.

For øvrig skal bemerkes at verken PFU eller VG har møtt kvinnen og spurt hva hun selv egentlig ønsker (selvsagt av naturlige grunner). Et kjennetegn ved omsorgsetikken er som vi har sett åpenheten for den partikulære situasjonens kontekst og detaljer. Noen voldsofre ønsker å stå fram, andre ikke. Noen har et sterkt ønske om at gjerningsmannen skal pågripes og straffes, for andre er ikke dette det viktigste. De presseetiske aktørene *antar* her gjennom egne refleksjoner hva som vil være best for henne. Men dette er ingen avgjørende hindring for å innta en nærhetsetisk posisjon. I mange situasjoner og av mange ulike grunner kan Den Andre være avskåret fra å uttrykke egne ønsker. Nel Noddings konsept om *engrossment* og *motivational displacement* (jfr. kap.4.3.3) er en teoretisk relasjonsetisk begrunnelse for at omsorgen likevel skjer på Den Andres premisser.

7.1.4. Oppsummering

I analysen av denne saken fra tidlig 70-tall må konklusjonen bli at et nærhetsetisk perspektiv er dominerende hos PFU. En invitt fra VG-redaktørens side til diskursetiske vurderinger blir ikke imøtekommet av utvalget. Utvalgets ydmykhet overfor politiet kan tolkes som en kommunitaristisk samfunnslojalitet, mens andre sentrale sider ved dydsetikken – som f.eks. vurderinger ut fra journalistisk kvalitet, referanser til journalisters karakter osv. – ikke er synlig.

Analytisk kan vi si at PFUs holdning i denne saken er preget av to påfølgende etiske tankeoperasjoner, den første av dydsetisk karakter og den siste av nærhetsetisk karakter. Den første blir et premiss for den siste:

Først inntar utvalget en posisjon i forhold til fenomenet prostitusjon. Dette anses ikke bare som noe kompromitterende, men som et problem som først og fremst er personlig og ikke samfunnsmessig. Prostitusjon anses som *en privat "livsførrel"*; det er en del av den prostituertes privatliv. Altså må det omtales med diskresjon – hvis det i det hele tatt skal omtales. PFU mener at det i hvert fall ikke må omtales "i så direkte form" som det her ble gjort. Det er en kultur- og tidsbestemt holdning til et fenomen som her kommer til uttrykk, preget av samtidens kontekst, dannelse og sosiale verdier. Som alltid i en avgrenset sosial og kulturell kontekst: Visse ting snakker man ikke høyt om.

På *dette* grunnlag trer nærhetsetiske hensyn i kraft: Kvinnens rykte må beskyttes. Hennes tilknytning til prostitusjon må ikke bli kjent. Dette er det *overordnede* målet for PFU. Å belyse voldsproblemet i prostitusjonsmiljøet blir underordnet.

Den kulturbestemte dydsetikken kan være konvensjonell, tradisjonsbundet, den kan inneholde fordommer og tabuer som er vanskelig å se for medlemmene i samtidens sosiale fellesskap, den kan kort sagt bli hemmet av sin kontekstualitet. Faren ved en presseetikk som i hovedsak er dydsetisk, som ukritisk adopterer det lokale samfunnets verdier og som primært er opptatt av å oppfylle de rådende forventninger, er at den kan bli ufri, nærsynt, besteborgerlig, konservativ og autoritetsbundet. Den kan bli begrenset til å være en formidler av gjengs oppfatning og moralsk kutyme, og den kan miste sin korrigerende og kritiske kraft.

I samme perspektiv kan vi se den autoriteten som PFU tillegger politiet, både med hensyn til journalistiske prioriteringer og i avgjørelsen av et presseetisk dilemma.

I denne PFU-uttalelsen fra 1973 er utvalgets senere faste formulering om avisens "*fulle rett*" til belyse det den selv måtte ønske, en fjern og fremmed tanke. Avisen forventes tvert imot å underordne seg de sosiale normer og autoriteter som gjelder.

Og hva betyr det at det er dette som *gjelder*? I habermasiansk begrepsforståelse betyr det at vi har å gjøre med en *faktisitet*, ikke en *gyldighet*. Det er "social currency", ikke "validity", det er normer som "gelts", men som ikke nødvendigvis er "gültig". Det er snakk om en sosial gangbarhet, ikke en diskursivt frembragt rasjonell forståelse av et samfunnsproblem.

Det er *VG-redaktøren* som i dette tilfellet appellerer til diskursetiske betraktninger, og som prøver å løfte fram de allmenne og generelle aspekter ved hendelsen som gjør den relevant for offentlig diskusjon og normdannelse. Men det er forgjeves, han får ikke gehør for dette i PFU.

En konklusjon er at PFUs håndteringen av denne saken ville tjent på at også diskursetiske perspektiver ble brakt inn. Da ville fokuset i større grad vært rettet mot det samfunnsmessig relevante ved hendelsen, det *allmenngyldige*. Utover på 1970- og 1980-tallet blir imidlertid slike perspektiver mer fremtredende også hos PFU. VG-redaktøren var i 1973 i så måte fremtidsrettet.

7.1.5. PFUs prinsipputtalelse

For helhetens skyld skal vi ta med en prinsipputtalelse om kriminaljournalistikken som PFU kom med på bakgrunn av den saken vi har studert. Det faktum at en slik prinsipputtalelse ble utformet viser hvilket alvor utvalget la i denne saken; det er ikke ofte PFU har kommet med slike uttalelser. Innholdet i uttalelsen synes å bekrefte de tolkninger vi har gjort ovenfor.

Prinsipputtalelsen lyder i sin helhet slik:

Med utgangspunkt i en sak som Pressens Faglige Utvalg har reist mot en Oslo-avis, har utvalget funnet grunn til å vurdere hvor langt det for en avis kan være berettiget å gå i en nærgående omtale av offeret for en forbrytelse. I det aktuelle tilfellet dreide det seg om en ung kvinne som var blitt livsfarlig mishandlet og hvis livsførsel var detaljert skildret av avisen. Som et ledd i politiets etterforskning ble kvinnens navn senere offentliggjort i flere aviser.

Utvalget har i den senere tid merket en tendens til at ofrene for alvorlige forbrytelser får sitt privatliv detaljert utlevert gjennom avisenes reportasjer. Utvalget vil som prinsipp uttale at ofrene for forbrytelser må ha samme rett som andre til beskyttelse av sitt intime private liv. Selv om de intime opplysninger som politiet sitter inne med måtte ha betydning for etterforskningen, kan ikke slike opplysninger uten videre gjøres kjent av avisene. Avisene har her en aktsomhetsplikt som gjelder uavhengig av hvilke skritt politiet kan ventes å foreta.

Utvalget vil med oppmerksomhet følge utviklingen på dette reportasjefeltet og forsøke å bidra til at ofrene for forbrytelser ikke får sitt privatliv utlevert i spekulativ hensikt.

Oslo, 16.mai 1973.

Uttalelsen bekrefter analysen ovenfor. I lys av våre tre moralfilosofiske ståsteder, er det en nærhetsetisk tenkemåte som dominerer. Utvalgets anliggende og ønske er å beskytte et sårbart individs privatliv. PFU vil bidra til at ofre for forbrytelser ikke får "...sitt privatliv utlevert i spekulativ hensikt". Fra et diskursetisk ståsted oppstår et helt nødvendig spørsmål: Er det spekulativt å opplyse at et voldsoffer er prostituert? Er det ikke mer spekulativt å prioritere navn og bilde i medieomtalen? Diskursetiske refleksjoner er fraværende i PFU-uttalelsen.

7.2. Case 2: Skolesjefen mistenkt for underslag²⁴⁵

Saken om skolesjefen på Hadeland brøt løs med et oppslag i lokalavisen "Hadeland" fredag 29.november 1985. Tittelen som gikk over fem spalter på avisens forside lød slik: "***Mistanke om økonomiske uregelmessigheter. Skolesjefen i Gran SUSPENDERES?***". Sammen med tittelen var et tospalters bilde av skolesjefen.

De økonomiske uregelmessighetene skal ifølge avisen dreie seg om fiktive fakturaer, samt utbetalinger til skolesjefen fra næringsdrivende i Gran. Forholdene ble oppdaget av Hadeland Revisjonsdistrikt, som varslet kommunens ledelse. Avisen forteller at skolesjefen trolig vil bli suspendert, og at forholdet trolig vil bli anmeldt til politiet.

Samme dag som saken ble kjent i lokalavisen, begikk skolesjefen selvmord.

Dagen etter, lørdag 30.november 1985, har saken nådd riksavisene. Dagbladet har saken som toppsak på forsiden. Tittelen er: "***SVINDEL-TRAGEDIE LAMSLÅR BYGD***". Teksten på forsiden lyder i sin helhet slik: "*Bygda Gran på Hadeland er i sjokktilstand etter at kommunens skolesjef, fylkestingsrepresentant og tidligere varaordfører, Steinar Reitan (56), ble avslørt for økonomisk svindel. Mislighetene skal ha pågått gjennom åtte år. Ved hjelp av fiktive fakturaer skal skolesjefen ha fått utbetalt kontant-summer. Etter at saken ble kjent i går, tok Reitan sitt eget liv.*"

Saken dekkes over to sider inni avisen. Her fortelles det at politiet vil bli koblet inn i saken "over helga", her er intervju med en av de næringsdrivende som har bidratt med falske fakturaer, og i en undersak blir skolesjefens karriere omtalt. Et stort bilde av Steinar Reitan er en del av oppslaget.

Det hører med til historien at lokalavisen "Hadeland", som først publiserte saken, ble gjenstand for en voldsom vrede og kritikk fra lokalbefolkningen i Gran. Om lag 200 personer skrev under på et opprop i protest mot lokalavisa. I oppropet ble det krevd at styret for avisen skulle gi redaktøren sparken, samt legge om avisens linje "til et akseptabelt etisk nivå". Det ble truet med masseoppsigelse av abonnenter og annonseboikott. Styret for avisa diskuterte leserreaksjonene og "avisens redaksjonelle linje" på et styremøte to uker etter den dramatiske

²⁴⁵ PFU-sak 85-084 og 86-009.

hendelsen. Manglende støtte fra styret på dette møtet førte til at redaktør Kai Bolsø sa opp sin stilling og sluttet på dagen.²⁴⁶

Pressens Faglige Utvalg mottok i denne saken to klager mot avisa Hadeland og en klage mot Dagbladet. Vi skal se på disse klagesakene etter tur.

Klagesaken mot "Hadeland"

De to klagenes mot avisa Hadeland behandlet PFU under ett. Klager nr. 1 er opptatt av at avisen på et innledende stadium i etterforskningen spekulerer fritt rundt en eventuell suspensjon av skolesjefen. Klageren mener det er alvorlig at en lokalavis "kjører frem sitt oppslag" i et miljø hvor alle kjenner alle, og at dette kan føre til store konsekvenser for oppslaget hovedperson. Begge klagerne mener det var feil av avisen å bruke navn og bilde. Begge klager også over tittelstørrelsen.

Redaktør Kai Bolsø skriver i sitt tilsvarende svar at avisen sjekket saken meget grundig før publisering. Avisen visste at saken hadde vært oppe på ett formannskapsmøte, og at det på neste møte i formannskapet ville bli vurdert politianmeldelse. Avisen valgte å gå ut med navnet på skolesjefen av hensyn til de andre etatsjefene. Et annet moment var sakens "allmenne interesse", fordi skolesjefen var en høyt betrodd kommunal leder med flere sentrale politiske verv, og fordi saken handlet om misbruk av offentlige midler.

Pressens Faglige Utvalg deler seg i to i denne saken. Et flertall på fem medlemmer mener "Hadeland" ikke brøt god presseskikk. Mindretallet på to mener "Hadeland" brøt god presseskikk. Flertallet uttaler:

Pressen har rett og plikt til å avsløre alle kritikkverdige forhold. Når det gjelder den offentlige sektor gjelder et særlig ansvar.

Vær Varsom-plakaten oppfordrer journalister og aviser til å være kritiske i valg av kilder og til å kontrollere at opplysningene som gis er korrekte. "Hadeland" har vurdert sine kilder som så sikre at avisen har funnet det forsvarlig å offentliggjøre forholdet om misligheter som skal ha pågått i lengre tid. PFU aksepterer at sakens karakter er så alvorlig at avisen ikke kunne unngå å omtale den.

Spørsmålet om brudd på god presseskikk er etter Utvalgets oppfatning i første rekke knyttet til bruk av navn og bilde. På bakgrunn av skolesjefens sentrale plass i det offentlige liv kan avisens bruk av navn aksepteres. Derved medvirket avisen også til å frikjenne andre etatsjefer.

Mer diskutabelt er imidlertid bruken av bildet. Bildet kan oppfattes som unødvendig saksinformasjon og forsterke skadevirkningene av artikkelen.

²⁴⁶ Fremstillingen er basert på en nyhetsartikkel i Dagbladet 13.12.1985 s.17.

Etter en samlet vurdering er Utvalgets flertall kommet til at "Hadeland" ikke har brutt reglene for god presseskikk. (Sak 85-084)

Utvalget forankrer sin uttalelse i pressens samfunnsoppdrag, nærmere bestemt pressens avslørende rolle, vaktbikkje-rollen. Deretter kommenteres tre momenter: kravet om korrekte opplysninger, sakens alvorsgrad, og til slutt spørsmålet om identifisering av hovedpersonen.

I første avsnitt gir PFU tilsynelatende avisen en blanco-fullmakt: Pressen skal avdekke *alle* kritikkverdige forhold. Det har den både rett og plikt til. Som premiss i sin argumentasjon peker PFU på to allmenne normative regler eller prinsipper som her ikke blir nærmere begrunnet: Pressen har *rett* til å avsløre alle kritikkverdige forhold, og pressen har *plikt* til å avsløre alle kritikkverdige forhold. Men publiseringen har noen forutsetninger, som fremkommer i de følgende avsnitt. Disse forutsetningene er av to slag.

- 1) Den første forutsetningen er at saken fremstilles korrekt.
- 2) Den andre forutsetningen er at visse særlig belastende faktaopplysninger er *nødvendige* i saksfremstillingen. Her som så ofte ellers gjelder dette først og fremst identifiseringen, navn og bilde.

Vedrørende punkt 1 har PFU ikke funnet grunner til å mistro avisens kildearbeid og kildekritiske holdning. Det foreligger altså ikke brudd på god presseskikk på dette punkt. Vedrørende punkt 2, så aksepterer PFU at avisen bruker navn, men stiller spørsmål ved bruken av bildet. Utvalget uttaler litt ubestemt at "*bildet kan oppfattes som unødvendig saksinformasjon*", men sier ikke noe berettigelsen av en slik oppfattelse. Dette "diskutable" elementet er imidlertid ikke nok til å felle avisen. Konklusjonen er at Hadeland har ikke brutt reglene for god presseskikk. Konklusjonen trekkes "*etter en samlet vurdering*", en uttrykksmåte som signaliserer at momentene som ligger til grunn ikke var helt entydige.²⁴⁷

Så til mindretallets uttalelse i denne saken.²⁴⁸ Den lyder slik:

Pressen har rett og plikt til å avsløre alle kritikkverdige forhold. Når det gjelder den offentlige sektor gjelder et særlig ansvar. Vær Varsom-plakaten oppfordrer journalister og aviser til å være kritiske i valg av kilder og til å kontrollere at opplysningene som gis er korrekte.

²⁴⁷ Uttalelsen inneholder en motsigelse mellom første og fjerde setning. Først sies det at pressen har "rett og plikt" til å avsløre *alle* kritikkverdige forhold. Deretter sies det i fjerde setning at "*PFU aksepterer at sakens karakter er så alvorlig at avisen ikke kunne unngå å omtale den*". Dette impliserer med logisk nødvendighet også antitesen: Hvis saken var mindre alvorlig, *kunne* avisen unngått å omtale den (og således unngått store belastninger for hovedpersonen). Dermed har altså ikke avisen "rett og plikt" til å avsløre *alle* kritikkverdige forhold, bare de alvorlige.

²⁴⁸ Flertallet på fem bestod av utvalgets leder Arvid Jacobsen samt Johan O. Jensen, Gro Elin Sande, Olaf Kortner og Sølvi Wærhaug. Mindretallet på to bestod av Thor Bjarne Bore og Bjørg Vik.

På det tidspunkt "Hadeland" valgte å gå ut med sin artikkel, var det ifølge de opplysningene som ble offentliggjort, høyst usikkert hva eventuelle misligheter besto i og hvor stort omfang de måtte ha.

Mindretallet mener derfor avisens oppslag og bruk av navn og bilde bryter med reglene for god presseskikk.

Første avsnitt i mindretallets uttalelse er identisk med flertallets. Men deretter skiller de lag. Mindretallet legger til grunn at påstandene om økonomiske misligheter på dette tidspunkt er usikre. Om dette betyr at saken ikke burde vært publisert i det hele tatt, eller at den burde vært publisert uten navn og bilde, er noe uklart i mindretallets uttalelse.

Klagesaken mot Dagbladet

Det er skolesjefens søster som klager Dagbladet inn for PFU. Hun fremhever at det ikke finnes bevis for at skolesjefen har begått noe underslag. Hun fastslår også at Dagbladets store oppslag rammer den uthengtes familie. Klageren kaller oppslaget "grotesk" og "hjerterått".

Dagblad-redaktør Arve Solstad velger i sitt tilsvarende å konsentrere seg om omtalen av selvmordet (et tema som vi i denne sammenheng ikke skal gå inn på). Men han legger kort til at når det gjelder avisens oppslagsteknikk og presentasjonen av saken, så finner han ingen grunn til å diskutere denne, siden det er en del av avisens selvstendige profil og form.

Dette, sier klageren i sitt tilsvarende, betyr at redaktøren ikke har forstått kritikken siden han ikke vil diskutere presentasjon og oppslagsteknikk. "*Oppslaget ser jeg som et grovt overtramp og en forhåndsdomming som rammer uskyldige mennesker og legger en unødig byrde på disse*", skriver klageren, og legger til at hun ikke kan se at en slik presentasjon skulle ha noen samfunnsmessig nytte.

PFUs relativt fyldige uttalelse handler dels om omtalen av de påståtte misligheter, og dels om omtalen av selvmordet. Vi skal konsentrere oss om det første. Her sier PFU dette:

Når det gjelder avisens omtale av de påståtte misligheter, kan det ikke være kritikkverdig at avisen omtaler saken. Ifølge Vær Varsom-plakatens punkt 1 er det "pressens rett å informere om det som skjer i samfunnet og avdekke kritikkverdige forhold". Ved tidligere anledninger har Utvalget slått fast at avisen har et særlig ansvar når det gjelder den offentlige sektor.

Dagbladets reportasje inne i avisen er preget av saklighet. Alle berørte parter det er mulig å få i tale, har sluppet til med sine synspunkter. Imidlertid har ikke Dagbladet saklig dekning for tittelen "Svindelsak lamslår bygd". Det samme gjelder avisens førstesideoppslag. Foruten å benytte uttrykket "svindeltragedie" i tittelen, slår avisen fast at skolesjefen er avslørt for "økonomisk svindel". Både titlene og førstesideoppslaget går lengre enn det er dekning for i stoffet. Avisen fastslår skyldspørsmålet før endelig dom foreligger.

Etter Utvalgets oppfatning er derfor Dagbladets tittelbruk og førstesideoppslag et brudd med normene for god presseskikk slik de kommer til uttrykk i Vær Varsom-plakatens punkt 2 og 6. (Sak 86-009)

At saken om skolesjefens påståtte misligheter omtales, er greit ifølge PFU. Dagbladets oppslag kom dagen etter avisen Hadeland, men nå er det altså et *enstemmig* utvalg som aksepterer omtalen. Årsaken til at mindretallet nå har et annet standpunkt kan være at saken det siste døgnet har utviklet seg og fått en annen dimensjon på grunn av selvmordet og bygdefolkets opprør. Dessuten har Dagbladet en fyldigere dokumentasjon av påstandene om misligheter enn Hadeland hadde dagen før.

PFU finner grunn til å nærmest rose Dagbladet for ”saklighet” i reportasjen inne i avisen. Det må oppfattes som at avisen etter utvalgets mening på en nøktern måte bringer informasjon som er relevant og vesentlig for saken, og ikke fokuserer på spekulative eller private forhold. Det er sjelden PFU gir slik generell ros i sine uttalelser, løsrevet fra spørsmålet om brudd eller ikke-brudd på bestemte regler. Bemerkningen om saklighet må forstås som en imøtegåelse av klageren som bruker uttrykk som ”grotesk” og ”hjerterått” om oppslaget.

Dagbladet kommer imidlertid etter utvalgets mening i skade for å forhåndsdomme. Dette skjer gjennom konstaterende formuleringer, ikke minst i titler, men også i teksten på forsiden. Avisen felles for brudd på god presseskikk, fordi den ikke har tatt de nødvendige forbehold om at mistanken kan være feil og den anklagede kan være uskyldig.

De to sakene sett under ett

Både Hadeland og Dagbladet publiserer den anklagedes navn og bilde. I sin uttalelse om Hadeland gjør PFU spørsmålet om identifisering til det presseetiske hovedspørsmålet. I uttalelsen om Dagbladet blir ikke spørsmålet om identifisering berørt i det hele tatt. Muligens skyldes dette at Hadeland på dag 1 ”blåste” navnet, og at skaden således allerede var skjedd på det tidspunkt Dagbladet valgte å identifisere. Litt underlig er det likevel – hvis dette er årsaken - at én redaksjons tvilsomme valg gir grønt lys for andre til å gjøre det samme; skadevirkningene blir uansett større jo flere som identifiserer.

Oppsummerende, og i lys av begge sakene, kan vi formulere de to hovedspørsmålene som PFU er opptatt av slik:

1) *Er fakta i saken for usikre til at saken kan publiseres?* PFU foretar ikke tydelig det helt nødvendige skillet mellom to ulike saksforhold: a) Behandler kommunen for tiden en sak om mulige økonomiske misligheter hos skolesjefen? b) Har skolesjefen begått

økonomiske misligheter? (Jfr. kap. 6.2.6.) Dette skillet er likevel *implisitt* i PFUs uttalelser, gjennom det de sier om forhåndsdom. Utvalget aksepterer at når saken er kommet i sirkulasjon, blant annet på den politiske dagsorden, så berettiger det omtale. Men omtalen skal være slik at det veldig klart fremkommer at påstandene og beskyldningene foreløpig er *usikre*. Leseren skal forstå at mannen kanskje er uskyldig.

2) *Bør saken publiseres med navn og bilde?* Helst bare med navn, ikke bilde, sier PFU i den første saken. I den siste saken sier de ingenting om dette.

7.2.1. Et diskursetisk perspektiv

I Hadeland-saken innleder både flertallet og mindretallet sin uttalelse med å henvise til pressens ”*rett og plikt*”. En etikk basert på rettigheter og plikter signaliserer en deontologisk tenkemåte, og står i motsetning til dydsetiske og nærhetsetiske tenkemåter.

Hva PFU mener med ”rett” er uklart; dette diskuteres et annet sted (jfr. kap.8.4). En ”plikt” kan følge en rett hos agenten, men er her mer naturlig å anse som motsatsen til et *krav* hos et annet subjekt, nemlig publikum. Publikums informasjonskrav utløser journalistens informasjonsplikt. Tenkemåten er deontologisk og (trolig) kontraktualistisk.²⁴⁹

Offentlige ledes og tjenestemenns håndtering av økonomiske forhold og en eventuell sammenblanding av privat og offentlig økonomi er en allmenn problemstilling som angår fellesskapet og som er gjenstand for kollektiv normdannelse. Heller ikke enkelttilfellene kan henvises til den private sfære, men de hører hjemme som tilfang til den offentlige diskurs. PFUs aksept av at saken publiseres, harmonerer med et diskursetisk ståsted. Avisomtalen er (ideelt sett) sannhetssøkende, den gir rom for ulike oppfatninger av og påstander om sannheten, med sikte på en felles forståelse og konsensus.

Påstandene er i dette tilfellet ikke hentet ut av løse luften. De er fremkommet og behandlet i politiske fora. Men de presenteres i diskursen som *påstander*, for så å bli begrunnet, kritisert og imøtegått. Slik fremkommer etter hvert en felles oppfatning og en konsensus om hvordan ting forholder seg, og saken bidrar til samfunnets normdannelse.

²⁴⁹ Se f.eks. Raaum 1986 om ”pressens samfunnskontrakt”.

Diskursetikken forutsetter deltakelse i diskursen fra alle involverte og berørte. I denne saken oppstår et problem i så måte. Hovedpersonen i oppslagene er fraværende. Han deltar ikke i ”diskursen”. I Dagbladets oppslag er han død, men her er heller ingen som representerer ham. Skolesjefen var imidlertid fraværende også i Hadelands oppslag, og dette er mer interessant i en diskursetisk analyse. Hvorfor er han fraværende? Det fremgår ikke av sakens dokumenter. Normal journalistisk metode skulle tilsi at han ble kontaktet før publisering for å kommentere saken. Men kanskje han ikke ønsket å si noe? Dette er en vanlig situasjon når noen blir gjenstand for kritisk presseomtale. Enten man er skyldig eller ikke, så vil en person som er kommet i skolesjefens situasjon oppleve en avisomtale som en enorm belastning, og vil av den grunn ikke bidra til noe presseoppslag.²⁵⁰ På denne måten ryker en av diskursetikkens grunnleggende forutsetninger, nemlig alle berørtes aktive deltakelse. Den forutsetningen blir umulig å ivareta.

Dersom den anklagede hadde deltatt i diskursen, og tatt til motmæle mot anklagene, er det i tillegg tvilsomt om en annen av diskursetikkens grunnleggende forutsetninger ville blitt oppfylt, nemlig kravet om en tvangsfri diskurs, uten press eller maktmidler. Den anklagede ville tvert imot følt situasjonen som svært presset.

Det ser ut som diskursetikken (alene) ikke har svar å gi i en slik situasjon – som er meget vanlig i journalistikken.

7.2.2. Et dydsetisk perspektiv

Det er få tegn til refleksjoner rundt journalistisk kvalitet og faglig ”excellence” i PFUs håndtering av denne saken. Men vi finner ett slikt tegn, nemlig utvalgets ros av Dagbladet for *saklighet* i deler av dekningen. Dette er en generell bemerkning løsrevet fra de ellers så vanlige legalistiske vurderingene om en regel er blitt brutt. Det er en sjelden begivenhet at PFU-uttalelser inneholder slike dydsetiske betraktninger om journalistisk kvalitet.

Men ut over dette er det regel-etikken som er dominerende. Dette vises på flere ulike måter: gjennom terminologien, ved referanser til Vær Varsom-plakaten, men først og fremst ved at perspektivet (og klagegrunnlaget) i løpet av PFUs saksbehandling innsnevres, tilpasses og fokuseres slik at det kan prøves på konkrete regler. Utvalget ender opp med to-tre spørsmål som kan besvares med ja eller nei: Har avisen brutt noen regler i kodeksen?

²⁵⁰ Taushet i en slik situasjon kan ha mange årsaker: Personen har ikke noe å si; personen klarer ikke å agere rasjonelt eller å ta til motmæle, personen stoler ikke på avisen, personen kalkulerer at taushet kan føre til at saken droppes osv. (Jfr. Hjeltnes m.fl. 2003:56-60).

Dette er en etisk tenkemåte som ligger relativt fjernt fra dydsetikken. Her er få referanser til journalistens karakter, til praktisk klokskap eller journalistiske dyder.

Hva er *telos* i denne saken? Hva er *det gode* som etikken skal sikte mot? Av pressens dekning kan vi oppfatte *telos* som et korrupsjonsfritt samfunn der ingen ved hjelp av maktposisjoner skal berike seg selv på fellesskapets bekostning.

Et bemerkelsesverdig trekk ved denne saken er hvordan lokalavisen kommer i utakt med lokalbefolkningen. Det blir opprør i lokalmiljøet - *mot* avisa. Betyr dette at folket har et *annet telos*, en annen oppfatning av hva som er godt for lokalsamfunnet?

Ja, det må i noen grad bety dette. – Nå er det ingen grunn til å tro at lokalbefolkningen ønsker korrupsjon og økonomiske misligheter velkommen. Men de ønsker ikke at det skal bekjempes på den måten avisen gjør det. De ønsker ikke at et medlem av lokalsamfunnet, på grunnlag av mistanker, skal behandles av avisen slik det her skjedde. Lokalbefolkningen har et *telos* og en oppfatning av ”det gode” som også omfatter et vern for enkeltmennesker mot å bli uthengt i avisa i en slik situasjon.

Her må vi ta noen forbehold. Oppropet mot lokalavisa ble undertegnet av 200 personer. I Gran kommune bor det 13.000 mennesker. Det var slett ikke alle som protesterte mot avisa. Det er all grunn til å tro at bygda og kommunen var delt i synet på avisoppslaget. Dette skaper vansker i forhold til et sentralt poeng i kommunitaristisk etikk, nemlig at media skal spille på lag med lokalbefolkningen. Hva når lokalsamfunnet er delt? Kanskje splittet? Har kommunitarismen noen strategi i en slik situasjon? En kommunitaristisk presseetikk tilsier at mediene skal ta parti for ”det gode”, forstått som lokale verdier og målsettinger. Men det er slett ikke alltid entydig hva dette er.

Erkjennelsen av at det finnes ulike oppfatninger av ”det gode” i et lokalsamfunn, endog strid og motsetninger, understreker behovet for *uavhengige* medier, og gjør anvendelsen av en kommunitaristisk etikk vanskelig. Her kan imidlertid diskursetikken tre inn og gi veiledning om hvordan konflikter og uenighet kan håndteres.

Ved sitt brudd med omgivelsenes forventninger og krav, opptrer avisa Hadeland på en måte *motsatt* av den holdningen som PFU uttrykte i henhold til vår tolkning av forrige case (”Prostituert mishandlet”). En kommunitaristisk inspirert lojalitet til folkemeningen og de rådende oppfatninger i lokalmiljøet kan gjøre journalistikken ufri og kraftløs. En redaksjon som frykter reaksjoner og motstand fra de nære omgivelser, vil avstå fra publiseringer som

kan provosere. Avisa Hadeland inntar i stedet en selvstendig og uavhengig posisjon som gjør det mulig for lokalavisa å være kritisk og avslørende, og i siste instans *samfunnsdrende*.

Et annet poeng, relevant for det aktuelle caset, er at noen holdninger og strømninger i folket kan være situasjonsbestemte og dermed forbigående og flyktige. Dette understreker også behovet for uavhengige og kritiske nyhetsmedier.

7.2.3. Et nærhetsetisk perspektiv

Det er definitivt et sårbart enkeltmenneske i sentrum denne saken. Hovedpersonen er et menneske som plutselig er kommet i sitt livs krise, - dette er åpenbart for alle *før* selvmordet skjer; det er også noe lokalavisa vet *før* publisering. I nærhetsetisk terminologi er her et "ansikt", en "skjebne", - og saken ligger innenfor vårt tidligere omtalte sårbarhetskriterium: Individet er her som "seg selv", ikke som en kategori eller en profesjonist.

Har journalisten *sett* ansiktet, skjebnen? – Her er det ikke avisoppslaget som sådant, men de presseetiske refleksjonene i etterkant som er vårt analyseobjekt. Det fremgår av PFUs uttalelse at man er oppmerksom på skadevirkningene som avisoppslaget kan ha for det berørte individet. PFU tar hensyn til disse. Slik sett finnes her nærhetsetiske tendenser. Men tenkemåten ligger langt fra nærhetsetikkens radikale fordring om "*Den andres primat*" slik vi så den i teorigjennomgangen. I denne saken skjer en avveining mot andre hensyn.

Den Andres behov anses tilstrekkelig ivaretatt ved at bildet holdes tilbake, mens navnet publiseres. Det er grunn til å tro at Den Andres ønske og behov i dette tilfellet ville vært total anonymisering. Dette kan PFU ikke imøtekomme – fordi det finnes helt andre hensyn som også skal ivaretas, nemlig publikums informasjonsbehov. Dette kravet omfatter i høy grad navnet, og da må nærhetsetikken vike. Publikums informasjonskrav omfatter i mindre grad bildet, og da kan nærhetsetikken på det punktet gå foran.

To andre elementer i PFUs uttalelser i denne saken bør kommenteres i en nærhetsetisk drøfting. Det ene er skolesjefens status som offentlig person; det andre er at det i denne saken også finnes andre "*andre*" som PFU vil beskytte.

Når PFUs flertall aksepterer at lokalavisa bruker navn på den anklagede, skjer det med henvisning til hans "*sentrale plass i det offentlige liv*". Hvis saken gjaldt en annen person i en mindre fremtredende rolle, ville begrunnelsen for å bruke navn være svakere. Begrepet "offentlig person" har lenge vært en viktig markør og et stort tema i presseetisk debatt, og det finnes en rekke PFU-uttalelser som danner "presedens" for hvem som bør regnes som

offentlige personer.²⁵¹ Den aktuelle saken viser at når et menneske som er gjenstand for kritisk omtale kan karakteriseres som en offentlig person, da vil diskursetiske trekk hos PFU styrkes men nærhetsetiske hensyn svekkes.

Det andre elementet som fremgår av flertallets uttalelse i Hadeland-saken, er at det tas hensyn også til andre enkeltpersoner enn den omtalte skolesjefen. PFU tar også hensyn til andre etatsjefer. Det PFU her tenker på, er at dersom avisen hadde anonymiserte saken og for eksempel skrevet ”*Kommunetopp mistenkt for...*” eller lignende, så vil publikum spekulere i hvem det kan være. Kan det være helse- og sosialsjefen? Økonomidirektøren? Kanskje rådmannen? Denne eventuelle mistanken bør disse uskyldige personene spares for.

Vi må her kunne hevde at den belastningen disse personene i så fall vil bli utsatt for, er relativt liten. Enhver leser vil være innforstått med at en slik mistanke vil være ren spekulasjon; den vil dessuten være høyst forbigående, og den uskyldige etatsjefens egne gode samvittighet vil gjøre at han eller hun sover godt om natten. Det kan hevdes at tyngden av dette argumentet – som ofte brukes i identifiseringsdebatten - lett kan overvurderes.

En konklusjon på vår drøfting av dette caset er at dydsetiske og kommunitaristiske tenkemåter er så godt som fraværende. Nærhetsetiske perspektiver finnes i de presseetiske refleksjonene, men de blir – på grunn av ”sakens alvor” og hovedpersonens offentlige rolle - underordnet diskursetiske tenkemåter og hensyn. Av ”våre” tre teorier synes diskursetikken å være den mest fremtredende i dette caset fra 1985.

7.3. Case 3: Smugling i Kristiansund ²⁵²

Stedet er Kristiansund, og året er 1987. Det svirrer rykter om at det foregår spritsmugling i stor stil i nordmørsbyen. Lokalavisa Tidens Krav, som er det ledende nyhetsmediet i byen og regionen, skriver om ”sprit-ligaen” som tjener store penger på handelen. Politiet etterforsker saken.

I mars 1988 tar avisen opp igjen denne saken, og stiller spørsmål om hvordan det går med etterforskningen. Avisen skriver blant annet:

²⁵¹ Gran 1995, Kvam og Røssland 1998, Raaum 1999, Brurås 2006

²⁵² PFU-sak 88-070.

Politiet i Kristiansund jakter fortsatt på spritligaen som opererte i byen i 1987. Til tross for at svært mange visste hva som foregikk, greide spritligaen i månedsvis å tjene store penger på handelen. (...) Den godt organiserte handelen ble ikke avslørt av politiet. Til tross for at ryktene løp med stort tempo og svært mange visste hva som foregikk, greide sprit-ligaen i månedsvis å tjene store penger på handelen. (...) I Kristiansund er det mange som undrer seg over hvorfor ikke spritsalget ble avslørt og rullet opp av politiet. Etter det Tidens Krav erfarer, hadde politiet hete tips på et tidspunkt sist høst, men man kom for sent inn i saken til at man kunne slå til. (Tidens Krav 05.03.1988)²⁵³

Tidens Krav har de påfølgende dager flere reportasjer om politiets manglende suksess i jakten på spritsmuglerne. Reportasjene er kritisk til politiets arbeid. På tross av at "halve byen" visste hva som foregikk, og politiet mottok en rekke tips, fikk smuglerne fortsette sin virksomhet i fred. Opplysningene om spritsmuglingen i Kristiansund er basert på anonyme kilder, og det samme gjelder opplysningene om at politiet mottok en rekke tips i saken. Etter noen dager med hentydninger, skriver avisen til slutt rett ut:

Sterke rykter på byen, rykter som har versert i lang tid, forteller at polititjenestemenn ved Nordmøre politikammer både er involvert i sprit-saken og har hatt kjennskap til det som har skjedd. (...) Ja, ryktene forteller til og med at polititjenestemenn har kjøpt smuglersprit. Dette er ikke bare løse rykter, dessverre, men bastante rykter mann og mann imellom. Nok en gang: Hvor mye visste politiet? (Tidens Krav 08.03.1988)

Politimesteren i Kristiansund blir konfrontert med ryktene. Han uttrykker forbauselse over hele sprit-historien, og tar avstand fra påstanden om at politiet skulle ha kjent til saken uten å gjøre noe. Også lederen i Kristiansund Politiforening er intervjuet. Han slår kort fast at saken bør undersøkes.

Tidens Krav holder tak i saken gjennom flere oppslag i mars og april 1988. Avisen kan blant annet fortelle at statsadvokaten vurderer saken og kritikken som er rettet mot politiet i Kristiansund. 21.april melder avisen at statsadvokaten henlegger saken. Statsadvokaten uttaler at *"Det er ikke funnet holdepunkter som gir grunn til å kritisere politiet i Kristiansund. Saken er henlagt i den grad det gjelder kritikk mot politiet."* Statsadvokaten har heller ikke funnet holdepunkter som gir grunnlag for å si at det forekommer smugling av sprit i større målestokk i Kristiansund.

Klagen – og PFUs uttalelse

Politiet i byen satte liten pris på reportasjene i Tidens Krav. Klagen til PFU er signert Kristiansund Politiforening, og hovedpunktet er at avisen har publisert alvorlige

²⁵³ Sitatene fra Tidens Krav er gjengitt slik de fremkommer i PFUs sakspapirer.

beskyldninger basert på rykter. Klageren viser til at avisen har referert rykter om at enkelte polititjenestemenn er innblandet i spritsmugling; at de har kjøpt smuglersprit, og at politiet har unnlatt å reagere slik de burde i saken. Disse beskyldningene er ifølge klageren ”*alvorlige for politiets integritet og etterrettelighet*”.

Redaktør Asbjørn Jordahl i Tidens Krav presiserer i sitt tilsvar at avisen ikke har skrevet at polititjenestemenn har vært innblandet i spritsmugling, men kun at det gikk rykter i byen om dette. Avisen har altså ”*fortalt sine lesere om hva som var den faktiske situasjonen*”.

Pressens Faglige Utvalg sin uttalelse lyder i sin helhet slik:

Tidens Krav var i sin fulle rett til å rette søkelyset mot politiets påståtte manglende etterforskning i spritsmuglersaken. Avisen har brakt fram en rekke opplysninger som det var viktig å få verifisert, hvorav Bolga-lossingen synes å være av faktisk karakter. Politiet har imidlertid vært lite villig til å uttale seg om det materialet avisen brakte frem.

Heller ikke i tilsvarsrunden har klageren tilbakevist noen av opplysningene. Det henvises bare til resultatet av den uavhengige etterforskningen som avisen for sin del fester liten tillit til.

Gjennom formidling av rykter har Tidens Krav satt frem alvorlige anklager mot polititjenestemenn. Det refereres rykter om medvirkning i smugling og kjøp av smuglersprit.

Utvalget kan ikke se at avisen har dokumentert at de alvorligste beskyldningene er sanne. Dette må kreves når beskyldninger av en så alvorlig karakter rettes mot en yrkesgruppe med et svært begrenset antall medlemmer.

At avisen ønsker å beskytte sine kilder, er en selvfølge. Men når kildene selv ikke ønsker å ta belastningen med å stå frem, må avisen utøve en nøye kildekritikk. At kildene ønsker å være anonyme, svekker heller ikke kravet til dokumentasjon.

Utvalget viser til Vær Varsom-plakatens punkt 4.1 hvor det heter: ”Vær kritisk i valg av kilder, og kontroller at opplysninger som gis og uttalelser som gjengis, er korrekte”.

Tidens Krav har brutt normene for god presseskikk. (Sak 88-070).

Tidens Krav felles altså, for manglende dokumentasjon av påstander og manglende kildekritikk.

Generelt om PFU-uttalelsen

Uttalelsen innledes med formuleringen om avisens ”fulle rett” til å sette søkelys på saken, en formulering som etter hvert skal bli et vanlig innslag i PFU-uttalelsene. Selv om avisen altså har denne ”retten”, så blir den felt for måten det ble gjort på i denne saken.

Allerede i første avsnitt peker PFU på behovet for å få verifisert påstandene i saken. Her er en noe uklar formulering om at én av sakens opplysninger ”*synes å være av faktisk karakter*”, det betyr trolig at denne enkelt-hendelsen er dokumentert og bekreftet av åpne kilder, i motsetning til andre opplysninger i saken.

Både i første og andre avsnitt påpekes politiets manglende vilje til å uttale seg. Dette kan forstås som en mild kritikk av politiets taushet.

I tredje og fjerde avsnitt vender utvalget seg mot avisen, og kommer med en klar irettesettelse. Dette er uttalelsen kjerne. Tidens Krav har satt fram ”*alvorlige anklager mot polititjenestemenn*”, basert på rykter. Avisen har ikke dokumentert at beskyldningene er sanne. Og en slik dokumentasjon må kreves – ikke generelt, men i et tilfelle som dette. Hvorfor? Hva kjennetegner dette tilfellet? Jo, de alvorlige beskyldningene er rettet mot ”*en yrkesgruppe med et svært begrenset medlemstall*”. Formuleringen impliserer at dersom den omtalte gruppen hadde vært mer tallrik, så kunne beskyldningene passert. Tankegangen må forstås som at jo flere medlemmer, desto mindre belastning for den enkelte – og jo færre medlemmer, desto større belastning for den enkelte. Det er altså belastningen for den enkelte yrkesutøver - og kanskje faren for at ryktene skal forhåndsdomme uskyldige enkeltpersoner – som bekymrer PFU.

Dermed er konklusjonen gitt. Ved å formidle udokumenterte anklager mot politikorpset i Kristiansund har Tidens Krav brutt god presseskikk. Utvalget viser til en hjemmel i Vær Varsom-plakaten som underbygger nettopp dette.

7.3.1. Et diskursetisk perspektiv

Vi må her gjøre en forutsetning, som går ut på at påstandene om at politifolk er involvert i smugling, ikke er åpenbart grunnløse påstander, fri fantasi og diktning, hevngjerrige påfunn eller andre former for tull og tøys.

Denne forutsetningen kan formuleres slik: Noen personer i lokalmiljøet tror oppriktig at politifolk er involvert i smugling. Dette har de grunn til å tro av bestemte årsaker, selv om de ikke kan dokumentere påstandene.

Det er ikke mulig å diskutere og argumentere for eller mot påstander som påberoper seg sannhet, uten at påstandene kommer fram i det offentlige rom. Diskursen krever offentlighet.

Denne saken handler ikke om private spørsmål. Bekjempelse av kriminalitet og politiets vilje og evne til å etterforske konkrete lovbrudd er et spørsmål som angår fellesskapet; det er et spørsmål som angår oss alle og som hører hjemme på den offentlige arena. Denne saken er en del av diskursen for å utvikle normer for profesjonelt politiarbeid – i tillegg til andre diskurser, for eksempel om normer for hvordan den alminnelige borger skal

forholde seg til spritsmugling. Diskursetikken tilsier altså at de udokumenterte påstandene i denne saken hører hjemme i offentligheten.

I dette tilfellet er situasjonen at påstanden *kan* være sann. Noen tror oppriktig at den er sann. Det er grunnleggende i diskursetikken at ingen skal avskjæres fra å fremme sin versjon av sannheten, og legge denne fram for andre til eventuell imøtegåelse.

Diskursen er sannhetssøkende; den sikter mot en felles oppfatning av hva som er sannhet - om spritsmugling i Kristiansund og om politiets arbeid. En slik konsensus kan aldri oppnås dersom saken holdes unna offentlighet, eller det legges bånd på påstander og argumenter. En diskursetisk konsensus er basert på deltakernes tvangsfrie tilslutning til det bedre argument: Er det påvist kritikkverdige forhold ved Kristiansunds-politiet? Er påstandene dårlig underbygget? Er påstandene tilbakevist og avsannet? Det er opp til diskursdeltakerne og publikum å ta stilling til dette.

Diskursen skal være åpen for alle. Enhver som anser seg berørt eller meningsberettiget i denne saken skal ha anledning til å komme til orde. Dette betinger naturligvis kunnskap om saken. Det er dessuten et velkjent fenomen i nyhetsredaksjoner at når det publiseres påstander om kritikkverdige forhold et sted, så vil det etter publiseringen i mange tilfeller melde seg nye kilder med ny informasjon som enten styrker eller svekker – i beste fall bekrefter eller avkrefter - påstandene.

Konklusjon så langt: Når det oppstår folkesnakk og påstander om at politiet overser lovbrudd eller trenerer en etterforskning fordi politifolk selv er involvert i saken, og dette ikke er åpenbart grunnløse påstander, fri fantasi, hevngjerrige påfunn eller lignende, så vil et diskursetisk ståsted innebære at saken bringes fram i lyset til åpen diskusjon.

Dette er altså en annen konklusjon enn den PFU kom fram til. I sin uttalelse legger utvalget ikke hovedvekten på refleksjoner av diskursetisk art.

Men før vi forlater diskursetikken: Anonyme kilder er et problem. I henhold til diskursetikken skal påstander og argumenter fremføres av åpne, synlige og autentiske personer, ikke av skjulte stemmer i mørket. Ved bruk av anonyme kilder blir det vanskelig – umulig? – å forholde seg til diskursdeltakerens *sannferdighet*. Og nettopp sannferdighet er - som vi har sett etter Arens - et kjernepunkt i en diskursetisk analyse på det medieetiske felt. Når personen bak informasjonen ikke er synlig, faller bunnen ut av den diskursetiske plattformen.

7.3.2. Et dydsetisk perspektiv

Saken om spritsmugling engasjerer folk i Kristiansund. Det snakkes om den rundt middagsbordet, på arbeidsplasser, på gaten, i butikker. Folkesnakkene inneholder moralske dommer. – Slik skal det ikke være, sier noen. – Det er da ikke så farlig, sier andre, - hvem har ikke smuglet en flaske? Når det spres at politifolk kan være involvert, blir engasjementet styrket, og reaksjonene mer entydige: dette er uakseptabelt. Politifolk skal håndheve loven, ikke bryte den.

Historien om spritsmugling bringer verdier og normer på dagsorden i lokalsamfunnet. Folk engasjerer seg i diskusjon om hvordan man bør stille seg til sprit og smugling, om hva er godt for byen og lokalmiljøet, og for dem selv. Ikke minst diskuterer de hvilke krav man vil stille til byens politi.

I et kommunitaristisk perspektiv skal media spille på lag med folket; formidle den alminnelige samfunnsborgers engasjement; dyktiggjøre mennesker til å bygge et godt samfunn, og selv bidra til samfunnsbygging og -endring.

Et kommunitaristisk ståsted synes for det første å innebære omtale av saken. Å ikke gripe fatt i en sak som opptar og engasjerer lokalbefolkningen, vil innebære at avisen setter seg på sidelinjen i lokalsamfunnet, med fare for å gjøre seg irrelevant og maktlojal.

For det andre vil et kommunitaristisk ståsted implisere et *mål* for dekningen, et gode som søkes oppnådd, et dydsetisk *telos*. Avisas dekning synes i dette tilfellet å ha et klart *telos*, nemlig et lokalsamfunn uten spritsmugling og med et hederlig politikorps.

For det tredje – og det er et nøkkelpunkt i en dydsetisk tolkning av denne saken – forutsetter dydsetikken her som ellers *excellence* - dyktighet, kvalitet - i den jobben som gjøres. Som vi tidligere utledet fra Aristoteles: En journalistisk dyd er å drive god journalistikk, en god *praksis*, slik samfunnet rundt journalisten forventer (eller burde forvente). Ble det gjort en god journalistisk jobb i dette tilfellet? Nei, - fordi saken ble ikke verifisert, slik PFU peker på at den burde vært.

God journalistikk ville i dette tilfellet betydd å skaffe dokumentasjon for påstandene om spritsmugling. Når skjedde smuglingen? Dato og klokkeslett. Hvor ble varene tatt i land? Hvor store kvanta, hva slags varer, og hvordan var de innpakket? Finnes det troverdige vitner og kilder som kan gi detaljer om historien? Vi trenger navn på båtene. I registre vil vi da kanskje også finne eier. Kan havnemyndigheter bekrefte at disse fartøyene kom til land slik våre kilder påstår? Hva var fartøyenes egentlige ærend? Hvor kom de fra? Har noen tatt bilder av anløp, lossing og mottakerapparat? Og videre: Hvordan skjedde distribusjonen? Hvordan ble varene hentet? Hva slags bil? Stor, liten? Farge? Registreringsnummer? Kan noen fortelle at de har kjøpt smuglersprit; når og hvor det skjedde? Hvor mye, hva slags type, hva den

kostet, hvordan flaskene/kannene/kassene så ut, og om kvaliteten var bra? Kildenormentene i journalistikkfaget tilsier også at det bør være mer enn én kilde på opplysninger som dette, det bør være to eller flere kilder som uavhengig av hverandre bekrefter opplysningene.

Kildekritiske prinsipper kjenner den dyktige journalist godt til, likeså de ulike research-metodene: *Muntlige* kilder kan være lettest tilgjengelig, men ofte – overraskende ofte - finnes det *skriftlige* spor, dokumenter, registre, som kan bekrefte beretningene – og er det mulig for redaksjonen, ved hjelp av gode kontakter, å selv *observere* en ankomst og en lossing? Og videre: Kan vi dokumentere at politiet har visst om saken? Kan noen bekrefte at de har informert politiet? Når skjedde dette og på hvilken måte? Finnes det skriftlige spor etter dette? Er henvendelser registrert hos politiet? Ble det på noe tidspunkt opprettet sak? Har politiet gjort noe, evt. hva, når? Vi trenger detaljer, detaljer.

Alt dette mangler i avisens dekning. Dermed blir påstandene om både spritsmugling og om politifolks spritkjøp hengende i løse luften.

Pressens Faglige Utvalg gjør ikke noe stort poeng ut av det mangelfulle journalistiske arbeidet i denne saken. Det antydes bare, ved henvisningen til at her er en rekke opplysninger som burde vært verifisert. Utvalget er mest opptatt av at politifolk blir krenket gjennom ”alvorlige beskyldninger”. PFU legger større vekt på å si at saken burde ikke vært publisert, enn å si at avisen burde funnet ut av påstandene gjennom journalistiske metoder. Men det er interessant at utvalget i denne uttalelsen fra 1988 *berører* problemstillingen om journalistisk kvalitet i vid forstand. Det finnes ikke mange eksempler på dette i nyere tid. I et dydsetisk og kommunitaristisk perspektiv er det nettopp dette som er presseetikkenes kjerne: Å prestere kvalitet; å drive god journalistikk.

Sett med velvillige øyne kan vi si at vi i uttalelsen fra 1988 finner en antydning til dydsetisk tenkning.

7.3.3. Et nærhetsetisk perspektiv

Nærhetsetikken vil ivareta dem som rammes av rykter og av negativ presseomtale. I dette tilfellet er det politifolk og deres familier.

Ryktene og presseomtalen rammer i noen grad samtlige politifolk i Kristiansund, ved at korpsets og yrkesgruppens profesjonalitet rives ned og politifolkenes status og respekt svekkes. Denne belastningen må sies å være nokså moderat, blant annet fordi den er fordelt på

mange; fordi skadene eventuelt kan repareres, og fordi publikum flest vil forholde seg til at det her er snakk om rykter og ikke dokumenterte fakta.

Men her kan være noen som blir rammet sterkere, og det er de enkelte polititjenestemenn som blir utpekt av ryktene til å være delaktig i spritsmugling. For disse kan påstandene få store konsekvenser. Avisen identifiserer ikke disse. Men en offentlig omtale av at det ifølge ryktene skal finnes enkelte politifolk som har kjøpt sprit, kan gi næring til en slik ryktebasert identifisering på folkemunne.

Nærhetsetikken gjør ikke noe skille i forhold til om de anklagede er skyldige eller ikke. Et slikt skille er ofte naturlig i vår spontane etiske refleksjon. Vi spør om påstandene er *sanne* eller *usanne*. Er de *sanne*, må de involverte politifolkene være forberedt på å ta den belastningen som en avdekking av saken vil føre med seg, og bære konsekvensene av sine handlinger, - det er jo selvforskyldt. Er de *usanne*, forholder det seg annerledes, og vår sympati rettes mot dem som utsettes for falske rykter. Men nærhetsetikken gjør ikke noe slikt skille. Her er hovedanliggendet å ivareta den som blir rammet *uansett*.

Saken offentlige interesse er underordnet i nærhetsetikken.

Det er hensynet til dem som utsettes for alvorlige beskyldninger som er PFUs hovedanliggende i denne saken. Dette kan ved første øyeblikk synes som en nærhetsetisk vurdering. To forhold tilsier imidlertid at det ikke er en rendyrket nærhetsetikk eller omsorgsetikk vi er vitne til her. For det første er det en *gruppe* som ivaretas. Denne gruppen har ifølge PFU ”et svært begrenset antall medlemmer”, men noen titalls politifolk var det nok i Kristiansund i 1988. I klagen som ble sendt til PFU var formannen i Kristiansund Politiforening bekymret for ”politiets integritet og etterrettelighet”. Vi må forstå det som at han var bekymret for politiets troverdighet og anseelse, som yrkesgruppen og etaten er avhengig av i forhold til befolkningen. PFU slutter seg implisitt til denne bekymringen. Nærhetsetikken er på sin side utpreget individfokuset, den er rettet mot individet, mot ”ansiktet”, mot det sårbare enkeltmennesket.

For det andre må PFU sin uttalelse forstås slik at dersom dokumentasjonen av avisens påstander hadde vært bedre, så kunne saken og beskyldningene likevel vært publisert. Avisen har ikke ”dokumentert at de alvorligste beskyldningene er sanne. Dette må kunne kreves...” i et tilfelle som dette, sier PFU. Hvis opplysningene hadde vært dokumentert, da måtte altså hensynet til politifolkene vike. Da ville samfunnshensynet igjen vært overordnet, og vi ser at de nærhetsetiske prioriteringene altså er høyst betinget.

7.3.4. En sammenligning

Porsgrunn Dagblad kunne en dag i februar 2000 melde om ulovlig gambling i byen. Dette foregikk ifølge avisen ”*rett på utsiden av lensmannskontoret i Bamble*”. Lensmannen har startet etterforskning av en mann i 40-årene som skal stå bak den ulovlige virksomheten. Neste dag følger avisen opp saken, - nå er den toppsak på side 1: Politifolk har selv gamblet hos ”bookmakeren”. Ifølge avisen skal tjenestemenn ved Bamble politikammer ha vært blant kundene hos 40-åringen som nå blir etterforsket for brudd på lotteriloven.

En lensmannsfullmektig avviser påstanden. Han gjør også oppmerksom på at det ikke er straffbart å spille i uorganiserte pengespill. De påfølgende dager har avisen flere oppslag om saken, og velger til slutt å identifisere lensmannsbetjenten som avisen mener har deltatt i pengespillet. Lensmannsbetjenten, som er navngitt og avbildet, benekter selv påstanden.

Porsgrunn Dagblad har ingen åpne kilder for sine opplysninger, men hevder selv at ”fire uavhengige kilder” alle har bekreftet opplysningene som avisen har brakt videre.

Klagen til PFU kommer fra en tillitsvalgt ved Bamble lensmannskontor på vegne av den omtalte lensmannsbetjenten. Klagegrunnlaget er at avisen har kommet med feilaktige påstander, og at avisen publiserte et stort bilde av lensmannsbetjenten.

Pressens Faglige Utvalg retter også her pekefingeren mot bruken av anonyme kilder. Utvalget minner om tidligere uttalelser om dette, og slår fast at redaksjonen kan ikke på grunnlag av anonyme kilder ”*fremsette påstander og referere utsagn som ikke på noe tidspunkt er sannsynliggjort i artikkelen*”. I dette tilfellet er det ”*særlig kritikkverdig av avisen å framstille en navngitt og avbildet lensmannsbetjent som gambler, etter påstander fra anonyme kilder*”. Porsgrunn Dagblad har brutt god presseskikk. (Sak 00-059).

PFUs uttalelse i 2000 er konsistent i forhold til den fra 1988. Vi kan gjennomføre samme resonnement som ovenfor: Politiets eventuelle involvering i gambling-virksomhet i Porsgrunn har offentlig interesse og er relevant for diskursiv normdannelse, men avisens bruk av anonyme kilder ødelegger diskursetikkens forutsetninger om en søken etter konsensus basert på sannferdighet/åpenhet og det bedre argument. Dekningen i Porsgrunn Dagblad kommer på samme måte som i den første saken til kort i forhold til et dydsetisk krav om *excellence* og kvalitet i journalistisk research. Nærhetsetisk er denne siste saken ulik den første ved at et enkeltmenneske blir identifisert, noe PFU tar hensyn til og legger stor vekt på.

Porsgrunn Dagblads dekning av gambling-saken felles i PFU. Utvalget slår ned på anonyme kildebruk og usikker dokumentasjon, altså *diskursetiske* momenter; utvalget slår ned

på mangelfull journalistisk research og kvalitet, altså *dydsetiske* momenter, og utvalget slår ned på urimelige skadevirkninger for et enkeltmenneske, altså *nærhetsetiske* momenter.

Vi finner altså alle tre tenkemåter representert i utvalgets etiske refleksjon. Vi merker oss i disse to sakene at den dydsetiske tanken om journalistisk kvalitet *finnes* hos PFU, uten at den fremheves i særlig grad. Selv om begge sakene åpenbart mangler grunnleggende journalistiske metodiske kvaliteter, og dette er avgjørende for den presseetiske bristen, så er dette momentet bare antydningvis fremme i PFUs uttalelser.

7.4. Case 4: Dobbeltdrapet i Ålesund ²⁵⁴

31.oktober 1996 ble to unge mennesker skutt og drept i en leilighet i Ålesund sentrum. En 27 år gammel mann, Roy Forsberg, ble pågrepet og tilstod drapet. Han ble senere dømt til 21 års fengsel i Sunnmøre herredsrett. Lagmannsretten fastsatte etter anke fengselsstraffen til 18 år.

Ofrene og gjerningsmannen kjente hverandre på forhånd. Ofrene var den tiltaltes tidligere kjæreste Elin Dalsegg (22) og hennes venn Jin Furseth (20). Miljøet som både tiltalte og ofrene var en del, av fikk stor oppmerksomhet både under rettssaken og i medieomtalen. Det ble omtalt som et ”kjettermiljø”, og begrepet ”satanister” ble brukt. VG skrev blant annet en såkalt faktaramme om ”*kjettermiljøet i Ålesund der både drapstiltalte og hans to ofre var involvert*”.

Pårørende til ofrene reagerte på medieomtalen. Ikke minst reagerte de på at de drepte ble omtalt som ”kjettere” og ”satanister”. Da Sunnmøre herredsrett som en del av domsslutningen tilkjente de dreptes foreldre 120.000 kroner i oppreisning, var belastningene ved medieomtalen en begrunnelse for dette. I dommen blir det slått fast at saken umiddelbart etter at skuddene falt fikk en betydelig medieoppmerksomhet. Videre heter det:

²⁵⁴ PFU-sak 97-111.

Mediaoppmerksomheten aksellererte utover de påfølgende dagene. Media heftet seg i betydelig grad opp i det forhold at Elin Dalsegg og Jin Furseth hadde tilknytning til Norsk Hedningesamfunn og Norsk Kjettersamfunn. Mediaomtalen tok etter hvert av og de to avdøde ble etter hvert og uten grunn fremstilt som satanister o.l.

Dette skriver altså dommer Finn Lynghjem, som gjør det klart at dette bidrog til at han med tilslutning fra en enstemmig herredsrett tilkjente hvert av foreldreparene 60.000 kroner i oppreisning.

Klagen og tilsvaret

Far til et av ofrene, Martin Furseth, klager VG inn for Pressens Faglige Utvalg. Hans første klage, som gjaldt VGs dekning av selve drapet, ble avvist på grunn av foreldelse.²⁵⁵ Men Furseth klager på nytt ett år senere, denne gang over VGs dekning av rettssaken. Denne gangen blir klagen behandlet.²⁵⁶

Furseth opplever omtalen som sterkt belastende for sønnens ettermæle. På bakgrunn av klagen han sendte på VGs dekning av drapssaken, opplever han det som ”*nesten ondsksfullt*” når VG nå under rettssaken et år senere ”*fortsetter med å spre feilinformasjon som virker sterkt belastende for min sønns ettermæle*”. I tillegg påstanden om tilknytning til kjettermiljøet, reagerer han på at avisen hevder at sønnen var venn av drapsmannen. Furseth karakteriserer medieomtalen som ”*en rekke av negative insinuasjoner*”.

Før vi ser på VGs tilsvaret, kan vi konstatere at farens ene påstand om feilinformasjon blir motsagt av dommens innhold. I dommens sies det uforbeholdent at ”*Jin Furseth var tiltalt venn*”. Når det gjelder farens andre påstand om feilinformasjon, vedrørende tilknytningen til kjettermiljøet, har VG derimot liten dekning i dommen. Denne tilknytningen er berørt over tre linjer i en dom på 26 sider, og da i form av en henvisning til et oppslag i en lokal ukeavis. Men det er altså dette som blir en viktig ”vinkel” i media.²⁵⁷

VG gir et grundig tilsvaret til klagen, og her siterer vi fra PFUs saksreferat:

Verdens Gang legger innledningsvis vekt på at ”de to innklagede artikler er referat av Karl-Ewerth Hornemans rettssakkyndige uttalelse i retten, samt referat av dommen”. ”Det er altså

²⁵⁵ Vedtektene for Pressens Faglige Utvalg slår fast at det for innsending av klage gjelder en foreldelsesfrist på 3 måneder (paragraf 4 i daværende vedtekter fra 1992, tilsvarende i de någjeldende fra 2002).

²⁵⁶ I tillegg til VG klaget han også Nettavisen inn for PFU (sak 97-112). Vi konsentrerer oss her for enkelthets skyld om klagen på VG.

²⁵⁷ VGs kildegrunnlag er på dette punkt hentet mer fra de rettspsykiatriske sakkyndiges uttalelser enn fra selve dommen. Hvor fremtredende omtalen av kjettermiljøet var i de sakkyndiges uttalelser, har ikke vært mulig å undersøke i dette prosjektet.

tale om to forhold hvor pressen i alminnelighet har et klart referatprivilegium på vegne av offentligheten. (...) Denne saken gjelder en av de mest spesielle og grufulle drapssaker i nyere tid, hvor både ofre, gjerningsperson og andre med tilknytning til saken har felles utgangspunkt i et spesielt miljø. (...) I så måte representerer rettssaken i utgangspunktet noe mer enn en sjalusidrapssak. Både forbrytelsens grove karakter og det miljø som den finner sted i, gjør at allmennheten i dette tilfelle må sies å ha et berettiget informasjonskrav".

Likevel medgir avisen: "På den annen side er det vanskelig å stille seg over de pårørende i vurderingen av hvordan medieomtale oppleves i en sak som denne. Avisens oppgave blir dermed å finne den riktige balanse mellom de private og allmenne hensyn i saken og vi forstår godt at denne balansegang kan oppleves som urimelig av pårørende".

Når det gjelder de faktiske forhold i saken mener VG det er "helt på det rene" at drapsmannen og klagerens sønn "var bekjente av hverandre som følge av at de trente, og i noen grad jobbet sammen...". Dessuten skal avisen på et tidlig tidspunkt ha fått opplyst at Jin Furseth på drapsdagen hadde gått luftetur med drapsmannens hunder.

Og tilsvaret tilføyer: "Fra VGs side har det aldri vært meningen å si noe nedsettende om drapsofferne... og vi har noe vanskelig for å forstå opplysningen om at Forsberg betraktet Jin Furseth som sin tidligere venn som spesielt belastende for drapsofferets ettermæle. I alle tilfelle er det korrekt referert ut fra forhandlingene i retten".

VG viser her til vedlagt kopi av rettsboken, som - slik avisen ser det - også underbygger at det var "problematisk å dekke rettssaken uten å nevne kjetterforeningen" og drapsofferens tilknytning. Dessuten vises det til at Elin Dalsegg, i et intervju med avisen Nytt i Uka, "opplyste at Jin Furseth faktisk var medlem - i likhet med Roy Forsberg".

Dessuten anfører VG blant annet: "I forbindelse med en dobbeltdrapssak som denne anser vi det å være i samsvar med god presseskikk å identifisere både ofre og gjerningsmann, som forut for selve drapssaken var offentlig kjent". Angående opplysninger om offerne, under dekningen av rettssaken, mener avisen at "også gjerningsmannen skal ha en sjanse til å forklare seg om motiv, selv om det foreligger tilståelse".

Avisen avslutter med å påpeke at "det har vært vondt å argumentere mot en av de pårørende i en sak som denne". VG stadfester at avisen var kjent med innholdet i den avviste klagesaken og at "de påklagede opplysninger har derfor bare beskjeden plass i vår omtale av rettssaken". (...) "Men dersom avisen kan gi et bidrag til at Jin Furseths ettermæle kommer mer i overensstemmelse med hva hans nærmeste pårørende mener er dekkende, vil vi selvsagt overveie hvordan vi best kan medvirke til dette". VG viser her til vedlagt kopi av brev til klageren.

VG peker først på at artiklene er referat av rettspsykiatrisk sakkyndig og av dommen. Her har pressen "et referatprivilegium på vegne av offentligheten".²⁵⁸ Dermed får avisen sagt at innholdet er både korrekt og (juridisk) lovlig. Avisen kan dokumentere at det de har skrevet, vitterlig kom fram under rettssaken – altså: "det er sant at dette ble sagt". Om det som ble sagt under rettssaken er fullt i overensstemmelse med de faktiske forhold, vet vi ikke.

²⁵⁸ Dette er en underlig formulering fra VGs side. Det er ikke noe privilegium å få referere fra retten, det er tillatt for hvem som helst (bortsett fra i visse saker). VG sikter trolig til et unntak i injurielovgivningen som gir rett til straffefrihet ved gjengivelse av ærekrenkende beskyldninger som er fremkommet i retten, jfr Strl. §253 nr.3.

Videre argumenterer VG med at saken er ”*en av de mest spesielle og grufulle saker...*” – altså en henvisning til nyhetsverdi. Sakens utgangspunkt ”*i et spesielt miljø*” gjør den ifølge VG til noe mer enn en sjalusidrapssak, noe som øker nyhetsverdien ytterligere. Disse to momentene, grovhet og miljø, tilsier at ”*allmennheten i dette tilfelle må sies å ha et berettiget informasjonskrav*”.

Så uttrykker VG forståelse for de pårørendes reaksjon. Avisen har ikke ønsket å si noe nedsettende om ofrene, og har forsøkt å ”*finne den riktige balanse mellom private og allmenne hensyn*”. De *allmenne hensyn* gjorde det altså nødvendig å bringe de påklagede opplysningene, men *private hensyn* gjorde at disse opplysningene fikk ”*bare beskjeden plass i vår omtale av rettssaken*”.

Faren ønsket å tone ned det han oppfatter som belastende opplysninger i presseomtalen, helst fjerne dem helt. Hans første begrunnelse er at opplysningene er feilaktige. På dette svarer VG med å påvise at opplysningene faktisk fremkom under rettsforhandlingene. Hans andre begrunnelse er at opplysningene gir et feil bilde av ofrene. På dette svarer VG med å erkjenne at så kan være tilfelle, og sier seg villig til å bidra til også å tegne et annet bilde.

PFUs uttalelse:

PFUs uttalelse i saken er kort. Foruten gjengivelse av saksforholdet, består uttalelsen av fire setninger; eller åtte linjer hvorav tre forteller hva PFU *ikke* kan ta stilling til. Uttalelsen lyder i sin helhet slik:

Pressens Faglige Utvalg kan ikke ta stilling til riktigheten av de opplysninger avisen i de påklagede artiklene har gitt om den tilknytning klagerens sønn angivelig skal ha hatt til domfelte og det omtalte kjettermiljøet.

Utvalget kan imidlertid ikke se at avisen har handlet mot bedre vitende eller uten dekning i vitners og andre kilders beskrivelse av det som måtte framstå som faktiske og dokumenterbare forhold. Når det gjelder klagerens sønn, finner ikke utvalget at avisens omtale av dommen på uakseptabel måte avviker fra innholdet i rettsboken.

Verdens Gang har ikke brutt god presseskikk.

- *Første setning:* Utvalget kan ikke ta stilling til de faktiske forhold vedrørende Jins tilknytning til miljøet. Det er forståelig. Vi kan ikke med rimelighet forvente at PFU skal undersøke dette og komme til større klarhet om de faktiske forhold enn hva retten gjorde.
- *Andre setning:* Det utvalget *kan* vurdere, er om VG har tilstrekkelig grunnlag for det avisen skriver. Det har VG i dette tilfellet, mener PFU.

- *Tredje setning:* Sier det samme, VG har referert korrekt.
- *Fjerde setning:* Konklusjon - ikke brudd på god presseskikk.

PFU begrenser den etiske problemstillingen til et spørsmål om korrekt referat. Det finnes i dette tilfellet dekning for referatet i kildeutvalg og rettsbok, - og dette er tilstrekkelig til at utvalget kan trekke sin konklusjon om at VG ikke har brutt god presseskikk.

Kan vi forvente at faren slår seg til ro med dette? At referatet var korrekt? Selvsagt ikke. Hans anliggende favner bredere. Vi skal nedenfor – ved hjelp av våre ulike tre moralfilosofiske ståsteder – vise hvordan store, dype og vesentlige etiske spørsmål faller utenfor PFUs perspektiv.

Vi legger for øvrig merke til her – som i så mange saker – at etisk refleksjon og argumentasjon finnes i redaksjonenes tilsvarende svar til klagesakene, ikke i PFU-uttalelsene. Sistnevnte har preg av en domsslutning.

7.4.1. Et diskursetisk perspektiv

Her er flere diskurser. Den *kriminalpolitiske* diskursen er også her opptatt av årsaker til kriminalitet. Kan drapshandlingen forklares? Kunne den vært unngått? Kan vi lære noe? Normer for rettspraksis og straffeforfølgning er en kontinuerlig diskurs. I denne saken ligger det også en annen og noe utydelig *kulturell-religiøs* diskurs: Satanist- og kjettermiljøet – finnes det? Hva er det for noe? Er det farlig? For samfunnet eller for enkeltpersoner? Og ikke minst er her en *presseetisk* diskurs: Hvilke normer bør gjelde for pressens dekning av drapssaker der kompromitterende men temmelig usikre og kanskje perifere opplysninger om *ofrene* kommer frem under etterforskning og rettsbehandling?

Den siste må også her betraktes adskilt fra de øvrige (jfr. kap 4.1.6. om denne distinksjonen).

Samfunnets oppgjør med volds- og drapshandlinger skjer i retten. Rettsbehandlingen er et offentlig anliggende. Både beviskrav i skyldspørsmål og prinsipper for straffeutmåling skjer etter normer som er fremkommet i en offentlig diskurs, og så vel normer som praksis etterprøves og justeres kontinuerlig.

”*Det bedre argument*” som alle må være villig til å la seg overbevise av, er diskursetikkens kjerne. Et argument er basert på premisser utledet av faktiske forhold og

normative påstander. Det kan etter diskursetikken ikke legges begrensninger på informasjon som underbygger argumenter. Vel kan informasjonen avvises som feil eller irrelevant, og således gjøre argumentet svakt eller ugyldig, men det må skje i åpent terreng; det kan ikke i utgangspunktet kreves taushet omkring visse typer informasjon og fakta.

Hensynet til offerets ettermæle gjør at diskursen ikke blir herredømmefri, og dette hensynet skyves dermed til side av diskursetikken. Det samme gjelder hvis diskursen påvirkes av omtanke for pårørende. Diskursetikken har ikke rom for slike hensyn. Diskursen skal skje uten partshensyn, uten press og uten tvang. Påstander om kjettermiljøet kan ikke holdes utenfor diskursen av hensyn til sakens parter.

Slik baner diskursetikken vei for det åpne rettsreferatet. Den legitimerer ”full disclosure”.

Journalist-etikken har spesielle normer for rettsreferatet. Noen av dem kan sies å være i pakt med og en utdypning av diskursetiske forutsetninger: Er rettsreferatet dekkende og korrekt? Er det balansert? Kommer alle parter til orde? Andre er ikke i pakt med diskursetiske prinsipper for den kriminalpolitiske diskursen: Personvern-hensyn, eventuell anonymisering osv.

Diskursetikken er fremtredende og dominerende i VGs tilsvarende – men ikke enerådende. Sentralt i VGs begrunnelse er *allmennhetens berettigede informasjonskrav*. Dette er et typisk diskursetisk perspektiv. For å kunne delta i de normdannende diskurser på et så viktig samfunnsområde som kriminalitet og rettshåndhevelse, trenger allmennheten informasjon, - ja, den har et berettiget krav på informasjon. Og det er dette VG og andre presseorganer sørger for.

VGs anliggende er videre å fortelle at avisens rettsreferat er korrekt og dekkende. Hoveddelen av tilsvaret går med til å redegjøre for og dokumentere dette. Slik vil VG vise at jobben med å oppfylle allmennhetens informasjonsbehov er gjort på en tilfredsstillende måte. Sannhetskravet er sentralt for avisen, i pakt med diskursetikken. Men avisen stiller seg åpen for – også det i pakt med diskursetikken – å i tillegg formidle andre versjoner av sannheten, andre påstander, dersom klageren eller andre ønsker det.

Samtidig erkjenner avisen at det finnes helt andre hensyn å ta i deknningen av rettssaken enn å informere allmennheten. VG er ikke avvisende til at også hensynet til pårørendes opplevelse av saken og mediedekning skal tillegges vekt. Her gjelder det å finne en balanse, skriver VGs redaktør, og gir med det en liten åpning for helt andre etiske tenkemåter.

Pressens Faglige Utvalg går i sin uttalelse ikke dypt verken i sak eller i etisk argumentasjon. Men det som sies har i sin helhet relevans til det diskursetiske perspektivet på saken. Utvalget kommenterer kun spørsmålet om referatets korrekthet.

7.4.2. Et dydsetisk perspektiv

Sønnens ettermæle er viktig for far.

Det er lett å forstå. Når vi forstår det så lett, er det blant annet ut fra dydsetiske og kommunitaristiske tenkemåter og følelser.

Far reagerer på at sønnen forbindes med kjettermiljø og satanistmiljø, og han tar sterkt til motmæle mot slike koblinger. Det er ikke dette som skal hefte ved sønnens ettermæle; det er andre kvaliteter, egenskaper og tilhørigheter som skal stå igjen. Faren føler en sterk lojalitet til sin sønn, og han vil si: Dette er ikke oss! Gutten var en av oss, og *dette* er ikke vårt miljø, dette er ikke våre verdier.

For far er dette ganske enkelt *viktigere* enn spørsmålet om et korrekt referat. Det gode går foran det rette, slik er det i dydsetikken. – Når han tar til motmæle mot mediene, velger han bevisst eller ubevisst å kjempe på deres banehalvdel og diskutere presisjonsnivået rundt de noe usikre påstandene om faktiske forhold. Den kampen taper han. Men det rokker ikke ved den grunnleggende etiske drivkraften som gjør ham overbevist, trygg og målrettet i fortsettelsen: Gutten var en annen enn den som fremstilles i avisene.

I dette perspektivet var avisomtalen feil, sier far, som mener han kjenner sin sønn bedre enn journalistene. Han får ikke gehør for dette. Hos VG får han en viss forståelse; hos PFU får han ingenting.

Også VGs posisjon kan forstås dydsetisk og kommunitaristisk. Også VG representerer et ”vi”, et samfunn med kollektive oppfatninger av det gode og det vonde, av det normale og det ekstreme, av det ønskede og det skremmende. For VG og for nyhetsjournalistikken er en slik felles oppfatning avgjørende for nyhetsvurderingen. I denne saken fant de noe uvanlig, noe som de antar gjør denne saken mer gåtefull og skremmende enn et ”vanlig” sjalusidrap (jfr. tilsvaret), og de retter fokus mot dette. Er det omtalte miljøet er farlig? Har det en sammenheng med drapshandlingen? Kort tid før denne saken var det både kirkebranner og en drapssak med utspring i et satanist-miljø i Norge. Det fremgår tidlig i VGs tilsvarende at nettopp det fremmede miljøet – som er et annet enn ”vårt” miljø – øker sakens nyhetsverdi. Det gir

avisa en nyhetsmessig *vinkel*, og en inngang til *fortellingen* om drapssaken i Ålesund.

Vurderingen forutsetter en uuttalt oppfatning av et verdimeslig kollektiv som VG mener seg å representere.

Når det gjelder casets presseetiske dilemma som fremkommer i konflikten mellom VG og det ene offerets far, så er dydsetikkens svar ikke nødvendigvis å unnlate å formidle private opplysninger og detaljer om de involverte. Tvert imot – en personfokusert ”fortelling” om drapssaken, om forhistorien, miljøet og de involverte personene, kan ha moralsk verdi. Hvem var disse menneskene som så brutalt ble fratatt livet i ung alder? Og gjerningsmannen, hvordan kunne det gå til at han havnet i denne tragiske situasjonen? Poenget er: Her er *flere* mulige fortellinger i denne saken. Den ene kan være like sann som den andre, - eller rettere sagt: de formidler ulike sannheter. VG valgte én; far skulle ønske de hadde valgt en annen. VG valgte sin ”vinkel”, som fremhever noe og skjuler noe annet.

I PFUs uttalelse er det ikke mulig å finne noen tegn til dydsetiske eller kommunitaristiske refleksjoner.

7.4.3. Et nærhetsetisk perspektiv

En nærhetsetisk tilnærming til denne saken er i høyeste grad relevant, men også vanskelig.

Hvem er ”*Den andre*”? Drapsofrene? Pårørende? Kanskje gjerningsmannen? Trolig alle (...hvilket i seg selv er et paradoks i forhold til nærhetsetisk teori).

Nå faller det strengt tatt utenfor nærhetsetikkens rammer å si at en avdød kan være *Den andre*. En etikk etter Løgstrup og Levinas forutsetter en aktiv relasjon, en selv-utlevering og en personlig respons på ansiktet og blikket fra *Den andre*. Det er likevel noe med pressens representasjon av et krim-offer som synes å falle merkelig godt inn i Levinas sin forestilling om en undertrykkende generalisering der *Den annen* fremstilles som en *kategori*, som *Den samme*.

La oss derfor tenke oss ett av drapsofrene som ”*Den annen*”, Elin Dalsegg, 22 år gammel. Et leserinnlegg i Adresseavisen i november 1996 inntar nettopp dette ståstedet. Det resulterer i et blikk som er ganske så forskjellig fra journalistenes:

Elins ettermæle

En ung, intelligent jente blir offer for et brutalt sjalusidrap. Tilbake sitter familie og venner i dyp sorg. Midt i denne sorgen må de forholde seg til en annen Elin enn den jenta de kjente og har mistet. De må forholde seg til den mediaskapte Elin. Og hun var kjetter.

På en forunderlig måte har omtalen av dobbeltdrapet i Ålesund handlet om noe helt annet enn sjalusidrap. Etter de første avisoppslagene, som beskrev jakten på drapsmannen, begynte plutselig saken å handle om satanisme og hedenskap og om en ubetydelig liten forening; Kjetterforeningen, en forening som ikke har noe med satanisme å gjøre.

Dette får vi også fortalt - avis etter avis banker det inn: "Nei, vi driver ikke med satanisme, bloddriking, dyreofring eller andre satanistiske skikker. Vi i Kjetterforeningen tror rett og slett ikke på noen religioner" (VG 2. nov). "I ettertid er det lett å se at vi i Kjetterforeningen har appell til grupper som hedninger og satanister." (Adresseavisen 2.nov.) "Vi er ikke satanister. Vi tror ikke på noen religioner." (Dagbladet 2.nov). (...) Samtlige aviser opererer også med underoverskrifter som gir negative assosiasjoner: "Var med i Kjetterforeningen" (Adresseavisen), "Ikke satanister", "Kirkens masse mord" (VG). Dagbladet blir nærmest en parodi på seg selv med denne overskriften: "Kjetterforeningens leder drept av ekskjæresten og foreningens kasserer".

Betydningen av gjentakelser er et velkjent litterært grep. Når visse ord og begreper regelmessig gjentas, festes de hos leserne. Etter å ha lest om dobbeltdrapet i avisene, assosieres disse begrepene med avdøde: Kjetter, satanisme, hedenskap, og hat mot kirken. Det er nesten som man kan forledes til å tro at drapene skjedde fordi paret var medlemmer av Kjetterforeningen. Og det er jo en total avsporing.

Avdøde og drapsmannen var medlemmer av denne lille foreningen, som etter alt å dømme nærmest fungerte som en diskusjonsklubb for livssynsspørsmål. (For ordens skyld vil jeg understreke at foreningens formål er likestilling i livssynsspørsmål, og debatt om emnet). Medlemstallet har vært anslått til fra 15-30 i de forskjellige avisene. Uheldigvis hadde Elin vært i kontakt med en ung journaliststudent i Volda, som hadde gjort et portrettintervju med henne om foreningen. Journalisten hadde også tatt bilder av paret. Gode bilder. Flotte til førstesideoppslag.

Vi spiller alle forskjellige roller i livet vårt. En av Elins roller var leder for Kjetterforeningen. En annen rolle var som nyutdannet ingeniør, som var så dyktig at hun fikk jobb før hun var ferdig med skolegangen. Hun spilte sikkert på mange andre arenaer i tillegg til dette; i forhold til familie og venner. Kanskje var hun verdens beste venninne, kanskje var hun en humørspreder på jobben? Jeg vet ikke, for jeg kjente ikke Elin.

Journalistene fant det imidlertid ikke interessant å gripe fatt i disse andre rollene. De kunne f.eks. ha valgt å fokusere på jobben hennes: "Ung ingeniør offer for sjalusidrap". I stedet valgte de "Leder i Kjetterforeningen". Hva om de tre involverte i tragedien hadde vært medlemmer av en fluefiskerklubb, eller om Elin hadde vært leder i det lokale teaterlaget, et ungdomslag eller Amnesty? Hadde vi da fått lange artikler om disse foreningene? Nepp. I iveren etter å finne det litt sære, det lille ekstra, det sensasjonelle, synes det som om journalisten glemmer å ta hensyn til både etikken og spørsmålet om det han tar opp er relevant eller ei. Hensynet til avdøde og deres etterlatte "glemmes" tydeligvis i jakten på det sensasjonelle.

Å skrive om satanisme er alltid godt stoff. Det selger tydeligvis. Kanskje fordi dette er et av de få tabuområder som er tilbake. Det er ikke så mye som sjokkerer oss lenger, men satanisme gjør det. "Kjetter" kan assosieres med satanisme. Så flott for journalisten. Så kan han skrive om det.

(...)

Jeg undrer hvor journalistene legger tankene sine på veien? Om de noen gang stopper opp og tenker på hva slike oppslag vil si for dem det berører? Hvordan vil en slik negativ fokusering virke i et lite lokalsamfunn som Rindal, hvor Elin kom fra? (I rettferdighetens navn vil jeg skyte inn at avisa "Sør-Trøndelag" dekket saken på en moralsk forsvarlig måte).

Overskriftene fokuserer på satanisme - et sidespor som overhodet ikke burde vært nevnt i denne spesielle saken. Når vi leser godt mellom linjene, ser vi likevel konturene av ei

jente som var utrolig reflektert for sin unge alder. Dyktig og ressurssterk. Det tragiske er at ikke dette aspektet fikk de største overskriftene. Som om ikke sorgen er stor nok fra før for de etterlatte.

Media bør være sitt ansvar bevisst, og tenke over hvilket ettermæle de er med og forme for våre unge døde.

Jeg vil avslutte med et sitat av Olav Duun: "...andre skaper ettermælet vårt i sitt billete". Var det verdt å gi Elin dette ettermælet?

*Ann Sylvi Larsen. Hovedfagsstudent i Nordisk Litteratur.
(Publisert i Adresseavisen, november 1996.²⁵⁹)*

Å generalisere er å beherske og undertrykke, sier Kemp (1992:39) i sin utlegning av Levinas (jfr.kap.3.3). Mennesker kan oppfattes i kategorier, som representanter, eller som unike individer, som seg selv. I journalistikken er de som regel representanter, de er "Den samme", de er en kategori, utskiftbare. Men slik er det ikke alltid. Noen ganger møter journalisten enkeltmennesket, det unike individ som bare er seg selv, et engangsfenomen, som ikke kan erstattes av representanter.

Dette var et slikt tilfelle. Likevel er det den nyhetsmessig slående *kategorien* som blir journalistens valg. - Kjetter? Hedning? Det er *reduksjonen* de pårørende reagerer mot. Ansiktet forsvinner, det unike mennesket forsvinner, med alle sine personlighetstrekk, sine kjennetegn og kvaliteter, og blir ugjenkjennelig for de nærmeste - men lett gjenkjennelig for et publikum. Den Andre blir Den Samme, han blir presset inn i en kategori, en generalisering, en rolle, nemlig den rollen som fortellingen krever.

Å ville generalisere er beherskelse og undertrykkelse. Når medmennesker oppfattes i kategorier, da forsvinner Den Andre. Da blir Den Andre redusert til Den Samme, til en figur, en merkelapp og en rolle, til en gjenkjennelig hvem-som-helst, og blir allmenn og utskiftbar. Men Den Andre er enestående, unik og uerstattelig. Dette er nærhetsetikkens radikale perspektiv.

Også dette perspektivet er helt fraværende i PFUs uttalelse.

7.4.4. En sammenligning

²⁵⁹ Jeg har hentet innlegget fra Martin Furseths hjemmeside, http://www.dirnes.net/jin_main.htm (sist besøkt 24.03.08). Her fremgår ikke nøyaktig dato for når det stod på trykk i Adresseavisen. Artikkelforfatter Ann Sylvi Larsen har pr.e-post bekreftet artikkelens opphav, men jeg har ikke klart å fremskaffe originalteksten fra 1997.

Nettopp denne *reduksjonen* blir – fra et nærhetsetisk ståsted - synlig i mange av kriminalsakene som har vært oppe i PFU. Her skal bare nevnes ett eksempel: Saken om *magedanserinnen*.

Barbro Zedini ble funnet drept 17.mai 1999 i Oppegård i Akershus. Hennes ektemann ble tiltalt og dømt for ugjerningen. Saken fikk store medieoppslag. PFU mottok hele seks klager mot tre ulike medier i denne saken.²⁶⁰ Fire av klagene kom fra den drepte kvinnens søster. VG blir i en av sakene felt for forhåndsdom i tittel samt for bruk av bilder i annen sammenheng. Klagene mot Dagbladet og TV 2 får ikke medhold.

Vi skal kort rette oppmerksomheten mot to av klagene, begge fra den drepte kvinnens søster, og rettet mot henholdsvis VG og TV 2. Klagegrunnlaget er de to mediens fokus på den drepte kvinnen som ”*Magedanserinnen*”. Hun var for øvrig reisekonsulent i sitt daglige arbeid.

Helt fra starten av tar VG i bruk merkelappen ”*Magedanserinne-drapet*”. Dette er det første ordet i henvisningsteksten på side 1, på dag 1. Begrepet brukes også som vignett på reportasjen inne i avisen.²⁶¹ Store deler av denne reportasjen handlet om Barbro Zedinis virksomhet som danser. Hun opptrådte, hun ledet dansekurs, og hun har ifølge VG utviklet seg og blitt ”*mer og mer sensuell i stilen*”. Også TV 2 vinkler på det samme. Nyhetsoppleseren forteller om ”*magedanserinna Barbro Zedini*”, samtidig som det vises en SGI oppe i hjørnet av skjermen; et illustrasjonsbilde av brystpartiet, magen og hoftene til en annen magedanserinne.²⁶²

Barbro Zedinis søster kritiserer på vegne av familien pressedeckningen, blant annet i et lengre innlegg i Aftenposten²⁶³ og i et intervju med fagbladet Dagspressen.²⁶⁴ I sin klage til Pressens Faglige Utvalg skriver søsteren at ”*Barbros utvikling som danser er uvesentlig i forhold til drapssaken*”. Hun mener reportasjen i VG har ”*bidratt til å stigmatisere bildet av Barbro som ”magedanserinne”, og tegner på ingen måte et riktig helhetsbilde av henne.*” I klagen mot TV 2 skriver søsteren at den avdøde ikke fortjente ”*å få sin personlighet*

²⁶⁰ Tre klager rettet mot VGs første oppslag i saken ble slått sammen til én PFU-sak, 99-105. De øvrige sakene er 99-135 mot TV 2, 99-136 mot Dagbladet og 99-137 mot VG.

²⁶¹ Allerede 16.mai, dagen før Barbro Zedini ble funnet drept, hadde Dagbladet en reportasje med tittelen ”*Magedanser sporløst forsvunnet*”. VGs sidevignett brukes for øvrig bare denne ene dagen, den er fjernet fra reportasjene de påfølgende dagene.

²⁶² SGI: Bransjeintern betegnelse på en ”hjørneplakat”, oppkalt etter Silicon Graphics Inc. som er en stor leverandør av utstyr for datagrafikk.

²⁶³ Aftenposten 26.05.1999 s.14, leserinnlegg signert ”Barbros søster”.

²⁶⁴ Dagspressen nr. 7 – 1999, s.8. Her uttaler Barbro Zedinis søster blant annet: ”Jeg prøvde for eksempel å hindre at det ble bragt bilder av Barbro i magedanserutstyr, fordi jeg syntes det ville være så usaklig. Hun var tross alt ikke magedanser, men en dyktig reisekonsulent. Jeg fikk da klar beskjed om at jeg ikke kunne kontrollere pressen, og ikke hadde noe med å blande meg inn i presentasjonen av stoffet.”

underordnet begrepet "magedanserinne" ". Bildebruken "dreiet oppmerksomheten vekk fra hennes identitet og over på magedans som eksponering av kvinnekjønn".

Barbro Zedinis søster får ikke medhold av PFU i disse to klagene. Utvalget mener at verken VG eller TV 2 har brutt god presseskikk. Her er utvalgets uttalelse i saken mot TV 2:

Pressens Faglige Utvalg kan forstå at bruken av bildet, samt omtalen av den avdøde som magedanserinne, oppleves som en ekstra belastning for familien. Utvalget vil på generelt grunnlag vise til Vær Varsom-plakatens punkt 4.1, der det heter: "Legg vekt på saklighet og omtanke i innhold og presentasjon".

Utvalget legger imidlertid til grunn at hensikten med innslaget var å bringe etterlysningen av kvinnen ut i offentlighet, og at det på meldingstidspunktet var relevant å opplyse om hennes virke som magedanser da dette miljøet sto sentralt under etterforskningen. Etter utvalgets mening må det også være akseptabelt å vise et vignettbilde av generell karakter som har relevans for saken, og konstaterer at redaksjonen på sendetidspunktet ikke hadde bilde av den etterlyste.

TV2 har ikke brutt god presseskikk. (PFU-sak 99-135)

Den presseetiske behandlingen har paralleller til dobbeltdrapssaken i Ålesund. Vi skal ikke gå gjennom de samme analysepunktene en gang til, men kort bemerke fire poenger:

- I begge sakene reagerer pårørende – som pressen ifølge VVP pkt. 4.6 skal ta særlig hensyn til – på at offeret i saken reduseres til én bestemt egenskap. De kjenner ikke igjen sin kjære, fordi alle andre egenskaper enn denne ene, alle andre og viktigere kjennetegn, alle andre kvaliteter som vedkommende hadde, forsvinner. De pårørende føler maktesløshet overfor det uriktige ettermålet som mediene på denne måten etablerer, og som de har små muligheter til å korrigere.
- Egenskapen som fremheves i pressen er ikke tilfeldig valgt, men styrt dels av narrative, dramaturgiske og melodramatiske hensyn og dels av journalistiske vesentlighetsvurderinger. Nyhetslogikken er synlig i begge sakene ovenfor: Offeret identifiseres med en spesiell, uvanlig, eksotisk, pirrende eller skremmende egenskap.
- Pårørendes reaksjoner er uttrykk for et nærhetsetisk ståsted. De opplever at *kategoriseringen* erstatter Den Andre; at *merkelappen* skygger for det enestående enkeltmennesket, - og dette skjer nettopp i en situasjon da pårørende vil rette all oppmerksomhet mot det unike og uerstattelige individ. Den drepte blir ugjenkjennelig for de pårørende men lett gjenkjennelig for publikum.

- I diskusjonen med pressen (og PFU) blir imidlertid pårørende presset over på den diskursetiske banehalvdel, som er pressens banehalvdel. De går inn i en diskusjon om informasjonen var korrekt, relevant og vesentlig. I diskursetikkens verden er det imidlertid slik at når *noen* (her: en journalist eller redaktør) mener at en informasjon er relevant og har offentlig interesse, så kan intet hindre dem i å bringe den fram, - dette er en grunnleggende diskursetisk tanke. Da gjenstår bare spørsmålet om opplysningene er *riktige*, om referatet er *korrekt*, som er hva PFU tar stilling til. Personlige opplevelser og det nærhetsetiske perspektivet kan utvalget "forstå", men det er underordnet.

Kapittel 8

Oppsummeringer og konklusjoner

Vi innledet denne studien med å se på Køber-saken som et eksempel på ”den presseetiske avveining”. Vi så hvordan de tre etiske perspektiver og refleksjonsmåter alle var til stede i den presseetiske refleksjon i denne saken – og vi så hvordan de trakk i hver sin retning. De tre tenkemåter gir hver for seg høyst ulike svar. Konklusjonen i Køber-saken bygget på en avveining mellom motstridende hensyn og verdier, og den berodde på hvilken vekt man tillot de ulike hensyn. Dette har vært en gjennomgående problemstilling i hele materialet. De tre etiske perspektivene har – riktignok i høyst varierende grad – vært til stede i alle temaer og saker fra Pressens Faglige Utvalg som vi har sett på.

De tre teorier har gitt oss tre fundamentalt forskjellige tilnærminger til presseetiske spørsmål. Betraktet som helhetlige etiske teorier er de gjensidig utelukkende. De henleder vår oppmerksomhet i ulike retninger, og svarere de gir i konkrete situasjoner er høyst ulike.

- **Nærhetsetikken** gir det tilsynelatende enkleste svaret: Bestem hvem som er den svake part, og ta vare på denne! Nærhetsetikken ivaretar hensyn overfor enkeltindivider som journalistikken lett kan overse. Men det er vanskelig å se at nærhetsetikken kan ivareta de rettferdighetshensyn som en profesjonsetikk basert på et samfunnsoppdrag nødvendigvis må orientere seg mot.
- **Diskursetikken** appellerer til partene om føre en rasjonell og interessefri diskusjon, og til slutt - etter at alle parter og alle argumenter er hørt - bøye seg for det beste argument. Slik bidrar den til konsensusbasert normdannelse og beslutninger i samfunnet. Her er ingen

særbehandling. Men diskursetikken har lite rom for de spontane emosjonelle moralske reaksjoner som kjennetegner mennesket (også profesjonisten); den har lite rom for det subjektive og for det narrative.

- **Dydsetikken** har på mange måter det mest kompliserte svaret. Den passer dårlig inn i PFUs ja/nei-logikk, men er den etiske tenkemåten som i størst grad integrerer presseetikken i et helhetssyn på journalistisk kvalitet.

Alle har – fra et presseetisk ståsted – appellerende trekk. Alle synes å ivareta *noen* viktige presseetiske hensyn. Men ingen av dem synes egnet til å ivareta *alle* presseetiske hensyn. Den enes styrke er den andres svakhet.

I dette avslutningskapitlet vil jeg først (i 8.1) oppsummere studiens empiriske funn, det vil si hvilke diskursetiske, dydsetiske og nærhetsetiske trekk i materialet som analysen har frembragt og som altså er implisitt anvendt i pressens etiske refleksjon. Deretter vil jeg (i 8.2) fokusere på noen aspekter og sider ved de tre moralfilosofiske teoriene som vi *ikke* finner anvendt i materialet, men som kan gi korrektiver og kritiske perspektiver på dagens journalistikk. I forlengelsen av dette vil jeg også peke vansker og hindringer knyttet til de teoriers anvendelse på det presseetiske felt. Mot slutten (i 8.3) vil jeg kort kommentere to observasjoner som er relevante og viktige, men som faller utenfor den øvrige disposisjonen.

8.1. Diskursetiske, dydsetiske og nærhetsetiske trekk i PFU-uttalelsene

Prosjektets overordnede problemstilling ble formulert slik:

I hvilken grad og på hvilke måter finnes det elementer eller perspektiver av henholdsvis diskursetisk, dydsetisk eller nærhetsetisk karakter implisitt anvendt i pressens etiske refleksjon slik den kommer til uttrykk i saker fra Pressens Faglige Utvalg?

Her følger en oppsummering av respektive tre teoriers nedslag i vårt materiale

8.1.1 Diskursetiske trekk i den presseetiske refleksjon

De etiske refleksjonene som kommer til uttrykk i PFUs uttalelser og i redaktørenes tilsvaer har klare diskursetiske kjennetegn. Av de tre etiske teorier som utgjør vaert analyseapparat, er det diskursetikken som er mest fremtredende i det presseetiske erklæringene.

Presseetikkenes karakter av diskursetikk fremkommer for det første ved at pressens aktører i møte med etiske problemstillinger konsekvent velger å anlegge et perspektiv på journalistikken som en offentlig demokratisk diskurs med tanke på kollektiv normdannelse og politisk viljesdannelse – og ikke f.eks. som et kulturelt fenomen og en arena for meningsskapende og identitetsdannende *fortellinger*. Dette valget av perspektiv skjer relativt uavhengig av den enkelte konkrete saks karakter og egenskaper. Også når nyhetsoppslaget er et rent melodrama, fortsetter de presseetiske aktører å argumentere ut fra nyhetens betydning for den samfunnsmessige diskurs.

Derneft fremkommer den diskursetiske tenkemåten av de prinsipper som PFU legger til grunn i sine bedømmelser. Vi har sett at to tema som PFU hyppig uttaler seg om, er *samtidig imøtegåelse* og *kildekritikk (kontroll av opplysninger)*. Begge temaene er formulert som presseetiske normer i hvert sitt punkt i Vær Varsom-plakaten, og begge temaene fører hvert år til mange fellelser i PFU. Et fellestrekk for dem er at de representerer klare diskursetiske tenkemåter.

Dette gjør de på to måter. For det første faller de sammen med grunnleggende diskursetiske forutsetninger: ”*Samtidig imøtegåelse*” ivaretar det diskursetiske prinsippet om alles likeverdige adgang til diskursen; alle som er berørt av en sak skal få delta og ikke holdes utenfor. Påstander og argumenter skal imøtegåes. ”*Kildekritikk og kontroll av opplysninger*” ivaretar diskursetiske prinsipper som sannhetskrav, upartiskhet og avdekking av interesser.

For det andre har begge karakter av å være ”tomme” prinsipper uten et substansielt innhold om ”det gode” eller ”det rette”. De foreskriver en *prosedyre* for medierte diskurser, de gir journalisten en *metode*, men har intet meningsinnhold ut over det. De gir ikke journalisten noen verdimeslige preferanser. Som vi har sett er dette også et kjennetegn ved diskursetikken.

Ser vi på statistikken over hvilke presseetiske ”regler” i Vær Varsom-plakaten PFU hyppigst henviser til som hjemmel for sine fellelser, kommer disse to temaene høyt opp. Tre av de seks siste årene har ”*samtidig imøtegåelse*” vært det punktet som PFU hyppigst har henvist til. Tre av de seks siste år har ”*kildekritikk/kontroll av opplysninger*” vært det punktet

som PFU nest hyppigst har vist til.²⁶⁵ Dette er et slående uttrykk for at presseetikken slik den over tid uttrykkes av PFU, i høy grad har et diskursetisk preg.

Også andre sentrale presseetiske prinsipper er av samme karakter, jfr. for eksempel normen om balanse i rettsreferat (som ikke står i Vær Varsom-plakaten men som har en rekke andre nedslag²⁶⁶), og kravet om bredde i kildetilfang (VVP pkt. 1.2 og 3.2, som PFU hyppig henviser til).

Når Pressens Faglige Utvalg står overfor saker der ord står mot ord, og utvalget selv ikke kan ta stilling til fakta i saken, griper man til disse kriteriene – imøtegåelse, kildekritikk, balanse - for å avgjøre klagemålet. Slik må det av praktiske grunner trolig være for et klageutvalg av PFUs type, som naturlig nok ikke har ressurser til selv å etterforske kompliserte saker. Men det er også i pakt med diskursetikken. Vi har sett at ut fra anerkjente journalistiske kvalitetskriterier kan en fremstilling basert på *balanse* anses som ”det nest beste”; - aller helst skulle man oppnådd *verifikasjon* og ikke etterlate publikum i tvil om hvem som har rett og hvordan saken forholder seg. Et dydsetisk perspektiv ville etterlyst ”det beste”, og fokusert på journalistikkens kvalitet. Men i et diskursetisk perspektiv er det nettopp lanseringen av de ulike versjoner som er ønskelig; det vil si de ulike parters fremstilling av ”sannheten” slik de ser den. Så vil den videre offentlige diskurs frembringe avklaring og - ideelt sett - konsensus. Slik arbeider PFU i pakt med diskursetiske forutsetninger.

Samtidig minner PFU uopphørlig om kravene til faktakontroll og dokumentasjon – også dette i diskursetisk ånd. Ukorrekte opplysninger er uegnet som grunnlag for offentlig diskusjon og normdannelse. Dokumentasjon er viktig for at diskursdeltakerne skal kunne ta stilling til påstanders holdbarhet og argumenters beskaffenhet.

Det åpne, diskursive samfunn

Vi har sett at både PFU og redaktørene i sin etiske argumentasjon gjennom hele vår periode fremhever og bekjenner seg til verdien av det åpne, transparente samfunn. Når en sak, et utsagn eller en opplysning kan kvalifisere til å være av ”offentlig interesse”, da blir diskursens frie løp og dens offentlige karakter overordnet, og andre hensyn må vike. Pressen argumenterer med borgernes rett til å delta i offentlig debatt, og påberoper seg en viktig rolle i oppfyllelsen av dette. For at publikum skal kunne bidra til kollektiv normdannelse og politisk

²⁶⁵ http://presse.no/Pressens_Faglige_Utvalg_PFU/Statistikk/filestore/Brudd-statistikk2007.doc (sist besøkt 23.02.08)

²⁶⁶ Se f.eks. NRKs programetiske retningslinjer fra 1997 pkt. 1.38.

viljesdannelse, trenger de kunnskap og informasjon. På det kriminalpolitiske felt vil det si kunnskap om institusjoner og prosedyrer, om maktutøvelse, om kritikkverdige forhold og om konkrete lovbrudd. Pressen ønsker kort sagt å bidra til økt diskursiv deltakelse.

Partsinteresser underordnet

I pressens argumentasjon blir hensynet til enkeltmennesket tillagt vekt, men det er underordnet eventuelle samfunnsmessige interesser (det siste ofte uttrykt som ”publikums berettigede informasjonskrav”). Også dette må forstås som en prioritering av en diskursetisk tenkemåte, om enn i tillempet form. I diskursetikken kan ikke den frie debatten begrenses av partsinteresser; den skal være ”herredømmefri” og løpe fritt.

I pakt med diskursetikken legger PFU hovedvekten ikke på partshensyn, men på sannhetshensyn. Talende i så måte er PFUs holdning til spørsmålet om forhåndsdom: For å unngå forhåndsdom er løsningen *ikke* å tone ned omtalen av saken inntil den er ferdig etterforsket (slik en siktet eller tiltalt person i vår mediekultur gjerne ville ønsket), men svaret er derimot å forsikre seg om at påstanders usikkerhet fremkommer gjennom kildebredde og ulike versjoner – i diskursetisk ånd.

Enkeltindivider som ønsker at en belastende sak skal holdes utenfor offentlighetens søkelys, får liten hjelp fra diskursetikken. Fra et diskursetisk ståsted kan man aldri akseptere at en sak som er under etterforskning, ikke skal kunne omtales av frykt for forhåndsdom og av hensyn til dem som eksponeres negativt.

Diskursetikken kjennetegnes – i likhet med andre moderne deontologiske etiske teorier – av en tro på *upartiskhet*. Dette innebærer at bare de prinsipper eller normer som kan aksepteres av alle, er gyldige i moralsk forstand (Vetlesen 2007:134).

Presseetikken normverk er ambivalent i spørsmålet om partiskhet. Vi har sett at presseetikken inneholder klare diskursetiske prinsipper som skal sikre rettferdighet for alle parter som deltakere i en offentlig diskurs. Samtidig forbeholder pressen seg imidlertid retten til partiskhet. Dette kommer blant annet til uttrykk i Vær Varsom-plakatens punkt 1.5 som lyder slik: ”*Det er pressens oppgave å beskytte enkeltmennesker og grupper mot overgrep eller forsømmelser fra offentlige myndigheter og institusjoner, private foretak og andre*”. Denne formuleringen uttrykker en vilje til å stille seg på de svakes side, mot makten i samfunnet, og uttrykker et dydsetisk verdistandpunkt og en partiskhet som bryter med diskursetikken.

Estetikken holdt utenfor

Diskursetikken har ikke mye å si om journalistikkens grafiske, visuelle og estetiske virkemidler. Vi vet at nettopp slike virkemidler kan oppleves som etisk høyst relevante av mennesker som blir negativt eksponert i media. Men form og estetikk unndrar seg en prøving med tanke på universell argumentbasert normdannelse, og må forstås som en annen språkhandlings-kategori enn kommunikativ handling.

Diskursetikken kan imidlertid ha noe å si om journalistikkens narrative og dramaturgiske virkemidler. Den vil favorisere de rasjonelle, argumentative, saklige og faktaorienterte fremstillinger fremfor de mer emosjonelle og spenningskapende fremstillingsformer. Spørsmålet er om debatten føres med ”diskursive midler” (Habermas 1996a:101).

Når PFU i løpet av perioden har beveget seg fra å ekskludere spørsmål om ”presentasjon” som etisk uinteressante til i dag å legge vekt på også dette, kan det forstås som en bevegelse bort fra et rendyrket diskursetisk ståsted til en posisjon som inkluderer også andre moralfilosofiske tenkemåter.

8.1.2 Dydsetiske trekk i den presseetiske refleksjon

Det finnes noen klare dydsetiske trekk i de presseetiske erklæringene som utgjør materialet i dette prosjektet. Men når vi inntar et dydsetisk ståsted, er det likevel avstanden og fraværet av dydsetiske tenkemåter som er mest slående, i langt større grad enn hva tilfellet var i forhold til diskursetikken.

En hovedårsak til dette er at en dydsetisk oppfatning av presseetikken står i kontrast til det jus-lignende systemet som i dag utgjør kjernen i det presseetiske apparatet. Når etikken blir redusert til et spørsmål om å unngå brudd på et antall varsomhetsregler, så er vesentlige deler av den klassiske aristoteliske moralforståelsen gått tapt.

I en dydsetisk målestokk er det ”den gode journalist” som er tema og mål. Og den dyktige journalist er noe ganske annet enn den som aldri blir felt for brudd på regelverket.

Samfunnsnytt

Det mest påfallende dydsetiske trekk i de presseetiske erklæringene vi har gjennomgått, er den underliggende oppfatningen av *samfunnsnytt* som pressens virksomhet innebærer.

Klarest kommer dette til uttrykk når redaktørene i sine tilsvær henviser til sitt ”informasjonsansvar” og sine samfunnsoppgaver. PFU slutter seg i hovedsak til redaktørenes forståelse av dette. Pressen har et *telos*, et *mål* for sin virksomhet, nemlig å oppfylle publikums ”berettigede informasjonsbehov” og folkets ”rett til å vite”. Det overordnede målet er det gode samfunn. Dette konkretiseres i ulike retninger, dels positivt ved at pressen gir publikum den kunnskap de trenger for å fylle sin borgerrolle i et demokrati, og dels negativt ved at presseomtale virker preventivt (”generalpreventivt”) mot lovbrudd og uønskede forhold. Viktig for pressen er dessuten målet om å beskytte enkeltmennesker og grupper mot overgrep eller forsømmelser.

Vi har argumentert for at også formuleringer om pressens ”*informasjonsplikt*” må forstås som uttrykk for en konsekvensetisk begrunnet hengivenhet til det ansvaret og den samfunnsoppgaven som pressen påberoper seg, og ikke som et pliktetisk imperativ i kantiansk forstand.

Denne type presseetiske utsagn, som forekommer hyppig i vårt materiale, er preget av en vilje til å bygge det gode samfunn. Pressen vil drive opplysning om rettsprosesser og rettstilstand, den vil gjøre oppmerksom på truende fenomener og bekjempe kriminalitet, den vil hjelpe enkeltmennesker og avdekke kritikkverdige forhold. Pressen bekjenner seg til et *samfunnsansvar* i kommunitaristisk forstand. Publikum er journalistikkens ”oppdragsgiver”, og pressen vil på sin side bidra til å ”myndiggjøre borgerne”.

Tilhørighet og lojalitet - eller kritisk uavhengighet?

Dydsetikken forteller oss at vi alle – også profesjonsgrupper – henter våre normer og verdier fra konteksten i det samfunnsmessige fellesskap. Dyden er knyttet til det lokale, til omgivelsenes verdier og tradisjoner. Praksisen må ganske enkelt anerkjennes av samfunnet rundt oss. Vi har sett at moderne kommunitaristiske synsmåter fremhever at mediene bør arbeide sammen med publikum for samfunnsendring.

I uttalelsene fra Pressens Faglige Utvalg og i tilsværene fra redaktørene er en slik refleksjonsmåte i liten grad synlig. Det blir aldri uttrykt at en nyhetsredaksjon bør opptre i samsvar med de holdninger og verdier som finnes i dens omgivelser. Tvert imot synes negative reaksjoner fra lokalsamfunnet mot et nyhetsmedium å være irrelevant. Det er *den kritiske uavhengigheten* som er pressens og PFUs anliggende. Utvalget uttrykker liberalistiske

ideer om redaksjonell autonomi, - og å komme på kant med lokalsamfunnet kan være en pris man må betale for sin frihet og selvstendighet.

Vi har i vårt materiale sett tilfeller der nyhetsmedier har kommet i kraftig konflikt med lokalsamfunnet og fått publikum mot seg. Når dette skjer, forsvarer PFU den redaksjonelle autonomi og pressens kritiske og uavhengige rolle.

Men vi har også sett at Pressens Faglige Utvalg over tid har endret oppfatninger på en måte som åpenbart er påvirket av den samfunnsmessige kontekst, jfr. neste avsnitt.

”Smak” ble etikk

Pressens Faglige Utvalg uttrykker med jevne mellomrom at de ikke ønsker å være noen ”smaksdommer”.²⁶⁷ Utvalget forholder seg til et regelverk, og slår ned på tilfeller hvor brudd på en av Vær Varsom-plakatens paragrafer kan påvises. Vi kan nærmest få inntrykk av at utvalget mener spørsmål som ikke er dekket av en regel, handler om ”smak” og dermed er presseetisk irrelevant. (Dette kan minne om en habermasiansk tenkemåte der smak defineres som tilhørende ”subjektivitetens rike” og som sådan er utenfor den moralske sfære der kommunikativ handling håndteres rasjonelt med diskursive redskaper.)

Men det spørres om utvalget helt klarer å unngå smaks-bedømmelser. Etter en dydsetisk moralforståelse er det neppe mulig å unngå dette. I denne studien har vi sett hvordan Pressens Faglige Utvalg lenge forsøkte å holde journalistikkens estetiske og grafiske elementer utenfor etikkens sfære. Spørsmål som handlet om ”presentasjon”, det vil si journalistikkens visuelle, grafiske og estetiske sider, var ifølge utvalget ”smaksspørsmål” og ikke etiske spørsmål. Men en slik posisjon ble etter hvert umulig å opprettholde, fordi *publikum* i høy grad opplevde den visuelle presentasjonen som et etisk spørsmål. Enda mer gjaldt det de menneskene som ble eksponert og rammet av slagkraftige forsider med store titler, nærgående bilder og effektfulle grafiske effekter.

Pressen som samfunnsinstitusjon kan ikke i lengden leve med en praksis og en etisk selvforståelse som står i sterk motsetning til omgivelsenes verdier og etiske oppfatninger. Når det samfunnet som pressen er en del av signaliserer at medienes praksis ikke bidrar til deres forestilling om ”det gode samfunn”, så må praksis justeres. Pressens normer kan ikke være løsrevet fra samfunnets normer. Visuelle og estetiske spørsmål er i løpet av vår periode

²⁶⁷ ”PFU skal ikke være noen smaksdommer.” (Tidligere PFU-leder Thor Woie i leserinnlegg i Journalisten 12/2004 s.13). ”PFU er ingen smaksdommer” (Nåværende PFU-leder Odd Isungset på utvalgets åpne møte under Nordiske TV-dager i Bergen 13.05.2005, iflg. forfatterens notater.)

trukket inn i det presseetiske apparatet, og dette kan sees som en utvikling bort fra en diskursetisk posisjon mot en dydsetisk tenkemåte.

Etikkens utspring i det omkringliggende samfunns kultur, verdier og tradisjoner innebærer også at etisk praksis og bedømmelse endres over tid. Nettopp dette har vært slående i spørsmålet om journalistikkens visuelle uttrykk. Presentasjonsform henger sammen med kultur- og tidsbestemte sjangerkonvensjoner og tolkningstradisjoner.

Andre dydsetiske trekk

I første del av vår periode fant vi hos PFU eksempler på en respekt for politiet – vi kan nærmest si underdanighet – som ikke finnes i siste del av perioden. I den grad en slik lojalitet til myndighetsorganer kan tolkes som en kommunitaristisk hengivenhet til samfunnsfellesskapet og dets bærende institusjoner, så har utvalget beveget seg bort fra dette mot en mer diskursetisk preget tenkemåte.

Et annet trekk - som er mer synlig i redaktørens tilsvar enn i PFUs uttalelser – er oppfatningen av publikum som ansvarlige deltakere i oppklaringen av alvorlige lovbrudd. Pressen bringer detaljer fra forbrytelser i den hensikt å engasjere lesere, lyttere og seere i saken – og i beste fall i oppklaringen. Argumentasjonen er at tilgang til detaljert informasjon kan føre til at nye vitner melder seg, fordi de kobler egne observasjoner til hendelsen på en måte de ikke hadde tenkt på før. Slik bevirker pressen et folkelig engasjement til samfunnets beste. Samtidig formidles en dypere fellesskapstanke: Det er *vi* som er rammet av denne forbrytelsen, ikke bare det individuelle offer, men *vi* som samfunn. Krim-reportasjen er ”fortellingen om oss selv”, - og *vi* aksepterer ikke at dette skjer. Det handler om sosialt medansvar i kommunitaristisk ånd.

Til slutt: I en dydsetisk analyse kan vi ikke unnlate å peke at Pressens Faglige Utvalg i sine konklusjoner konsekvent snakker om brudd (eller ikke brudd) på god *presseskikk*. Det yrkesetiske utvalget omtaler altså etikken som ”skikk”, og dette skjer i form av en fast formulering i hver eneste uttalelse. Vi må kunne tolke dette som at utvalget kommer frem til sine konklusjoner ikke bare gjennom en argumentativ, rasjonell diskursetisk rettferdiggjøring av sitt standpunkt, men (ikke minst) ved å skjule til tradisjoner, tilhørighet, sedvane, interne verdier og en vedvarende pressekultur der overleverte normer skaper presedens. Begrepet ”god *presseskikk*” uttrykker faktisk et dydsetisk ståsted, - og dyder kultiveres nettopp gjennom et fellesskaps gode skikker, vaner og praksis.

8.1.3 Nærhetsetiske trekk i den presseetiske refleksjon

Personvern hensyn har alltid vært et kjernepunkt i den institusjonaliserte presseetikken. Om begrunnelsen for personvernet ligger i en konsekvensetisk kalkulering av journalistikkens skadevirkninger, i en dydsetisk forestilling om ønskede karaktertrekk hos journalisten eller i en relasjonsetisk prioritering av Den Andre, kan være vanskelige å si, men mye tyder på at den ligger i det første.

Vi har sett at det finnes refleksjoner av nærhetsetisk karakter i de presseetiske utsagn og erklæringer. Hensynet til det sårbare enkeltmennesket er definitivt til stede, men det er underordnet andre hensyn på en måte som ligger langt fra Løgstrup og Levinas sin tanke om det sårbare individs primat.

Pressens Faglige Utvalg feller publisering av opplysninger som utvalget anser har liten samfunnsinteresse og stort krenkelses-potensial. Men når ”sakens samfunnsmessige betydning” og ”publikums berettigede informasjonsbehov” blir viktig nok, må hensynet til enkeltmennesket vike. Materialet viser at nærhetsetiske hensyn da prioriteres ned til fordel for *en kombinasjon* av diskursetiske og dydsetiske refleksjonstrekk: Dels vektlegger utvalget diskursetiske forutsetninger om den offentlige debatts frie løp der enhver påstand av allmenn interesse kan legges fram fritt og uhindret uten partshensyn, og dels vektlegger utvalget konsekvensetiske (dydsetiske?) forestillinger om den store nytten journalistisk informasjon har for det gode og sunne samfunn.

Personvernet og hensynet til sårbare enkeltmennesker prioriteres imidlertid foran dramaturgiske og narrative hensyn til *den gode historie*.

Under temaet ”forhåndsdom” så vi at Pressens Faglige Utvalg ikke aksepterer et ønske fra mistenkte (og mulig uskyldige) personer om å tone ned – eller helst droppe helt - dekningen av en sak som er under etterforskning. Men utvalget imøtekommer likevel *til en viss grad* enkeltmennesker som føler seg rammet av medieomtalen. Det skjer ved at utvalget stiller et krav til dekningen: Påstander om lovbrudd skal tydelig fremstå som *påstander* (et diskursetisk trekk), og den omtalte personen skal anonymiseres (som kan være et nærhetsetisk trekk).

Når det gjelder publisering av private og personlige opplysninger uten samtykke fra den som opplysningene gjelder, er PFUs utgangspunkt at dette ikke skal skje. Standpunktet kan finne begrunnelser i alle våre tre teoretiske ståsteder. Men slike opplysninger kan likevel

publiseres dersom sakens allmenne betydning er stor nok og opplysningene er relevante og kaster lys over forhold av offentlig interesse. *Nytteverdien* for samfunnet går foran eventuelle nærhetsetiske hensyn.

Vektleggingen er den samme i forhold til bruk av skjulte metoder. Slike metoder innebærer en integritetskrenkelse av den personen som blir utsatt for det, og PFU er derfor restriktiv til dette. Men blir de samfunnsmessige hensyn tungtveiende nok, kan skjulte metoder likevel brukes. Nærhetsetiske hensyn tillegges vekt, men må vike for tungtveiende samfunnsformål.

Diskursetikkens forrang vises også ved at folkelige negativt ladede ”kallenavn” (nicknames) på personer vurderes av PFU kun i forhold til om det er tilstrekkelig faktagrunnlag for dem, ikke i forhold til belastningen for den omtalte.

Vi kan spørre om nærhetsetiske vurderinger er blitt styrket eller svekket i løpet av perioden. Det er vanskelig å svare generelt på dette. Ulike tendenser trekker i ulike retninger. Kildens svekkede kontroll over avgitte uttalelser kan tolkes som en svekkelse av nærhetsetiske hensyn. Men når det gjelder journalistisk adferd og opptreden overfor pårørende og ofre, synes utviklingen å ha gått i motsatt retning. Her legges det i dag større vekt på nærhetsetiske hensyn og de berørtes subjektive opplevelse. Redaktører kan fortsatt argumentere diskursetisk om nødvendigheten av å banke på pårørendes dør kort tid etter en tragisk hendelse for å få ”korrekte opplysninger”, men det er blitt vanskelig å få medhold av PFU i dette – fordi utvalget prioriterer hensynet til sårbare enkeltmennesker.

Den tydeligste bevegelsen i retning av nærhetsetiske vurderinger har trolig skjedd i spørsmålet om den visuelle presentasjonens etiske relevans. Lenge forsøkte Pressens Faglige Utvalg å holde spørsmål om ”presentasjon” utenfor presseetikkenes sfære. Denne holdningen sprang ut fra et ståsted i en diskursetisk tenkemåte som utelukker ”det subjektive” og ”det dramaturgiske” fra den rasjonelle kommunikative diskurs. Men dette endret seg gradvis. Utvalget fant det etter hvert riktig å lytte til nettopp enkeltindividers subjektive opplevelse av å bli rammet av og krenket av et høyrøstet og aggressivt presentasjonsspråk. På dette punkt er nærhetsetiske betraktninger blitt viktig - i noen tilfeller avgjørende - for hva PFU aksepterer som ”god presseskikk”.

8.2 Korrektiver og forslag, muligheter og hindringer

I dette underkapitlet vil jeg fokusere på noen aspekter og sider ved de tre moralfilosofiske teoriene som vi *ikke* finner anvendt i materialet, men som kan gi viktige korrektiver og kritiske perspektiver på dagens journalistikk. Jeg vil også drøfte enkelte vansker og hindringer knyttet til de tre teoriers anvendelse på presseetisk materiale. Dette blir en mer teoretisk diskusjon som blant annet er ment å gi et svar på problemstillingens andre del, som lød slik:

”Hvilke muligheter og hindringer finnes implisitt i de respektive tre moralfilosofiske teoriers innhold for en anvendelse på det presseetiske felt?”

8.2.1. Diskursetiske korrektiver

Selv om diskursetikken på flere måter står sterkt i dagens presseetiske tenkemåter, så signaliserer den også noen klare og kritiske korrektiver til dagens presseetiske praksis. Jeg vil nå peke på noen slike aspekter.

Mektige og avmektige diskursdeltakeres likeverdige adgang

Mektige kilder skal ikke ha fortrinnsrett til diskursen. Avmektige kilder skal ha likeverdig adgang. Vi så i saken om Green Ålesund-havariet hvordan det rammede enkeltmennesket stod overfor en (skjult) allianse av presse og myndigheter. PFU berørte i sin saksbehandling ikke denne problemstillingen. Vi har også pekt på hvordan skjulte informasjonsstrømmer og lekkasjer fra profesjonelle kilder med sterke strategiske interesser river grunnen bort under en diskursetisk begrunnet presseetikk. PFU uttaler seg ikke om slike kilderelasjoner. Det presseetiske apparat synes ikke å fange opp spørsmål som handler om nærhet og samrøre mellom journalister og mektige kilder. På det kriminaljournalistiske felt gjelder dette ikke minst journalisters nærhet og bytterelasjoner til politi og forsvarsadvokater. PFU har i perioden fra 1972 til 2006 aldri uttalt seg om dette.

Diskursetikken er et korrektiv til elite-orienteringen i mediens kildetilfang. Posisjon, makt, økonomi eller andre privilegier skal etter diskursetikkens prinsipper ikke gi noen fortrinn, heller ikke lettere adgang til debatten. Alle skal anses som likeverdige. Er det noen som ikke

kommer til orde i den offentlige debatt? Finnes det kanskje grupper uten både kommunikasjonskompetanse og representanter?

Avdekke strategiske kilder

Det er i pakt med en diskursetisk tankegang å avdekke strategiske motiver hos ytrerne. Mange kilder står frem som *representanter*, med bundet mandat. De kan f.eks. representere offentlige instanser som er satt til å ivareta spesielle hensyn; de representerer interesseorganisasjoner, eller kommersielle bedrifter som har helt andre mål for sin virksomhet enn "konsensus". Dette er selvsagt helt legitime kilder som hører hjemme i offentligheten og som pressen nødvendigvis må bruke i stor utstrekning. Men diskursetikken formaner pressen til å *synliggjøre* partsinteresser og kilders strategiske motiver.

I sentrum av diskursetikken står "det gode argument". Det er ikke det argumentet som hevder noens egeninteresse, og som er uttrykk for interessekamp. Nyhetsmedienes innhold er dominert av interessekamp; slik har det vært siden journalistikkens fødsel og slik vil det fortsatt være. Saker debatteres ved at grupper *representanter* hevder sitt syn. Et viktig spørsmål for journalisten er: Hvorfor sier kilden dette? Er det utelukkende "publisitet" for en interesse? Hvor er "det gode argument"? - I vårt samfunn er dette selvsagt legitimt å drive publisitet og interessekamp, men når noen bringer til torgs argumenter som *ikke* har slike strategiske motiver, mens som derimot hevder et helhetssyn uten egeninteresser, så har faktisk disse argumentene ifølge diskursetikken større verdi og interesse.

Og til slutt: Mediene er selv deltakere i den offentlige debatt - gjennom kommentarer, kritikk og egne meningsytringer. Diskursetikken støtter opp under den presseetiske normen om uavhengighet; mediene skal ikke løpe bestemte gruppers ærend.

Berettiget og ikke-berettiget bruk av anonyme kilder:

Diskursetikken gir en sterk teoretisk begrunnelse for pressens klassiske kildevern. Det handler om tvangsfri kommunikasjon. Enhver skal ha rett til å ytre seg uten frykt for represalier, og pressens kildevern sikrer i en del tilfeller denne retten. Kilders anonymitetsrett gir ytrings adgang også for diskursdeltakere som er utsatt for tvang, press og trusler som ellers ville tvunget dem til taushet. Samtidig advarer diskursetikken sterkt mot en annen form for kildevern som synes å bre seg i dagens journalistikk, nemlig ved at journalister tilbyr anonymitet som byttmiddel for å få lekkasjer og eksklusiv informasjon. Da er det noe helt

annet som vernes, nemlig journalistens arbeidsmetode og strategiske kilders bekvemmelighetsbehov. Når kildevernet brukes på denne måten, brytes diskursetikkens forutsetninger om åpenhet og sannferdighet i diskursen. Kilden fremstår ikke som en synlig og autentisk person, men skjuler av strategiske grunner både sin identitet og sin intensjon.

Om "tvang" i mediediskursen

Tidspresset faller inn under *tvang*. Det legger press på den medierte diskursen. Tidspresset i media kan være voldsomt. Mange nyhetsmedier må fortsatt forholde seg en *deadline*. Samtlige nyhetsmedier må forholde seg til *konkurranse*. Kommer konkurrenten først med en nyhet, så har man tapt. Ikke minst setter *formatet* begrensninger. Et innslag i tv-nyhetene skal vare kanskje 1 min og 10 sek, eller 3 minutter hvis saken prioriteres. Utsagn kalles "statements" og må spisses og forkortes.

Men diskursen kan tas opp igjen senere, i neste utgave. En diskusjon i media kan løpe lenge, det er alltid rom for nye innspill (...hvis redaktøren vil). Slik har medierte diskurser en særegen dobbelthet: De er på den ene side innrammet av tidspress og formkrav som i høy grad preger innholdet og budskapet. På den annen side kan en diskurs løpe i uker og måneder, og bringe på banen stadig nye deltakere og perspektiver.

En annen form for tvang oppstår når journalistikken betaler sine kilder. Om dette pågår for tiden en yrkesetisk debatt innad i pressen.²⁶⁸ Når informasjon og utsagn får karakter av en vare på et marked og prissettes i henhold til dette, er vi langt fra "argumentet" i diskursetisk forstand. Så langt vi vet har fenomenet med betaling til kilder i vårt land hittil i hovedsak vært knyttet til kjendis-journalistikken, men også noen grad til krim-journalistikken.²⁶⁹

En tredje form for tvang oppstår når en redaksjon sitter på kunnskap om en person (gjerne en offentlig person eller kjendis), kunnskap som vil kunne skade denne personen hvis den ble publisert, og redaksjonen bruker denne kunnskapen for å få et intervju med kilden. Det hender at personer som ikke ønsker å "stå frem" i ukepressen forteller at de er utsatt for en slikt press. "Vi har opplysninger om deg! Stå frem, eller vi kjører saken uten deg!". Det finnes ikke mange slike saker i PFUs arkiver, men det forekommer. (Eks: 90-081 om en

²⁶⁸ Fagbladet Journalisten 6/2007. Debatten fikk næring etter Håvard Mælnes' bok om Se og Hør som kom ut i 2007. Se for øvrig Brurås 2006:175ff om problemstillingen.

²⁶⁹ Jfr. Dagbladets erkjennelse i april 2008 av å ha betalt en siktet person for opplysninger, <http://www.nrk.no/nyheter/1.5302344> (sist besøkt 06.04.08)

sosionom som innrømmer at han er kunde hos en prostituert). Dette er en bruk av tvang og makt som diskursetikken utelukker totalt.

Vesentlighetsvurderinger

Mange vil anse vesentlighetskriteriets død som en av de største trusler mot journalistikken. Har diskursetikken noe å si på dette punkt? Hva er *vesentlig*? Diskursetikken fremhever *det allmenne* som diskursens gjenstand; den er en etikk for styring av samfunnet (her forstått i vid forstand, små og store samfunn), den er en sosialetikk, en *politisk* etikk. Den favner spørsmål som gjelder styring og organisering av samfunnet, ikke andre spørsmål. Fra den private sfære strømmer det uavlatelig temaer og problemstillinger inn i den offentlige diskurs, men de har noe der å gjøre kun hvis de kan abstraheres og *allmenngjøres*.

Pressens Faglige Utvalg vegrer seg mot å ta stilling til hva som er ”vesentlig” eller ikke. Utvalget liker langt bedre å gjenta at en redaksjon er ”i sin fulle rett” til å ta opp hva den måtte ønske, også det uvesentlige. Men det er ikke mulig å slippe unna spørsmålet om vesentlighet. I samme grad som dette spørsmålet skyves bort fra journalistisk og presseetisk bedømmelse, svekkes presseetikkens grunnleggende legitimitet som profesjonsetikk.

Det er forskjell på private og allmenne spørsmål; de må håndteres etisk forskjellig. Diskursetikken kan - med sin forutsetning om at tema som bringes inn i diskursen skal ha relevans til den kollektive normdannelse og samfunnsstyring – trolig bidra til å belyse dette spørsmålet i større grad enn hva som er fremkommet i dette prosjektet.

Noen problemer ved anvendelse av diskursetikken

På noen punkter synes en diskursetisk betraktningssmåte å komme til kort i møte med journalistiske utfordringer. Det er mulig en ytterligere fordypning i diskursetikkens teoritilfang kan frembringe løsninger på disse problemstillingene, men innenfor dette prosjektets rammer og forfatterens nåværende kapasitet står spørsmål som dette uløst:

Når deltakeren ikke vil delta: Journalister opplever ofte at den ene part i en kontroversiell situasjon ikke ønsker å uttale seg overhodet. Den tause part håper på den måten å stoppe publisering, siden presseetikkens krav om samtidig imøtegåelse ikke kan tilfredsstilles. Presseetisk praksis tilsier at redaksjonen likevel kan publisere, såfremt man har gjort det som

er mulig for å få den omtalte personen i tale.²⁷⁰ Men dette blir da en sterkt amputert diskurs, hvor den som saken angår aller mest er fraværende, og diskursetikkens grunnleggende kjennetegn som en prosedyre for konsensusbasert normdannelse blir umulig.

Konflikt eller konsensus? Diskursetikken sikter mot konsensus. Nyhetsmedienes innhold er preget av konflikt. Ikke bare er konflikt et av de sentrale kriteriene for at en sak overhodet blir en nyhet og fanger mediens interesse,²⁷¹ men konflikten dyrkes, næres og styrkes gjennom journalistisk bearbeiding.²⁷²

Hvordan kommer den konfliktorienterte debattregien ut i forhold til diskursetikken? Er diskursetikk og nyhetsjournalistikk motsetninger på dette punkt? Ikke nødvendigvis. En diskurs starter med uenighet. En konflikt vil klargjøre ståsteder og kan være utgangspunkt for fremgangsrike samtaler og mulig enighet på senere tidspunkt. Et problem kan være at nyhetsverdi og konfliktgrad henger sammen på den måten at saken taper medieinteresse i takt med at temperaturen senkes og konflikten dempes. Prosessen fram mot konsensus er mindre interessant for nyhetsmediene. Unntaksvis kan man finne en ”gladsak” om tidligere fiender som nå er blitt venner, men da er det gjerne de menneskelige og emosjonelle sider som er i fokus og ikke de argumentative.

På dette punkt synes dagens nyhetsjournalistikk å befinne seg på en viss avstand fra et diskursetisk ståsted.

Men her kan det også være grunn til å rette et – eller to - spørsmål til diskursetikken: Er konsensus alltid *mulig*? Og er konsensus alltid *ønskelig*?

En hovedinnvending mot diskursetikken går på at det slett ikke alltid er mulig å oppnå enighet. Diskursetikken krever at alle skal bli hørt, men ikke bare det: Den krever at den normen som diskursen frembringer skal uttrykke en *konsensus* der *alle* opplever at deres egen vilje er assimilert.²⁷³ Men så kan det skje at to standpunkter er motstridende og gjensidig utelukkende, og begge sider oppfatter sitt eget standpunkt som velbegrunnet og som det eneste mulige. Enighet er uoppnåelig, selv om diskursen gjennomføres samvittighetsfullt. En lovbrytter vil mene at hans identitet aldri skal nevnes i omtalen av lovbruddet, og kommer alltid til å mene det. En redaktør vil mene det motsatte, og de to ser ingen grunn til å forlate sine standpunkter til fordel for en felles interesse. De vil ganske enkelt ikke bøye seg for

²⁷⁰ Vær Varsom-plakatens pkt.4.14.

²⁷¹ Se f.eks. Østlyngen og Øvrebø 1998 om nyhetskriterier.

²⁷² Hernes 1977.

²⁷³ Habermas 1993:24

diskursens forutsetning om å være åpen for en felles oppfatning. Saken stopper med ”a reasonable disagreement”.

Men selv om det ikke oppnås enighet, kan diskursen være meningsfull. Den vil føre til forståelse for ulike standpunkter og kunnskap om hva som ligger til grunn for standpunktene. Og i det store og hele kan vi vel også leve med en viss uenighet?

Ikke rom for følelser: En annen hovedinnvending mot diskursetikken er at den ikke gir rom for følelser. Den har ikke rom for menneskets spontane emosjonelle respons på moralske problemer, - fordi diskursetikken avskjærer seg fra ”livsverdenen”, fra den menneskelige kontekst, tilhørighet og identitet. Dette omtales nærmere i det følgende.

Det diskursetiske dilemma: Til slutt et paradoks: Vi har sett at i henhold til diskursetikken må partshensyn vike for det felles beste og diskursens frie løp. I kriminaljournalistikken fører dette til at hensyn til for eksempel pårørende, til offerets ettermæle o.l. må vike til fordel for allmenne interesser. Den kriminalpolitiske diskursen skal skje uten partshensyn, uten press eller tvang. Men samtidig kan det foregå en offentlig og allmenn *presseetisk* diskurs om hvilke normer pressen skal følge i sin kriminaljournalistikk, der diskursdeltakerne blir enige om at pressen av hensyn til offer og pårørende *skal* ta partshensyn, at pressen *ikke* skal publisere detaljer fra forbrytelser, at pressen *ikke* skal identifiseres lovbrøyttere osv. Dilemmaet er: Hva når en offentlig diskurs, gjennomført etter alle diskursetikkens forutsetninger, har frembragt gyldige normer som begrenser en annen offentlig diskurs – er disse normene da fortsatt gyldige?

8.2.2. Dydsetiske korrektiver og forslag

Et hovedpoeng i dydsetikken er synet på dyder og etikk som en integrert del av praksis, og ikke som en ekstern målestokk eller som en ”grense” som ikke må overskrides. I dette ligger et sterkt korrektiv til et syn på presseetikk som vi ikke sjelden møter blant pressefolk: *Først* gjør vi jobben etter journalistiske kriterier, *deretter* sjekker vi om vi har holdt oss innenfor etikkens grenser. Slik utskilles etikken som noe eksternt, istedenfor at den er med å definere både mål og kvalitetsstandarder for hele virksomheten.

Vi har sett at det også hos PFU finnes en lignende reduksjon av etikken. Utvalget forsøker å skille journalistisk *etikk* og journalistisk *kvalitet*, noe som i henhold til dydsetikken ikke er mulig.

Etikk er kvalitet

Fra et dydsetisk ståsted kommer vi ikke utenom spørsmålet: Hva er god journalistikk? Hva innebærer *kvalitet* i utførelsen? Men dette er et spørsmål som PFU gjennom hele vår periode har vegret seg for å berøre. Utvalget spør ikke om den journalistiske jobben er gjort med ”excellence”, om den er dyktig og kvalitetsmessig gjort, om den utført med *praktisk klokskap*. Utvalget ønsker uttrykkelig å ikke gjøre den slags vurderinger, men begrenser seg til å slå ned på ”overtramp” og brudd på regelverket.

Dette er å distansere seg fra kjernen i en dydsetisk tenkemåte. - Bytt ut ordet ”etikk” med ”kvalitetskontroll”, foreslår den franske presseetikerer Claude-Jean Bertrand,²⁷⁴ og uttrykker på den måten et dydsetisk perspektiv.

Pressens Faglige Utvalg vil drive etisk kontroll, men ikke kvalitetskontroll. Utvalget kan gjerne ha oppfatninger om at en nyhetsreportasje ikke holder kvalitetsmessig mål, men hvis den ikke samtidig bryter med en formulert regel i VVP, blir konklusjonen ”*ikke brudd på god presseskikk*” - og den innklagede redaksjon kan triumfere over å ha vunnet klagesaken. PFUs oppfatning av kvaliteten på saken forblir intern, den er irrelevant for utvalgets uttalelse. Å uttale seg om slikt faller utenfor utvalgets mandat.²⁷⁵

En dydsetisk holdning innebærer at det i profesjonsetikken ikke er mulig å skille skarpt mellom etikk og kvalitet. Faktisk så klarer heller ikke PFU å gjennomføre et slikt skille. Dette fordi de reglene som utvalget forholder seg til, uttrykker nettopp kvalitetskrav. Vi har tidligere lagt til grunn at når utvalget med referanse til VVP slår ned på manglende kildekritikk, svak kildebredde og dårlig dokumentasjon, så må disse normene forstås som nettopp kvalitetskriterier som både profesjonen selv og samfunnet stiller til den gode journalistikken.

Men Pressens Faglige Utvalg prøver altså å opprettholde et skille mellom etikk og kvalitet. Resultatet blir at utvalget uttaler seg om *enkelte* kvalitetskriterier, nemlig de som er

²⁷⁴ Bertrand 1993:vii.

²⁷⁵ Denne avgrensningen av utvalgets mandat i forhold til etiske problemstillinger kom klart til uttrykk da PFU i 2003 behandlet et omdiskutert oppslag, nemlig avisa Natt & Dag sitt oppslag ”Guide til å få sex med muslimer”, illustrert av Koranen-sitater (PFU-sak 03-182). Utvalget konkluderte med at saken var ”kritikkverdigg”. Utvalgsmedlem Henrik Syse uttalte etter møtet i PFU: ”Natt & Dags guide er snakk om etikk. Jeg tror alle her mener den er dypt uetisk. Det er ikke det samme som at den felles.” (Journalisten nr. 7/2004 s.19)

nedfelt i regelverket, men avstår fra en mer helhetlig tilnærming til kvaliteten i et journalistisk arbeidsstykke. Derfor får vi disse tilfellene der et høyst mangelfullt journalistisk arbeid blir bedømt til å være ”i samsvar med god presseskikk”, mens et ellers godt arbeid felles fordi det på ett punkt bryter med regelverket.

Problemet er at etikken på denne måten *ikke* anses som en integrert del av journalistikken. Etikken er ikke et element i journalistisk kvalitet slik dydsetikken forutsetter, men blir i stedet et eksternt kontrolltiltak, en slags ekstra sjekkliste som blir forsøkt holdt adskilt fra den journalistiske arbeidsprosess forøvrig.

Flere forskere har observert og kommentert denne utfasingen av etikken. Terje Rasmussen mener å observere ”*en stadig sterkere splittelse mellom hva som ligger i fag og hva som ligger i etikk.(...) Journalistikkens vei har to spor: et faglig og etisk.*” (Rasmussen 2004: 79-80). Paul Bjerke er inne på det samme når han sier at ”*God journalistikk kan stå i motsetning til god etikk. Det er et særtrekk ved journalistikken at desto ”bedre” journalistikken blir, desto mer moralsk forkastelig kan den bli.*” (Bjerke 2005:346).

Observasjonene støttes av materiale fra et etikk-prosjekt i NRK på slutten av 1990-tallet, ledet av Audgunn Oltedal. Her er et utsagn fra en av Oltedals informanter:

Nyhetsfolk er ikkje overbegeistra for ordet etikk. Dei diskuterer det høfleg fordi dei er høflege, vaksne menneske som jobbar i ein ansvarleg nyhetsredaksjon. Men begeistra er dei ikkje. Etikk blir intuitivt oppfatta som ei brems. Etikk betyr at du heile tida skal passa på så du ikkje gjer overtramp. Og vaksne menneske likar ikkje å bli påpassa, verken av andre vaksne menneske eller av store, viktige omgrep som svevar over oss. Eg vågar den påstanden at 8 av 10 nyhetsfolk i NRK automatisk tenkjer overtramp og kriminaljournalistikk når dei høyrer ordet etikk. (Oltedal 2001:50).

Uansett om dette er representativt for journalisters holdninger eller ikke: Dydsetikken er et kraftig korrektiv til en slik oppfatning. I et dydsetisk perspektiv forholder det seg diamentralt motsatt. Kvalitet, ”excellence”, er etikkens kjerne.

Så kan det gjerne være ulike oppfatninger av hva som er god journalistikk. Her er lokale variasjoner, ulike tradisjoner og kulturelle forskjeller, ulike konsepter og forretningsmodeller. Det som dydsetikken *ikke* gir rom for, er å overse kvalitetsspørsmål, og skyve disse ut av etikkens felt.

Etikken omfatter hele journalistikkens arbeidsprosess, fra idéutvikling via innsamling, analyse og redigering til publisering. For den enkelte journalist i den konkrete situasjon handler det om hans og hennes *reporterskap*; - uttrykket er lånt fra Inger Orres aristotelisk inspirerte

avhandling.²⁷⁶ Slik *godt sjømannskap* betegner alt som fagmessig trengs for å føre et fartøy trygt under alle slags forhold, så innebærer *godt reporterskap* den samme kombinasjonen av innlært erfaringsbasert ”regel-kunnskap” og forståelse av den aktuelle konkrete situasjonen.²⁷⁷

De positive oppgavene

Presseetikken kan lett oppfattes som en varsomhets-etikk og dermed som en ”bremse” i det journalistiske arbeidet, jfr. utsagnet fra informanten i NRK-prosjektet ovenfor. Det handler først og fremst om å være forsiktig og unngå ”overtramp”. Oppfatningen styrkes av navnet på den presseetiske kodeksen, og den styrkes ytterligere av at Pressens Faglige Utvalg i hovedsak er opptatt av nettopp feil og overtramp. PFU har aldri felt noen for ikke å oppfylle pressens samfunnsoppgaver i henhold til Vær Varsom-plakatens kapittel 1.

Dydsetikken retter oppmerksomheten en annen vei: Hva er målet med det vi driver med? Hvordan klarer vi å oppfylle våre målsettinger? Hva slags ferdigheter trenger vi for å nå målet?

Pressens Faglige Utvalg sitt fokus på regelbrudd og overtramp kan forklares. PFU er et *klageorgan*, og uttaler seg dermed om nyhetsoppslag og reportasjer som noen er misfornøyd med. PFUs mandat er å ta stilling til regelbrudd.²⁷⁸ Dessuten har vi sett at utvalget også prøver å fremheve pressens positive oppgaver i sine avveininger – selv om det ofte skjer med en rettighetsretorikk som ikke er av dydsetisk karakter. Denne studien gir ikke grunnlag for å si at PFU som *klageorgan* fungerer dårlig. Det vi kan si – fra et ståsted i den aristoteliske dydsetiske tradisjon – er at PFU ikke ivaretar etikkens vesen som konstituerende for den gode journalistikken og for den dyktige yrkesutøver som finner glede i å oppfylle virksomhetens positive samfunnsmessige mål.

²⁷⁶ Orre 2001.

²⁷⁷ Martha Nussbaum peker på at Aristoteles bruker analogier mellom etiske bedømmelser og ferdighetene til en navigatør eller en lege. Nussbaum skriver: ”General principles designed to cover a wide range of cases seen in the past will prove insufficient to prepare an agent to respond well to new circumstances. Insofar as we train agents to think of ethical judgement as consisting simply in the application of such antecedently formulated rules (so long as we train doctors to think that all they need to know is contained in textbooks) we prepare them badly for the actual flow of life, and for the necessary resourcefulness in confronting its surprises.” (Nussbaum 1990:38)

²⁷⁸ Formuleringen uttrykker hvordan PFU i henhold til dette prosjektets materiale tilsynelatende oppfatter sitt mandat. Går vi til vedtektene for Pressens Faglige Utvalg, så er mandatet bredere. Ifølge vedtektene skal PFU ”overvåke og fremme den etiske og faglige standard i norsk presse”. Klagebehandlingen er etter vedtektene bare ”et ledd” i utvalgets arbeid. Men i praksis er utvalget kun et klageorgan. (Det forekommer - om enn svært sjelden - at utvalget også avgir en ”prinsipp-uttalelse”.)

Et dydsetisk *telos* om det gode samfunn har noe å si også om utvalg av saker, om prioritering og vinkling. Dette er temaer som i dag faller utenfor det presseetiske apparat, men som er sentrale i en dydsetisk forståelse av presseetikken.

Vi har i vårt materiale ikke funnet eksempler på at Pressens Faglige Utvalg refererer til bestemte journalistiske karaktertrekk eller ”dyder”, som for eksempel *empati*, *integritet* eller lignende. Ikke i noen av de 602 sakene nevner PFU slike egenskaper hos yrkesutøveren, som ifølge dydsetikken er helt avgjørende for å gjøre en god jobb og nå virksomhetens mål.

Dristighet – en journalistisk dyd

For Aristoteles er dyden ”den gyldne middelvei” mellom to ekstremer. *Mot* og *dristighet* er dyder, og de ligger et sted mellom feighet og dumdristighet.

PFU feller alltid det ene ekstremitet, aldri det andre. PFU feller overtrampet, ikke unnlatsen. Utvalget feller den overivrige journalisten, aldri den late. Utvalget feller den påtrengende, plagsomme og dumdristige journalisten, aldri den tilbakeholdne, servile og feige.

En journalist og en redaksjon kan lett unngå fellelser i PFU ved å være forsiktig og tilbakeholden, unngå utfordrende situasjoner og holde seg langt unna den ”grenselinjen” som regelverket utgjør. Slik kan man i det presseetiske systemet fremstå som ”ren og plettfri”.²⁷⁹ Men dette må ikke forveksles med ”god etikk”. En engstelig og beskjeden journalistikk blir aldri felt i PFU.

I dydsetisk lys fremstår det som noe pussig når redaksjoner tolker en ”frifinnelse” i PFU som en seier og som et bevis på at de har drevet god journalistikk.

Spørsmålet fra et dydsetisk ståsted er ikke: Hvordan kan jeg unngå å bli tatt for regelbrudd? Spørsmålet er ganske motsatt: Hvordan kan jeg være en så god journalist som mulig?

Vi ser nok en gang det presseetiske systemets svakhet i forhold til en dynamisk, positiv og handlekraftig dydsetikk. En dydsetisk tenkemåte med et klart *telos* vil sørge for at Vær Varsom-plakatens kapittel 1, om pressens positive oppgaver, blir ivarettatt. I et helhetlig og dydsetisk perspektiv på journalistikken, er det *ikke* en motsetning mellom varsomhet og

²⁷⁹ Pressens Faglige Utvalg offentliggjør hvert år en liste over antall klager og fellelser hver enkelt redaksjon har fått.

pågåenhet. Kjennetegnet på den dydsetiske "excellence" er nettopp å velge den rette handling i en spesifikk situasjon. Den gode journalist *vet* at hun skal være pågående i møte med en bedriftsleder som mistenkes for miljøsynder, men *ikke* overfor pårørende til et krim-offer. Den dyktige journalist *vet* når hun skal være dristig og når hun skal være varsom. Begge deler må anvendes, i riktige porsjoner, etter hva den enkelte situasjon krever. Den dyktige journalist har erfaring og praktisk klokskap i bagasjen. Slik er dydsetikken.

Vi ser nok en gang hvor forfeilet det er å tenke at etikk betyr varsomhet – i motsetning til "faglige" krav som tilsier pågåenhet.

Den konkrete situasjon og regel-etikkens abstraksjon

Dydsetikken er ikke som diskursetikken opptatt av det universelle, men vender i stedet oppmerksomheten mot det partikulære, mot den konkrete situasjon i all sin kompleksitet og med sin unike etiske utfordring. Det er for så vidt ingenting i veien for å nærme seg den konkrete situasjon ved hjelp av normer og formulerte etiske regler. Slik regler må i teleologisk etikk forstås som oppsamlet kunnskap om et handlingsalternativs gode eller dårlige konsekvenser. Men en yrkesetikk som er sterkt regel-basert og -fokusert kan innby til abstraksjon og distansering fra den aktuelle situasjonen. Vi har i vårt materiale sett tilfeller der PFU lar det aktuelle dilemma avgjøres av regler som er relativt generelle, tilsynelatende uten at man i særlig grad har fordypet seg i den partikulære situasjon og dens spesielle forhold og nyanser. Et eksempel som ofte dukker opp i materialet er regelen om å legge vekt på "*saklighet og omtanke i innhold og presentasjon*" (VVP pkt. 4.1), en generalisering som har en lang vei ned til det enkelte kasus. Et annet eksempel er henvisning til regelen om at "*debatt, kritikk og nyhetsformidling må ikke hindres ved at parter ikke er villig til å uttale seg*" (VVP pkt. 4.14), der det kan være en rekke ulike og (mer eller mindre) tungtveiende grunner til en parts taushet som har relevans i den enkelte situasjon.

Et domstol-lignende klageorgan må av hensyn til både konsistens og administrativ effektivitet forholde seg til generelle regler. Det er først og fremst den etiske aktøren i felten (det etiske "selvet"; i vårt tilfelle journalist og redaktør) som må fornemme *situasjonens* deler og helhet, og som ved hjelp av hele sitt rasjonelle og emosjonelle register oppfatter dens kompleksitet, dens overraskelser og dens unike utfordring. Dette kan ikke erstattes av abstraksjoner og generelle regler.

Dydsetikkens forslag er altså *ikke* mer konkrete og kasuistiske regler, men en ansvarliggjøring av journalisten som en ”excellent” profesjonist. Journalistens etiske *dyder* gjør ham og henne i stand til å tolke situasjonen, - samtidig som dydene er overskridende ved at de gjør seg gjeldende også i neste situasjon.

”Fortellingen”

Vi pekte på det under oppsummeringen av presseetikken diskursetiske trekk, men gjentar det kort her: Pressens Faglige Utvalg holder fast ved sitt syn på journalistikk som en sannhetsbasert rasjonell diskurs om samfunnsmessig viktige spørsmål, og anlegger sjelden eller aldri et alternativt perspektiv på journalistikken som formidler av ”gode historier” og meningsdannende dramatiseringer av gjenkjennelige fenomener. Dette til tross for at sakene som utvalget behandler, ofte inviterer sterkere til den siste tilnærmingen enn den første. Den narrative, emosjonelle og appellerende *fortellingens* etiske ressurser, dens identitetsdannende potensial og moralsk mobiliserende kraft er et uberørt felt i den institusjonaliserte presseetikken.

Noen problemer ved anvendelse av dydsetikken

Dydsetikken vektlegger som vi har sett tilhørigheten til det kontekstuelle fellesskap, til lokalsamfunnet og dets verdier og holdninger. En presse som er preget av en slik kommunitaristisk tenkemåte kan komme i fare for å bli konservativ og kraftløs i sin kritiske rolle. Lojaliteten til omgivelsene kan true pressens kritiske uavhengighet.

En fare ved en kommunitaristisk presseetikk som ukritisk aksepterer det lokale samfunnets verdier og som er opptatt av å oppfylle rådende forventninger, kan være at den blir ufri og autoritetsbundet. Den kan bli en formidler av gjengs oppfatning og moralsk kutyme.

Skikker og tradisjoner i folket kan være gode eller dårlige, og er slett ikke alltid egnet til for eksempel å ivareta svake gruppers interesser. Folkemeningen kan skjule fordommer og forsømmelser. Vi har i vårt materiale sett flere tilfeller der en lokalavis har fått store deler av et lokalsamfunn mot seg, fordi lokalavisen ikke aksepterte lokalsamfunnets krav om å tone ned eller skjule kritikkverdige forhold. Slike lokalaviser har fått støtte fra Pressens Faglige Utvalg.

Et annet aspekt er at lokalsamfunnets oppfatning av ”det gode” slett ikke alltid er entydig. I henhold til kommunitarismen skal media spille på lag med lokalbefolkningen – men hva når samfunnet er delt, kanskje splittet og i strid? Dette perspektivet understreker behovet for uavhengige medier - og for diskursetiske refleksjonsmåter i presseetikken.

8.2.3. Nærhetsetiske korrigeringer og bidrag til presseetikken

Nærhetsetikken retter oppmerksomheten ikke mot publikum, ikke mot samfunnet, heller ikke mot redaksjonen eller journalisten og hans eller hennes karakter og kvaliteter, - men mot det individuelle mennesket som berøres og som er gjenstand for journalistikkens oppmerksomhet. En omsorgsfokusert journalistikk stiller seg ved dette menneskets side og vurderer saken fra det ståstedet. Først handler det om å *lytte* til individets subjektive opplevelse av situasjonen. Dernest innebærer nærhetsetikken å ta vare på det sårbare enkeltmennesket og prioritere dette menneskets interesser.

Nærhet til makten, avstand til den maktesløse

Tross pressens programerklæringer om å være talsmann for svake grupper og enkeltpersoner, kan vi konstatere at journalistikken lett glir inn i tette og nære forhold til maktorganer og mektige kilder i samfunnet (jfr. kapitlene om ”forhåndsdom” og ”kildeetik”). Kilder – ofte profesjonelle sådanne - som sitter på ettertraktet informasjon, kan av strategiske grunner ønske å fremme en sak i media ved å ”lekke” utvalgt informasjon til utvalgte journalister, som på sin side i takknemlighet gir kilden beskyttelse i ly av det klassiske kildevernet. Dette er ikke bare et misbruk av kildevernet, men det innebærer også at det oppstår en allianse som for det rammede enkeltmennesket føles overmektig, truende og knusende; - det er liten vits å kjempe imot dette.

Nærhetsetikken vil stimulere både PFU og redaksjonene til å gripe fatt i den langt på vei oversette problemstillingen om journalisters *nærhet* til strategiske maktkilder og store *avstand* til det skadeskutte og maktesløse enkeltmennesket.

Vi har sett tilfeller der Pressens Faglige Utvalg i påfallende grad unnlater å se saken fra det omtalte enkeltmenneskets ståsted. Når en 14 år gammel gutt feilaktig omtales i lokalavisa som ”kjenning av politiet”, vurderes dette som ”ikke brudd på god presseskikk”

fordi feilen har liten betydning for publikums forståelse av saken (Sak 79-062). Hva dette gjør med guttens selvbilde og sosialiseringssprosess er ikke en del av den etiske vurderingen.

Ikke en kategori, ikke en merkelapp

I forlengelsen av forrige punkt: Nærhetsetikken aksepterer ikke en generell og enkel inndeling av mennesker i henholdsvis ”makthavere” og ”de svake”. Også mennesker i maktposisjoner kan tre ut av sin kategori og rolle og fremstå som et *ansikt*, som et sårbart individ. Den enkle todelingen mellom ”de mektige” på den ene siden og ”publikum”, ”mannen i gata”, ”svake grupper” eller hva det kalles – og journalistene et sted i mellom - kan vi møte både hos pressefolk og hos forskere. Nærhetsetikkens perspektiv er ganske annerledes; den etterspør det unike individ, løst fra kategoriene og merkelappene, uansett hvor på samfunnets rangstige dette mennesket måtte finnes seg. Den mektige er ikke bare ”Den samme”, hun er også ”Den annen”. Å møte et menneske *bare* som et kategori er nettopp hva nærhetsetikken advarer mot.

Det samme nærhetsetiske perspektivet gir forøvrig et teoretisk fundament til forståelse av en kritikk som pårørende retter mot mediedekningen av en drapssak. Pårørende reagerer på – og kritiserer mediene for - at offeret i en krim-sak blir redusert til én egenskap som passer inn i nyhetens logikk, til en *kategori* som egner seg i titler og vignetter. De reagerer på at offeret identifiseres med én nyhetsvennlig egenskap – en spesiell, uvanlig, eksotisk, pirrende eller skremmende egenskap - og at denne merkelappen skygger for det enkeltmennesket de kjente. Slik forsvinner det unike mennesket, den enestående og umistelige som slett ikke var noen kategori; som slett ikke var ”Den samme” men som tvert imot var Den unike Andre. Pårørende kjenner ikke igjen sin kjære, og de kritiserer mediene for vinklingen og *reduksjonen* av offeret - til ”magedanserinnen”, til ”kjetteren”, til ”den prostituerte”, til en slående og nyhetsvennlig egenskap.

Men denne opplevelsen og denne kritikken vinner aldri fram hos PFU. Der vurderes kun om opplysningene er positivt *usanne*, og det er de jo sjelden.

Det massive trykket

Nærhetsetikken vil med nødvendighet trekke pressens oppmerksomhet mot et etisk aspekt som heller aldri behandles av PFU, nemlig det aggregerte og selvforsterkende *omfanget* som

en negativ eksponering ofte får i dagens nyhetsbilde. Dette går ikke på det faktiske innholdet i det som publiseres; det går heller ikke på presentasjonen i det enkelte medium, men det går på styrken i det samlede medietrykket. Her har medieutviklingen vært voldsom de senere år. Det oppleves verre når det kommer 50 journalister enn fem; det er verre med 20 tv-kanaler enn to, fotografene kommer i hvert sitt helikopter og det jagede individ er på alle forsider og tv-skjermer. For det eksponerte enkeltmennesket blir denne eksplosjonen ytterligere forsterket av to andre forhold: For det første av bestemte oppfølgings-konvensjoner i redaksjonene som gjerne vil holde en prioritert sak i live, og for det andre av at denne oppfølgingen ofte skjer gjennom kommentarer og intervjuer som har en tendens til ensidighet, ved å bekrefte nyhetsdekningens vinkler, prioriteringer og saksforståelse.²⁸⁰

”Er en mann først hjelpeløs, da kan han ikke sparkes nok.” (Jens Bjørneboe, i en kronikk i Aftenposten i 1972, der han kritiserer pressens samlede dekning av Torgersen-saken og Lindstrøm-saken²⁸¹).

Dette aspektet som gjelder det samlede medietrykket er ikke et legalitetsorientert PFU i stand til å behandle – fordi ”hjemmelen” mangler. Men en journalistisk relasjonsetikk kan ikke unngå å ta inn over seg den eksponertes opplevelse.

Varsomhet - og dristighet

I mange tilfeller vil nærhetsetikken tilsi at enkeltmennesker beskyttes mot den belastningen som en krenkende, nærgående og negativ medieomtale medfører. Men det er ikke slik at nærhetsetiske hensyn alltid innebærer varsomhet og tilbakeholdenhet med å eksponere enkeltpersoner i media. Tvert imot: Nærhetsetikkens anliggende er å *se* det sårbare enkeltmennesket i en sak, og å prioritere denne personens behov – noe som like gjerne kan bety *økt* oppmerksomhet og ”personfokusering”.

På samme måte som dydsetikken gir nærhetsetikken en stimulans til å anvende også Vær Varsom-plakatens generelle oppfordringer i kapittel 1, blant annet om å ”beskytte enkeltmennesker og grupper mot overgrep og forsømmelser”. Om dette innebærer en slagkraftig og dristig eksponering av enkeltmennesket eller om de innebærer å avstå fra omtale - eller kanskje noe midt imellom, valgmulighetene er tallrike – det er opp til journalisten å avgjøre i den enkelte situasjon ut fra det sårbare menneskets behov.

²⁸⁰ Raaum 1999: 93-97, Brurås og Røssland 2000, Hjeltnes m.fl. 2003.

²⁸¹ Bjørneboe 1973.

Regel-etikk og nærhetsetikk

Nærhetsetikken demonstrerer regel-etikkens utilstrekkelighet. Moralske fenomener - og her låner vi formuleringer fra Zygmunt Bauman – er ikke regelmessige, gjentakende og forutsigbare på en måte som gjør det mulig å anse dem som regel-styrte. Derfor *kan* de ganske enkelt ikke fanges i noen etisk kodeks (Bauman 1993:11). I så fall håndterer vi etikken akkurat som loven. Og det innebærer, sier Bauman, at vi bytter ut den personlige autonomi med makt-assistert heteronomi. Det er å la en tillært kunnskap om regler overta for det moralsk ansvarlige selvet (ibid). Journalistens ansvar plasseres overfor regelgiverne og vokterne av kodeksen, ikke overfor medmennesket eller overfor sin egen moralske samvittighet.

Mer om behovet for en nærhetsetikk

Nærhet er et nyhetskriterium. Nyhetsverdi springer ut av et sett kjennetegn eller egenskaper ved en hendelse eller et saksforhold, og et av de sentrale kjennetegn er nettopp nærhet.²⁸² Journalistikkforskere har anført ”nærhet” – geografisk, kulturelt, tidsmessig – som den grunnleggende faktor i pressens nyhetsvurdering.²⁸³ ”Tett på” brukes som slagord av enkeltmedier, og gjelder som ideal for mye av dagens journalistikk. Dette i seg selv bør tilsi at et etisk perspektiv som kalles ved navnet *nærhetsetikk* blir undersøkt med tanke på eventuell relevans for pressetisk teori og praksis.

Moderne journalistikk handler i høy grad om enkeltmennesker. Mennesket - ansiktet – er historien. Noen vil si at journalistikken *braker* enkeltmennesker som figurer og materiale i sine produkter. Da må journalistikken også holde seg med en etikk for *enkeltmennesket*. Det er ikke tilstrekkelig med en samfunnsetikk forankret i liberalistiske ideer om medienes frihet og demokratiske rolle. Journalisten forholder seg til individer, ansikter og skjebner, derfor må profesjonsetikken også være en *relasjonsetikk*.

Nå kan vi i ulike etiske teoriretninger finne begrunnelser for personvern og hensyn til enkeltindivider. Men nærhetsetikken setter det personlige *møtet* med det individuelle mennesket i sentrum på en måte som kan være sterkt korrigerende til den profesjonelle journalistens distanserte og kjølige tilnærming til sitt ”objekt”.

²⁸² Østlyngen og Øvrebø 1998, Eide 1992.

²⁸³ Jfr. for eksempel Henk Prakke, gjengitt i Schwebs og Østbye 1999 s.106.

Nærhetsetikken kan fremstå som radikal og omveltende i forhold til tradisjonelle tenkemåter i journalistikken. Det er naturlig at journalister har motforestillinger mot en etisk tenkning som oppfordrer til partiskhet, til å la seg rive med av sympati for enkeltmennesket, og til å prioritere det partikulære fremfor det allmenne. Dette står i radikal motstrid til de sterke klassiske liberalistisk inspirerte idealer om profesjonistens interessefrihet og verdinøytralitet.

På den annen side kan omsorgsetikken bidra til å fylle et yrkesetisk tomrom som flere har påpekt, nemlig empatiens fravær i den journalistiske profesjonsetikken.²⁸⁴

Omsorgsetikken gir støtte til impulser som mange journalister kan føle på, men samtidig oppleve som uprofesjonelle: Å ta inn over seg den partikulære situasjon og den individuelle skjebne som man står overfor der og da. Man føler behov for å respondere på det man i den aktuelle situasjonen opplever som *individets* behov, og ikke bare automatisk følge innarbeidede og rutiniserte prinsipper om sannhet, nøyaktighet og balanse. Nærhetsetikken gir ryggdekning for en annen impuls: Å lytte og vise omsorg. Dette er menneskelige responser som enhver kjenner igjen hos seg selv. Kanskje er nærhetsetikkens profesjonsetiske bidrag mer gjenkjennelig og mindre omveltende og radikalt enn vi først skulle tro?

Utviklingen og formuleringen av en omsorgsetikk i journalistikk handler mindre om en radikal endring av journalisters adferd enn om å revidere en journalistisk mytologi slik at journalistene tillates og får anerkjennelse for å gjøre det som de som mennesker allerede ønsker å gjøre og kanskje prøver å gjøre. (Steiner and Okrush 2006:115)

Journalisten *opplever* den moralske relasjonen til det berørte enkeltmennesket.

Nærhetsetikken legitimerer denne moralske responsen, i den konkrete situasjonen, den som ikke bare springer ut av regler og prinsipper men av *møtet* der og da.

Det sårbare individet og den kritiske situasjon

Vi har tidligere pekt på vanskeligheter som nærhetsetikken som en helhetlig etisk teori står overfor i forhold til rettferdighetsspørsmål. Slike spørsmål dukker fort opp i en sosialetikk – og i en presseetisk anvendelse av nærhetsetikken. Journalistikken både definerer seg og legitimerer seg i forhold til *massen*, til publikum. Journalistikk skjer pr. definisjon i massemedier, og dens eksistensberettigelse ligger i samfunnsnyttens. Journalistikken forholder seg til ”den tredje”, det vil si de mange, ikke til ”den andre”. Møtet mellom journalist og kilde er ikke et møte mellom to privatpersoner, men det er (som regel) et møte mellom to

²⁸⁴ Østnor og Lunde 1998, Brurås og Røssland 2000, Oltedal 2001, Lamark og Morlandstø 2002.

rollefigurer, to representanter som begge har en ”baktanke”, nemlig det produkt som møtet skal resultere i.

Men av og til er det noe annet. I enkelte situasjoner møter journalisten ”ansiktet”. Da er kilden ikke en kategori, ikke en representant, men bare seg selv. Det kan være som ulykkes-offer, som krim-offer, som et nakent menneske i krise. I slike situasjoner fremstår dette mennesket som et unikt individ, som *seg selv*.

Vi har med basis i nærhetsetisk teori og feministisk inspirert omsorgsetikk tatt til orde for *i slike situasjoner* å løfte fram nærhetsaspekter i presseetikken – og å anse disse situasjonene som et *møte* i relasjonsetisk forstand. Det innebærer at nærhetsetikken i slike tilfeller gis prioritet. Og hva betyr det? Jo, at journalisten responderer på den fordringen som *i denne konkrete situasjonen* treffer hans menneskelige, emosjonelle og moralske strenger og sanseregister, og ikke bare mer eller mindre automatisk følger de rutiniserte profesjonsreglene for hvordan en jobb av denne type skal gjøres. Det betyr at journalisten forlater den uavhengige, kjølige og distanserte holdning til det han rapporterer om, og i stedet inntar et empatisk og partisk ståsted overfor det sårbare individ. Det innebærer at journalisten ikke er ”konsekvensnøytral”, men er opptatt av konsekvensene som et oppslag vil ha for det involverte enkeltmennesket.

- - -

Vi har tidligere drøftet det noe kompliserte forholdet mellom omsorg for den ene og rettferdighet for de mange (kap.4.3). I materialet har vi også sett hvordan et nærhetsetisk fokus og en velment omsorg for en involvert enkeltperson i en sak kan føre til en ”privatisering” av et samfunnsproblem og på den måten unnta det fra offentlig diskurs (kap. 7.1). Det er i det hele tatt mange vanskelige utfordringer knyttet til en anvendelse av nærhetsetikken i en presseetisk sammenheng. Her er noen andre vansker som vi så langt ikke har berørt:

Dilemma 1: Et grenseløst ansvar?

Selv uten å bevisst følge en omsorgsfokusert profesjonsetikk kan reportere oppleve at jobben forfølger dem etter arbeidstidens slutt. Journalisten tar med seg hjem opplevelser, bilder, skjebner og ansikter, og føler seg kynisk som bare forlot det omsorgstrengende og kriserammede mennesket så snart intervjuet var slutt og bildene sikret. Noen ganger ligger

journalisten våken om natta og tenker på dette. I ekstreme tilfeller kan opplevelser i jobben føre til rene traumer.

Vil ikke nærhetsetikken bare forsterke en slik situasjon? Vil den ikke nettopp styrke en følelse av at ansvaret aldri tar slutt?

En lignende situasjon er når kilder, gjerne ressursvake, håper og tror at journalisten er en reddende engel og en venn som skal hjelpe dem ut av en vanskelig situasjon, og som søker omgang med og vennskap med journalisten etter at reportasjen er fullført.²⁸⁵ Kanskje fikk de inntrykk av at journalisten også ønsket dette, ut fra den vennlige og smigrende oppmerksomheten som de opplevde fra journalistens side?

Vel er det slik at en relasjonsetikk aldri kan hindre den moralske aktøren i å ta vare på *seg selv*; det er som kjent en forutsetning for å ta vare på andre.²⁸⁶ Like fullt synes det som om nærhetsetikken har utfordringer og vansker knyttet til å skille yrkesutøverens profesjonelle rolle fra den private. Ikke minst kan det være uheldig hvis journalisten skulle gi et intervjuobjekt forhåpninger om en personlig relasjon som det ikke er grunnlag for.

Dilemma 2: Omsorg som trussel mot den andres autonomi

Et nærhetsetisk perspektiv på presseetikken vil ikke nødvendigvis gi enkle og klare svar i konkrete spørsmål og dilemmaer.

Spørsmålet om identifisering eller anonymisering av mistenkte, siktede, tiltalte og domfelte i kriminalsaker er et stort debatttema i norsk presseetikk. Fra en nærhetsetisk posisjon innebærer spørsmålet et dilemma. På den ene side er anonymisering ment å være til beskyttelse for den omtalte. Belastningen blir mindre både for personen selv og familien, i en fra før vanskelig situasjon. På den annen side er nærhetsetikkens kjernepunkt nettopp å *se* Den Andre, å la ham eller henne fremstå som *seg selv*, å la "ansiktet" formidle fordringen og det ansvaret som springer ut av møtet med dette mennesket.

Å "sladde" ansiktet virker pussig i en levinasiansk ansikts-etikk. Den annen kan kun møtes ansikt til ansikt, det er nærhetsetikkens kjerne.

²⁸⁵ Inger Orre støtte på begge disse situasjonene i sitt avhandlingsarbeid der hun intervjuet journalister om yrkesetikk. En av hennes journalist-informanter laget en reportasje om en hjemløs, og lot deretter den hjemløse flytte inn i sin leilighet og hjalp ham etter hvert til et kommunalt husvære. (Orre 2001: 45, 241, 243)

²⁸⁶ Nel Noddings skriver et sted: "Selvsagt kan det tenkes tilfeller der en egoistisk person uopphørlig krever et eller annet av en som forsøker å reagere konsistent som omsorgsgiver. Men etter omsorgsetikken har giveren i et slikt tilfelle ikke bare lov til å trekke seg unna, hun *skal* gjøre det for å berge sin egen evne til å gi omsorg." (Noddings 1997:220)

Et lignende dilemma er knyttet til det presseetiske uttrykket om å ”beskytte noen mot seg selv”. Selv om en person gjerne vil uttale seg til pressen, så velger journalisten noen ganger å *ikke* formidle kildens (ukloke) uttalelse, fordi dette etter journalistens mening vil være til skade for personen selv. Motivasjonen er et nærhetsetisk hensyn om å ivareta enkeltmenneskets integritet og verdighet. Men det innebærer også en overprøving som fort kan bli en krenkelse.

Nærhetsetikken fordrer respekt for individers ønske om å beskytte sitt privatliv. Men hva når individet selv ønsker det motsatte, å eksponere sitt privatliv, gjerne i detalj? Også her må den journalistiske yrkesetikken inkludere et ansvar for mulige negative konsekvenser som objektet kanskje ikke selv ser, men veien er kort til formynderskap og paternalisme.

En relasjonsfokuset journalistikkens forhold til Den andres autonomi reiser utfordringer som vi ikke kan gå dypt inn i her. Men slike dilemmaer rokker ikke ved nærhetsetikkens hovedanliggende: å *se* det individuelle mennesket og å ville det gode for dette mennesket.

Dilemma 3: Flere omsorgstrengende med motstridende interesser

En presseetisk situasjon som er problematisk i forhold til nærhetsetikken oppstår når *flere* sårbare enkeltindivider har motstridende interesser. Omsorgsetikkens betingelsesløse krav om hengivenhet til den ene vil i slike tilfeller med stor urimelighet ramme den andre, og en avveining etter andre kriterier enn de nærhetsetiske er påkrevd. Et eksempel: En lærer utøver vold mot en provoserende og utagerende ungdomsskoleelev. Nyhetsmediene vil dekke saken i henhold til sine rituelle skjema og et gitt dramaturgisk mønster: her er et offer og en skurk, og den journalistiske oppfølgingen vil handle om hva slags hjelp og støtte eleven får og hvilke represalier som blir iverksatt overfor læreren. Hvorfor vil ikke skolen anmelde ham til politiet? - Men i denne saken er ikke bare ett omsorgstrengende individ, her er to. Det oppstår et etisk ansvar også overfor en presset lærer som ikke taklet situasjonen, som - kanskje for første gang i sin karriere - brøt med egne prinsipper og normer, og som mot sin vilje havnet i en ulykkelig situasjon. Problemet med nærhetsetikken er: En helhjertet og betingelsesløs støtte til eleven vil være en underkjennelse av lærerens vanskelige situasjon, og vice versa: en forståelse for og sympati med læreren vil amputere den fulle støtten til eleven.²⁸⁷

²⁸⁷ Eksemplet er hentet fra Bergens Tidende 09.12.07 der denne saken var toppsak på side 1. I et leserinnlegg to dager senere skriver en lærer-kollega om maktkampen som kan oppstå når elever gjennom provokasjoner

8.3. Noen generelle trekk ved PFU-uttalelsene

I denne undersøkelsen har vi studert uttalelser fra Pressens Faglige Utvalg i et avgrenset teoretisk og metodisk perspektiv. Prosjektet har ikke hatt ambisjoner om å fange opp alle sider ved utvalgets virksomhet og uttalelser i perioden. Materialet gir likevel grunnlag for å peke på og drøfte enkelte trekk som ikke naturlig ble berørt i den systematiske gjennomgangen.

PFUs uttalelser er i løpet av perioden generelt blitt kortere, mindre reflekterende og argumenterende, og mer standardiserte og formaliserte. I stadig større grad er uttalelsene blitt formet etter et fast mønster med bestemte kjennetegn: faste formuleringer som går igjen; det henvises alltid til et eller flere punkter i Vær Varsom-plakaten, og uttalelsen ender med en entydig og enkel konklusjon om ”brudd” eller ikke. Dette er en utvikling som var begynt allerede før 1972 (Røssland 1999), og som altså har fortsatt fram til i dag.

Dyrkingen av de ensartede, tydelige og domslignende uttalelsene er trolig en medvirkende årsak til den sterke og samlende posisjonen som PFU har oppnådd som klageorgan for norsk presse. Yrkesetikken blir enkel å forstå og forholde seg til; den handler om ”seier eller tap” i utvalget og egner seg for nyhetsoppdrag. Samtidig har vi i dette prosjektet sett hvordan den etiske diskusjonen og refleksjonen på denne måten blir borte. Etikkers innebygde usikkerhet og ambivalens forsvinner; det samme gjør de underliggende begrunnelsene for de etiske valg.

PFUs praksis må sees i lys av at utvalget primært er et klageorgan. Et klageorgan skal først og fremst avgjøre klager, ikke invitere til diskusjon om etiske problemstillinger. Diskusjonen om presseetikken skjer andre steder, ikke minst i organisasjonene som vedtar og reviderer det normverket som PFU arbeider etter.

Til forskjell fra PFUs uttalelser er de innklagede redaksjoners tilsvarende ofte fyldige og argumentative. Her finner vi i større grad utdypende og begrunnede uttrykk for pressens selvforståelse og yrkesetiske tenkemåte.

utfordrer læreren autoritet, og som journalistene etter hans mening ikke forstår. ”Fatter dere den ensomhet og maktesløshet en lærer kan føle i en slik situasjon?” spør skribenten.

8.3.1 Juridifisering

Proessen mot en juridifisering av det faglige utvalget var begynt allerede i 1972,²⁸⁸ og har i vår periode fortsatt helt fram til i dag.

Pressens Faglige Utvalg arbeider i pakt med juridisk metode. (Hovedspørsmål: *Hva er relevante rettskilder? Hvordan skal disse tolkes? Hvordan prioritere mellom ulike normer og hensyn?*) PFUs ”rettskilder” er de presseetiske kodeksene, men også en presedens som blant annet uttrykkes gjennom den faste begrepsbruken ”god presseskikk”. Det er viktig for utvalget å holde seg til ”legalitetsprinsippet”, det vil si at en fellende uttalelse alltid skal ha en hjemmel i form av en regel i Vær Varsom-plakaten. Et hovedelement i de relativt korte PFU-uttalelsene er å gjengi en eller flere bestemmelser fra kodeksen som kan være hjemmelsgrunnlag for konklusjonen. Saksbehandlingen er basert på kontradiksjonsprinsippet. Det synes også viktig å ikke ta opp forhold som redaksjonen ikke er ”tiltalt” for.

Det finnes PFU-uttalelser i vårt materiale som i noen grad er reflekterende og som drøfter avveiningen mellom ulike hensyn.²⁸⁹ Det finnes også uttalelser som stempler det journalistiske arbeidet som dårlig,²⁹⁰ eller som gir redaksjonen ros.²⁹¹ Men det synes som om det er blitt mindre av dette utover i perioden. Uttalelsene blir kortere, mer standardiserte og mer strømlinjeformet. Utvalget ser kun på regelbruddet. Dette har åpenbart noen fordeler: saksbehandlingen blir forutsigbar, her er mindre ”synsing” fra utvalgets side. Men samtidig blir utvalget mer lik en domstol. Etikken håndteres som om den var jus.

Utformingen av klager må tilpasses dette. Klagere som føler seg krenket må henvise til et konkret punkt i Vær Varsom-plakaten som de mener er brutt. Lykkes de ikke med dette i første omgang, blir de bedt om å skrive en ny klage. Språkbruken i presseetikken er også juridisk preget. Riktignok har man i dag forlatt den jus-inspirerte navngivningen av sakene (Per Hansen vs. Dagbladet) som var vanlig tidligere. Til gjengjeld snakker man gjerne om ”en skjerpene omstendighet” i saken, og redaksjonen legger ned ”påstand” om frifinnelse. Dette kan i noen grad henge sammen med advokatenes inntog i presseetikken. Mange av klagerne er ressurssterke bedrifter eller organisasjoner som engasjerer advokat for å tale sin sak overfor

²⁸⁸ Røssland 1999:252ff.

²⁸⁹ Se for eksempel sak 91-090 og 91-096.

²⁹⁰ Se for eksempel sak 91-131, 04-141 og 06-211.

²⁹¹ Se for eksempel sak 01-006 og 06-201.

PFU. På motsatt side av bordet lar de store nyhetsmediene gjerne sin advokat ta seg av klagen, slik at det i saksbehandlingen sitter en advokat på begge sider.²⁹²

Utviklingen synes å være i tråd med hva nyhetsmediene ønsker. De ser seg tjent med at PFU fungerer som en pressens domstol. Vi har eksempler på at en innklaget redaksjon protesterer heftig hvis PFU griper fatt i en klage som ikke henviser til en spesiell paragraf i Vær Varsom-plakaten. Da bør klagen etter deres mening avvises.²⁹³ Redaksjonene vil ha seg frabedt at PFU skal gjøre mer enn å vurdere om en regel er brutt.

Juridifisering av PFU og presseetikken kan sees i lys av den generelle tendensen til rettsliggjøring av samfunnsmessige fenomener som også ble påpekt i den siste maktutredningen (Østerud 2003, jfr. også Tranøy 1998:192-197 og Vetlesen 2007:116).

En diskusjon om og eventuell kritikk av presseetikken juridifisering kan skje fra ulike perspektiver, både av prinsipiell art og ut fra hva som er hensiktsmessig. På grunnlag av denne studiens teorigrunnlag skal det her kort og kjapt fremføres ett synspunkt:

Det er (for å bruke Habermas' begrepsforståelse) viktig at *legaliteten* springer ut av *legitimiteten*, og ikke motsatt.

- *Legitimitet*: det som er rasjonelt rett, i pakt med sannheten.
- *Legalitet*: Positiv rett, i pakt med loven.

Når hierarkiet mellom de to er viktig, er det (blant annet) fordi normens autoritet og gyldighet ikke ligger i dens egen eksistens ("faktisitet") eller i eventuelle sanksjonsmuligheter, men derimot i en forutgående resonnerende og rasjonell diskurs der den har vunnet oppslutning og blitt rettferdiggjort av moralske grunner. (Habermas 1996:83; Brurås 1995a).

8.3.2 "...var i sin fulle rett..."

"Redaksjonen var i sin fulle rett til å..." omtale saken. Dette er en standardformulering som – med små variasjoner - finnes i svært mange PFU-uttalelser, gjerne som en innledning i

²⁹² Andelen klager fra advokat har de senere år lagt relativt stabilt på mellom 15 og 20 prosent. (Kilde: Norsk Redaktørforenings årsberetning for perioden 2003-2004.) I hvor stor grad innklagede medier bruker advokat i behandlingen av PFU-saker har jeg ikke funnet tall på. Advokatbruken i PFU-saker er for øvrig drøftet av tidligere redaktør i NRK Brennpunkt Morten Møller Warmedal (Warmedal 2005).

²⁹³ "Det burde være et minimumskrav ved enhver klage at man konkret påviser hjemmelen for de påståtte brudd på de etiske regler for pressen" skriver Aftenpostens redaksjonssekretær Ivar Granåsen i et tilsvar i sak 94-068. Jfr. også Bodahl-Johansen 2004:51, samt Jordahl 2005.

uttalelsen. Etter 1990 har formuleringen vært hyppig brukt; før 1990 ble den brukt mer sporadisk. I 2006 finner vi denne formuleringen i over halvparten av uttalelsene.

Hva menes med denne normative konstateringen som gjentas i så mange PFU-uttalelser?

Politisk-filosofisk kan utsagnet leses som en tilslutning til prinsippet om ”negativ frihet”, det vil si frihet fra inngrep og innblanding, i liberalistisk ånd. Den stadige fremhevelsen av dette prinsippet, som også er et kjennetegn ved amerikansk presse, omtaler Christians m.fl. som en posisjon ”nær det absolutte”, og fortsetter:

Whenever challenged, the press thrusts the First Amendment forward as a fetish to ward off the spirits of responsibility. (Christians 1993:53)

Den faste formelen om at redaksjonen ”er i sin fulle rett” må forstås som et forsvar for den kritiske journalistikken og for medienes adgang til å hente informasjon og publisere stoff som noen helst hadde sett ikke ble publisert. Utsagnet uttrykker et forsvar for medienes adgang til å ”blande seg inn”, på alle samfunnsområder, uten å la seg stoppe av press eller trusler, avvisning, taushet eller stengte dører. Det er ikke til å undres over at PFU ønsker å uttrykke nettopp dette, og at de ønsker å gjøre det *ofte*. Utvalget blir med jevne mellomrom klandret for at de sjelden eller aldri fremholder Vær Varsom-plakatens kapittel 1 som omtaler pressens positive oppgaver og rolle i samfunnet.²⁹⁴ Her benytter utvalget en sjanse til å uttrykke noe om nettopp det.

Men hva betyr egentlig utsagnet? Hvordan skal vi tolke formuleringen? Hvilken ”rett” (rettighet?) er det her snakk om? Hva innebærer den, og hvordan er den begrunnet?

Hvis dette utsagnet skal tolkes som en rett redaksjonen har i henhold til ytringsfriheten, så er det et *juridisk* utsagn, - som sådan nærmest en selvfølgelighet. I PFU-sakene er det ingen som stiller spørsmålsteget ved redaksjonens juridiske rett til å dekke journalistisk hva den måtte ønske. Ikke en gang klageren som bringer saken inn for PFU har anfektet den retten; i så fall ville han brakt saken inn for domstolen i stedet.

Folkelige debatter om ytringer ender som kjent ikke sjelden med et utsagn om at ”vi har jo ytringsfrihet her i dette landet!”. Vi må anta at det i PFUs faste formulering ligger noe annet enn dette. Når en problemstilling tas opp i det yrkesetiske utvalget, er det den *moralske* ”retten” man uttaler seg om, ikke lovligheten. En moralsk rett er noe ganske annet enn en

²⁹⁴ Eks. Lindholm 2007, Bjerke 2005, Oltedal 2001:166. Jfr. også Omdal 2006:69

juridisk rett. At man har juridisk rett til å ytre et utsagn, betyr ikke at ytringen er hevet over en etisk vurdering.

Retter finnes i forhold mellom parter. Hvem er den andre part i dette tilfellet? Snakker vi om en menneskerett i forhold til stat og myndigheter? Nei, den andre part må være klageren. En rett kan også være et *krav*, et *privilegium*, en *legal makt* eller en *immunitet*.²⁹⁵ Akkurat hva det er i PFU-uttalelsene, er noe uklart. Dersom det er et *krav*, oppstår det hos den annen part en *plikt*. Dersom det er et *privilegium* (frihet), betyr det at man kan, men ikke må, utføre handlingen, og dessuten at man har en rett som ikke alle har. - En rett kan innebære flere av de nevnte trekk.

En PFU-sak handler – i et rettighetsperspektiv – om *kolliderende* rettigheter. På den ene side står redaksjonen med sine rettigheter - som lar seg begrunne, selv om begrunnelsen ikke alltid er synlig i en PFU-uttalelse. Men disse rettighetene begrenses av *den annen parts rettigheter*. Den annen part er som regel et individ, og individuelle retter står sterkt i en liberalistisk politisk-filosofisk tradisjon. Dette kan for eksempel være retten til privatliv; retten til å slippe offentlig publisitet; retten til å ivareta sin eiendom og forretning osv. Den annen parts retter legger begrensninger på den første parts adgang til å utøve sine retter. På hvilken måte, i hvilken grad og med hvilken styrke? Derom handler PFU-saken.

(Hva som menes med det forsterkende adjektivet i uttrykket ”pressens *fulle* rett” er umulig å vite. Hvis det menes en rett som ikke på noen måte kan anfektes eller begrenses, så er det neppe etisk holdbart ut fra noe moralfilosofisk ståsted.)

PFUs påpekning av ”den fulle rett” kan ved første øyekast synes ensidig: man slår fast *medienes* rett. Men deretter blir den annen parts rett også trukket inn. Når PFU påpeker *medienes* ”rett”, skjer det på et høyere abstraksjonsnivå enn der klagesaken egentlig ligger, det går på retten til å ta opp et bestemt tema (”*sette søkelyset på*”, ”*omtale*” og lignende). Deretter peker man på de forbehold, betingelser og partikulære omstendigheter i den konkrete saken som begrenser ”pressens fulle rett”. Innholdet i og styrken i disse forbeholdene blir imidlertid ikke inngående drøftet; det avgjørende er å finne en hjemmel i Vær Varsom-plakaten hvor de er nevnt eller hvor de kan tolkes inn.

I forhold til de tre teoriene som er utgangspunktet for den herværende studien, kan vi si at denne faste PFU-formuleringen har elementer av en diskursetisk tenkemåte; den uttrykker

²⁹⁵ ”The Hohfeldian Analytical System”, jfr. Wenar 2007. ”Retter” og ”rettigheter” er et omfattende moralfilosofisk tema innenfor både deontologiske og konsekvensialistiske etiske teorier.

ikke noe tydelig dydsetisk eller kommunitaristisk perspektiv, og den står i klar motsetning til en nærhetsetisk tilnærming.

Den sterke fremhevelsen av redaksjonens ”fulle rett” signaliserer en deontologisk kantiansk tankegang; en universell rettferdighetsetikk. I et *diskursetisk perspektiv* har redaksjonen en selvsagt ”rett” til å sette søkelyset på hva den vil. Enhver kan bringe inn i diskursen de fakta og synspunkter man ønsker. Menneskerettene – inkludert ytringsfrihet og pressefrihet – springer ut av forestillingen om det frie, fornuftige og autonome mennesket som kan si hva det vil.

I et *dydsetisk perspektiv* er rettigheter et relativt komplisert konsept. En grunntanke hos Aristoteles er at mennesket blir lykkelig bare i fellesskap med andre, og han utvikler en filosofi om det gode og rettferdige samfunn der enhver får sin rett i henhold til sin posisjon i samfunnet. Tankegangen er bevart i moderne konsekvensialistiske tenkemåter: Rettigheter kan anses som midler for å oppnå et ønsket gode, nemlig ”en optimal distribusjon av interesser” (Wenar 2007). Men det moderne syn på enkeltindividets rettigheter som et universelt og absolutt prinsipp kan – hvis det ikke samtidig kobles til en ansvarsetikk og samfunnsmessige forpliktelser - også fort komme i konflikt med fellesskapsbaserte teorier.

Kommunitaristisk etikk vil trolig ikke terpe på individets partikulære rettigheter, men i stedet ta avstand fra moralsk individualisme og heller rette oppmerksomheten mot lokalsamfunnet behov. Individet betraktes ikke som isolerte øyer hvis grenser skal voktes og vernes, men som en del av et fellesskap. Lokale forskjeller og særpreg med hensyn til rettighetstradisjoner anerkjennes.

I et *nærhetsetisk perspektiv* er rettigheter et fremmed begrep. Etter denne tenkemåten har redaksjonen slett ingen ”rett” til å krenke.

Konklusjon: PFUs faste og rituelle påpekning av ”pressens fulle rett” må forstås som uttrykk for et diskursetisk perspektiv. Utsagnet forsvaret medienes rett til også å levere dårlig kvalitet. Det er altså ingen dydsetisk tanke som ligger bak, og utsagnet står også i motsetning til nærhetsetiske perspektiver.

Formuleringen om redaksjonens ”fulle rett” ble sjeldent brukt i første del av vår periode, men er med i de fleste PFU-uttalelsene i den senere tid. Dette kan tolkes som en tyngdeforskyvning i legitimeringen av presseetikken, bort fra pressens *samfunnsnytte* og over mot medienes *rettigheter*, altså bort fra en dydsetisk og mot en diskursetisk tenkemåte. I så fall er det en svekkelse av profesjonsetikkens forankring i et samfunnsoppdrag, jfr. kap. 1.2.

8.4. Avsluttende bemerkninger

Vi har funnet at de presseetiske erklæringene har et sterkt preg av diskursetiske tenkemåter. Enkelte dydsetiske perspektiver spiller også en viktig rolle i pressens selvforståelse og etiske refleksjon, mens andre sentrale deler av dydsetikkens innhold er fraværende. Tendenser til nærhetsetiske tenkemåter finnes, men må i PFUs avveininger ofte vike for andre hensyn.

Diskursetikkens sterke posisjon i presseetikken kommer først og fremst til uttrykk i en oppfatning av journalistikken som en rasjonell diskurs om allmenne spørsmål med sikte på kollektiv normdannelse og med adgang for alle. PFU og redaktørene fremhever pressens rolle som både arena for den frie samfunnsdebatten og som leverandør av tema og kunnskap slik at borgerne kan delta. Sannhetshensyn er viktigere enn partshensyn. De hyppigst brukte begrunnelsene i PFUs avgjørelser er typisk diskursetiske normer som *samtidig imøtegåelse*, *krav til kildebredde*, *kontroll av opplysninger* og *balanse*. Dette er prosedurale normer som foreskriver en metode, men som er uten noen verdimeessig substans eller meningsinnhold – i pakt med diskursetikken.

Men diskursetikken inneholder også aktuelle og presseetisk relevante korrektiver som PFU sjelden eller aldri berører. Ikke minst er dette knyttet til problemstillinger rundt skjulte informasjonsstrømmer fra strategiske kilder, journalisters nære relasjoner til maktkilder og manglende metodisk åpenhet. Dette bidrar til at diskursen ikke er åpen og ”herredømmefri”, slik diskursetikken forutsetter.

Dydsetikken er til stede i de presseetiske refleksjonene i hovedsak på én måte, nemlig ved PFUs og redaktørenes oppfatning av pressens *informasjonsansvar* og derav følgende *samfunnsnytte*. Pressen har et *telos*, et mål for sin virksomhet, nemlig å oppfylle publikums ”berettigede informasjonsbehov”.

For øvrig står den etikken som det presseetiske apparatet representerer på mange måter i motsetning til en dydsetisk moraloppfatning. Først og fremst skjer dette ved at PFU begrenser yrkesetikkens felt til et antall formulerte regler, og ser bort fra spørsmål og hensyn som ikke er dekket av regelverket. Bredden i det etiske univers forsvinner. I dydsetisk lys er det i PFUs forståelse av presseetikken oppstått et påfallende og uheldig skille mellom etikk og kvalitet. En dydsetisk forståelse av presseetikken innebærer at *den gode journalist* står i

sentrum, og den gode journalist er noe ganske annet enn den som aldri blir tatt i regelbrudd. Det yrkesetiske apparat synes i liten grad å ha rom for betraktninger om journalisters *karakter* som yrkesutøvere, om ”dyder” og ”standards of excellence” i utøvelsen av yrket.

Nærhetsetikken representerer et nytt og lite utviklet perspektiv i journalistisk yrkesetikk. Vel har presseetikken alltid vært opptatt av hensynet til personvernet. Dette hensynet var i sin tid en hovedårsak til at en presseetisk kodeks ble utviklet, og PFU har kontinuerlig fremholdt viktigheten av å unngå ”*unødige skadevirkninger*” for enkeltmennesker som følge av journalistisk publisering. Avveiningen kretser om hva som er *unødig*. Nærhetsetikken vender imidlertid oppmerksomheten bort fra publiseringsreglene og er i stedet opptatt av yrkesutøverens *møte* med det sårbare enkeltindividet - og at dette møtet faktisk i noen situasjoner fordrer helt andre responser enn det som ellers følger av journalistisk profesjonsetikk. Den distanserte, kjølige, konsekvensnøytrale og observerende profesjonsrollen er i noen tilfeller faktisk ikke mulig. Nærhetsetikkens radikale alternativ er for det første å *se* det unike mennesket løsrevet fra alle kategorier og roller – kildetyper, narrative figurer og merkelapper – som journalisten ellers forholder seg til, og for det andre å *tillate* og *anerkjenne* den subjektive, emosjonelle og partiske responsen fra journalistens side i den konkrete situasjon.

Nærhetsetikken er vanskelig å anvende i en virksomhet som nødvendigvis må ha en sosialetisk rettferdighetsetikk i sin grunnmur. Vi har i dette prosjektet tatt til orde for at nærhetsetikken *i visse situasjoner* – når journalisten møter et sårbart enkeltmenneske i krise – bør gis fortrinnsrett.

Utviklingen fra 1972 til 2006 i perioden er ikke entydig med hensyn til styrken i og prioriteringen av de tre ulike etiske refleksjonsmåtene. Ulike utviklingstrekk trekker i ulike retninger. I store trekk viser de presseetiske erklæringene fra PFU og redaktørene en relativt høy grad av stabilitet og konsistens i perioden.

Den tydeligste bevegelsen har vi sett i forhold til journalistikkens estetiske og visuelle sider. Mens PFU for noen år siden insisterte på å holde spørsmål om dimensjonering, form og ”presentasjon” utenfor den institusjonaliserte presseetikken, er dette i løpet av perioden blitt trukket inn i den presseetiske sfære. Utvalget begynte å legge vekt på både publikums og ikke minst det berørte enkeltmenneskets *subjektive opplevelse* av et medieoppslag. Dette kan forstås som en bevegelse bort fra en diskursetisk tenkemåte og over mot dydsetiske og nærhetsetiske refleksjonsmåter.

En annen observasjon trekker imidlertid i en annen retning: Pressens *rettigheter* er blitt hyppigere og mer kraftfullt uttrykt i nyere PFU-uttalelser enn tidligere. Dette står i motsetning til en kommunitaristisk og dydsetisk opptatthet av *publikums* behov og av samfunnets krav på tjenester av en viss kvalitet. Det er stor forskjell på at avisen *har rett til* å skrive om en sak og at den *oppfyller sitt samfunnsoppdrag* ved å publisere saken. En profesjonsetikk konstitueres ikke av yrkesutøvernes behov og rettigheter, men av et samfunnsoppdrag, jfr. kap. 1.

Nærhetsetiske trekk synes å ha blitt noe mer fremtredende i løpet av perioden. Dette gjelder særlig i spørsmål om journalistisk atferd i innsamlingsfasen. Også på andre måter har vi sett en økt anerkjennelse av individers og grupper partiske og subjektive opplevelse av journalistikken.

- - -

I denne studien har vi sett bakover. Vi har undersøkt presseetiske holdninger og tenkemåter i perioden fra 1972 til 2006. Nå skriver vi 2008. Verden endres, og journalistikken endres.

Clifford Christians, som kanskje mer enn noen har oversikt over akademiske tilnærminger til presseetikk internasjonalt, slår fast at anvendt medieetikk hittil har hatt (evt. gjort seg) liten nytte av moralfilosofien. (Christians 2000:35). Kan hende vil vi her se en forandring. Presseetikken trenger sterkere teoretiske begrunnelser. Trolig trenger den også *andre* teoretiske begrunnelser enn tidligere, i en tid da ny teknologi og nye kommunikasjonsformer endrer våre forestillinger om det offentlige og det private, og journalistikken domineres av personfokuserte fortellinger mer enn av politisk argumentasjon. Den *diskursetiske* forestilling om den rasjonelle refleksjon og den argumentbaserte offentlige samtale mellom autonome aktører om spørsmål av allmenn betydning vil ikke bli uaktuelt. Men presseetikken trenger i langt større grad å ivareta og dyrke det *dydsetiske* perspektivet – som retter oppmerksomheten mot dyktige journalister som finner glede og stolthet i sin yrkesidentitet og som formidler meningsskapende historier med etisk klokskap og skjønn. Det synes også som at journalistikken kan og bør finne rom for det *nærhetsetiske* perspektivet, det vil si en relasjonsetikk som ivaretar ansvaret for det sårbare og skadeskutte individ; et ansvar som ikke lar seg abstrahere bort i en profesjonell regel-etikk.

En presseetikk i vår tid må være pluralistisk og hente innsikter fra ulike moralfilosofiske tankebygninger. Den må inkludere innsikter fra så vel diskursetikk som dydsetikk og nærhetsetikk. Dette betyr ikke at de tre teorier skal forstås i avsvakkede og reduserte versjoner

der de så og si går opp i en høyere enhet. Presseetikken kan ikke i seg selv bli en helhetlig og selvstendig *teori*. Men det betyr at presseetisk begrunnelsesarbeid henter relevante innsikter, korrigeringer og perspektiver fra teoriene slik de fremstår som skarpe, særpregede og kontrasterende tenkemåter.²⁹⁶

De tre teoriene som ligger til grunn for denne studien representerer tre helt ulike tilnærminger til profesjonsetikken. Alle tre inneholder konstruktive bidrag til presseetisk refleksjon og begrunnelsesarbeid. Felles for dem er også at de innebærer – og fordrer – et annet og langt videre perspektiv på presseetikken enn det som favnes i et regelbasert domstollignende klagesystem. I dette ligger ikke nødvendigvis en kritikk av Pressens Faglige Utvalg; det vil eventuelt avhenge av hva man anser at PFU skal være. Som *klageorgan* kan det hende utvalget fungerer helt utmerket. Men journalistisk yrkesetikk er noe annet enn å unngå regelbrudd og fellelse i PFU. Våre tre moralfilosofiske posisjoner innebærer alle en profesjonsetisk bevisstgjøring – på hver sin måte.

- - - X X X - - -

²⁹⁶ For ordens skyld: Det finnes også andre moralfilosofiske teorier enn disse tre som kan være relevant for presseetikken. Det gjelder så vel deontologiske (f.eks. kontraktteoretiske) som konsekvensetiske (f.eks. utilitaristiske) teoribygninger.

Referanser

- Allern, Sigurd (1988): *Møkkagraverne og den kritiske tradisjon*. Oktober Forlag, Oslo.
- Allern, Sigurd (1992): *Kildenes makt. Ytringsfrihetens politiske økonomi*. Pax Forlag, Oslo.
- Allern, Sigurd (1997): *Når kildene byr opp til dans*. Pax Forlag, Oslo.
- Allern, Sigurd (2001a): *Nyhetsverdier. Om markedsorientering og journalistikk i ti norske aviser*. IJ-forlaget, Kristiansand.
- Allern, Sigurd (2001b): *Flokkdyr på Løvebakken: Søkelys på Stortingets presselosje og politikkens medierammer*. Pax Forlag, Oslo.
- Allern, Sigurd (2007): From Party Press to Independent Observers? An Analysis of Election Campaign Coverage Prior to the General Elections of 1981 and 2005 in Two Norwegian Newspapers. Artikkel i *Nordicom Review*, Jubilee Issue 2007, pp.63-77.
- Andenæs, Ivar (2007): *Kobling. Tekst og reklame i norske aviser*. Rapport 2/2007, Institutt for Journalistikk, Fredrikstad.
- Andersen, Svend (1993): *Som dig selv. En indføring i etik*. Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- Arens, Edmund (1997): "Discourse Ethics and Its Relevance for Communication and Media Ethics". Artikkel i Christians, Clifford and Michael Traber (ed.): *Communication Ethics and Universal Values*. Sage Publications, Thousand Oaks, California.
- Aristoteles (1965): "On the Art of Poetry", i Aristotle/Horace/Longinus: *Classical Litterary Criticism*. Penguin Books, London.
- Aristoteles (1985): *Nichomachean Ethics*. Oversatt av Terence Irwin. Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge.
- Baugstø, Per H. og Jørgen la Cour-Harbo (1995): "Med bremseklosser på fremtiden", i Per H. Baugstø og Trond Degnes (red.): *Visuell visjon – i fritt fall? Skråblikk på nordisk avisdesign*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Bauman, Zygmunt (1993): *Postmodern Ethics*. Blackwell, Oxford.
- Baune, Øyvind (1994): "Etisk argumentasjon", i Kjell Eyvind Johansen (red.): *Etikk – en innføring*. Cappelens forlag, Oslo.
- Bech-Karlsen, Jo (1978): *Metodikk i ny journalistikk. En oversikt og et debattopplegg*. I skriftserien "Oppslag", Norsk Journalistskole, Oslo.
- Bech-Karlsen, Jo (1996): *Ubehaget i journalistikken. En pamflett*. Forlaget Forum, H.Aschehoug & Co. Oslo.

- Bertrand, Claude-Jean (1993): "Foreword" i Christians, Clifford G; John Ferré and Mark Fackler: *Good News. Social Ethics and the Press*. Oxford University Press, New York.
- Bertrand, Claude-Jean (2002): *Media Ethics and Accountability Systems* (2nd ed). Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey.
- Bivins, Thomas H. (2004): *Mixed Media: Moral Distinctions in advertising, public relations and journalism*. L. Erlbaum, Mahwah, New Jersey.
- Bjerke, Paul (2000): *Fortsatt partipresse? Norske avisers holdninger til regjeringsskiftet i mars 2000*. Forskningsrapport nr. 46, Høgskulen i Volda.
- Bjerke, Paul (2005): "Det etiske tomrom i PFU", i *Norsk Medietidsskrift nr. 4-2005*, side 344-349.
- Bjerke, Paul (2007): "Presseetikk vs. Allmenmoral", i Jacobsen, Cathrine, Audgunn Oltedal og Rune Ottosen (red.): *Pressens "Blinde Flekker"*. HiO-rapport 2007 nr. 17. Høgskolen i Oslo.
- Bjørneboe, Jens (1973): "Pressen og rettssikkerheten". Kronikk i *Aftenposten (morgen)* 15.mai 1972.
- Blix, Arne og Jo Bech-Karlsen (1989): *Hva har vi der å gjøre? Metoder og etikk i katastrofe- og ulykkesjournalistikk*. Institutt for Journalistikk, Fredrikstad.
- Bodahl-Johansen, Gunnar og Helge Østbye (1996): *Bjugn-saken og pressen*. Norsk Redaktørforening/Institutt for Journalistikk, Fredrikstad.
- Bodahl-Johansen, Gunnar (2004): "Oppdraget er etisk begrunnet", i Jensen, Arne (red.): *Frimodige Ytringer ere Enhver tilladte. Årbok fra Norsk Redaktørforening 2004*. IJ-forlaget, Kristiansand.
- Brurås, Svein (1995a): "Om presseetikk, presserett og ytringsfrihet. To argumenter mot lovfesting av presseetikken", i Brurås, Svein: *Presseetikk og moralfilosofi. Fem essay*. Forskningsrapport nr. 9, Høgskulen i Volda.
- Brurås, Svein (1995b): "Aristotle in the Newsroom: Journalistic Integrity and the Golden Mean", i Brurås, Svein: *Presseetikk og moralfilosofi. Fem essay*. Forskningsrapport nr. 9. Høgskulen i Volda.
- Brurås, Svein (1995c): "Aristotle in the Newsroom: On Emotions and News Criteria", i Brurås, Svein: *Presseetikk og moralfilosofi. Fem essay*. Forskningsrapport nr. 9. Høgskulen i Volda.
- Brurås, Svein (1997): *Journalister til salgs? En rapport om sponsing og tekstreklame i media*. Arbeidsrapport nr.46, Høgskulen i Volda.
- Brurås, Svein og Lars Arve Røssland (2000): *Full skjæring. Drapssaken, nyhetsjakten og*

- menneskene bak nyhetene.* ("Hedrum-rapporten"). Norsk Journalistlag, Oslo. (Nytgivelse i 2005 som rapport nr. 60, Institutt for informasjons- og medievitenskap, Universitetet i Bergen.)
- Brurås, Svein (2001): *Vær ære og vår autonomi. Journalisters syn på yrkesrolle og etikk.* Forskningsrapport nr. 44, Høgskulen i Volda.
- Brurås, Svein (2002): "Om medier, verdier og moral". Bokanmeldelse av Terje Rasmussen: "Mediesamfunnets moral", i *Norsk Medietidsskrift 1/2002*, side 175-180.
- Brurås, Svein og Lars Arve Røssland (2003): *Kompiser i krim. Aktører, strategier og relasjoner i mediedekningen av Orderud-saken.* Rapport utgitt av Norsk Journalistlag, Oslo.
- Brurås, Svein (2004a): "Om David Beckham og Harry Lindstrøm – og journalistikkens trivillitterære koder." Artikkel i Granaas, Rakel m.fl.(red): *Mellom sann skrift og mytisk røynd. Festskrift til Jan Inge Sørbo.* Ivar Aasen-instituttet/Høgskulen i Volda.
- Brurås, Svein (2004b): "Uthengt". *Subjektive opplevelser av negativ presseomtale.* Arbeidsrapport nr.166, Høgskulen i Volda.
- Brurås, Svein (2006a): *Etikk for journalister.* 3.utgave. (1.utgave i 1999) Fagbokforlaget, Bergen.
- Brurås, Svein (2006b): *Pressefolk har respekt for PFU.* Paper til den 12. norske medieforskerkonferansen i Bergen, august 2006.
- Christians, Glifford G; John Ferré and Mark Fackler (1993): *Good News. Social Ethics and the Press.* Oxford University Press, New York.
- Christians, Clifford G. (1995): "Review Essay: Current Trends in Media Ethics", i *European Journal of Communication*, 1995; Vol. 10 (4): 545-558. Sage, London.
- Christians, Clifford and Michael Traber (ed.) (1997): *Communication Ethics and Universal Values.* Sage Publications, Thousand Oaks, California.
- Christians, Clifford G. (2000): "An Intellectual History of Media Ethics". Artikkel i Pattyn, Bart (ed.): *Media Ethics. Opening Social Dialogue.* Peeters, Leuven.
- Christoffersen, Svein Aage (red.) (2005): *Profesjonsetikk.* Universitetsforlaget, Oslo.
- Chritcher, Chas (ed.) (2006): *Moral Panics and the Media.* Open University Press, Maidenhead.
- Curran, James (1996): "Mass Media and Democracy Revisited", i Curran, James and Michael Gurevitch (eds): *Mass Media and Society.* Arnold, London.
- Dahlgren, Peter og Colin Sparks (ed.) (1992): *Journalism and Popular Culture.* Sage, London.

- Dahlgren, Peter (1998): "Enhancing the Civic Ideal in Television Journalism". Artikkel i Brants, Kees; Joke Hermes and Liesbet van Zoonen (ed): *The Media in Question. Popular Cultures and Public Interests*. Sage Publications, London.
- Dahlstrøm, Hilde Kristin (2007): *Etiske husregler. En undersøkelse av fremvekst, innhold og funksjoner*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo/Høgskolen i Oslo.
- Djerf-Pierre, Monika og Lennart Weibull (2001): *Spegla, granska, tolka: Aktualitetsjournalistik i svensk radio och tv under 1900-talet*. Stiftelsen etermedierna, Stockholm.
- Drotner, Kirsten m.fl. (1996): *Medier og kultur. En grundbog i medieanalyse og medieteor*. Borgens Forlag, København.
- Eide, Elisabeth (2001): "Mannsbastioner med iboende treghet", i Eide, Martin (red.): *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*. Gyldendal Akademisk, Oslo.
- Eide, Martin (1984): "Etter det vi forstår på politis hold...". *Politikere og massemedia*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Eide, Martin (1992a): *Nyhetens interesse. Nyhetsjournalistikk mellom tekst og kontekst*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Eide, Martin (1992b): *Den fjerde servicemakt. Noter til forståelse av norsk veilednings- og kampanjejournalistikk*. Institutt for massekommunikasjon, Universitetet i Bergen.
- Eide, Martin (1995a): "Populærjournalistikk på norsk. Historiske noter om avisschizofreni." Artikkel i *Norsk Medietidsskrift* nr. 1/1995. Novus Forlag, Oslo,
- Eide, Martin (1995b): *Blod, svette og gledestårer*. Verdens Gang 1945-95. Schibsteds Forlag, Oslo.
- Eide, Martin (2000): *Den redigerende makt. Redaktørrollens norske historie*. IJ-forlaget, Kristiansand.
- Eide, Martin (2001): "Journalistisk makt. Et oppslag", i Eide, Martin (red.): *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*. Gyldendal Akademisk, Oslo.
- Eide, Martin (2004): *Hodet på blokken. Essays om journalistikk*. Gyldendal Akademisk, Oslo.
- Eide, Martin (2007): "Encircling the Power of Journalism". Artikkel i *Nordicom Review*, Jubilee Issue 2007, pp.21-29.
- Ekecrantz, Jan og Tom Olsson (1998): *Det redigerade samhället. Om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerade förnuftets historia*. Carlsson Bokförlag, Stockholm.
- Ekstrøm, Mats og Stig Arne Nohrstedt (1996): *Journalistikens etiska problem*. Rabèn Prisma og Svenska Journalistförbundet, Stockholm

- Erichsen, Rolv Werner (1960): *For ytringsfrihet under ansvar. Norsk Presseforbund 1910-1935-1960*. J.W.Eides Boktrykkeri, Bergen.
- Fauske, Halvor (1999): "Forord" i Habermas, Jürgen: *Kommunikativ handling, moral og rett*. Tano Aschehoug, Oslo.
- Fink, Conrad (1988): *Media Ethics, in the Newsroom and beyond*. McGraw-Hill, Lebanon, Indiana.
- Finslo, Stig; Christine Korme og Olav Njaastad (red.) (1997): *Kvalitet i journalistikken. Er vi gode nok?* Institutt for Journalistikk, Fredrikstad
- Finslo, Stig (2001): "Status redaktør 2002 – mellom ideal og virkelighet", i Finslo, Stig (red.): *"Redaktøren leder og har ansvaret..." Årbok for Norsk Redaktørforening*. IJ-forlaget, Kristiansand.
- Fossum, Egil og Sidsel Meyer (2003): *Er det nå så sikkert? Journalistikk og kildekritikk*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Fremo, Skjalg (1994): *Presseskikk*. Institutt for Journalistikk, Fredrikstad.
- Gangdal, Jon (2000): *Mediedekningen av kriminalsaker generelt og "Orderud-saken" spesielt*. Rapport fra Jon Gangdal, Woldsdal & Partnere, Oslo.
- Gans, Herbert J. (1980): *Deciding what's News: a study of CBS Evening News, NBC Nightly News and Time*. Vintage Books, New York.
- Gauslå, Stein og Nils E. Øy (2008): *Unødvendig ombud*. Kronikk i Aftenposten 09.10.2008.
- Gentikow, Barbara (1999): "Cultural Studies og kvalitative resepsjonsstudier", i Larsen, Peter og Liv Hausken (red.): *Medievitenskap. Bind 3: Medier og brukere*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Gentikow, Barbara (2002): *Hvordan utforsker man medieerfaringer? Kvalitativ metode for (ferske) medieforskere*. Publikasjon nr. 53, Institutt for medievitenskap, Universitetet i Bergen.
- Gentikow, Barbara (2007): "Kringkasting. En kulturteknikk i endring". Artikkel i *Norsk Medietidsskrift* 1/2007. Oslo.
- Giddens, Anthony (1984): *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Polity Press, Cambridge.
- Gilligan, Carol (1982): *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts).
- Giverholt, Helge (1985): *Avisfellesskap gjennom 75 år. Norsk Bladeierforening – Norske Avisers Landsforbund 1910-1985*. Utgitt av Norske Avisers Landsforbund, Oslo.
- Gjelsten, Gudmund (1988): *Møte eller manipulasjon? Om etikk i massemedia*. NKS, Oslo.

- Golding, Peter and Graham Murdoch (2000): "Culture, Communications and Political Economy", i Curran, James and Michael Gurevitch (ed.): *Mass media and Society* (3rd edition). Arnold, London.
- Gran, Gunnar (1995): *Vær varsom. Forarbeid til revisjon av etiske normer for trykt presse, radio og fjernsyn*. Institutt for Journalistikk, Fredrikstad.
- Grimen, Harald (2006): *Profesjoner og profesjonsmoral*. SPS Arbeidsnotat nr. 04/06, Senter for profesjonsstudier, Høgskolen I Oslo.
- Gripsrud, Jostein (1992): "The Aesthetics and Politics of Melodrama", i Dahlgren, Peter and Colin Sparks (ed.): *Journalism and Popular Culture*. Sage, London.
- Gripsrud, Jostein (1999, 2.utg. 2002): *Mediekultur, mediesamfunn*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Gynnild, Astrid (1990): *Avisene fangar blikket. Analyse av framsider i 1970 og 1987*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Habermas, Jürgen (1971): *Borgerlig offentlighet – dens fremvekst og forfall*. Gyldendal, Oslo.
- Habermas, Jürgen (1990): *Moral Consciousness and Communicative Action*. Polity Press, Cambridge.
- Habermas, Jürgen (1993a): *Justification and Application. Remarks on Discourse Ethics*. The MIT Press, Cambridge Massachusetts.
- Habermas, Jürgen (1993b): "On the Pragmatic, the Ethical and the Moral Employment of Practical Reason", i *Justification and Application. Remarks on Discourse Ethics*. The MIT Press, Cambridge Massachusetts.
- Habermas, Jürgen (1993c): "Lawrence Kohlberg and Neo-Aristotelianism", i *Justification and Application. Remarks on Discourse Ethics*. The MIT Press, Cambridge Massachusetts.
- Habermas, Jürgen (1996a): *Diskursetik. Notiser til et begrundelsesprogram*. (Dansk oversettelse av deler av Habermas 1990) Det lille forlag, Fredriksberg.
- Habermas, Jürgen (1996b): *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Polity Press, Cambridge.
- Habermas, Jürgen (1999): *Kommunikativ handling, moral og rett*. Tano Aschehoug, Oslo.
- Halse, Ketil Jarl (1976): "Journalisten som strateg", i *Pressens Årbog 1976*. Dansk pressehistorisk Selskab, København.
- Held, Virginia (2006): *The Ethics of Care. Personal, Political and Global*. Oxford University Press, Oxford.
- Helland, Knut (1995): *Public Service and Commercial News. Contexts of Production, Genre*

- Hellesnes, Jon (1999): *Om Hans Skjervheim*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Hellesnes, Jon (2002): "Den galne grisen hans Lars Liabø og dei tre verdene hans Jürgen Habermas, eller om formalpragmatikkens grunndrag", i *Grunnane*, Universitetsforlaget, Oslo (s.93-109)
- Henriksen, Jan-Olav og Arne Johan Vetlesen (1997): *Nærhet og distanse. Grunnlag, verdier og etiske teorier i arbeid med mennesker*. Ad Notam Gyldendal, Oslo.
- Hillesund, Terje (1994): *Står det noe nytt? Innføring i analyse av aviser og nyheter*. Institutt for Journalistikk, Fredrikstad.
- Hjarvard, Stig (1999): *TV-nyheder i konkurrence*. Samfundslitteratur, Fredriksberg.
- Hjeltnes, Guri; Svein Brurås og Henrik Syse (2003): *Tre uker i desember. En kritisk gjennomgang av medienes rolle i den såkalte Tønne-saken*. Rapport fra Norsk Presseforbund, Oslo.
- Hjeltnes, Guri; Ragnhild Kr. Olsen og Jo Bech-Karlsen (2007): *Rapport fra ti norske mediehus. En studie av flermediale løsninger*. Handelshøyskolen BI og Institutt for Journalistikk, Oslo/Fredrikstad.
- Hompland, Andreas (2007): "Dagsorden i oppløsning", i Jensen, Arne (red.): "...å sikre redaksjonell uavhengighet". *Redaktørinstituttets status 2007. Årbok fra Norsk Redaktørforening*. IJ-forlaget, Kristiansand.
- Hovden, Jan Fredrik (2001): "Etter alle journalistikkens reglar...", i Eide, Martin (red.): *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*. Gyldendal Akademisk, Oslo.
- Hovden, Jan Fredrik (2008): *Profane and Sacred. A Study of the Norwegian Journalistic Field*. Dr.avhandling, Universitetet i Bergen.
- Hunstad, Kåre og Harald Haave (1993): *Drapene i Tistedal*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Høst, Sigurd og Gunnar Bodahl-Johansen (2001): *Kulturforskjell og tilpasning. Journalisters forhold til politi, påtalemyndighet og domstoler*. IJ-rapport 4/2001, IJ, Fredrikstad.
- Høyser, Svannik (1982): "Medienes oppgaver", i *NOU 1982:30, Maktutredningens rapport om massemedier*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Høyser, Svannik (1995): *Pressen mellom teknologi og samfunn. Norske og internasjonale perspektiver på pressehistorien fra Gutenberg til vår tid*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Ihlebak, Hans Andreas (1977): *Lov og etikk i journalistikk*. Institutt for Journalistikk, Fredrikstad.
- Jaggard, Alison M. (2000): "Feminist Ethics", i Hugh LaFollette (ed.): *The Blackwell Guide to*

- Ethical Theory*, s.348-374. Blackwell Publishing, Malden.
- Jahr, Erika (2004): *Kjønn og journalistikk i mediene*. IJ-forlaget, Kristiansand.
- Jensen, Johan O. (1995): "Når presentasjonen blir etikkens svøpe", i Per H. Baugstø og Trond Degnes (red.): *Visuell visjon – i fritt fall? Skråblikk på nordisk avisdesign*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Jewkes, Yvonne (2004): *Media and Crime. Key Approaches to Criminology*. Sage Publications, London.
- Johansen, Kjell Eyvind (red.) (1994): *Etikk – en innføring*. Cappelens Forlag, Oslo.
- Jordahl, Theo (2005): "En mer regelstyrt VVP?" Artikkel i Jensen, Arne (red): *Ytringsfrihed bør finde Sted. Årbok fra Norsk Redaktørforening 2005*. IJ-forlaget, Kristiansand.
- Kallevik, Svein Arthur (2004): *Journalistikk i krise? Om krisejournalistikk og krisereaksjoner*. IJ-forlaget, Kristiansand.
- Kemp, Peter (1992): *Lévinas*. Forlaget Anis, Fredriksberg.
- Kieran, Matthew (1997): *Media Ethics. A Philosophical Approach*. Praeger Publishers, Westport.
- Kieran, Matthew (ed.) (1998): *Media Ethics*. Routledge, London.
- Kirkemo Haukeland, Kristin (2002): *Fanget og fri*. Aschehoug, Oslo.
- Klausen, Arne Martin (1986): *Med Dagbladet til tabloid. En studie i dilemmaet "børs og katedral"*. Gyldendal, Oslo.
- Klaidman, Stephen and Tom L. Beauchamp (1987): *The Virtuous Journalist*. Oxford University Press, New York.
- Knapskog, Karl (2001): "Journalistikk og deliberativt demokrati". Artikkel i Martin Eide (red.): *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*. Gyldendal, Oslo
- Kokkvold, Per Edgar (2006): *Vis omhu og varsomhet*. Artikkel i Jensen, Arne (red.): "...en saklig og fri informasjons- og opinionsformidling. Årbok fra Norsk Redaktørforening 2006". IJ-forlaget, Kristiansand.
- Kolstad, Tom A. (1994): *Medias makt – "ofrenes" avmakt. Om mennesker og medier til ettertanke og refleksjon*. Institutt for Journalistikk, Fredrikstad.
- von Krogh, Torbjørn (1991): "Undersökande – eller grävande – journalistikk". Artikkel i *Pressens Årbog 1991*. Pressehistorisk Selskab, København.
- Kvam, Bjarne (1995): *Etterforskende journalistikk*. Institutt for Journalistikk, Fredrikstad.
- Kvam, Bjarne og Lars Arve Røssland (1998): *Tilfeldig gapestokk. Pressens identifisering i*

- kriminalsaker*. John Grieg Forlag, Bergen.
- Lamark, Hege og Lisbeth Morlandstø (2002): *Hederlig menneske – god journalist*. IJ-forlaget, Kristiansand.
- Leigh, Robert D. (ed.) (1947): *A Free and Responsible Press* (Hutchins-kommisjonens rapport). The University of Chicago Press, Chicago.
- Levinas, Emmanuel (1985): *Ethics and Infinity. Conversations with Philippe Nemo*. Duquesne University Press, Pittsburgh.
- Levinas, Emmanuel (1993): *Collected Philosophical Papers*. Kluwer Academic Publishers, London.
- Lindholm, Magne (2007): "Tar journalistene hele Vær Varsom-plakaten på alvor?" Artikkel i Oltedal, Audgunn, Cathrine Jakobsen og Rune Ottosen (red.): *Pressens blinde flekker*. Rapport 2007 nr. 17, Høgskolen i Oslo.
- Løgstrup, Knud E. (1956): *Den etiske fordring*. Gyldendal, København.
- Løgstrup, Knud. E. (1972): *Norm og spontanitet*. Gyldendal, København.
- Løgstrup, Knud E. (1982): *System og symbol*. Gyldendal, København.
- MacIntyre, Alasdair (1984): *After Virtue* (2.utgave). University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana.
- Mathiesen, Thomas (1984): "Pressen og angsten for kriminalitet", i *Samtiden* 1/1984, s.22-29.
- Mathiesen, Thomas (2002): *Makt og medier. En innføring i mediesosiologi*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Matre, Hans Erik og Nils E. Øy (1998): "Kritisk søkelys på injurielov og domstolspraksis", i Finslo, Stig (red.): "Ved redaktør forstås...". *Redaktørinstituttets status 1998. Årbok fra Norsk Redaktørforening*. Institutt for Journalistikk, Fredrikstad.
- McManus, John H. (1994): *Market-Driven Journalism: let the citizen beware?* Sage, Thousand Oaks, California.
- McQuail, Denis (1987): *Mass Communication Theory. An introduction*. (2nd ed.). Sage, London.
- Mencher, Melvin (1991): *News Reporting and Writing* (5th ed.). Wm.C.Brown Publishers, Dubuque Iowa.
- Merill, John C. (1994): *Legacy of Wisdom. Great Thinkers and Journalism*. Iowa State University Press, Iowa.
- Nag, Wenche (1997): "Medieforskningen som kamparena. En analyse av møtet mellom Akademia og Pressen", i *Norsk Medietidsskrift* 1997 pp 87-104.

- Noddings, Nel (2003): *Caring. A Feminine Approach to Ethics and Moral Education* (2nd ed.). University of California Press, Berkeley.
- Noddings, Nel (1999): "Two Concepts of Caring", i *Philosophy of Education Yearbook 1999*. <http://www.ed.uiuc.edu/EPs/PES-Yearbook/1999/noddings.asp> (Sist besøkt 25.11.2007)
- Noddings, Nel (1997): "*Pedagogisk filosofi*". Ad Notam Gyldendal, Oslo.
- Nordenstreng, Kaarle (1998): "Professional Ethics: Between Fortress Journalism and Cosmopolitan Democracy". Artikkel i Brants, Kees; Joke Hermes and Liesbet van Zoonen (ed): *The Media in Question. Popular Cultures and Public Interests*, pp124-134. Sage Publications, London
- Nordenstreng, Kaarle (2000): "The Structural Context of Media Ethics". Artikkel i Pattyn, Bart: *Media Ethics. Opening Social Dialogue*, pp 68-86. Peeters, Leuven.
- Norsk Presseforbund (1994): *Integritet og tekstreklame. En innstilling fra et utvalg nedsatt av Norsk Presseforbund ("Intekst-utvalget")*. Norsk Presseforbund, Oslo.
- NOU 1982:30: *Maktutredningen: Rapporten om massemedier*. Universitetsforlaget, Oslo.
- NOU 1983:3: *Massemedier og mediepolitikk*. Universitetsforlaget, Oslo.
- NOU 1996:12: *Medieombud*. Statens Forvaltningstjeneste, Oslo.
- NOU 1996:15: *Lilandsaken*. Statens Forvaltningstjeneste, Oslo.
- NOU 1999:27: "Ytringsfrihet bør finde sted". *Forslag til ny Grunnlov § 100*. Statens Forvaltningstjeneste, Oslo.
- Nussbaum, Martha C. (1990): *Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature*. Oxford University Press, New York.
- Nybø, Reidun Kjelling (2007): *Fra tabu til tema. Selvmord i mediene*. IJ-forlaget, Fredrikstad.
- Nyeng, Frode (1999): *Etiske teorier. En systematisk fremstilling av syv etiske teoriretninger*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Nyeng, Frode (2000): *Det autentiske menneske – med Charles Taylors blikk på menneskevitenskap og moral*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Nygård, Torill Kvalheim (1994): *Bak overskriftene. Om ytringsfriheten og de legaliserte overgrep*. Forlaget Forum, Oslo.
- Nylehn, Børre og Anne Marie Støkken (red.) (2002): *De profesjonelle. Relasjoner, identitet og utdanning*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Nærø, Gry Scholz (1990): *Kriminalreporteren og politivold. Søkelys på forholdet mellom*

- kriminalmedarbeidere i pressen og politi- og påtalemyndighet. Artikkel i *Lov og Rett* 1990 s.44-52.
- Olsen, Bjørn Gunnar (1985): *Dere tok vår framtid*. Aas og Wahl Forlag, ??.
- Oltedal, Audgunn (2001): *Den myndige journalisten. Korleis forstår journalisten sitt samfunnsansvar?* IJ-forlaget, Kristiansand.
- Omdal, Sven Egil (2006): ”Større etisk rom, og slett ikke tomrom”, i *Norsk Medietidsskrift nr. 1-2006*, s.67-71.
- Orre, Inger (2001): *Reporterskap. Berättelser, irrbloss, dygder*. Dr.avhandling, Kungliga Tekniska Högskolan, Stockholm.
- Orre, Inger (2005): *Modern som mediemonster. Rapsodi på självspelande piano*. Paper til den 17. nordiske medieforskerkonferansen, Aalborg 2005.
- Ottosen, Rune (1996): *Fra fjærpenn til Internett. Journalister i organisasjon og samfunn*. Aschehoug, Oslo.
- Ottosen, Rune (1997): *Akademisk, kommersiell eller distriktpolitisk? Journalistutdanningens jakt på identitet*. Artikkel i *Norsk Medietidsskrift* 1/1997.
- Ottosen, Rune; Lars Arve Røsland og Helge Østbye (2002): *Norsk pressehistorie*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Ottosen, Rune (2004): *I journalistikkens grenseland. Journalistrollen mellom marked og idealer*. IJ-forlaget, Kristiansand.
- Pech, Garry and Rhona Leibel (2006): ”Writing in Solidarity: Steps Toward and Ethic of Care for Journalism”, i *Journal of Mass Media Ethics*, Volume 21, No. 2&3, 2006.
- Peterson, Olof (1994): ”Journalistene som klass, Journalismen som ideologi”, i Edvardsen, Terje Steen (red.): *Media og samfunnsstyring*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Pollack, Ester (2001): *En studie i medier och brott*. Doktoravhandling, JMK, Stockholms Universitet.
- Priest, Susanna Hornig (1996): *Doing Media Research. An Introduction*. Sage, London.
- Raaum, Odd (1978): *Myten om pressefrihet. Norsk mediepolitikk og tradisjoner i presse og kringkasting*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Raaum, Odd (1986): *Pressens tøyelige etikk. Journalisters yrkesmoral og selvjustis*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Raaum, Odd (1991): ”Avsløringsoppdraget – en gammel historie”, i *Pressens Årbog 1991*. Dansk pressehistorisk Selskab, København.
- Raaum, Odd (1999): *Pressen er løs! Fronter i journalistenes faglige frigjøring*. Pax Forlag,

Oslo.

Raaum, Odd (2003): *Dressur i pressen. Selvjustis i internasjonalt perspektiv*. Universitetsforlaget, Oslo.

Rasmussen, Terje (2001): *Mediesamfunnets moral*. Pax Forlag, Oslo.

Rasmussen, Terje (2003): "Den andres landsby: Marshall McLuhan som medieetiker." Artikkel i Ottosen, Rune og Thore Roksvold (red.): *Presseetisk front. Festskrift til Odd Raaum*. IJ-forlaget, Kristiansand.

Rasmussen, Terje (2004): *Mektig og aktverdig. Betragtninger om journalistikkens legitimitet*. IJ-forlaget, Kristiansand.

Rawls, John (1972): *A Theory of Justice*. Oxford University Press, Oxford.

Ringheim, Gunnar (1993): *I pressens vold*. Gyldendal, Oslo.

Roksvold, Thore (1989): *Retorikk for journaliser*. LNU/Cappelen, Oslo.

Roppen, Johann (2003): *Orklas lange revolusjon. Konsern, redaktører og journalistikk i Orkla Medias norske aviser 1985-2000*. (Dr.avhandling.) Publikasjon nr. 56, Institutt for medievitenskap, Bergen.

Røsstand, Lars Arve (1999): *Presseskikkens samtale. Samtaleposisjonar for Norsk Presseforbund sitt faglege utval 1930-1972*. (Dr.avhandling). Fagbokforlaget, Bergen.

Røsstand, Lars Arve (2000): *Diskursbegrepet og diskursanalysen sin relevans for studiar av journalistikk og journalistisk etikk*. Arbeidsnotat nr, 39/2000, Institutt for medievitenskap, Universitetet i Bergen.

Røsstand, Lars Arve (2003): *Kriminelt. Kriminaljournalistikk i norske populærmedium*. Universitetsforlaget, Oslo.

Røsstand, Lars Arve; Svein Brurås og Helge Østbye (2006): *Morderjakt og mediemakt. Journalistisk metode, sjanger og etikk i dekningen av Orderud-saken*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.

Røsstand, Lars Arve (2007a): *Media og det menneskelege. Moralfilosofiske utgangspunkt for journalistisk etikk*. Det Norske Samlaget, Oslo.

Røsstand, Lars Arve (2007b): "The Professionalization of the Intolerable. Popular Crime Journalism in Norway." Artikkel i *Journalism Studies*, Vol.8, No 1, 2007. Routledge, London.

Sand, Gunnar og Knut Helland (1998): *Bak TV-nyhetene. Produksjon og presentasjon i NRK og TV2*. Fagbokforlaget, Bergen.

Schiøtz, Cato (1996): Utredning om personvern ut fra en juridisk synsvinkel. Vedlegg til *NOU 1996:12, Medieombud*.

- Schudson, Michael (2000): *The Sociology of News Production Revisited (Again)*, i Curran, James and Michael Gurevitch (ed.): *Mass media and Society* (3rd edition). Arnold, London.
- Schudson, Michael (2003) *The Sociology of News*. Norton, New York.
- Schwebs, Ture og Helge Østbye (1999): *Media i samfunnet* (4.utgave). Samlaget, Oslo.
- Sennett, Richard (1992): *Intimitetstyranniet*. Cappelen, Oslo.
- Siebert, Fred S., Theodore Peterson og Wilbur Schramm (1977, norsk oversettelse): *De fire pressesystemer*. Institutt for Journalistikk, Fredrikstad.
- Simensen, Jens O. (1999): *Meningsbærer eller meningsløs? Om avisenes samfunnsrolle*. Institutt for Journalistikk, Fredrikstad.
- Skjervheim, Hans (1987): "Den klassiske journalistikken og den nye medieideologien", i *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1 1987, side 13-20.
- Skogerbø, Eli (1991): "Normative Theories in Media Research: Four Theories of the Press Revisited", i Rønning, Helge og Knut Lundby (eds.): *Media and Communication. Readings in methodology, history and culture*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Skogerbø, Eli (1999): "Normativ teori, medier og demokrati", i Larsen, Peter og Liv Hausken (red.): *Medievitenskap. Bind 1: Medier – institusjoner og historie*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Slote, Michael (1999): "Caring versus the Philosophers", i *Philosophy of Education Yearbook 1999*. URL: <http://www.ed.uiuc.edu/EPS/PES-Yearbook/1999/slote.asp> (Sist lest 28.11.2007)
- Slote, Michael (2002): "Justice as a virtue", i *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2007 Edition). Edward N. Zalta (ed). URL: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2007/entries/justice-virtue/> (Sist lest 28.11.07)
- Solumsmoen, Olaf (1966): *Vær varsom redaktør*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Sparre, Kirsten (2002): *Politiet som kilder*. Rapport utgitt av Center for Journalistikk og Efteruddannelse, Århus.
- Spurkeland, Einar (2004): *Rødt lys for biljournalistikk*. IJ-forlaget, Kristiansand.
- Starck, Kenneth (2001): "What`s Right/Wrong with Journalism Ethics Research?", i *Journalism Studies* Volume 2, No. 1 2001, pp 133-152.
- Steiner, Linda and Chad M. Okrush (2006): "Care As a Virtue for Journalists", i *Journal of Mass Media Ethics*, Volume 21, No. 2&3, 2006.
- Stigen, Anfinn (1992): *Tenkingens historie*. Bind 1 og 2. Ad Notam Gyldendal, Oslo

- Sunnmøre Tingrett (1997): Dom i sak 97-731 M.
- Sundvor, Egil (2000): *Forbrukarjournalistikk. Framtidas redaksjonelle våpen?* IJ-forlaget, Kristiansand.
- Syvertsen, Trine (2001): *Kommersialisering, globalisering og konvergens: utfordringer for mediepolitikk og medieregulering*. Rapport nr.31 i Makt- og demokratiutredningens rapportserie. Oslo, Makt- og demokratiutredningen 1998-2003.
- Sørbø, Jan Inge (1991): *Offentleg samtale. Presse-etiske grunnspørsmål*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Sørbø, Jan Inge (2002): *Hans Skjervheim – ein intellektuell biografi*. Det Norske Samlaget, Oslo
- Sørum, Kathrine Ytterdal (2006): *Presseetikk på plakaten. En kritisk diskursanalyse av Vær Varsom-plakaten (1936-2006)*. Hovedfagsoppgave, Institutt for medier og kommunikasjon, Universitetet i Oslo.
- Thommesen, Bjørn og Jon Wetlesen (1996): *Etisk tenkning. En historisk og systematisk innføring*. Ad Notam Gyldendal, Oslo.
- Tong, Rosemary and Nancy Williams (2007): "Feminist Ethics". Artikkel i *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2007 Edition), Edward N. Zalta (ed.). URL: <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-ethics/>
- Tranøy, Knut Erik (1998): *Det åpne sinn: moral og etikk mot et nytt årtusen*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Tumyr, Erik og Frank Gander (2002): *Da døden kom til Orderud. Historien om et trippeldrap*. Schibsted Forlag, Oslo.
- Tumyr, Erik (2005): *Journalistjævlere. Rapport fra innsiden*. Pantagruel, Oslo.
- Ugland, Erik Forde og Jack Breslin (2002): "Minnesota News Council: Principles, Precedent, and Moral Authority", i *Journal of Mass Media Ethics*, Volume 15, No.4 2000 pp 232-247.
- Underwood, Doug (1993): *When MBAs rule the Newsroom*. Columbia University Press, New York.
- Vanacker, Bastiaan and John Breslin (2006): "Ethics of Care: More Than Just Another Tool to Bash the Media?", i *Journal of Mass Media Ethics*, Volume 21, No. 2&3, 2006.
- Vetlesen, Arne Johan og Per Nortvedt (1994): *Følelser og moral*. Ad Notam Gyldendal, Oslo.
- Vetlesen, Arne Johan (2007): *Hva er etikk?* Universitetsforlaget, Oslo.

- Warmedal, Morten Møller (2005): "Kritisk journalistikk – kostnader og utfordringer". Artikkel i Arne Jensen (red): "Ytringsfrihed bør finde sted". Årbok fra Norsk Redaktørforening 2005." IJ-forlaget, Kristiansand.
- Weibull, Lennart og Britt Börjesson (1992): "The Swedish Media Accountability System: A Research Perspective", i *European Journal of Communication*, Vol. 7 No 1, 1992 pp 121-139.
- Weibull, Lennart og Britt Börjesson (1995): *Publicistiska seder. Svensk pressetik i teori och praktik 1900-1995*. Tiden, Stockholm.
- Wenar, Leif (2007): "Rights". Artikkel i *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2007 Edition), Edward N. Zalta (ed.). URL: <http://plato.stanford.edu/archives/win2007/entries/rights/>
- Wien, Charlotte (2003): "Vis mig hvem dine kilder er.... Om selvjustits og moral i dansk dagbladsjournalistikk". Artikkel i *Nordicom Information* 3/2003 pp 55 – 67.
- Wold, Thomas (2002): *Bare gode venner? Politiet som kilde i kriminaljournalistikken*. Hovedoppgave, NTNU, Trondheim.
- Wolland, Steingrim og Rolf Øvrum (1992): *Budbringerens dilemma. Om ytringsfrihet, presseetik og redaktøransvar*. Institutt for Journalistikk, Fredrikstad.
- Yngvesson, Susanne Wigorts (2006): *Den moraliska journalisten. En analys av yrkesetik, ideal och dygder*. Dr.avhandling, Uppsala Universitet, Uppsala.
- Zelizer, Barbie (2004): *Taking Journalism Seriously. News and the Academy*. Sage Publications, Thousand Oaks, California.
- Zoonen, Liesbet van (1998): "The Ethics of Making Private Life Public". Artikkel i Brants, Kees; Joke Hermes and Liesbet van Zoonen (ed): *The Media in Question. Popular Cultures and Public Interests*, pp113-123. Sage Publications, London
- Østbye, Helge (1988/1995): *Mediepolitikk. Skal medieutviklingen styres?* Universitetsforlaget, Oslo.
- Østbye, Helge; Knut Helland; Karl Knapskog og Terje Hillesund (2007): *Metodebok for Mediefag*, 3.utg. Fagbokforlaget, Bergen
- Østbye, Helge (2000): *Hvem eier norske massemedier?* Rapport i Makt- og demokratiutredningens rapportserie. Oslo, Makt- og demokratiutredningen 1998-2003.
- Østerud, Øyvind; Fredrik Engelstad og Per Selle (red.) (2003): *Makten og demokratiet. En sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*. Gyldendal Akademisk, Oslo.
- Østlyngen, Trine og Turid Øvrebø (1998): *Journalistikk. Metode og fag*. Ad Notam Gyldendal, Oslo.

- Østnor, Lars og Nils Terje Lunde (1998): *Hva vil nyhetsmediene? Søkelys på nyhetsmedienes etiske målsetting*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Øvrebø, Turid (2005): *Nyhetsproduksjon, kjønn og makt. En studie av endring i Dagsavisen 2000-2003*. IJ-forlaget, Kristiansand.
- Øy, Nils E. (1995): *Journalistikk som "logisk arbeidsprosess" i tre faser*. Hefte/kompendium utgitt av Høgskulen i Volda.
- Øy, Nils E. (1996): *God, kritisk journalistikk skal ikke straffes. Om krenkelser i norske medier*. IJ-rapport 8/96, 2.reviderte utgave. Institutt for Journalistikk, Fredrikstad.
- Øy, Nils E. (1998): *Aldri har så mange vært opptatt av redaktørinstituttet*. Artikkel i Stig Finslo (red): "Ved redaktør forstås...". Årbok fra Norsk Redaktørforening 1998, Oslo.
- Aaserød, Ole E. (1990): *Forhånds dømt. Industrilederen som media knuste*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.